

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

1/2012 • 14 €

Koulutus, tiede ja taide vallan alla

■
Yrittäjävero
autonomian
aikana

■
Suomalainen
sankarikuolema

■
Purettu
ympäristö

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

110. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Pauli Kettunen (pj.), Petri Karonen, Tiina Kinnunen,

Tuomo Lappalainen, Harri Rinta-aho, Janne Virkkunen (vpj.)

Ulkoasu: Heikki Kallioma

Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin.

pro.tsv.fi/haik ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg Ref.

1

Koulutus, tiede ja taide vallan alla

Jyrki Kaarttinen, Pedagogiikkaa kolmen valtiomahdin
alla. Saksalaisen apukoulun idea 1871–1933

3

Sakarias Sokka, Vertaisarviointi ja vallankäyttö valtion
taidelautekunnissa 1918–1939

21

Heini Hakosalo, Elsa Ryti ja naisen mahdollisuudet
1920-luvun suomalaisessa lääketieteessä

35

Kolumni

Heikki Parviainen, Adoptio on seksuaalivähemmistöjen
hommaa?

51

Vero

Pekka Nykänen, Ulkomaalaisten yrittäjien vuosien 1865–
1897 elinkeinosuostuntavero

53

Sankarikuolema

Elina Martikainen, Sankarikuolema sodanjälkeisessä
kaunokirjallisuudessa

68

Tilan identiteetti

Pekka Piiparinen, Kun rakennus ei kuollutkaan. Tilan
ja paikan merkitys Joensuun puisen kauppahallin
uudelleenrakentamisyrittämissä

83

Keskustelua

Semi Purboinen, 60-luvun sukupolvi, suuret ikäluokat ja
"popparit"

95

Syväloutaus

Matti Enbuske, Paikan ja tilan paradigmat osaksi suo-
malaista historiantutkimusta

101

Arvosteluja

Tiina Äikäs, Rantakiviltä tuntuville. Pyhät paikat saa-
melaisten rituaalisessa maisemassa (*Iläkan Rydring*)

106

Ulla Koskinen, Hyvien miesten valtakunta. Arvid Hen-
rikinpoika Tawast ja aatelin toimintakulttuuri 1500-lu-
vun lopun Suomessa (*Petri Karonen*)

107

Marko Hakanen, Vallan verkostoissa. Per Brahe ja hän-
nen klienttinsa 1600-luvun Ruotsin valtakunnassa
(*Mirka Lappalainen*)

109

Ville Sarkamo, Karoliinien soturiarvot. Kunnian hallit-
sema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-lu-
vun alussa (*Kimmo Katajala*)

110

Johanna Ilmakunnas, Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään
aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa (*Tiina
Miettinen*)

111

Jussi Jääskeläinen, Paikallisyhteisö resurssina ja tuhojen
kohteena. Venäjän armeijan logististen ratkaisujen
seuraukset Suomen sodassa 1808–1809 (*Ali Pylkkä-
nen*)

113

Johanna Annola, Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köy-
häntalojen johtajataret ja yhteiskunnallinen äitiys
1880–1918 (*Pammi Puhma*)

114

Lauri Keskinen, Seura tekee kaltaisekseen. Poliittinen
sosialisaatio varsinaissuomalaisissa työväenurheilu-
seuroissa vuosisadan vaihteesta 1920-luvun alkuun
(*Arto Nevala*)

116

Christer Pursiainen, Trotski (*Arto Luukkanen*)

117

Miika Siironen, Vapaussodan perintö. Valkoisuus pai-
kallisyhteisössä – sisältö, ylläpitäjät ja rapautuminen
Iisalmessa 1918–1933 (*Kari Teräs*)

119

Marko Tikka – Toivo Tamminen, Taansiorkesteri Dal-
lapé. Suomijatsin legenda 1925–2010 (*Vesa Kurkela*)

121

Mika Huovinen, Did the East Belong to the SS? The
Realism of the SS Demographic Reorganization Pol-
icy in the Light of the Germanization Operation of
SS- and Polizeiführer Odilo Globocnik (*Oula Silteen-
noinen*)

122

Tuomo Särkikoski, Rauhan atomi, sodan koodi. Suoma-
laisen atomivoimaratkaisun teknopolitiikka 1955–
1970 (*Petri Paju*)

124

Janne Leiviskä, Pohjois- ja Itä-Suomen elinkeinojen ke-
hittäminen suomalaisen yhteiskunnan murroksessa.
Suurimpien puolueiden elinkeinopolitiikka 1951–
1970 (*Tapant Paavonen*)

126

Antero Leitzinger (toim.), Mansikkamaan vartijat. Muis-
telmia ulkomaalaishallinnosta eri vuosikymmeniltä
(*Camilla Haavisto*)

127

Tiedemaailma

Tuomas Heikkilä, Eurooppalainen keskiajantutkimus
kivanhan ja äärimodernin risteyskohdassa

130

Otti Hupaniitti, Tutkijat haluavat vaikuttaa kulttuuri-
perintöaineistojen digitointeihin

132

Marko Lamberg, Historialliset väestötietokannat

133

Palkittuja

134

Nimityksiä

134

Kirjoittajat

134

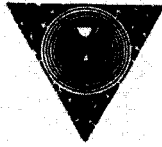
Notes on the contents

135

Kansi: Wäinö Aaltosen Sadonkorjaaja-veistos
eduskuntatalon istuntosalissa (1932).

Lehtikuva / Mikko Stig.

Ref.

Lehden julkaiseminen ja toimittaminen ovat tiimityötä. Tämän toteamiseksi tarvitsee vain vilkaista viereisen sivun sisällysluettelo kirjoittajatietoihin ja niiden yläpuolella annettuja tietoja toimituksen ja lehden hallituksen kokoonpanosta. Sisällön tuottamiseen osallistuneita on itse asiassa enemmänkin, mutta heidän kohtalonaan on jäädä nimettömiksi, vaikka heidän roolinsa on hyvin tärkeä – tarkoitan tietysti heitä, joilta on pyydetty asiantuntijalausunto toimitukselle tarkoitettujen artikkelikäsitteiden julkaisukelpoisuudesta.

Tieteellisen julkaisemisen periaatteisiin ja käytäntöihin kuuluu, että julkaisun sisältö tai ainakin sen keskeiset osat käyvät lävitse vertaisarvioinnin. Historiallinen Aikakauskirja luetuttaa tarjotut artikkelikäsitteet aina vähintään kahdella asiantuntijalla eli nk. referee-lukijalla, joille ei kerrota tekstin kirjoittajan henkilöllisyyttä eikä kirjoittaja vastavuoroisesti saa tietää lausunnonantajien henkilöllisyyttä, vaikka toimitus hänelle lausunnot omien kommenttiensa kera välittääkin. Toki tämänkokoisessa maassa alansa asiantuntijat saattavat toisinaan hoksata, kuka artikkelikäsitteiden tai sitä koskevan lausunnon on kirjoittanut, mutta se ei vähennä luottamustehtävän tieteellistä arvoa.

Vertaisarvioinnin tarkoituksena on laadunvarmistus – käsiteltävien aiheiden paljouden keskellä toimitus ei aina kykene yksinään päätelemään, miten tärkeä tai uutta luova jokin yksittäinen artikkeli oikein on. Vertaisarviointi

takaa tieteelliselle lehdelle laadukkaamman sisällön ja samalla jo prosessina vahvistaa lehden asemaa koko alansa tutkijayhteisön yhteisenä asiana ja foorumina. Tästä numerosta alkaen jokaisen Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistun vertaisarvioitun artikkelin lopussa on maininta, jos kirjoitus on vertaisarvioitu.

Syy siihen, että tällainen maininta tarvitaan, on se, että Historiallinen Aikakauskirja julkaisee jatkossakin kirjoituksia, joita ei ole vertaisarvioitu ja joita ei ole syytäkään vertaisarvioida. Tällaisia ovat esimerkiksi katsaukset, kolumnit, keskustelupuheenvuorot, tiedemaailman tapahtumia raottavat uutiset sekä tietysti kirja-arviot. Maininta vertaisarvioinnista selkeyttää etenkin empiirisiin lähdeaineistoihin perustuvien artikkelien asemaa: ne edustavat lehden sisällön tieteellisesti koetelluinta ja punnituinta antia.

Kuitenkaan vertaisarviointimaininnan puuttuminen ei tee kirjoituksesta huonompaa, vaan on todellakin olemassa erilaisia tekstejä, joilla on omat tarkoituksensa ja jotka ovat kuitenkin tärkeitä niin tieteen kannalta kuin ylipäänsä tiedollisesti. On myös muistettava, että esimerkiksi kirja-arvion kirjoittaminen on jo sinänsä eräänlaista tärkeää vertaisarviointia samoin kuin oppinäytetöiden tarkastamiset ja opponoinnit.

Vertaisarviointikäytännön merkitys on kaiken aikaa korostunut tiedemaailmassa, ja tutkijoiden julkaisuja samoin kuin tieteellisiä lehtiä ja julkaisusarjoja on luokiteltu paremmuusjärjestykseen ja erilaisiin kategorioihin. Useimpien

mallien mukaan arvostetuimpia julkaisuja ovat nk. kansainvälisissä lehdissä ilmestyneet vertaisarvioidut artikkelit. Tutkijoiden julkaisuluetoissa tärkeintä ei enää olekaan pituus, vaan ennen kaikkea se, kuinka monta ref.-merkintää siellä on ja missä kategorioissa. ”Laadun määräästä” on tehty erilaisilla urapolku- ja rahanjakomalleilla yhä tärkeämpi paitsi tutkijan oman uran myös kokonaisten tiedeyksiköiden rahoituksen kannalta. Näitä täydentämään on nostettu uuden teknologian mahdollistama tieteen vaikuttavuuden seuranta, joka käytännössä tarkoittaa yksittäiseen julkaisuun tehtyjen viittauksien määrää muissa tieteellisissä julkaisuissa.

Vaikka vertaisarviointi on tärkeä ja perusteltu käytäntö, se on altis inhimillisille puutteille. Vertaisarviointia tekemään valitut asiantuntijat lähestyvät hekin aihepiiriä omasta näkökulmastaan ja tietämyksestään. Vertaisarvioinnin käsite on myös väljä, eikä kukaan jaksaa todella ottaa selvää, missä määrin kaikki tutkijoiden julkaisuluetteloihin tai yliopistojen julkaisutietokantoihin ref.-statuksen kera kirjatut julkaisut ovat todella olleet riippumattomien asiantuntijoiden tarkastettavina.

Kaikilla lehdillä ei myöskään ole mahdollisuutta eikä tarvettakaan toimia tieteenalansa johtavina foorumeina eikä ylläpitää aikaa vieviä laadunvarmistusrakenteita. Tällaisten lehtien tulevaisuus on uhanalaisin, koska niissä julkaistut artikkelit eivät tuloksellisuusmittareiden mukaan ole kovinkaan merkittävä tieteellinen saavutus – mittarit kun asetettu mittaamaan enemmän muutoseikkoja kuin itse kirjoituksen sisältöä. On oletettavaa, että tieteenekijöiden kiinnostus tällaisia foorumeita kohtaan viilenee. Alansa johtavatkin lehdet voivat kärsiä artikkelitarjonnan vähenemisestä ainakin kansallisella tasolla, koska tutkijoita paimennetaan suuntaamaan julkaisutoimintansa vielä ylemmälle portaalle, kansainvälisille foorumeille.

Tieteellisten lehtien ylläpito ei tietenkään ole itsetarkoitus, mutta jos lehtien määrä vähenee, julkaisukenttä kapenee ja tieteellinen, kulttuuril-

linen ja yhteiskunnallinen keskustelu ja tiedottaminen surkastuvat. Joskus on aivan paikallaan, että alansa erityisasiantuntija julkaisee jotain myös ”pienellä kielellä” ja julkaisussa, joka tavoittaa vain suppeahkon yleisön – kaikki merkittävät kansainväliset julkaisufoorumit kun eivät ole kalleutensa takia kaikkien ulottuvilla.

Tiedelehkien ja lehtitietokantojen kalleuden tuottamaa tiedonlevityksen ongelmaa on toki yritetty ratkaista kehottamalla tutkijoita valitsemaan julkaisufoorumeikseen nk. open access -lehtiä eli avoimessa Internetissä ilman salaisuuksia tai tilaussopimuksia toimivia tiedelehtiä. Lisäksi monet yliopistot edellyttävät tutkijoidensa lähettävän julkaisuistaan sähköisen version yliopistolliseen rinnakkaisjulkaisutietokantaan. Kuitenkin myös open access -lehdet tarvitsevat perusrahoituksen kyetäkseen ilmestymään säännöllisesti ja toimiakseen tieteellisesti uskottavalla tavalla. Juuri taloudellinen kannattavuus saattaa myös estää juuri ilmestyneen julkaisun liittämisen tuoreeltaan osaksi jotain rinnakkaisjulkaisuresurssia – lehden pitää myydä aikansa ennen kuin sen sisältöä voi ryhtyä jakelemaan ilmaiseksi. Siitä syystä Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan liittää rinnakkaisjulkaisutietokantoihin, kun aikaisintaan vuosi on kulunut kirjoituksen ilmestymishetkestä.

Vertaisarviointi on tärkeä ja itsestään selvä osa tieteellistä laadunvarmistusta – ei sen vähempää muttei myöskään sen enempää. Tutkijoilla pitäisi olla ja varmasti onkin riittävän selvä käsitys siitä, mitä asioita missäkin yksittäisessä lehdessä tai julkaisusarjassa käsitellään ja missä heidän omat kirjoituksensa kannattaa julkaista – siis muodollisista ja kiistanalaisista ranking-listoista riippumatta. Tieteellisestä kirjoittamisesta ja julkaisutoiminnasta ei pitäisi tehdä yksiulotteista valvonnan, palkitsemisen ja rangaistamisen välinettä.

MARKO LAMBERG
marko.lamberg@abo.fi

Koulutus, tiede ja taide vallan alla

Jyrki Kaarttinen

Pedagogiikkaa kolmen valtiomahdin alla

SAKSALAISEN APUKOULUN IDEA
1871–1933

Jyrki Kaarttinen käsittelee saksalaisen apukoulun ideaa Saksan keisarikunnasta kansallissosialistien valtaannousuun. Artikkelissa tarkastellaan ensinnäkin yhteiskunnan poliittisten päättäjien ja apukoulunopettajien käsityksiä apukoulusta ja sen kasvatustehtävästä Saksan keisarikunnan, Weimarin tasavallan ja kansallissosialistien vallan ensimmäisen vuoden konteksteissa. Toiseksi arvioidaan, oliko apukoulukasvatus apukoulupedagogien kasvatuskäytännöiden valossa enemmän pedagogiikan vai politiikan asialla.

Vuonna 1859 Preussin valtio alkoi osoittaa kiinnostustaan heikkomielisten lasten hoitoa ja kasvatusta kohtaan säätäen asetuksen näille lapsille tarkoitettujen laitosten perustamisesta. Valtion mielestä ”heikkomielisten” kasvatusta oli niin suuri tehtävä, että sitä ei voinut jättää vain yksityisen aloitteellisuuden eikä osaamattomien kas-

vattajien varaan.¹ Tämä johti Saksan keisarikunnassa apukoulujen perustamiseen 19. vuosisadan viimeisellä kolmanneksella.²

Saksassa apukoulujen edeltäjiä olivat 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa perustetut kansakoulun apu-, köyhäin-, ja tukiluokat sekä useimmiten yksityisten ylläpitämät parannus- ja kasvatulaitokset.³ Niissä ”heikkolahjaisten ja heikkomielisten kasvatusta” oli yhtäältä perustunut valistuksen, kristillisen etiikan ja uushumanismin ideaaleihin, jotka Johann Heinrich Pestalozzin esikuvien mukaisesti korostivat kaikkien ihmisten ihmisarvon kunnioittamista sekä kaikkien oikeutta kasvatukseen ja koulutukseen;⁴ toisaalta tuolloin kasvatustilanteeseen vaikutti myös valistuksen arvoihin tukeutunut filantropistinen liike. Se julisti kaikille ihmisille oikeutta tavoitella yksilöllistä onnellisuutta, mutta vaati, että heidän tuli olla yhteiskunnalle hyödyllisiä jäseniä.⁵ Parannuspedagogiikan⁶ (*Heilpädagogik*) ja apu-

1. Andreas Möckel (2007) *Geschichte der Heilpädagogik, oder Macht und Ohnmacht der Erziehung*, Stuttgart: Clett-Cotta, 108–111.

2. Sieglind Luise Ellger-Rüttgardt (2008) *Geschichte der Heilpädagogik. Eine Einführung*, München: Ernst Reinhardt Verlag, 152; Arno Fuchs (1922) *Schwachsinnige Kinder, ihre sittlich-religiöse, intellektuelle und wirtschaftliche Rettung*, Gütersloh: Druck und Verlag C. Bertelsmann, 4–15, 34–35.

3. Ellger-Rüttgardt (2008) 152; Möckel (2007) 108.

4. Ellger-Rüttgardt (2008) 22–23, 152–153; Möckel (2007) 67.

5. Ellger-Rüttgardt (2008) 32.

6. Apukoulupedagogiikan (”Hilfsschulpädagogik”) synonyminä käytetään saksankielessä ilmaisua parannus-

koulupedagogiikan näkökulmasta filantropistien näkemys merkitsi vastakkainasettelun syntymistä ”yksilön ja yhteiskunnan etujen, täysikäisyyden ja sopeutumisen sekä yksilön ihmiseksi kasvamisen ja utilitarismin välillä”.⁷

Saksassa apukoulujen syntyminen ja laajenemisen taustalla oli yhteiskunnan teollistumista johtunut uudenlainen työnjako. Kansakoulujen suoritusvaatimukset olivat kiristyneet, mikä oli johtanut oppilasaineksen heterogeenisuuden kasvuun.⁸ Apukoulu, joksi sitä ryhdyttiin kutsumaan vuodesta 1883 alkaen, oli ensimmäinen kansakoulusta erilaistunut parannuskasvatuksellinen koulu, jonka perustamisen lähtökohtana oli vapauttaa kansakoulut ”heikkomielisten” painolastista ja tehdä apukoulun oppilaista yhteiskunnalle hyödyllisiä jäseniä.⁹ Apukoulujen perustamiseen liittyi niin humanitaaris-pedagogisia motiiveja kuin yhteiskunnan utilitaristisia tarpeita. Niiden perustaminen ei ollut vain kasvatukseen ja koulutukseen liittyvä asia, vaan se kosketti hyvin monia ajan yhteiskuntapolitiikan lohkoja ja oli yhteiskunnallisista prosesseista riippuvainen.¹⁰

Myös muualla maailmassa saksalainen apukoulu uutena koulumuotona herätti kiinnostusta. Saksassa sitä pidettiin yhteiskunnallisena ja kulttuurisena edistysaskeleena, jota esiteltiin

pedagogiikka (”Heilpädagogik”). Käsitteenä parannuspedagogiikka on apukoulupedagogiikkaa laajempi ja vastaa nykyistä erityispedagogiikkaa. Tässä esityksessä käytän käsitettä apukoulupedagogiikka, jolla tarkoitan vain apukoulussa tapahtuvaa kasvatusta ja opetusta.

7. Ellger-Rüttgardt (2008) 32.

8. Ellger-Rüttgardt (2008) 152.

9. Möckel (2007) 135–137.

10. Möckel (2007) 18–21; Ellger-Rüttgardt (2008) 177.

11. Ellger-Rüttgardt (2008) 173; Möckel (2007) 134–135.

12. Ellger-Rüttgardt (2008) 181, 178.

13. Ellger-Rüttgardt (2008) 131; Simo Vehmas (2005) *Vammaisuus. Johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan*, Helsinki: Gaudeamus, 65.

14. Charles Darwin (1859) (2000) *Lajien synty*. Hämeenlinna: Karisto, 22–24; Pekka Isakson & Jouko Jokisalo (2005) *Historian lisälehtiä. Suvaitsevuuden ongelma ja vähemmistöt kansallisessa historiassa*, Helsinki: Suomen Rauhanpuolustajat, 190–192; Michael Burleigh & Wolf-

maailmalla mielellään ja johon kävi tutustumassa vierailijoita useista Euroopan maista.¹¹ Erityisesti Ranskan apukoulukestelussa Saksan kokemukset toimivat esikuvina. Kuitenkaan käytännössä ei apuluokkien eikä apukoulujenkaan perustaminen siellä edennyt. Tämä saattoi johtua Ranskan suuren vallankumouksen demokratiaa, tasa-arvoa ja kaikkien ihmisten ihmisoi-keuksia kunnioittavasta poliittisesta perinnöstä.¹²

Kun Charles Darwin vuonna 1859 julkaisi kirjansa *On the Origin of Species* (Lajien synty), merkitsi se ”maailmankuvan vallankumousta”.¹³ Teoksessaan Darwin esitti evoluutioideansa, jonka mukaan uudet lajit syntyivät jo olemassa olevista lajeista olemassaolon taistelun seurauksena.¹⁴ Ulottaessaan biologian lait ihmisen henkisiin ominaisuuksiin Herbert Spencer loi ideologisen perustan sosiaalidarwinismille, jonka mukaan vain kyvykkäimpien eloonjäänti takasi niin luonnon kuin ihmiskunnankin kehityksen kohti yhä täydellisempiä muotoja.¹⁵ Sosiaalidarwinismi jakaantui rotuhygieniaksi (eugeniikaksi) ja rotuantropologiaksi. Rotuhygienikot, kuten englantilainen Francis Galton,¹⁶ halusivat parantaa ihmisen perimää, kun taas rotuantropologit korostivat perimän ja ennen kaikkea rodun puhtaana pitämisen tärkeyttä.¹⁷

gang Wippermann (1994) *The Racial State. Germany 1933–1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 28–29; David Hothersall (1990) *History of Psychology*, New York: McGraw-Hill, 260–261.

15. Jukka Gronow (1996) ”Herbert Spencer – kyvykkäimpien eloonjäänti ja evoluution laki” teoksessa Jukka Gronow & Arto Noro & Pertti Töttö *Sosiologian klassikot*, Tampere: Gaudeamus, 145; Isakson & Jokisalo (2005) 200–201.

16. Francis Galtonia (1822–1911) Münchenin yliopiston rotuhygienian professori Fritz Lenz luonnehti ”modernin rotuhygienian perustajaksi” ja ”suureksi englantilaiseksi rotuhygienikoksi”. Fritz Lenz (1931) *Menschliche Auslese und Rassenhygiene (Eugenik)*, München: J. F. Lehmanns Verlag, 202, 252; Marjatta Hietala (1985) ”Rotuhygieniä”, teoksessa Aira Kemiläinen (toim.) *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 107, 118.

17. Hothersall (1990) 269–270; Ellger-Rüttgardt (2008) 132, 135.

Sosiaalidarwinistit näkivät rotuhygienian "tieteellisenä sosiaaliteknikkana", täsmälätkkeenä, jonka tuli estää ihmisrodun rappeutuminen ja parantaa kansakunnan geneettistä laatua.¹⁸ He halusivat "pelastaa tulevaisuuden ja estää kulttuurin tuhon".¹⁹ Saksassa eläintieteilijä Ernst Haeckel²⁰ ja professorit Max von Gruber, Alfred Ploetz, Wilhelm Schallmayer, Eugen Fischer, Erwin Baur ja Fritz Lenz olivat johtavia sosiaalidarwinisteja. He uskoivat, että ensi sijassa perinnöllisyyden lait määräsivät jälkeläisten psyykkiset, fyysiset, moraaliset ja sosiaaliset ominaisuudet. Kasvatuksen mahdollisuuksia he pitivät rajallisina.²¹ Sosiaalidarwinistit olivat huolissaan perimältään heikon, "alempiarvoisen" väestönsosan lisääntymisestä ja hyvän, geneettisesti arvokkaan kansanosan syntyvyyden laskusta.²² He vastustivat sukupuolten tasa-arvoa ja naisten koulutusmahdollisuuksien parantamista, koska ne olivat heistä luonnonlakien vastaisia ja johtivat kansakunnan perimän heikentymiseen.²³ Sosiaalidarwinistit tuomitsivat ihmisten tasa-arvoa korostaneen valistuksen pe-

rinnön, uushumanismin ja kristillisen etiikan säälimoraaliksi, joka esti luonnonvallinnan toteutumista ja perimältään terveen ihmiskunnan rakentamista.²⁴

Ihmisten jakamisen vähempiarvoisiin ja normaaleihin voi sanoa olleen länsimaisissa yhteiskunnissa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun ensi vuosikymmeninä laajalti tunnettu suuntaus. Erityisesti Yhdysvalloissa, Englannissa ja Saksassa eugeeninen ajattelu kuului modernin ideaaliyhteiskunnan "teknisen rakentamisen unelmiin". Kuitenkin uutta ja ainutlaatuista ajan rotuhygienisessä liikkeessä oli Markku Mattilan mukaan tieteen ja sen edustajina lääkäreiden keskeinen ja merkittävä rooli. Hän katsoo, että "liikkeen tieteellisyys erottaa sen omaksi kokonaisuudekseen 'rotuhygienisessä' jatkumossa".²⁵ Marjatta Hietalan mukaan eugeniikassa ja rotuhygieniassa oli kysymys 1800-luvun lopun yhteiskunnalliseen murrokseen liittyneestä "monisäikeisestä, kokonaisen aikakauden ajattelutavasta", jolloin valistusajalta peräisin ollut usko ihmiskunnan jatkuvaan edistykseen ja kasvatuk-

18. Lenz (1931) 252; Hothersall (1990) 270; Ellger-Rüttgardt (2008) 134; Anahid H. Rickmann (2002) *"Rassenpflege im völkischen Staat". Vom Verhältnis des Rassenhygiene zur nationalistischen Politik*, Inaugural-Dissertation, Bonn: Die Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, 12; Jyrki Kaartinen (2010b) 'Opettajuus kansallissosialismin kontekstissa – Weimarin tasavallan koulupedagogista kansallissosialistiseen ideaaliopettajaan', *Kasvatus & Aika* 4 (3), 7–8; Ellen Key (1900a) *Barnets Århundra*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 18, 30, 32.

19. Hietala (1985) 107.

20. Ernst Haeckel (1834–1919) tuli Saksassa tunnetuksi "Darwinismin Paavalina". Häneltä on peräisin sosiaalidarwinistien ja kansallissosialistien käyttämä ilmaus "politiikka (kansallissosialismi) on sovellettua biologiaa". Tapio Tamminen (2004) *Pahan viehätyks – natsismin ja terrorin lähteillä*, Helsinki: Otava, 78–82; Lenz (1931) 417; Burleigh & Wippermann (1994) 30–31.

21. Ellger-Rüttgardt (2008) 134; Ernst Haeckel (1907) *Naturlig Skapelsehistoria*, Stockholm: Alb. Bonniers Boktryckeri, 41, 44, 226; Fritz Lenz (1927) 'Die Erblichkeit der geistigen Begabung' teoksessa Erwin Baur & Eugen Fischer & Fritz Lenz *Menschliche Erblichkeitslehre*, München: J. F. Lehmanns Verlag, 471, 505–506; Fuchs (1922)

301; Markku Mattila (2003) 'Rotuhygienian ja kansalaisuus' teoksessa Ilpo Helén & Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*, Helsinki: Gaudeamus, 111; Joel Kivirauma (2008) 'Poikkeavat oppilaat kansakoulun marginaalissa ennen oppivelvollisuuskoulua', teoksessa Joel Kivirauma (toim.) *Muuttuvat marginaalit. Näkökulmia vammaistutkimukseen*, Kehitysvammaliiton tutkimuksia, Helsinki: Suomen Kehitysvammaliitto, 86; Hietala (1985) 134–136.

22. Lenz (1931) 32, 74, 79, 83; Markku Mattila (1996) 'Suomalaisten lääkärien suhtautuminen rotuhygieniaan ennen ensimmäistä maailmansotaa' teoksessa Jouko Jokisalo (toim.) *Rasismi tieteessä ja politiikassa. Aate ja oppihistoriallisia esseitä*, Helsinki: Oy Edita Ab, 14–16.

23. Max von Gruber (1910) *Mädchenerziehung und Rassenhygiene*, München: Verlag von Ernst Reinhardt, 6–7, 9, 24–25; Lenz (1927) 498–500; Lenz (1931) 206–211.

24. Ernst Haeckel (1904) *Die Lebenswunder. Gemeinverständliche Studien über biologische Philosophie*, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 51–52; Ellger-Rüttgardt (2008) 136.

25. Ihmisrodun parantaminen on ajatuksena vanha ja se tunnettiin jo antiikin Kreikassa. Mattila (1996) 15–16; Hietala (1985) 108; Hothersall (1990) 270; Ellger-Rüttgardt (2008) 132, 137; Vehmas (2005) 68–70.

sen mahdollisuuksiin horjui. Suomeen rotuhygieeniset aatteet tulivat Saksasta ja erityisesti Ruotsista, jonka rotuhygieenistä keskustelua seurattiin tiiviisti.²⁶ Myös Mattila on korostanut, että Suomessa Saksan, Tanskan ja Ruotsin tavoin rotuhygieeninen ajattelu oli kiinteä osa aikakauden modernin sosiaalivaltion rakentamista. Tuon hyvinvointijärjestelmän luomisen perusta oli ideologiassa, joka ”antoi olemassaolon oikeutuksen vain terveille, työteliäille ja hyödyllisiksi katsotuille ihmisille”.²⁷ Risto Ikonen mielestään rotuhygieenisen ajattelun merkitys jäi meillä kuitenkin vähäiseksi, koska sivistyneistön enemmistö ja myöhemmin työväenliike vastustivat sitä.²⁸

Suomeen syntyikin 1930-luvulla mittava rotuhygieeninen lainsäädäntö. Se kertoo täälläkin vallinneesta rotuhygieenisestä ajattelutavasta, jossa vammaiset ihmiset nähtiin uhkana, jota vastaan yhteiskunnan tuli suojautua. Myös meillä keskusteltiin julkisuudessa saastutetuista, yhteiskunnan loiseläjistä ja hyödyttömistä syöjistä ja yhteiskunnan ”degeneroituneita” nimitettiin ”mätäneväksi pohjakerrokseksi, ruttotaudiksi tai

myrkyksi, jonka eliminointia vaadittiin”. Tässä suhteessa Suomi ei ollut poikkeus, vaan rotuhygieniä sovellettiin myös meillä niin erityiskasvatuksessa kuin yhteiskunnan juridisissa käytännöissä.²⁹

Kuitenkin rotuhygieeninen ajattelu oli kansallisesti ja kansainvälisesti heterogeenista, mikä näkyi myös pedagogien suhtautumisessa siihen.³⁰ Pedagogeista Ellen Key suhtautui kielteisesti henkisesti vammaisiin,³¹ mutta hän arvosti kasvatuksen mahdollisuuksia ja näki ne myönteisinä. Keystä evoluutio yhdessä ihmisen omien toimien kanssa mahdollisti ihmiskunnan kehittymisen paremmaksi ja todellisen sivistystason kohoamisen.³² Maria Montessori ei kannattanut rotuhygieenisia ajatuksia, vaikka hän uskoi perimän deterministiseen vaikutukseen.³³ Sen sijaan Saksassa Wilhelm Hartnacke uskoi perimän ensisijaisuuteen ja suhtautui kielteisesti heikkolahjaisten ja heikkomielisten kasvatukseen ja koulutukseen.³⁴

Rotuhygieenisen ja sosiaalidarwinistisen ajattelutavan yleistymisen merkitsi, että biologian ohella erityisesti lääketiede ja psykologia sekä sen älykkyytutkimus tulivat uuden maailman- ja ihmiskuvan keskeisiksi selittäjiksi.³⁵ Erityisesti

26. Suomenkielisestä väestöstä poiketen erityisesti suomenruotsalaisten keskuudessa vaikutti vahva rotuhygieeninen liike, mikä johtui liikkeen johtajien läheisistä kontakteista Pohjoismaihin. Hietala (1985) 109, 137, 154–155.
27. Mattila (2003) 117.

28. Risto Ikonen (2003) 'Kasvatus ja olemassaolon taistelu. Rodunjalostuksen tematiikkaa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkupuolen suomenkielisissä lehtikirjoituksissa', teoksessa Minna Vuorio-Lehti & Marjo Nieminen (toim.) *Kasvatushistoria nyt. Makro- ja mikrotutkimuksesta marginaalisuuden ja tilan analysointiin*, Turku: Suomen kasvatustieteellinen Seura, 143.

29. Mattila (2003) 116, 124; Minna Harjula (2003) 'Uhka vai uhri? Vammaisuus ja kansanterveys Suomessa 1880–1939' teoksessa Ilpo Helén & Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*, Helsinki: Gaudeamus, 133, 139–141; Kivirauma (2008) 86–87; Vehmas (2005) 62–63, 68–70; Mika Ojakangas (1997) *Lapsuus ja auktoriteetti*, Helsinki: Tutkijaliitto, 264–266.

30. Ellger-Rüttgardt (2008) 134.

31. Ellen Key (1900b) *Barnets Århundra*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 19; Möckel (2007) 188; Ellger-Rüttgardt (2008) 136–137.

32. Juhani Tähtinen (2001) 'Ellen Key – uuden kodin, lastenkasvatuksen, koulun ja yhteiskunnan asianajaja', teoksessa Raija Huhmarniemi & Simo Skinnari & Juhani Tähtinen (toim.) *Platonista transmodernisiin. Juonteita ihmisyteen, ihmiseksi kasvamiseen, oppimiseen, kasvatukseen ja opetukseen*, Turku: Suomen kasvatustieteellinen Seura, 323–324.

33. Ellger-Rüttgardt (2008) 137.

34. Wilhelm Hartnacke (1930) *Naturgrenzen geistiger Bildung, Inflation der Bildung – Schwindendes Führertum – Herrschaft der Urteilslosen*, Leipzig: Verlag von Quelle & Meyer, 208.

35. Ikonen (2003) 142–143; Robert N. Proctor (1988) *Racial Hygiene, Medicine under the Nazis*. London: Harvard University Press, 22; Ellger-Rüttgardt (2008) 132, 137; Vehmas (2005) 65–66; Hothersall (1990) 269–270; Jouko Jokisalo (1988) 'Kenraaliharjoitus kansanmurhaan – pakosterilointi ja "euthanasia" Hitlerin Saksassa', teoksessa Marja Härmämaa & Markku Mattila (toim.) *Uusi uljas ihminen eli modernin pimeä puoli*, Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 145.

Saksassa lääketieteen yhteiskunnallinen merkitys lisääntyi 1850-luvulta lähtien, ja myös parannuskasvatuksen teoreettista määrittelyä alkoivat dominoida lääketiede ja sen eksaktit käsitteet. Se johti parannuskasvatuksen medikalisointiin ja heikkomielisten lasten virheiden näkemiseen patologisina ilmentyminä, joita ei voinut parantaa.³⁶ Hyväksyessään kasvatuksen medikalisoinnin ja psykologisoinnin apukoulunopettajat torjuivat valistuksen ja uushumanismin kasvatustuoteidealit kasvatuksen ja täysi-ikäisyyden yhteydestä ja he ryhtyivät arvioimaan apukoulun kasvatustehtäviä yhä enemmän rotubiologian ja pedagogisen utilitarismin näkökulmista.³⁷

Keisarikunnan ja Weimarin tasavallan rotuhygieenikot ja rotuantropologit valmistelivat maaperää kansallissosialistien ihmisiä halveksi-

van politiikan tulemiselle.³⁸ Kansallissosialistien valtaannousu merkitsi, että rotubiologisista ja sosiaalirasistisista ajatusmalleista tuli heidän kasvatustieteen pääakseli niin teoriassa kuin käytännössä. Se johti apukoulukasvatuksen avoimeen politisointiin, kun kansallissosialistien biopoliittiset vaatimukset sanelivat vaihtoehdotomasti kasvatuksen tarkoituksen ja suunnan myös apukouluissa.³⁹

Keisarikunnan ja Weimarin tasavallan apukoulukasvatusta on tarkasteltu useissa Saksassa ilmestyneissä tutkimuksissa. Sen sijaan kansallissosialistisen ajan apukoulukasvatuksen tutkimusta leimasivat sodan jälkeen vaikeneminen, häivyttäminen ja vääristely, kuten kansallissosialismin ajan historiantutkimusta yleensäkin.⁴⁰ Vasta 1970-luvulta lähtien Saksassa alkoi ilmes-

36. Ellger-Rüttgardt (2008) 98, 141–142; Fuchs (1922) 301; Vehmas (2005) 62.

37. Ellger-Rüttgardt (2008) 137, 330; Kivirauma (2008) 88; Jürgen Reyer (1988) 'Rassenhygiene und Eugenik im Kaiserreich und in der Weimarer Republik: Pflege der Volksgesundheit oder Sozialrassismus?', teoksessa Ulrich Herrmann & Jürgen Oelkers (toim.) *Pädagogik und Nationalsozialismus*, Weinheim ja Basel: Beltz Verlag, 128; Fuchs (1922) 298, 302; Albert Schmitz (1903) 'Zweck und Einrichtung der Hilfsschulen', *Pädagogisches Magazin*, Heft 205, 6; Rupert Egenberger (1919) 'Die soziale und pädagogische Bedeutung der Hilfsschule', *Die Hilfsschule* XII. Jahrgang, 148; Manfred Höck (1979) *Die Hilfsschule im nationalsozialistischen Staat*, Berlin: Carl Marhold Verlagsbuchhandlung, 20; Wolfgang Keim (1995) *Erziehung unter Nazi-Diktatur. Antidemokratische Potentiale, Machtantritt und Machtdurchsetzung*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 47, 69, 148; Christina Stutzkowsky (2003) *Sonderpädagogik im Dritten Reich – Der Umgang mit Menschen mit Behinderung im Nationalsozialismus und heute*, Universität zu Köln, 5.

38. Nina Krull (2004) *Vernichtung "lebensunwerten" Lebens während des Dritten Reichs*, Dortmund: Technische Universität, 46.

39. Paul Ruckau (1934) 'An meine Arbeitskameraden an den deutschen Sonderschulen!' teoksessa (1991) Christa Berg & Sieglind Ellger-Rüttgardt (toim.) "Du bist nichts, Dein Volk ist alles". *Forschungen zum Verhältnis von Pädagogik und Nationalsozialismus*, Weinheim: Deutscher Studien Verlag, 87; Müller am Stein (1933), 'Neue Angriffe gegen die Hilfsschule und ihre Abwehr', *Die Hilfsschule* 3, 139–140; Karl Heinrichs (1933) 'Der deutsche Hilfs-

schulgedanke' *Die Hilfsschule* 8, 459; Gustav Lesemann (1933) 'Hilfsschulpädagogische Gegenwartsaufgaben', *Die Hilfsschule* 12, 712–715; Keim (1995) 53; Dieter Gers (1990) 'Sonderpädagogik im Faschismus – das Beispiel Hilfsschule', teoksessa Martin Rudnick *Aussondern – Sterilisieren – Liquidieren. Die Verfolgung Behinderter im Nationalsozialismus*, Berlin: Ed. Marhold im Wiss.-Verl. Spiess, 110; Andreas Möckel (1991) 'Behinderte Kinder im Nationalsozialismus. Lehren für das Verhältnis von Pädagogik und Sonderpädagogik', teoksessa Christa Berg & Sieglind Ellger-Rüttgardt (toim.) "Du bist nichts, Dein Volk ist alles". *Forschungen zum Verhältnis von Pädagogik und Nationalsozialismus*, Weinheim: Deutscher Studien Verlag, 81; Monika A. Vernooij (2000) 'Sonderschule zwischen Bildungsauftrag und Rassenhygiene', *Sonderpädagogik* 30 (2), 102–110; Reyer (1988) 129.

40. Martin Rudnick (1990) *Aussondern – Sterilisieren – Liquidieren. Die Verfolgung Behinderter im Nationalsozialismus*, Berlin: Ed. Marhold im Wiss.-Verl. Spiess, 7–8; Hanspeter Berner (1990) 'Sonderpädagogische Geschichtsschreibung nach 1945 – verdrängen, verschweigen, verfälschen', teoksessa Martin Rudnick *Aussondern – Sterilisieren – Liquidieren. Die Verfolgung Behinderter im Nationalsozialismus*, Berlin: Ed. Marhold im Wiss.-Verl. Spiess, 198–201; Jyrki Kaartinen (2008) 'Kansallissosialistinen kasvatustieteen pedagogiikkaa vai "epäpedagogiikkaa"?' *Kasvatus & Aika* 2 (1), 57–58; Jyrki Kaartinen (2009) "Sinä et ole mitään, sinun kansasi on kaikki" – näkökulmia kansallissosialistiseen kasvatustieteen ideologiaan. Julkaisematon kasvatustieteen lisensiaatin tutkimus Turun yliopiston kasvatustieteen laitoksella, 25–33, 78–83.

tyä tutkimuksia, joissa apukouluja ja sen toimijoita ei enää nähty kansallissosialistien poliittikan avuttomina uhreina, vaan kansallissosialistien myötäjouksijoina ja heidän kasvatusideaalinsa aktiivisina toteuttajina.⁴¹ Siegfried Gehecken mielestä saksalainen apukoululiike oli vuodesta 1933 lähtien pettänyt itsensä, mikä oli seurausta kaikkien arvojen uudelleen arvioinnista 1920-luvulla.⁴²

Kansallissosialismin perintö on Saksassa yhä niin monisärmäistä, poliittisesti voimakkaasti latautunutta ja yhteenkietoutunutta, että se prosessina näyttää loppumattomalta.⁴³ Tämä on koskenut myös apukoulukasvatusta ja sen tutkimusta. Suomalaista kasvatuksen historian tutkimusta, jossa tarkasteltaisiin poliittisten vallankäyttäjien ja apukoulunopettajien suhtautumista apukouluun ja sen kasvatustehtävään pedagogiikan ja politiikan kontekstissa, ei ole. Artikkelin teema on tärkeä, ja toivon sen herättävän keskustelua siitä, miten tulisi suhtautua ideologioihin, jotka väittävät olevansa ainoa oikea totuus. Ideologialla ymmärrän järjestelmää, joka palvelee jotakin päämäärää. Se ei ole totuus, vaan intressien ilmaus ja yhteiskunnallisen oikeuttamisen väline.⁴⁴ Rajatunmin artikkelin aihe on ajankohtainen, koska se liittyy Suomessa käytävään keskusteluun erityisopetuksen moniäänisyyden turvaamisesta.

Tässä artikkelissa käsittelen yhteiskunnan vallankäyttäjien ja apukoulunopettajien näkemyksiä apukoulukasvatuksesta sekä arvioin niiden suhdetta pedagogiikkaan ja politiikkaan. Artikkelini on luonteeltaan ideologiahistoriallinen. Se perustuu ajatukselle, että kasvatusteorologia on aina ihmisten luomaa ja siksi on perehdyttävä ihmisten käsityksiin ja uskomuksiin.⁴⁵ Käsittelen ensin sitä, miten apukoulu ja sen kasvatustyö näyttäytyivät Saksan keisarikunnassa. Toiseksi tarkastelen samaa aihetta Weimarin tasavallassa. Kolmanneksi analysoin apukoulukasvatusta kansallissosialistien noustua valtaan vuonna 1933. Artikkelini kokoava kysymys on: olivatko apukoulupedagogien kasvatusnäke-

mykset Saksan keisarikunnassa ja Weimarin tasavallassa kansallissosialistisen vallan ensimmäisenä vuonna enemmän pedagogiikan vai politiikan asialla?

Kruunun palveluksessa

Saksan keisarikuntaa on luonnehdittu yhteiskunnallisen epätasa-arvon järjestelmäksi.⁴⁶ Sitä on myös kuvattu sankarillis-aristokraattiseksi sotijavaltioksi, jonka viimeinen keisari Wilhelm II oli demokratiaa ja sen instituutioita halveksiva, Preussin "Machtstaat"-ideologian perinteisiin tukeutunut monarkki, joka kannatti avoimesti sosiaalidarwinistisia, rasistisia ja antisemitistisiä ajatuksia.⁴⁷ Keisarikunnan valtioideologian on sanottu perustuneen isänmaan ja kansallisen suuruuden ihannointiin, kaikkialle yhteiskuntaan tunkeutuvaan militarismiin, autoritaarisuuden, tottelevaisuuden ja uhrivalmiuden ihannointiin sekä alamaismentaliteettiin.⁴⁸ Nämä ideaalit näkyivät myös keisarikunnan kasvatuksessa.⁴⁹

Keisarikunnan poliittinen eliitti piti kasvatusta "lääkkeenä henkiseen kulkutautiin" ja tunsu suurta kiinnostusta apukoulujen perustamista kohtaan. Ne nähtiin taloudellisesti, sosiaalipoliittisesti, koulutuspoliittisesti ja pedagogisesti hyvänä asiana, jolla oli sekä tasapainottava että stabiilisuutta ja yhteiskuntarauhaa luova vaikutus keisarikuntaan. Apukoulujen perustamista puolsi myös niiden taloudellinen edullisuus suhteessa kalliiseen laitospedagogiseen. Lisäksi keisarikunnassa pidettiin apukouluja moderneina sivistyslaitoksina, jotka vapauttivat kansakoulut turhasta painolastista ja kasvattivat heikkomielisistä lapsista yhteiskuntakelvollisia kruunun alamaisia. Apukoulut mahdollistivat apukoululasten kurinalaistamisen ja kvalifoimisen, joista muuten olisi tullut yhteiskunnassa niin ideologinen kuin taloudellinen painolasti.⁵⁰ Valtiovallan asennetta itsenäisten apukoulujen perustamiseen voi pitää ideologisena, sosiaalipedagogisena ja utilitaristisena.

Apukoulun perustamisen seurauksena myös apukoulun opettajat järjestäytyivät. Syntyi *Verband Hilfsschulen Deutschlands, VdHD* (Saksan Apukoulujen Liitto), joka otti tehtäväkseen itsenäisten apukoulujen perustamisen ohella opettajien ammatillisten etujen ajamisen Saksassa.⁵¹ Liiton äänenkannattajaksi perustettiin 1900-luvun alussa ammattilehti *Die Hilfsschule*.⁵²

Vuonna 1899 ilmestyi Arno Fuchsin kirja *Schwachsinnige Kinder, ihre sittlich-religiöse, intellektuelle und wirtschaftliche Rettung* (Heikkomieliset lapset, heidän siveellis-uskonnollinen, älyllinen ja taloudellinen pelastamisensa), josta tuli vuosikymmeniksi apukoulupedagogiikan perusteos.⁵³ Kirjassaan Fuchs piti apukoulua pelastuslaitoksena, lääkkeenä kurjuuteen. Hänestä apukoulun ideana oli pohtia, miten ”heikkomieliset lapset voidaan pelastaa siveellis-uskonnollisesti, älyllisesti ja taloudellisesti yhteiskuntaa varten”. Siksi hän kannatti itsenäisten apukoulujen perustamista.⁵⁴

Apukoululla Fuchs tarkoitti koulua, joka oli ”yleisen kansakoulun itsenäinen erityislaitos ja joka ottaa vastaan heikkomieliset lapset 1–2-vuotisen kansakoulun ala-asteen menestyksettömän koulunkäynnin jälkeen ja kouluttaa heitä erityisluonteisilla kasvatusta ja opetusmenetelmillä”. Apukoulukasvatukseen liittyi alusta alkaen niin individuaali- kuin sosiaalipedagogisia painotuksia. Fuchs kritisoi reformipedagogien tavoin vanhaa herbartilaista koulukasvatusta yksittäisen lapsen unohtamisesta, mutta toi esille myös sosiaalipedagogisia näkemyksiä vaatiessaan apukoululapsen integroimista yhteiskuntaan ja työelämään. Hänen mukaansa apukoululapsi ei saanut muodostua yhteiskunnalliseksi taakaksi.⁵⁵

Keskustelua itsenäisten ja erillisten apukoulujen tarpeellisuudesta käytiin Saksassa vilkkaasti vuosisadan vaihteen molemmin puolin. Kysymys oli talouspoliittinen, kun pohdittiin apukoulun perustamisesta aiheutuneita taloudellisia kustannuksia. Koulutuspolitiikasta oli kyse, kun arvioitiin apukoulun institutionaalista

asemaa koulujärjestelmässä ja sen suhdetta vammaislastilaitoksiin ja kansakouluun. Se nähtiin myös sosiaali- ja terveystaloudellisenä sekä pedagogisena kysymyksenä, kun pohdittiin ”vähempiarvoisten” sosiaalista asemaa, normaalin ja epänormaalin rajoja sekä niiden suhdetta apukoulun pedagogisiin tehtäviin.⁵⁶ Ajan keskustelulle oli yhteistä, että tasa-arvo tai ihmisoikeudet eivät olleet virallisten puhe-, ja toimintatapojen keskiössä.⁵⁷

41. Sieglind Ellger-Rüttgardt (1988a) 'Hilfsschulpädagogik und Nationalsozialismus - Traditionen Kontinuitäten, Einbrüche. Zur Berufsideologie der Hilfsschullehrerschaft im Kaiserreich und in der Weimarer Republik', teoksessa Ulrich Herrmann & Jürgen Oelkers (toim.) *Pädagogik und Nationalsozialismus*, Weinheim ja Basel: Beltz Verlag, 150.

42. Ellger-Rüttgardt (1988a) 150.

43. Kaartinen (2008) 57.

44. Siegfried Moosburger (1972) *Ideologie und Leibeserziehung im 19. und 20. Jahrhundert*, Ahrensburg bei Hamburg: Clemens Czwilina, 13, 21.

45. Markku Hyrkkänen (2002) *Aatehistorian mieli*, Tampere: Vastapaino, 57–58, 62.

46. Ellger-Rüttgardt (2008) 142.

47. Kaartinen (2009) 48; Jouko Jokisalo (1995) *Kansallissosialismin ideologia*, Kuopio: Snellmann-instituutti, 17.

48. Kaartinen (2009) 48; Reinhard Kühnl (1973) *Liberalismista fasismiin. Porvarillisen ylivallan muodot*, Jyväskylä: Gummerus, 13; Jokisalo (1995) 17.

49. Möckel (2007) 18.

50. Fuchs (1922) 23, 301–304; Kivirauma (2008) 87; Ellger-Rüttgardt (2008) 162–163; Schmitz (1903) 18; Möckel (2007) 18.

51. Ellger-Rüttgardt (2008) 155; Fuchs (1922) 20–21.

52. Albert Wehrhahn (1932) '25 Jahren Die Hilfsschule', *Die Hilfsschule* 1, 3–4.

53. Ellger-Rüttgardt (2008) 155.

54. Fuchs (1922) 304.

55. Reformipedagogiikka oli Saksassa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun ensi vuosikymmeninä vaikuttanut hyvin monipuolinen ja laaja-alainen pedagogiikan suuntaus, joka nousi vastustamaan Saksassa valtavirtauksena ollutta herbartilaista formaalista pedagogiikkaa. Sen edustajat, kuten Ellen Key kritisoivat vanhaa ”lukukoulua” ja vaativat sen uudistamista. He nostivat yksittäisen lapsen ja hänen tarpeensa kasvatustoiminnan keskipisteeksi. Key (1900a) 32; Wolfgang Scheibe (1978) *Die Reformpädagogische Bewegung*, Weinheim: Beltz Verlag, 3; Kaartinen (2009) 100–101; Fuchs (1922) 14, 302, 308.

56. Fuchs (1922) 6–7, 14; Ellger-Rüttgardt (2008) 163–173.

57. Kivirauma (2008) 96.

Kouluintegraation vastustajat, kuten apukoulunopettajat Heinrich Stötzner ja Heinrich Kielhorn, korostivat eksklusiivisen, erillisen ja itsenäisen apukoulun perustamisen välttämättömyyttä. Kielhorn vaati Saksan Apukoulunopettajien Liiton kokouksessa vuonna 1899, että apukoulu oli tunnustettava julkiseksi, itsenäiseksi kouluksi. Hänen katsoi apukoululapsen sairaan perimän olevan keskeisin syy heikkoihin koulusuorituksiin. Samalla hän kiisti oppilaan koulumenestyksen ja ympäristötekijöiden yhteyden. Koska Kielhornin mielestä ”heikkomieli- nen lapsi ei päässyt koskaan irti heikkomielisyydestään”, siksi apukoululapsen kasvatus vaati oman erillisen koulun, apukoulun perustamista. Kielhornin perustelu oli sosiaalipedagoginen ja pedagogis-utilitaristinen. Yhteiskunta tarvitsi apukoulua, koska se vapautti kansakoulut heikkomielisten painolastista ja hyödytti yhteiskuntaa tekemällä heikkomielisistä oppilaista kansakunnalle hyödyllisiä ja kelvollisia jäseniä. Myös kansakoulunopettajien enemmistö kannatti itsenäisiä ja erillisiä apukouluja, koska ne ottivat ”heiltä taakan” ja avasivat ”tien korkeammille tavoitteille”. Kansakoulun opettajia huolestuttivat kuitenkin apukoulun perustamiseen liittyvät taloudelliset kustannukset.⁵⁸

Erillisiä ja itsenäisiä apukouluja myös vastustettiin. Kasvatusjohtaja Hermann Piper ja kansakoulun rehtori Otto Hintz pitivät erillisen apukoululaitoksen perustamista pedagogisena takaiskuna. Heistä kansakoulut luopuivat liian helposti heikommista oppilaistaan. He kannattivat inkluusiivista koulua, joka ottaisi vastaan kaikki lapset. Heistä vanha ”kirjakoulu” tuli korvata sosiaalis-pedagogisella koululla, jossa opetussisältöä olisi vähennetty ydinasioiden oppimiseksi. He kumosivat käsityksen heikkolahjaisuudesta staattisena, sairauden kaltaisena luonnontilana ja viittasivat ympäristötekijöiden ja heikon koulumenestyksen yhteyteen. He näkivät heikkolahjaisuuden myös sosiaalisena ongelmana, mikä edellytti yhteiskunnalta köyhyyttä ja huono-osaisuutta torjuvaa yhteiskuntapolitiikkaa.⁵⁹

Erillisten apukoulujen vastustajien ajatuksista on löydettävissä yhtymäkohtia vuosisadan vaihteen reformipedagogiseen ajatteluun, jonka edustajat syyttivät saksalaista koulua yksittäisen lapsen unohtavaksi ”kuri- ja lukukouluksi”. Reformipedagogit korostivat koulun uudistamisen tärkeyttä, ja siinä heidän lähtökohtansa oli yksilöpedagoginen.⁶⁰ He halusivat nähdä yksittäisen lapsen ja hänen tarpeensa kasvatuksen lähtökohtana ja pitivät itsenäisiä apukouluja hätäratkaisuna suhtautuen niihin alusta alkaen hyvin skeptisesti ja torjuvasti. Heistä apukoululapsi ei eronnut mitenkään normaalilapsesta. Siksi hän ei tarvinnut myöskään erillistä koulua.⁶¹

Saksassa kehitys johti apukoulujen segregaatioon. Niiden perustamiseen eivät vaikuttaneet Andreas Möckelin mukaan talouden, armeijan tai apukoulunopettajien tarpeet, vaan yleisen oppivelvollisuuden luoma ambivalenssi, joka edellytti koulujärjestelmän eriyttämistä. Apukoulujen perustamisen keskeisin idea oli parantaa koulujärjestelmän toimivuutta.⁶² Lisäksi niiden perustamisen taustalla vaikutti hallitsevana näkemys apukoulun oppilaasta geneettisesti heikompiarvoisena, sairaana lapsena. Patologisoimalla apukoulun oppilaat ja selittäen ”psykologisilla ja sosiaalisilla sisällöillä medikaalisen vaikuttavuutta” keisarikunnan päättäjät, kouluviranomaiset ja opettajat kykenivät käsittelemään tätä uhkaksi leimaamaansa ihmisryhmää. Apukoulu mahdollisti sairaina pidettyjen oppilaiden hoitamisen erillisenä kysymyksenä niin ideologisesti kuin käytännössä.⁶³ Ensimmäiseen

58. Fuchs (1922) 14, 301; Ellger-Rüttgardt (2008) 153–158; Kivirauma (2008) 86.

59. Ellger-Rüttgardt (2008) 163–173.

60. Ellen Key (1900b) *Barnets Århundrade*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 32; Kaartinen (2009) 100–104; Kaartinen

(2010b) 7–8; Möckel (2007) 175–177.

61. Ellger-Rüttgardt (2008) 210–212.

62. Möckel (2007) 135–139; Ellger-Rüttgardt (2008) 152.

63. Antti Teittinen (2008) ”Normaliteetin rajat ja rakenteet”, teoksessa Joel Kivirauma (toim.) *Muuttuvat marginaalit: näkökulmia vammaistutkimukseen*, Kehitys-

maailmansotaan mennessä apukoulujen määrä kasvoikin voimakkaasti.⁶⁴

Suursotaa useat saksalaiset pedagogit olivat kannattaneet intensiivisesti omalla ”sotapedagogiikallaan”.⁶⁵ Olihan kyseessä ollut maailman kansojen kamppailu, jonne oli marssittu valtavan isänmaallisen innostuksen vallassa.⁶⁶ Myös apukoulupedagogit olivat sodan alettua ylevän nationalistisen eetoksen valtaamia, ja heidän toimintaansa leimasi sodan aikana sotainto, uhrivalmius ja saksalaisen imperialistisen sotapolitiikan tukeminen. Sodan vaikeudet vahvistivat ja voimistivat monen apukoulunopettajan ”völkisch”⁶⁷-nationalistista vakaumusta ja sosiaalidarwinistisia asenteita. Heidän puheisaan alkoi esiintyä yhä enemmän näkemyksiä, joiden mukaan ”arvottoman elämän” ja ”sosiaalisesti heikkojen tukeminen” oli ”vastoin luontoa”. He myös vaativat, että ”heikkoja voimia tuli hyödyntää sodan uhrien säästämiseksi”.⁶⁸

Apukoulunopettajien pedagogisia ajattelumalleja leimasivat keisarikunnan aikana konservatiivis-kansalliset näkemykset, joiden kantavia ainesosia olivat rotuideologia, genetiikka ja sosiaalidarwinismi. Ne hallitsivat heidän poliittista tietoisuuttaan ja kasvatuksellista itseymmärrystään. Opettajat pitivät yhteiskunnan luokkajakoa ja erilaisia sosiaalisia asemia luonnon ja kotitalon määrääminä, joihin ei voinut vaikuttaa. He näkivät oppilaansa sairaana lapsena, vähempiarvoisena yhteiskunnallisena taakkana, jonka heikkomielisyyttä kasvatusta ei voinut parantaa.⁶⁹ Opettajan tärkein tehtävä oli ”istuttaa oppilaisiin kunnioitus ja rakkaus esivaltaa, yhteiskunnallista järjestystä, keisaria ja isänmaata kohtaan, jotta he koulusta päästyään kykenevät ottamaan vaatimattoman ja vähäpätöisen, mutta kansakunnalle hyödyllisen paikkansa yhteiskunnassa”. Apukoulu oli Saksan keisarikunnassa ”Preussin kansakoulun uskollinen peilikuva”, jonka toiminnassa keskeistä oli kasvatusta siveellis-uskonnolliseen elämänsenteeseen ja isänmaalliseen mielenlaatuun.⁷⁰ Kysymys ei ollut apukoululapsen subjektiivisesta oikeudesta kasvatukseen ja ope-

tukseen, vaan ensi sijassa hänen kasvattamistään tottelemaan keisarikunnan arvoja ja normeja.⁷¹

Tasavallan tehtävissä

Hävityn sodan jälkeen Saksan keisarikunta jätti seuraajalleen Weimarin tasavallalle paitsi tuhoutuneen talouden ja massatyöttömyyden myös ”hybridisen sosiaalisen järjestelmän”. Sen perustana oli puoliteollinen ja puolifeodaalinen yhteiskunta, jolle keisarillisen ajan perintönä oli ominaista liberalismiin ja demokratian vastaisuus ja syvään juurtunut kunnioitus niin autoritäärisiä, sosiaalidarwinistisia kuin biologis-rodullisia uskomuksia kohtaan.⁷² Ajan kasvatusteellistä ajattelua leimasi taipumus antidemokraattiseen ajatteluun, ja käsitteet kotimaa, kansanyhteisö, saksalaisuus, biologismi, rasismi ja

vammaliiton tutkimuksia, Helsinki: Suomen Kehitysvammaliitto, 134, 135, 137.

64. Kun vuonna 1893 apukoulua kävi 2300 oppilasta, niin vuonna 1912 apukoulua käyvien oppilaiden määrä oli noussut jo 34300 oppilaaseen. Ellger-Rüttgardt (2008) 161.

65. Dieter Langewiesche & Heinz-Elmar Tenorth (1989) 'Bildung, Formierung, Destruktion. Grundzüge der Bildungsgeschichte von 1918–1945', teoksessa Dieter Langewiesche & Heinz-Elmar Tenorth (toim.) *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte 1918–1945. Die Weimarer Republik und die nationalsozialistische Diktatur*, München: Verlag C. H. Beck, 12.

66. Norbert Elias (1997) *Saksalaiset. Valtataistelu ja habituskehitys 1800- ja 1900-luvuilla*, Tampere: Gaudeamus, 174.

67. Saksan kielessä ”national” ja ”völkisch” tarkoittavat molemmat kansallista. Edellinen on neutraali ilmaisu, kun taas jälkimmäiseen kätkeytyy vahva arvolutaus kansankokonaisuudesta, jonka olemassaolon keskeinen perusta on veren ja rodun puhtauden vaalimisessa. Mirja Toikka (1996) Saksalainen kansallissosialistinen kasvatusta ja sen yhteyksiä suomalaisiin nuorisjärjestöihin. Julkaisematon kasvatustieteen lisensiaatintutkimus Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksella, 36.

68. Ellger-Rüttgardt (1988a) 152–153, 158; Stutzkowsky (2003) 5.

69. Ellger-Rüttgardt (1988a) 150–155.

70. Fuchs (1922) 298, 302–303.

71. Fuchs (1922) 299; Ellger-Rüttgardt (2008) 23, 160; Ellger-Rüttgardt (1988a) 151; Keim (1995) 69.

72. Kaartinen (2009) 48.

antisemitismi olivat rakentuneet kasvatustieteellisenkin ajattelun sisälle.⁷³ Myös saksalainen koulukasvatus oli hyvin konservatiivista ja autoritaarista.⁷⁴ Se perustui ”ikuisiin arvoihin”, joita opetettiin ja opittiin asioita sen enempää kyseenalaistamatta.⁷⁵

Weimarin tasavallan perustuslaissa vuodelta 1919 ilmaistiin demokraattisen valtion tavoite opetuksen vapauteen.⁷⁶ Vetoomuksessaan opettajille Preussin tiede-, taide-, ja kansansivistyksen ministeriö painotti, ettei tasavallan kouluista saanut enää tulla kansankiihotuksen eikä sodan ihannoinnin paikkoja. Kouluja vaadittiin olemaan lojaaleja demokraattiselle valtiolle, ja puoluepolitiikka tuli sulkea niiden ulkopuolelle. Koulujen kasvatuksen ja opetuksen tuli olla hengeltään objektiivista, epäpoliittista ja torjua vihaa ja kostonhalua.⁷⁷ Kasvatusjärjestelmän tuli perustua uudenlaiseen vapauteen ja individualismiin, jossa opetuksen tuli kasvattaa oppilaita suvaitsevaisuuteen.⁷⁸ Pedagogiikan näkökulmasta Weimarin tasavallan aika oli myös monien uudistusten ja erilaisten koulukokeilujen aikaa.⁷⁹ Weimarin koulukonferenssi vuonna 1920 toi Saksaan nelivuotisen yhtenäiskoulun, kansa-

koulun, jonka toteuttaminen ei ollut ajateltavissa ilman heikkomielisten eriyttämistä apukouluun. Tasavallan aikana apukoulu omanlaisenaan koulumuotona jäi koskemattomaksi ja sen oppilasmäärä oli kasvanut. Vuonna 1927 Saksan apukouluissa oli 71 902 oppilasta.⁸⁰

Tasavallan aikana pedagogien kasvatusnäemyksiä leimasi ambivalenttisuus, jossa individuali- ja sosiaalipedagogiset arvopohjat vaihtelivat.⁸¹ Yhtäältä katsottiin, että yhteiskunnalla oli oikeus puolustautua poikkeavia vastaan, mutta toisaalta taas korostettiin, että yhteiskunnan velvollisuutena oli suojella heikkoja.⁸² Rupert Egenbergerin mielestä apukoulupedagogiikka oli sosiaalipedagogiikkaa, jonka lähtökohtana olivat yhteiskunnan tarpeet. Kasvatuksen tuli vahvistaa kansan yhtenäisyyttä ja kiinnittää ”kansanruumiin sairaat osat paremmin yhteiskuntaan”. Egenbergeristä ”parantaminen” oli ”kelvolliseksi tekemistä”.⁸³ Myös Eduard Spranger uskoi kasvatuksen voimaan ja piti apukoululaista koulutuskykyisenä, vaikkakin hengeltään heikompiarvoisena.⁸⁴ Gustav Lese-

73. Heinz-Elmar Tenorth (1989) 'Pädagogisches Denken', teoksessa Dieter Langewiesche & Heinz-Elmar Tenorth (toim.) *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte 1918–1945. Die Weimarer Republik und die nationalsozialistische Diktatur*, München: Verlag C. H. Beck, 135–136.

74. Saila Anttonen (1998) *Valta, moraalit ja yhteiskunnallis-historiallinen oppiminen. Sivistyshistoriallinen tie kansallissosialistisesta totuuden politiikasta demokratisoiviin uudelleen koulutusohjelmiin*, Tampere: Acta Universitatis Tamperensis 639, 262.

75. Kaarttinen (2009) 63.

76. Bertold Michael & Heinz-Hermann Schepp (1993) *Die Schule im Staat und Gesellschaft. Dokumente zur deutschen Schulgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert*, Göttingen: Muster-Schmidt Verlag, 235; Jyrki Kaarttinen (2010d) 'Pedagogiikan puolella vai politiikan palveluksessa? – kansakoulun ja ylempien koulujen opetussuunitelmat kansallissosialistisessa kasvatusajattelussa', *Ajankohta 2009*, Jyväskylä: Helsingin ja Turun yliopistot, 255.

77. Gerhard Giese (1961) (toim.) *Quellen zur deutschen Schulgeschichte seit 1800*, Berlin-Frankfurt: Muster-schmidt-Verlag, 231–233; Kaarttinen (2010d) 255.

78. Marjorie Lamberti (2002) *The Politics of Education, Teachers and School Reform in Weimar Germany*, New York: Berghahn Books, 122–123; Kaarttinen (2010d) 256.

79. Lamberti (2002) 2–3, 32, 131–136; Scheibe (1978) 67–70; Kaarttinen (2010d) 255.

80. Weimarin tasavallan aika on kutsuttu ”parannuspedagogiikan kukoistukseksi” (”Blüte der Heilpädagogik”). Ellger-Rüttgardt (2008) 199, 202, 206–207, 212; Höck 1979, 193; Lamberti (2002) 5, 69; Kaarttinen (2010b) 8–10; Kaarttinen (2010d) 254–256.

81. Fuchs (1922) 292–294; Egenberger (1919) 133, 140, 147, 148.

82. Ellger-Rüttgardt (2008) 177; Möckel (2007) 169.

83. Egenberger (1919) 140, 148.

84. Eduard Spranger (1927) 'Heilpädagogik im Rahmen der Normalschulpädagogik', teoksessa (1968) Helmut von Bracken (toim.) *Erziehung und Unterricht behinderter Kinder*, Frankfurt A. M.: Akademische Verlagsgesellschaft, 540. Sittemmin professori Eduard Spranger, joka vielä 1920-luvun lopulla oli vaatinut kunnioitusta ”sairasta ja vahingoittunutta elämää” kohtaan ja korostanut reformipedagogista, apukoululasten omista tarpeista lähtevää kasvatusta, teki vuonna 1933 täyskäännöksen kansallissosialistien kasvatuslinjalle tervehtiessään myönteisesti uusien vallanpitäjien kansan terveyttä korostaneita eu-

mann⁸⁵ korosti apukoulun inhimillistä ja humaanista kulttuuritehtävää, joka oli sairaiden ja heikkojen oppilaiden kasvattaminen.⁸⁶ Fuchsin mielestä apukoulupedagogiikka oli yhtäältä individualipedagogiikkaa, koska juuri yksittäisen apukoululapsen heikkoudet ja oppimisen esteet ohjasivat kasvatusta, mutta toisaalta myös utilitaristisväritteistä sosiaalipedagogiikkaa, koska sen päämääränä oli heikkomielisten pelastaminen yhteiskuntaa varten. Hänen kasvatuskäytännönsä keskiossa ei ollut kuitenkaan yhteiskunta, vaan yksittäinen apukoululapsi ja hänen ”pelastamisensa”. Hän tuomitsi oppilaan epäystävällisen kohtelun ja kylmän suhtautumisen ja edellytti opettajalta rakkautta, ymmärrystä ja empatiaa kasvatettavaa kohtaan. Apukoulunopettajan tärkein tehtävä oli oppilaan auttaminen ja tukeminen. Fuchsin näkemystä apukoululapsesta voi pitää myös kasvatuserämyönteisenä, sillä hän uskoi, että apukoululapsi oli koulutuskykyinen, vaikka hänen ”lopullinen tavoitteensa ei valitettavasti voi olla parantuminen”.⁸⁷

geensia ajatuksia. Eduard Spranger (1933) 'März 1933' teoksessa (1988) Kurt-Ingo Flessau & Elke Nysen & Günter Pätzold (toim.) *Erziehung im Nationalsozialismus* "...und sie werden nicht mehr frei ihr ganzes Leben, Köln; Böhlau Verlag, 106; Jochen Synwoldt (2003) *Das Sonderschulwesen im nationalsozialistischen Staat*, Dissertation der Behindertenpädagogik, [www-lähde], <http://www.verband-sonderpaedagogik.de/con/cms/upload/pdf/schardt/DasSonderschulwesenimnationalsozialistischenStaat.pdf> (luettu 15.6.2011), 177.

85. Gustav Lesemann oli ennen vuotta 1933 Saksan Apukoulujen Liiton puheenjohtaja ja keskeinen vaikuttaja, joka kansallissosialistien noustua valtaan siirtyi heidän kannattajaksi. 1970-luvulla hän oli Saksan erityiskoulujen kunniapuheenjohtaja. Omaelämäkerrassaan (1969) hän ei puhunut mitään kansallissosialismin ajasta. Lesemann (1933) 712–733; Sieglind Ellger-Rüttgardt (1988b) 'Die Hilfsschule im Nationalsozialismus und ihre Forschung durch die Behindertenpädagogik', teoksessa Wolfgang Keim (toim.) *Pädagogen und Pädagogik im Nationalsozialismus – Ein unerledigtes Problem der Erziehungswissenschaft*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 130; Ellger-Rüttgardt (1988a) 149.

Kun professorit Karl Binding ja Alfred Hoche julkaisivat vuonna 1920 kirjan *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens* (Arvottoman elämän tuhoamisen salliminen), merkitsi se Weimarin tasavallan kasvatustilaston kiristymistä ja rotuhygieenisten äänenpainojen voimistumista.⁸⁸ Vaikka jo Ernst Haeckel oli vuosisadan alussa esittänyt vaikeasti sairaiden ja parantumattomien surmaamista morfiinilla tuskien ja taloudellisten kustannusten välttämiseksi, uutta Bindingin ja Hochen esityksessä oli vammaisten surmaamisen näkeminen hyväksyttävänä, humaanina tekona.⁸⁹ Lisäksi Bindingin ja Hochen arvostettu yhteiskunnallinen asema ”teki keskustelun vähempiarvoisten tuhoamisesta salonkikelpoiseksi myös asiantuntijapiirin ulkopuolella”.⁹⁰

Bindingin ja Hochen ajatukset levisivät yhteiskunnan laajoihin piireihin tasavallan loppupuolella, samalla kun rotuhygieeniset näkemykset radikalisoituivat ja niistä tuli avoimen poliittisia. Myös apukoulu ja sen kasvatuksen idea joutuivat kovan kritiikin kohteeksi, mikä johti apukoulun toiminnan arviointiin yhä enemmän sosiaali-, terveys-, perhe-, ja väestöpolitiikan näkökulmista. Samanaikaisesti yhteiskunnallinen keskustelu rotuhygienian äärimmäisistä muodoista, kuten steriloinnista, kiihtyi.⁹¹

86. Gustav Lesemann (1932) 'Unser Verband, seine Zeitschrift und ihr Schriftleiter', *Die Hilfsschule* 1, 7.

87. Fuchs (1922) 292, 298, 301, 303, 494–498.

88. Ernst Klee (1985) *"Euthanasie" im NS-Staat, Die "Vernichtung lebensunwerten Lebens"*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 19–25; Burleigh & Wippermann (1994) 141–142; Jonathan Glover (2010) *Ihmisyys, 1900-luvun moraalihistoria*, Helsinki: Like Kustannus Oy, 421.

89. Haeckel (1904) 51–52; Karl Binding & Alfred Hoche (1922) *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens. Ihr Mass und ihre Form*, Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 18, 30–31.

90. Jokisalo (1998) 146.

91. Klee (1989) 19; Rickman (2002) 22–44; Ellger-Rüttgardt (2008) 214.

Seurauksena oli, että tasavallan loppuajoina individuaalipedagogiset näkemykset joutuivat antamaan tilaa rotuhygieenisesti värittyneille, sosiaalipedagogisille ajatusmalleille. Kasvatuksessa ne merkitsivät sitä, että yksittäisen apukoululapsen kasvatustarpeiden sijaan esille otettiin yhä useammin hänen taloudellinen ja yhteiskunnallinen hyödyllisyytensä yhteiskunnalle. Juuri rotuhygieenikot näkivät ”heikompiarvoisten” kasvatuksen taloudellisena haaskauksena, koska ”sairasta” perimää ei voinut parantaa.⁹² Dresdeniläinen kouluneuvos Wilhelm Hartnacke piti ”kelvottomien” lisääntymistä kansakunnan ”henkisen tulevaisuuden tuhona” ja vaati saksalaiseen kasvatukseen todellista ”sparta-laista mielenlaatua”.⁹³ Kritiikin kärki kohdistui erityisesti apukouluihin, joiden katsottiin maksavan liikaa ja joista ei nähty olevan hyötyä. Hartnacken tavoin professori Fritz Lenz piti kohtalon ironiana, että yhtenäiskoulun aikana juuri heikkolahjaisten apukoulu oli paisunut terveiden oppilaiden kustannuksella. Hän vaati Hartnacken tavoin panostamista lahjakkaiden koulutukseen ja apukoulujen luokkakokojen kasvattamista.⁹⁴

Tarkasteltaessa apukoulunopettajien suhtautumista apukoulukasvatukseen Weimarin tasavallan aikana on Manfred Höck väitöskirjassaan korostanut, että vasta vuodesta 1925 sosiaalidarwinistinen kielenkäyttö alkoi voimistua apukoulunopettajien puheissa. Sen syinä Höck piti Weimarin tasavallan taloudellis-sosiaalisia kriisejä. Kuitenkin hän myöntää, että apukoulunopettajat myös antoivat houkutella itsensä uusiin kansallisiin ajatuksiin.⁹⁵ Höck ei ole kiinnittänyt riittävää huomiota siihen, että sekä keisarikunnan, mutta erityisesti Weimarin tasavallan aikana apukoulun keskeisten johtohenkilöiden ja mielipidevaikuttajien puheissa ja kirjoituksissa alkoi esiintyä yhä enemmän sosiaalidarwinistisiä ja ”völkisch”-rasistisia ajatuskuluja. Niissä apukoulunoppilaita pidettiin henkisen kyvyttömyytensä ohella taloudellisena kulueränä.⁹⁶ Lisäksi rotuhygieeniset argumentaatioesikuvat

johtivat monen opettajan kielenkäytössä kylmään ja ulkopuoliseen suhtautumiseen apukoulun oppilaita kohtaan. Heitä kuvailtiin pedagogikalle vierailta käsitteillä, kuten ”heikompiarvoinen”, ”ali-ihminen”, ”arvoton taakka” ja ”pohjasakka”.⁹⁷

Tasavallan loppuajoina apukoulunopettajien kasvatusasenteita alkoi hallita yksittäisen apukoulun oppilaan kasvatustarpeiden sijasta enenevässä määrin utilitaristiset motiivit, kustannus-hyöty-ajattelu ja biologiaan perustuvat ”völkisch”-rasistiset ajatushyveet sekä erityisesti huoli oman profession ja koulumuodon tulevaisuudesta. He vaativat erityiskouluille omaa lakia, jolla myös apukoulun legaalinen perusta olisi turvattu.⁹⁸

Hakaristin varjossa

Kansallissosialisteilla ei ollut valtaaan noustessaan selvää käsitystä apukoulujen tulevista tehtävistä ja niiden tulevaisuudesta.⁹⁹ Jo ennen vuotta 1933 apukoulu olivat olleet epäsuosiossa ja niitä oli suljettu säästösyistä.¹⁰⁰ Lisäksi apukoulunopettajien näkökulmasta vallan vaihtuminen oli ongelmallista, koska kansallissosialistit arvostivat kasvatusideologiassaan vain ”terveitä” ja ”kokonaisia ihmisiä” pitäen sairaita ja heikkomielisiä oppilaita ideologisina vihollisi-

92. Lenz (1927) 505–506; Hartnacke (1930) 5–6, 10, 47.

93. Hartnacke (1930) 208.

94. Lenz (1931) 419, 429–430.

95. Höck (1979) 31.

96. Egenberger (1919) 135, 138–140; Ellger-Rüttgardt (1988a) 156; Krull (2004) 31.

97. Berner (1990) 202.

98. A. Wiegand (1932) 'Gedanken und Wege zum Ausbau der Hilfsschule', *Die Hilfsschule* 9, 561; Keim (1995) 114; Vuonna 1935 kansallissosialistit antoivat ensimmäisen apukoulua koskevan lain, jossa sen laillinen asema ei perustunut pedagogiikkaan, vaan ”suhteessa perinnölliseen terveyteen”. Renate Fricke-Finkelnburg (1989) (toim.) *Nationalsozialismus und Schule. Amtliche Erlasse und Richtlinien 1933–1945*. Opladen: Leske + Budrich, 134.

99. Stutzkowsky (2003) 6.

100. Fricke-Finkelnburg (1989) 134.

naan.¹⁰¹ Siksi apukoulunopettajat pyrkivät vakuuttamaan heti uudet vallanpitäjät oman koulumuotonsa tarpeellisuudesta.¹⁰²

Saksassa kansallissosialistien valtaannousu vuonna 1933 ei merkinnyt vain poliittisen järjestelmän vaihdosta ensimmäisestä demokraattisesta Saksan valtiosta totalitaariseen johtajavaltioon, vaan se merkitsi myös ensimmäisen sellaisen valtion syntymistä, joka otti kaikessa toiminnassaan, myös kasvatuksessaan, politiikkansa perustaksi biologisen lähtökohdan, rodun ja sen puhtauden vaalimisen.¹⁰³

Nina Krullin mukaan kansallissosialistit lainasivat Weimarin tasavallan rotuhygieenikoilta kaikki keskeiset elementit omaan rotuideologiaansa.¹⁰⁴ Myös Möckelin mielestä ”kaikki paha oli sanottu jo ennen vuotta 1933”.¹⁰⁵ Dieter Gersin mukaan fasistinen vammaispolitiikka on nähtävä ”ajatusten terroristisena kärjistymänä, joka oli syntynyt jo ennen kansallissosialistien valtaannousua ja joka toteutettiin fasistisessa Saksassa”. Hänestä fasismi ei toteuttanut omaa vammaispolitiikkaa, vaan toteutti häikäilemättömästi sen mitä Weimarin tasavallassa ja sitä aikaisemmin oli ajateltu.¹⁰⁶

Tulevan kasvatustalouden rotuteoreettisen johtajatuksen Saksan johtaja Adolf Hitler oli esittänyt jo *Mein Kampf* -kirjassaan, jonka mukaan ”kansallisen valtion koko sivistys- ja kasvatustoiminnan täytyy huipentua siihen, että se saa rotuvaiston ja rotutunteen sekä vaistomaisesti että järjellä käsitettävästi polttamalla poltetuksi sen haltuun uskotun nuorison sydämiin ja aivoihin. Ei ainoatakaan poikaa tai ainoatakaan tyttöä saa päästää koulusta ennen kuin heille on viimeiseksi tiedoksi opetettu veren puhtauden välttämättömyys ja olemus”.¹⁰⁷

Hitlerin kasvatustalouden näkemyksissä olemassaolon ymmärtäminen sosiaalidarwinistisena elämänkamppailuna kytkeytyi rasismiin, rotuantisemitismiin ja pseudonietzcheläiseen halveksuntaan kaikkia ruumiillisesti ja henkisesti vammaisia, sairaita ja heikkoja kohtaan.¹⁰⁸ Hän vaatikin, että ”ruumiillisesti tai henkisesti terve ja täysikuntoi-

nen ei saa ikuistaa omaa vaivaansa tai sairautaan oman lapsensa ruumiissa” ja korosti, että ”kansallisella valtiolla on tässä suhteessa suoritettavanaan kerrassaan suunnaton kasvatus-työ”.¹⁰⁹

Tämä ”suunnaton kasvatus-työ” tuli merkittävään kansallissosialistisessa kasvatustalouden pedagogiikan, rotuhygienian ja kansallissosialismin liittoon. Se halusi ”vasaroida heikot osat pois” ja antaa elämän oikeudet vain rodullisesti terveille, voimakkailla, kunnian, uskollisuuden, rotutunteen ja kansallissosialistisen säälimättömän moraalikoodin sisäistäneille tahtoihmisille.¹¹⁰ Kansallissosialistinen kasvatustalouden ideologia oli sovellettua biologiaa.¹¹¹ Se oli luonteeltaan pragmaattista, ja sen pedagogiikassa ihmisen henkilökohtainen arvo palautui hänen biologiseen alkuperäänsä ja redusoitui hänen funktionaaliseen suorituskykyynsä.¹¹² Suorituskyvyttömiä kansallissosialistisessa ideologiassa pidettiin tarpeettomina ja heitä uhkasi tuhoaminen.¹¹³

101. Adolf Hitler (1939a) *Mein Kampf, Eine Abrechnung*, München: Zentralverlag der NSDAP, Frz. Eher Nachf., 234, 282. Adolf Hitler (1939b) *Mein Kampf, Die nationalsozialistische Bewegung*, München: Zentralverlag der NSDAP, Frz. Eher Nachf., 446–447; Kaarttinen (2009) 174.

102. Karl Tornow (1933) 'Allerlei Besinnliches', *Die Hilfsschule* 12, 706–712.

103. Rickmann (2002) 46.

104. Krull (2004) 46.

105. Möckel (2007) 192.

106. Gers (1990) 110.

107. Hitler (1939b) 475–476.

108. Hitler (1939a) 279; Kaarttinen (2009) 99, 173–174.

109. Hitler (1939b) 447.

110. Heinrich Kanz (toim.) (1990) *Der Nationalsozialismus als pädagogisches Problem, Deutsche Erziehungsgeschichte 1933–1945*, Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang, 100; Jyrki Kaarttinen (2008) 'Kansallissosialistinen kasvatustalouden pedagogiikkaa vai epäpedagogiikkaa?' *Kasvatustalouden ja Aika* 2 (1), 61; Kaarttinen (2009) 174; Jyrki Kaarttinen (2010a) 'Saksalainen ruumiinkasvatustalouden Guts Muthsista kansallissosialisteihin – epäpoliittinen isäntä vai poliittinen renki?' *Kasvatustalouden ja Aika* 4 (2), 136.

111. Rickmann (2002) 5.

112. Höck (1979) 8.

113. Berner (1990) 202.

Apukoulupedagogiikan näkökulmasta kansallissosialistien valtaannousu merkitsi, että kansallissosialistit kielsivät Weimarin tasavallan kasvatuseriaa jokaisen saksalaisen lapsen oikeudesta kasvatukseen, samalla kun he nostivat aidon pedagogisen kasvatuskäsitteen tilalle rodun ja kansan kategorian.¹¹⁴ Se merkitsi koko pedagogiikan uudelleenarviointia, jossa yksittäinen apukoululapsi ja hänen kasvatustarpeensa syrjäytyivät rotupuhtaan ja terveen kansankokoonaisuuden edun hyväksi. ”Sinä et ole mitään, kansasi on kaikki”, kuului kansallissosialistien johtava kasvatuseria.¹¹⁵

Apukoululla kansallissosialistit eivät tarkoittaneet lainkaan koulua sen pedagogisessa mielessä, vaan kansankasvatuseriasta, joka on luotu kansan terveyden ja tulevaisuuden etujen turvaamiseksi.¹¹⁶ G. Deilen mielestä apukoulu oli vain osaksi koulujärjestelmän laitos ja koulutekniikan laitos. Se oli paljon enemmän terveydenhoidon laitos ja aivan erityisesti rotuhygienian laitos. Sen tehtävänä oli toimia valintalaitoksena arvokkaiden ja arvottomien lasten välillä.¹¹⁷ Kansallissosialismissa apukoulu ei ollut apukoululaista varten, vaan kansaa varten. Se oli ”kansan turvaamiselin”, jonka tärkein tehtävä oli koota yhteen geneettisesti sairaita sterilisaatiota varten, vapauttaa kansakoulu tarpeettomasta painolastista ja tehdä vielä koulutuskykyisistä heikkomielisistä kelvollisia ja suorituskykyisiä kansakunnan tehtäviin.¹¹⁸ Se merkitsi, että myöskään apukoulunopettajan ei enää pitänyt kätkeytyä ammattiasioihin, vaan toimia poliittisesti.¹¹⁹

Sairaita ja heikkomielisiä koskien säädettiin heinäkuussa 1933 laki perinnöllisesti sairaan jälkikasvun syntymisen ehkäisemiseksi (*Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses, GzVeN*). Laki loi apukoululle kansallissosialistien vallan ensimmäisenä vuonna toiminnallisen perustan, joka ei ollut pedagoginen vaan biologinen ja rotupoliittinen. Apukoulun tärkeimmäksi tehtäväksi tuli toiminta kansallissosialistisen selektion välineenä.¹²⁰ Martin Breitbarthin mielestä apukoulunopettajia tarvittiin, koska sterilisaa-

tiolain toteuttaminen ei ollut ollenkaan mahdollista ilman apukoulunopettajien apua.¹²¹ Hän oli vaatinut jo ennen lain säätämistä kaikkien heikompiarvoisten järjestelmällistä sterilointia ja kansakunnan vapauttamista perinnöllisesti sairaita ja vaikeavammaisista.¹²² Breitbarthin näkemyksistä käy ilmi, että apukoulunopettajat hyväksyivät uuden, pedagogiikalle täysin vieraan roolin kansallissosialistisen rotubiologisen selektion apuvälineinä samalla kun lääkäreistä kansakunnan ”biologisina sotilaina” tuli tämän ”uuden pedagogisen tehtävän” johtajia.¹²³ Lain nojalla pakkosteriloitiin noin 400 000 ihmistä, joista puolet on katsottu olleen apukoululaisia.¹²⁴

Ennen vuotta 1930 saksalaiset opettajat, eri koulumuodoista riippumatta, olivat olleet suhteellisen haluttomia siirtymään kansallissosialistien kannattajiksi.¹²⁵ Vasta vuodesta 1933 lähtien kansallissosialistien pitäessä tiukasti valtaa kä-

114. Detlev J. K. Peukert (1989) 'Sozialpädagogik', teoksessa Dieter Langewiesche & Heinz-Elmar Tenorth (toim.) *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte, 1918–1945. Die Weimarer Republik und die nationalsozialistische Diktatur*, München: Verlag C. H. Beck, 309; Ellger-Rüttgardt (2008) 255; Möckel (2007) 168.

115. Kaarttinen (2009) 61.

116. Alfred Kramp (1936) *Hilfsschule im neuen Staat*, Leipzig: Armanen Verlag, 25, 85.

117. Rickmann (2002) 90, 124.

118. Heinrichs (1933) 459–460.

119. Synwoldt (2003) 36.

120. Fricke-Finkelburg (1989) 134.

121. Martin Breitbarth (1933b) 'Der Heilpädagoge in der Frage der Volksaufartung und Rassenhygiene', *Die Hilfsschule* 8, 450–458. Saksa ei ollut sterilointilain hyväksymisen suhteen poikkeus. Suomessakin säädettiin vuonna 1935 sterilointilaki, joka mahdollisti pakkosteriloinnin. Mattila (2003) 111, 117–118, 124; Vehmas (2005) 68–70.

122. Martin Breitbarth (1933a) 'Warum die Heilpädagogische Fachschaft', *Die Hilfsschule* 6, 323, 325.

123. Rickmann (2002) 88.

124. Möckel (2007) 200–201.

125. Konrad H. Jarausch (1990) *The unfree professions, German lawyers, teachers, and engineers, 1900–1950*, New York-Oxford: Oxford University Press, 100, 103; Jyrki Kaarttinen (2010c) 'Saksalaisten opettajien ja heidän etujärjestönsä suhtautuminen kansallissosialisteihin Weimarin tasavallan aikana (1919–1933)', *Kasvatus* 5, 463.

sissään, opettaja alkoi enenevässä määrin liittyä Kansallissosialistiseen puolueeseen (*Die Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP*) ja Kansallissosialistisen Opettajaliittoon (*Der Nationalsozialistische Lehrerbund, NSLB*).¹²⁶ Opettajien liukuminen kansallissosialistien puolelle oli prosessinomaista, ja se oli seurausta sekä Weimarin tasavallan poliittisten puolueiden, opettajien eri etujärjestöjen ja kansallissosialistien välisestä poliittisesta kamppailusta eri finesseineen että yksittäisten opettajien omista elämänvalinnoista. Siihen vaikuttivat kansallissosialistien voimakas ulkoinen painostus ja vyörytys samanaikaisesti kansallisella ja alueellisella tasolla samoin kuin opettajien eri etujärjestöjen ja niiden jäsenistön toisistaan poikkeavat ja usein ristiriitaiset pyrkimykset. Kansallissosialistit kohdistivat opettajiin ammattiryhmänä valtavan paineen. He käyttivät suoraa ja epäsuoraa fyysistä uhkaa ja väkivaltaa taistellessaan eri opettajaliittojen herruudesta ja niiden yksittäisten jäsenten ”sieluista”.¹²⁷

Kansallissosialistit säätivät huhtikuussa 1933 lain Ammattivirkamieskunnan palauttamisesta ennalleen (*Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums, GWBB*), jonka perusteella poliittisesti epäluotettavia ja juutalaisia opettajia ryhdyttiin erottamaan viroistaan.¹²⁸ Se merkitsi opettajien näkökulmasta vakavaa taloudellisen kriisin uhkaa ja suurta pelkoa oman työpaikan säilymisen ja toimeentulon puolesta. Lain seurauksena oli, että monet opettajat alkoivat nähdä uuteen hallintoon sopeutumisen väistämättömänä ja välttämättömänäkin.¹²⁹ Tästä huolimatta niin kansakoulunopettajien suurin etujärjestö Saksan Opettajayhdistys (*Der Deutsche Lehrervereine, DVL*) kuin lukionopettajista koostuva Saksan Filologiliitto (*Der Deutsche Philologenverband, PhV*) vastustivat aktiivisesti ja voimakkaasti kansallissosialistien hegemoniapyrkimyksiä ennen vuotta 1933 ja Saksan Filologiliitto vielä senkin jälkeen. Molemmat halusivat pitää viimeiseen saakka kiinni oman ammattiliittonsa itsenäisyydestä.¹³⁰

Edellisistä etujärjestöistä poiketen Saksan Apukoulujen Liitto ilmaisi jo huhtikuussa 1933 halunsa siirtyä uuden kansallisen hallituksen palvelukseen. Keväällä sen johto päätti lähes vastalauseita lakkauttaa ja yhdenmukaistaa oman ammattiliittonsa Kansallissosialistisen Opettajaliiton kanssa, samalla kun sen edustajakokous erotti yksimielisesti ammattiliiton jäsenyydestä kaikki ei-arjalaiset opettajat uuden virkamieslain (*GWBB*) nojalla.¹³¹ *Die Hilfsschule* -lehden artikkeleista käy ilmi, että liiton keskeiset johtajat, kuten W. Friederici, omaksuivat nopeasti uuden kansallissosialistisen kasvatusretoriikan. Hän korosti, että ”huoli rodun parantumisesta ruumiillisesti terveen voimakkaan nuorison kasvattamiseksi ei saa tulla häiriityksi sairaan

126. Lamberti (2002) 200; Sebastian Müller-Rolli (1989) 'Schulen, Hochschulen, Lehrer' teoksessa Dieter Langerwiesche & Heinz-Elmar Tenorth (toim.) *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte, Die Weimarer Republik und die nationalsozialistische Diktatur 1918–1945*, München: Verlag C. M. Beck, 253; Kaarttinen (2010c) 459.

127. Jaraus (1990) 125–130; Keim (1995) 105; Lamberti (2002) 233–234; Kaarttinen (2010c) 459, 465.

128. Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 7. April 1933, [www.lähde], <http://www.documentarchiv.de/ns/beamtenges.html> (luettu 5.10.2011); Keim (1995) 77–83, 97.

129. Rolf Eilers (1963) *Die nationalsozialistische Schulpolitik, Eine Studie zur Funktion der Erziehung im totalitären Staat*, Köln und Opladen: Westdeutscher Verlag, 70; Johannes Erger (1980) 'Lehrer und Nationalsozialismus. Von den traditionellen Lehrerverbänden zum Nationalsozialistischen Lehrerbund (NSLB)' teoksessa Manfred Heinemann (toim.) *Erziehung und Schulung im Dritten Reich*, Stuttgart: Klett-Cotta, 225–226; Lamberti (2002) 211, 234; Jaraus (1990) 100, 103; Kaarttinen (2010c) 463; Jyrki Hilpelä (2009) 'Minä en', *Kasvatus* 40 (1), 5; Kari Kaunistama (2009) *Punatähdestä kaksiskotkaan. Neuvostoliiton romahtamisen vaikutus venäläisen keskikoulun historian oppikirjoihin*. Väitöskirja. Humaniora C 279, Turku: Turun yliopisto, 100.

130. Kaarttinen (2010c) 464–465.

131. Ellger-Rüttgardt (2008) 270; Möckel (2007) 193; Kaarttinen (2010c) 463–465; *Vertreterversammlung des Verbandes der Hilfsschulen Deutschlands zu Halle (Saale) am 28. Mai 1933*, *Die Hilfsschule* 6, 361–370; Synwoldt (2003) 19.

jälkikasvun perusteettomien ja kalliiksi käyvien vaatimusten takia. Hän julisti, että parannuskasvatuksen kaikkien haarojen periaate oli yhteinen: ”Me torjumme sairaiden vaatimukset terveiden kustannuksella”.¹³² Myös apukoulunopettaja Müller am Stein korosti, että ”kansakunnan terveys määrää nykyisen parannuspedagogiikan sisällön ja suunnan. Lapsi ei merkitse valtion tulevaisuudelle mitään ilman puolustuksellista suhdetta kansankokonaisuuteen. Sen miten me parannuskasvattajina toimimme, ei pidä ensisijassa tapahtua hädänalaisen oppilaan tähden, vaan ylimpänä kaikkea hallitsevat kansankokonaisuuden edut”.¹³³

Gersin mukaan *Die Hilfsschule* oli erittäin aktiivinen eugeenisten toimenpiteiden kannattaja propagoidessaan ”heikkomielisten” sterilisaation puolesta.¹³⁴ Apukoulupedagogien *Die Hilfsschule* -lehdessä vuosina 1932 ja 1933 julkaistut artikkelit kertovat apukoulunopettajien kasvatuseräiden täydellisestä muuttumisesta. Kun vielä vuoden 1932 artikkeleissa pedagogiset perustelut hallitsivat kirjoittajien kasvatuserä näkemyksiä, niin vuonna 1933 ne oli korvattu kansallissosialistisilla ”totuuksilla”. Gustav Lesemann, joka oli vuonna 1932 puolustanut individualistista, sairaiden ja heikkojen tarpeista lähtevää pedagogiikkaa, vaati vuonna 1933 pedagogiikan täydellistä alistamista kansallissosialistisen politiikan palvelijaksi. Uuden apukoulunsa idean hän kopioi Hitlerin *Mein Kampfissaan* esittämistä ajatuksista. Hitleriä Lesemann luonnehti ”suureksi kansan- ja sielunuudistajaksi”. Erityisesti hän korosti apukoulun rotuhygieenisten ja eugeenisten tehtävien välttämättömyyttä; eugeniikka ilman parannuspedagogiikkaa oli ”tyhjää” ja parannuspedagogiikka ilman eugeniikkaa oli ”sokeaa”, koska ne kulkivat ”käsi kädessä”. Lesemannin mielestä apukoulun tärkein tehtävä ei ollut kantaa huolta heikoista, vaan sen tuli huolehtia ”kansankokonaisuuden terveydestä”.¹³⁵ Jos Ellger-Rüttgardtin mielestä Lesemannin puheet olivat olleet jo ennen vuotta 1933 ”nationalistisen ja demokratian vastaisen mielenlaadun lä-

päisemiä”¹³⁶, niin vuonna 1933 hän oli siirtynyt kansallissosialistien kannattajaksi. Hanspeter Berner onkin kutsunut Lesemannia yhdeksi kansallissosialistien vammaksiin kohdistamien rikkosten henkiseksi valmistelijaksi.¹³⁷

Lesemannin tavoin Martin Breitbarth tuomitsi menneen liberalistisen ajan apukoulupedagogiikan individualistisena jäänteinä, jolla ei ollut mitään tekemistä ”uuden hengen apukoulun” kanssa. Hänen mielestään vasta kansallissosialismin voiton myötä apukoulupedagogiikka oli saanut ”uuden merkityksen ja mielen”, kun kasvattajan ensisijaiseksi tehtäväksi oli tullut ”kansankokonaisuuden vapauttaminen perinnöllisesti sairaista ja pahoin vammautuneesta perintöaineksesta”.¹³⁸

Myös apukoulunopettaja Karl Tornow lainasi vuoden 1933 artikkeleissaan pitkiä sitaatteja Adolf Hitleriltä ja vetosi häneen apukoulupedagogiikan suurimpana auktoriteettina. Erityisesti Tornow todisteli, että apukoulu oli ”oikeutettu, välttämätön ja luonnollinen kansanorganin jäsen, joka rodullis-kansallisten (’völkisch’) päämäärien alaisena aktiivisesti ”myötävaikutti ”nykyajan maailmankatsomuksellisesti-poliittisten tehtävien ratkaisemiseen tullaksemme yhdeksi kansaksi, valtioksi, kouluksi”¹³⁹ Tornowin näkemyksissä apukoulun maailmankatsomuksellisesti-poliittiset tehtävät olivat syrjäyttäneet sen pedagogiset tehtävät.

Vaikka kansallissosialistien perustelu apukoululle ja sen kasvatukselle ei ollut pedagoginen, vaan ideologinen ja rotupoliittinen, näyttävät apukoulunopettajien keskeiset vaikuttajat kääntyneen heti kansallissosialistien valtaannousun vuonna heidän kasvatuseränsä kannalle.¹⁴⁰ Apukoulunopettajien ei voi katsoa olleen kansallissosialistisen politiikan uhreja, kuten Höck on väittänyt, vaan sen aktiivisia kannattajia. He hyväksyivät puoluevallan, kollegoidensa erottamiset, kasvatuksen politisoinnin ja funktionalisoinnin. He hylkäsivät moraaliset, eettiset ja pedagogiset velvoitteensa ja ryhtyivät totalitaarisen pakkovallan apureiksi ja oppi-

laidensa tuomareiksi. Ennen kaikkea he loukkasivat, halvensivat ja häpäisivät huostaansa uskottuja nuoria ja olivat mukana toimissa, jotka johtivat heidän omien oppilaidensa pakkosterilointeihin ja myöhemmin sodan alettua heikkomielisten vammaisten eutanasiaturhiin.¹⁴¹

Pedagogiikan asialla vai politiikan pauloissa?

Sosiaalidarwinismi ja siihen perustuva rotuhygienia olivat saaneet useissa länsimaissa yhteiskunnissa 1800- ja 1900-luvun ensi vuosikymmeninä merkittävän aseman. Myös Saksassa rotuhygienikot olivat huolissaan kansankunnan degeneraatioista, kun ”ärvokas” väestönosa väheni ja ”heikompiarvoiset” lisääntyivät. Jakaessaan ihmisiä heikompiarvoisiin ja korkea-arvoisiin rotuhygienikot tekivät ideologiastaan poliittista.

Saksassa apukoulut olivat syntyneet 1800-luvun viimeisellä kolmanneksella. Kehitys johti siellä koulujärjestelmän eriyttämiseen ja itenäisten apukoulujen perustamiseen. Tämä johtui kansakoulun suoritusvaatimusten nostamisesta ja oppilasaineksen heterogeenisuuden lisääntymisestä. Apukoulut saivat keisarikunnassa tunnustetun aseman kouluna, jolla oli kaksi merkittävää tehtävää: ne vapauttivat kansakoulut heikkolahjaisista oppilaista ja pyrkivät kasvattamaan heidät yhteiskunta- ja työelämäkelpoisiksi kansalaisiksi.

Monen apukoulunopettajan yhteiskunnalliselle katsomukselle olivat leimallisia keisarikunnan aikana konservatiiviset ja kansalliset näkökannat. Yhtäältä jotkut apukoulunopettajista näkivät oppilaansa pysyvästi heikkomielisinä, joita ei voinut parantaa. Nämä opettajat rakensivat oppilailleen patologisen identiteetin ja näkivät kasvatuksen mahdollisuudet hyvin rajallisina. Heidän mielestään opettajan tärkein tehtävä oli istuttaa oppilaisiin kunnioitus esivaltaa, yhteiskunnallista järjestystä, keisaria ja isänmaata kohtaan. Näiden opettajien kasvatustiedettä hallitsivat enemmänkin yhteiskunnan tarpeista

lähtevät konservatiiviset sosiaalipedagogiset painotukset, joiden mukaan apukoululapsi tuli alistaa yhteiskunnan normeihin. Heitä lähellä olivat pedagogit, joiden kasvatustietämystä dominoi pedagoginen utilitarismi ja ”völkisch”-rassistiset ajattelumallit. Niiden mukaan ”alempiarvoinen” apukoululainen nähtiin painolastina, jonka taloudellisesta taakasta yhteiskunnan tuli vapautua. Toisaalta apukoulunopettajien joukossa oli pedagogeja, joiden kasvatustietämystä ohjasivat humanistiset ja reformipedagogiset ajattelumallit ja positiivinen usko kasvatuksen mahdollisuuksiin. He näkivät ensisijaisesti yksittäisen oppilaan ja hänen tarpeensa kasvatuksen lähtökohdaksi. Heistä heikkolahjaisuus ei ollut vain perimän aiheuttama sairaaloinen staattinen olotila, vaan siihen vaikuttivat myös ympäristötekijät ja apukouluissa harjoitettu pedagogiikka. Heille apukoululapsi oli normaalilapsi.

Weimarin tasavallan sosiaalis-taloudelliset kriisit olivat vahvistaneet rotuhygienisiä näkemyksiä yhteiskunnan laajoissa piireissä. Niistä oli tullut poliittisesti hyväksytyjä ja salonkikelpoisia. Vaikka tasavallan aikana siirtyminen yhtenäiskoulujärjestelmään oli merkinnyt apukoulun laajenemista ja sen aseman vahvistumista,

132. W. Friederici (1933) 'Allerlei Selbstverständliches', *Die Hilfsschule* 10, 577, 579.

133. Müller am Stein (1933) 140.

134. Gers (1990) 111.

135. Lesemann (1932) 7; Lesemann (1933) 713–715, 718–723.

136. Ellger-Rüttgardt (1988b) 129

137. Berner (1990) 213.

138. Breitbarth (1933a) 322–323.

139. Karl Tornow (1933) 'Ein Volk, ein Staat, Eine Schule! Die organische Eingliederung der Hilfsschule in das deutsch-völkische Bildungswesen', *Die Hilfsschule* 6, 356; Karl Tornow (1933) 'Die Hilfsschule im Lichte der Eugenik', *Die Hilfsschule* 5, 276; Karl Tornow (1933) 'Das Wesen völkischer Hilfsschularbeit', *Die Hilfsschule* 5, 268.

140. Möckel (1991) 75.

141. Höck (1979) 31; Ellger-Rüttgardt (2008) 268–269; Möckel (1991) 75–76; Höck (1979) 169; Gers (1990) 126; Vehmas (2005) 71–74; Jokisalo (1998) 143; Keim (2005) 115.

niin Weimarin kriisien aikana yhteiskunnallinen keskustelu myös ”alempiarvoisten” yhteiskunnallisesta ja taloudellisesta hyödyllisyydestä kiihtyi. Apukouluja ryhdyttiin pitämään taloudellisena haaskauksena ja niiden tarpeellisuus kyseenalaistettiin.

Tasavallan lopulla joidenkin apukoulunopettajien kasvatusasenteissa kylmä ja ulkopuolinen suhtautuminen oppilaisiin oli alkanut lisääntyä, ja he ryhtyivät kuvaamaan apukoululaisia yhä useammin pedagogiikalle vierailta käsitteillä. Näiden opettajien kasvatusasenteissa yksittäinen apukoulun oppilas kasvatustarpeineen sai väistyä, kun poliittiset, biologis-rasistiset ja utilitaristiset motiivit alkoivat dominoida heidän ajattelumallejaan. Se johti monen apukoulunopettajan ammatillisen identiteetin horjumiseen, ja he alkoivat etsiä vastauksia kasvatuksellisiin kysymyksiin pedagogiikan ulkopuolelta.

Kansallissosialistien valtaannousu vuonna 1933 merkitsi ensimmäisen sellaisen valtion syntymistä, joka kaikessa toiminnassaan otti poliittikkansa perustaksi biologisen lähtökohdan. Kansallissosialistien rotubiologiset ja sosiaalirasistiset näkemykset eivät olleet uusia, vaan niiden alkuperä oli jo keisarikunnan ja Weimarin tasavallan ajassa. Kansallissosialisteista tuli rotuhygieenisen liikkeen täytäntöön panijoita.

Kansallissosialistien nousu valtaan sai apukoulunopettajat hämmennyksen tilaan. Heidän oli lunastettava oman koulunsa ja sen kasvatustehtävän oikeutus valtiossa, jossa vallanpitäjät arvioivat apukoulua ja sen tarpeellisuutta poliittisten tavoitteidensa näkökulmasta. Kansallissosialistien perustelu apukouluille ei ollut lainkaan pedagoginen vaan ideologinen ja rotupoliittinen. Säilyttääkseen omat asemansa ja koulunsa apukoulu liikkeen keskeiset vaikuttajat kääntyivät

kansallissosialismin kannattajiksi. He hylkäsivät pedagogiset velvoitteensa ja alistivat apukoulutyön kansallissosialistisille opinkappaleille ja sen vaatimuksille. He hyväksyivät epähumaanit toimintamallit ja tekivät apukouluista rotubiologisen ja sosiaalirasistisen selektion välineitä.

Vaikka keisarikunnan aikana rotuideologia, genetiikka ja sosiaalidarwinistiset ajattelumallit vaikuttivat niin yhteiskunnassa kuin monen apukoulunopettajan kasvatusnäkemysten taustalla, niin apukoulunopettajien enemmistön kasvatustietoisuutta ja heidän pedagogista itseyttä hallitsivat kuitenkin pyrkimykset tehdä apukoululapsista uskonnollis-siveellisiä ihmisiä ja yhteiskunnan hyödyllisiä jäseniä. Myös Weimarin tasavallan aikana opettajien enemmistön kasvatusasenteita ohjasi pedagogiikka ja sen epäpoliittiset kasvatuskäytännöt. Niiden ideologinen perusta oli individuaali-, ja sosiaalipedagogiikan synteessissä, jonka tavoitteena oli kasvattaa apukoululapset selviytymään niin omassa elämässään, työelämässä kuin yhteiskunnassa. Sen sijaan kansallissosialistien valtaannousu merkitsi keisarikunnan ja Weimarin tasavallan moni-ilmeisen apukoulupedagogiikan murtumista ja sen alistamista ja välineellistämistä kansallissosialistien biologisen politiikan tarpeille. Kun apukoulukasvatuksen voi Saksan keisarikunnan ja Weimarin tasavallan aikana katsoa olleen pedagogiikan asialla, merkitsi kansallissosialistien valtaannousu apukoulukasvatuksen täydellistä haaskirikkaa ja sen joutumista ”epäpedagogisen”¹⁴² politiikan vangiksi, jolla ei ollut mitään tekemistä kasvatuksen kanssa.

142. Kaartinen (2009) 178. – *Jyrki Kaartisen nyt julkaistu artikkeli on läpikäynyt tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Sakarias Sokka

Vertaisarviointi ja vallankäyttö valtion taidelautakunnissa 1918–1939

Kirkollis- ja opetustoimituskunnan, vuodesta 1922 Opetusministeriön, alaisuuteen perustettiin vuonna 1918 viisi valtion taidelautakuntaa. Sakarias Sokka tarkastelee taidelautakuntien taustoja ja toimintaa sotien välisessä Suomessa. Kohteena ovat suomalaisen taidepolitiikan ominaispiirteeksi tunnistettu, edustuksellisuuteen tukeutuva ja asiantuntijoiden toteuttama vertaisarviointi sekä lautakuntien alkuvaiheeseen liittynyt vallankäyttö.

Tässä artikkelissa tulkitaan valtion taidelautakuntien arkistoaineistoa vuosilta 1918–1939. Nykyisessä, 1960-luvulla luodussa taidetoimikuntajärjestelmässä taidetukien jako valmistellaan asiantuntijoiden tekemin vertaisarvioinnein. Niiden käyttöä perustellaan parhaan alakohtaisen asiantuntemuksen hyödyntämisellä ja järjestelmän autonomialla suhteessa politiikkaan, mutta arviointimalli ilmentää myös suomalaiselle järjestelmälle leimallista valtion ja eturyhmien vahvaa asemaa.¹ Toimikuntien jäsenet nimittää ministeriö² eri taide- ja kulttuurialojen järjestäytyneiden tahojen esitysten perusteella. Lautakuntien aineisto osoittaa, että toimintamalli oli vastaava jo sotien välisenä aikana.

Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikkaa koskevia tutkimuksia on julkaistu suhteellisen niukasti, taidelautakuntiin keskittyen ei lainkaan.³ Tämän artikkelin tutkimusongelma koskee intressiedustuksen ja vertaisarviointien suhdetta sekä siihen sisältyvää vallankäyttöä: millaiselta pohjalta asiantuntijat toimivat ja keitä he olivat, millaisia arviointikriteerejä he sovelsivat ja kuinka he niitä käyttäessään määrittivät

omien alojensa sekä julkisen taidepolitiikan toimintapiiriä?

Taidelautakuntien toiminta selittää osaltaan asiantuntijavallan rakentumisesta osaksi valtionhallintoa, jonka yhtenä ominaispiirteinä sotien välisessä Suomessa oli parlamentarismista kestävyys.⁴ Analyysin tulokset osoittavat, että vaikka lautakuntien toimintaa perusteltiin taiteen autonomialla ja epäpoliittisuudella, toimintamalliin rakennettiin heti perustettaessa sisään myös poliittinen aspekti, joka perustui poliittiseen järjestelmään palautuvaan toiminnan sääntelyyn sekä asiantuntijoiden harjoittamaan arviointi- ja nimeämisen vallan käyttöön ja intressiedustukseen. Lautakuntajäsenten suhteellisen yhdenmukainen koulutustausta, ammattiryhmien si-

1. Ilkka Heiskanen, Anita Kangas & Peter Lindberg (1995) 'Cultural Policy Decision-Making and Administration', teoksessa *Cultural Policy in Finland. National Report*, The Arts Council of Finland / Council of Europe: Helsinki, 91–95; Per Mangset (2009) 'The Arm's Length Principle and the Art Funding System. A Comparative Approach', teoksessa Pyykkönen, Simanainen & Sokka (toim.) *What about cultural policy?* Jyväskylä: Minerva, 288–297.
2. Taiteen keskuustoimikunnan osalta. Aluetasolla toimikuntien nimittämisvastuu siirrettiin vuonna 2011 maakuntien liitoille, jotka ennen nimityksiä kuulevat asiantuntijatahoja.
3. Vrt. Veli-Matti Autio (1986) *Opetusministeriön historia IV. Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944*, Pieksämäki: Opetusministeriö; Minna Helminen (2007) *Säätyläistön huvista kaikkien kaupunkilaisten ulottuville*, Helsinki: Cupore; Paula Tuomikoski-Leskelä (1977a) *Taide ja politiikka. Kansanedustuslaitoksen suhtautuminen taiteen edistämiseen Suomessa*, Historiallisia tutkimuksia 103, Helsinki: SHS; Paula Tuomikoski-Leskelä (1977b) 'Poliittista, taiteellista ja siveellistä hurmiota. 1920- ja 1930-luvun kulttuuri-ilmaston hahmotelua', *HAik* 4/1977.
4. Ks. Timo Soikkanen (1991) 'Suomen 30-luku ei ollut Euroopan 30-luku', teoksessa Timo Vihavainen (toim.) *Talvisota, Venäjä ja Suomi*, Historiallinen Arkisto 95, SHS: Helsinki, 157–164; Vesa Vares (1991) *Itsenäisyys ja poliittisen mentaliteetin muutos. Konservatiivisesta elitismistä massa- ja luokkapolijaiseen demokratiaan (1919–1933)*, Turun yliopisto, *Poliittinen historia* C:35, Turku; Risto Alapuro (1995) *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*, Porvoo: Hanki ja Jää, 236–257; Risto Alapuro (2004) 'What is Western and What is Eastern in Finland?', *Thesis Eleven* 77, 91–94.

säinen kanssakäyminen ja alakohtainen järjestäytyminen olivat olennaisessa asemassa käytännön toimien suuntaamisen ja lautakuntien jatkuvuuden turvaamisen kannalta.⁵

Taidelautakuntien tausta ja tehtävät

Jo autonomisessa Suomessa luotiin useita instrumentteja kulttuurin ja taiteen hallinnointiin: perustettiin ensimmäiset julkista tukea saaneet laitokset ja kirjastot, kehitettiin muinaismuistojen suojelua ja arkistolaitosta sekä kerättiin kansatieteellisiä kokoelmia. Myös yleinen oppivelvollisuus kirjattiin tuolloin lakiin. Vielä 1800-luvun alkupuolella valtio maksoi melko harvoja taiteilijaeläkkeitä ja ylläpiti vain yksittäisiä virkoja taiteen tukemiseksi, mutta jaksolla 1880–1900 valtio nelinkertaisti taidetukensa kohdentaen varoja useille taidelaitoksille ja jakaen aiempaa enemmän taiteilija-apurahoja. Tähän vaikuttivat niin valtiontaloudelliset syyt kuin kansallinen herääminen. Myös paikallistasolla suunnattiin julkisia varoja kulttuuriin, kun orkestereita ja teattereita tuettiin kansansivistystarkoituksessa ja kaupunkiporvariston tarpeita tyydyttämään.⁶

Vuonna 1919 eduskunta hyväksyi lainsäädäntö-, toimeenpano- ja tuomiovallan erotteluun perustuvan parlamentarismien periaatteen mukaisen hallitusmuodon. Uudesta vallanjaosta

huolimatta vanhat senaatin toimituskunnat ja monet 1800-luvulla perustetut keskusvirastot jatkoivat toimintaansa, mutta myös uusia elimiä perustettiin vastaamaan yhä eriytyneempiin hallintotarpeisiin.⁷ Uusien hallintoelinten perustaminen ilmensi porvarillis-edustuksellisen järjestelmän kehitykseen liittyvää avoimesti poliittisten kysymysten sekä epäpoliittisemmiksi tulkitettujen, usein alakohtaista asiantuntemusta vaatineiden, asioiden erottelua.⁸

Taiteita koskevien asioiden käsittely lukeutui vanhastaan Kirkollisasiaintoimituskunnan vastualueisiin. Toimituskunta muutti nimensä Kirkollis- ja opetustoimituskunnaksi vuonna 1917 ja vuonna 1922 Opetusministeriöksi, jonka toimialaan taiteen ja kulttuurin tukeminen edelleen kuuluu.⁹ Sen hallinnonalalla varsinaisia virastotyyppisiä keskushallintoyksiköjä oli itenäistymisen alussa vain muutama, mutta niiden lisäksi toimituskunnan kanavoimalla rahoituksella ja sen valvonnassa toimi erilaisia lautakuntia.¹⁰

Vuonna 1918 perustettiin valtion taiteelliset asiantuntijalautakunnat viidelle alalle: kuvataiteet, kirjallisuus, rakennustaide (ml. koristetaide ja puutarha-arkkitehtuuri), säveltaide ja draama. Kirkollis- ja opetustoimituskunta asetti lautakunnille ohjesäännön, joka osoitti niiden aseman sen kontrollissa toimivina mutta suhteelli-

5. Vrt. Geoffrey M. Hodgson (2006) 'What are Institutions?' *Journal of Economic Issues* XI, 1–25; Paul J. DiMaggio & Walter W. Powell (1983) 'The Iron Gage Revisited. Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields', *American Sociological Review* 48, 147–160.

6. Markku Heikkilä (1985) *Opetusministeriön historia III. Kielitaistelusta sortovuosiin 1869–1917*, Helsinki: Opetusministeriö, 281; Tuomikoski-Leskelä (1977) 26; Helminen (2007); Sakarias Sokka (2005) *Sisältöä kansallisvaltiolle*, Helsinki: Cupore.

7. Seppo ja Paula Tiihonen (1984) *Suomen hallintohistoria*, Helsinki: Valtion painatuskeskus, 161–172; Raimo Savolainen (1996) *Keskusvirastolinnakkeista virastoarmeijaksi. Senaatin ja valtioneuvoston alainen keskushallinto Suomessa 1809–1995*, Helsinki: Hallintohistoriakomitea ja Edita, 159–204; Raimo Savolainen (2009) 'Keskusviras-

tolinnakkeista virastoarmeijaksi', teoksessa Raimo Savolainen (toim.) *Oma hallinto. Kansakuntaa rakentamassa 1809–2009*, Porvoo: Valtioneuvoston kanslia, 178–185.

8. Ks. Kyösti Pekonen (2003) 'Hallitseminen' teoksessa Hyvärinen, Kurunmäki, Palonen, Pulkkinen ja Stenius (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere: Vastapaino, 117–165; Tiihonen & Tiihonen (1984) 167, 172–180; Jari Stenvall (1995) *Herrasmiestaidosta asiamiestietoon. Virkamiehien asiantuntemuksen kehitys valtion keskushallinnossa*, Helsinki: Hallintohistoriakomitea, 126–129.

9. Vuonna 2010 ministeriön nimi muutettiin muotoon Opetus- ja kulttuuriministeriö.

10. Savolainen (1996) 171; Kaarlo Tuori (1983) *Valtionhallinnon sivuelinorganisaatiosta I*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 159, Helsinki: Suomalaisen lakimiesyhdistys.

sen itsenäisinä hallintoeliminä. Ohjesääntöön kirjattuja lautakuntien tehtäviä olivat oman taidealan seuraaminen ja taiteen etujen valvonta, hallituksen vaatimien taidetta koskevien lausuntojen ja selvitysten antaminen sekä oma-aloitteinen ehdotusten tekeminen. Käytännössä tärkeimmiksi käsitellyiksi kysymyksiksi muodostuivat esitykset palkinnoista, eläkkeistä, avustuksista ja apurahoista.¹¹ Suurimmat rahasummat liikkuivat alusta asti taidelaitosten tuissa.¹² Taitelijakohtaisiin apurahoihin ja palkintoihin kullakin lautakunnalla oli käytettävissä muutamia kymmeniä tuhansia markkoja vuosittain. Lisäksi lautakunnat käsitelivät eläke-esityksiä, joko omasta aloitteestaan tai saamiinsa ehdotuksiin lausuntoja antaen. Niissä alakohtaiset erot olivat suuria. Eniten eläkkeitä käsiteltiin kirjallisuuden ja säveltaiteen lautakunnissa, joissa uusien eläke-esitysten summat saattoivat vuositason ylittää apurahojen ja palkintojen summan. Vähiten eläke-esityksiä käsiteltiin rakennustaiteen lautakunnassa.

Lautakuntia perustettaessa sovellettu malli oli tuttu jo 1800-luvun asiantuntija-arvioinneista ja taidepalkintojen jaoista.¹³ Myös vuonna 1906 asetetun taideapurahoja käsitelleen komitean ehdotuksissa oli samoja piirteitä kuin itsenäisyy-

den alussa toteutuneessa mallissa.¹⁴ Lautakunnat perustamalla toimintamalli virallistettiin¹⁵ ja vakinaistettiin, ja lautakunnat toimivat pitkälti sen mukaan aina 1960-luvun lopun hallinnon ja lainsäädännön uudistuksiin saakka. Mallia sovellettiin myös tiedehallintoon, kun nykyisen Suomen Akatemian edeltäjäksi luettavan Valtion Tieteellisen Keskuslautakunnan johtosääntö vahvistettiin vuonna 1919 taidelautakuntia mukaillen.¹⁶

Lautakuntien toimintaan taidehallinnossa kytketyt arviointikäytännöt eivät olleet poikkeuksellisia, sillä erityisosaamista valjastettiin monilla muillakin aloilla varhain hallinnon tarpeisiin. Esimerkiksi vuoden 1917 erityisoloissa ja itsenäisyyden alussa käytettiin elintarvikehuollossa asiantuntijaelimiä, joihin nimesivät jäseniä erilaiset järjestöt, liikkeet ja yhdistykset. Olenaista tällöin oli oman alan *asiantuntemuksen* painottaminen, johon sekoittui *intressiedustuksen* periaate. Edustuksellisuus toi toimintaan joustavuutta, mutta takasi myös puhdasta virkamiestyötä laajapohjaisemman perustan valittujen toimintalinjojen jatkuvuudelle.¹⁷

Jo autonomisessa Suomessa erilaiset ryhmitymät ajoivat kulttuurin saralla etujaan suhteessa keskushallintoon samalla, kun alakohtainen

11. KA OPM Valtion taidelautakunnat, kirjallisuuslautakunnan ptk. 5.10.1918; kuvataideltkn ptk. 18.10.1918; Tuori (1983) 271; Sakarias Sokka & Anita Kangas (2007) 'At the Roots of Finnish Cultural Policy. Intellectuals, nationalism, and the arts', *International Journal of Cultural Policy* 13:2, 185–202; Savolainen (1996) 171–172; Autio (1986), 22–24; Tuomikoski-Leskelä (1977a); Sokka (2005).

12. Jo 1920-luvulla sekä teattereiden yhteenlaskettu tuki että tiettyjen valtion menosäännöstä tuettujen musiikin alan laitosten tukisummat ylittivät miljoona markkaa vuodessa.

13. Asiantuntijalautakuntamallia käytettiin taiteen alalla varhain Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa (perustettu 1831) ja Suomen Taideyhdistyksessä (perustettu 1846). Taideyhdistyksen omiin tarpeisiinsa luomaa mallia sovellettiin ensimmäisen kuvataiteen valtionpalkinnon jaossa vuonna 1873. Ks. Sokka (2005) ja Irma Sulkunen (2004) *Suomalaisen kirjallisuuden seura 1831–1892*, Helsinki: SKS.

14. Komiteamietintö 1906:10.

15. Esim. KA OPM KD 31/565 1920 draamallisen lautakunnan toimintakertomukset 1918–19; KA OPM KD 12/492 1924 rakennustaideltkn toimintakertomus 1922.

16. Tomi Mertanen (2010) *Taiteen tukijat ja tekijät. Valtion taidelautakunnat sekä valtiollinen kulttuuri- ja taidepolitiikka 1940–1950-luvun Suomessa*, Helsinki: Cupore, 211–225; Jyrki Paaskoski (2008) *Oppineiden yhteisö. Suomalainen tiedeakatemia 1908–2008*, Keuruu: Otava, 99–107, 205.

17. Tuori (1983); Autio (1986) 210–242; ks. myös Johanna Rainio-Niemi (2010) 'State Committees in Finland in Historical Comparative Perspective', teoksessa Alapuro & Stenius (toim.) *Nordic Associations in a European Perspective*, Baden-Baden: Nomos, 241–267; vrt. Lars Trägårdh (2007a) 'Democratic Governance and the Creation of Social Capital in Sweden. The Discreet Charm of Governmental Commissions' sekä Lars Trägårdh & Bo Rothstein (2007) 'The State and Civil Society in a Historical Perspective. The Swedish Case', teoksessa Trägårdh (toim.) *State and Civil Society in Sweden. The Welfare State Model Reconsidered*, New York & Oxford: Berghahn.

valta keskittyi sekä järjestöjen sisällä että niiden välillä.¹⁸ Klassisten korporatismiteorioiden¹⁹ mukaan yksilöiden ja valtion toimintaa välittämään kehitettiin erilaisia intressien kanavoinnin käytänteitä modernin valtion kehityksen myötä. Niin Ruotsissa kuin Suomessakin järjestäytymisen eteni useimmiten tiiviin valtiosuhteen siivittämänä. Tähän vaikutti aateperinne, jossa kansallisvaltion ja järjestäytymisen suhdetta rakennettiin yleistä hyvää palvelevien tavoitteiden kautta. Yhteisön kehitystä tukevia tavoitteita on kaikissa Pohjoismaissa ajettu edustuksellisen parlamentarismen rinnalla myös järjestäytyneen edustuksellisuuden keinoin.²⁰

Jäsenet ja sidosryhmät

Eduskunnan ja ministeriön kontrollin ohella lautakuntien tuli toimissaan ottaa huomioon taidealojen sisäiset keskustelut, sillä toiminnalta olisi pudonnut pohja ilman suhteellisen laajasti jaettava lautakuntien asiantuntemuksen hyväksyntää. Suhteet taidealoihin hoidettiin käytännössä henkilösidososten ja järjestäytyneiden eturyhmittymien kautta.

Lautakuntien aloittaessa työnsä jokaiseen niistä nimettiin puheenjohtaja sekä neljä jäsentä, joista ainakin kahden tuli edustaa taiteilijoita. Jäsenkaudet olivat nelivuotisia siten, että joka toinen vuosi kaksi jäsentä oli erovuorossa. Tai-

teilijäsenten nimeämisistä tuli pyytää alan keskeisen taiteilijajärjestön lausunto.²¹ Istuvien jäsenten mielipiteet olivat tärkeitä jäsentäiden nyksissä, sillä jäsenkausien päättyessä lautakunnat ehdottivat itse ministeriölle uusille kausille nimettävät jäsenet. Saman jäsenen uudelleen nimittämistä ei kielletty. Kun ministeriö pääsääntöisesti vain vahvisti lautakuntien esitykset, vaihtuvuus oli hyvin vähäistä, sillä lautakunnat päätyivät usein ehdottamaan jatkokausia vanhoille jäsenilleen.²² Ensimmäisten puheenjohtajien valinnat olivat siten kauaskantoisia lautakuntien jäsenkoostumusta ajatellen.

Lautakuntien puheenjohtajiksi nimettiin miehiä, jotka joko jo olivat professoreita tai heidät nimitettiin sellaisiksi (yliopistossa työskentelevinä tai arvonimen saaneina) suhteellisen pian lautakuntien perustamisen jälkeen. Heidät rekrytoitiin toimissaan kansainvälisyyttä korostaneista taidealojen ja estetiikan asiantuntijoista. Jo vuoden 1906 komitea, joka osittain koostui nyt puheenjohtajiksi valituista miehistä, oli työskennellyt lähinnä perustuslaillisessa, kieliryhmien väliselle yhteistyölle ja kansainvälisille vaihtueille myönteisessä hengessä.²³

Puheenjohtajien valinta ja heidän valitsemansa lautakuntajäsenet heijastelivat tahtoa sitoa molemmat kieliryhmät saman järjestelmän piiriin. Lautakuntien koostumuksissa toistui-

18. Sakarias Sokka & Anita Kangas (2006) 'From Private Initiatives towards the State Patronage', *Nordisk kulturpolitisk tidskrift* 9:1, 116–136; Sokka & Kangas (2007); Erkki Sevänen (1997) 'Ensimmäisen tasavallan poliittinen tilanne ja kirjallisen älymystön toimintastrategiat', teoksessa Pertti Karkama & Hanne Koivisto (toim.) *Älymystön jäljillä*, Tietoliipas 151, SKS: Helsinki, 59; Henrik Stenius (1983), 'Massorganisation och nationell sammanhållning', *Sociologia* 1983:2, 112–125; Martti Siisiäinen (2011), 'Osallistumisen ongelma', *Kansalaisyhteiskunta* 1:1, 8–40; ks. myös Sulkunen (2004).

19. Esim. de Tocqueville; Durkheim.

20. Antti Karisto & Pentti Takala (1990) *Suomi muuttuu*, Porvoo: WSOY, 169; Lars Trägårdh (2007b) 'The "Civil Society" Debate in Sweden: The Welfare State Challenged', teoksessa Trägårdh 13–14; Sokka & Kangas (2006); Mangset (2009); Risto Alapuro (2010), 'Intro-

duction: Comparative Approaches to Associations and Civil Society in Nordic Countries', teoksessa Alapuro & Stenius, 17–18; Henrik Stenius (2010) 'Nordic Associational Life in a European and an Inter-Nordic Perspective', teoksessa Alapuro & Stenius, 43, 51, 76; ks. myös Matti Klinge (1967) *Kansalaismielen synty. Suomen ylioppilaiden aatteet ja järjestäytyminen ilmentämässä yleisen mielipiteen ja kansalaistietoisuuden kehittymistä v. 1853–1872*, Helsinki; Vesa Vares (2000) *Varpuset ja pääskysset. Nuoruusomalaisuus ja Nuoruusomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*, Historiallisia tutkimuksia 202, Helsinki: SKS, 103–149.

21. Esim. kuvataideltk. 14.9.1918, Bil 1.

22. Ks. Sokka & Kangas (2007) 191–193.

23. Komitean muodostivat J. J. Tikkanen, Robert Kajanus, Ilmari Krohn, Eero Järnefelt, Axel Gallén ja Emil Wikström (komiteamietintö 1906:10, 6); ks. Sokka (2005).

Taulukko 1.

Lautakuntien jäsenet niiden aloittaessa toimintansa.²⁶

	<i>Kirjallisuus</i>	<i>Draama</i>	<i>Säveltaide</i>	<i>Kuvataide</i>	<i>Rakennustaide</i>
Pj.:	W. Söderhjelm (Yrjö Hirn)	Yrjö Hirn	Robert Kajanus	J. J. Tikkanen	Eliel Saarinen
Jäsenet:	Juhani Aho G. E. Zilliacus Gunnar Castrén A-M Tallgren	Erkki Kivijärvi C. O. Homén Nicken Rönngren Katri Rautio	Jean Sibelius Erkki Melartin Erik Furuhjelm Evert Katila	Onni Okkonen Gunnar Finne Sigurd Frosterus Eero Järnefelt	Armas Lindgren Bertel Jung Gustaf Strengel M. B. Schalin

yliopiston vahvan ruotsinkielisen eliitin merkitys, kieliryhmät ylittävien porvarillisten arvojen kannatus ja pääkaupunkilaisuus. Työväenluokkaa ei nähty aktiivisena taiteen tuottajana, vaan vaikutteille alttiina osapuolena.²⁴ Lautakunnissa ei ennen vuotta 1925 ollut yhtään edustajaa työväestöstä. Lyhyesti sanoen toiminta oli elitististä. Sivistyneistö,²⁵ jota lautakunnissa istui, projisoi käsityksensä kansasta massoihin yläväestöstä.

Kaikilla aloilla taiteen ammattilaisuus oli alusta asti lautakuntien toiminnan ytimessä ja järjestösuhteet olivat tärkeitä; järjestöjen toiminta ja ammattitaidon tunnistamiseen tarvittavan asiantuntemuksen rakentuminen kehittyivät tiiviin vastavuoroisesti.²⁷

Lautakuntien jäseninä oli koko sotien välisellä jaksolla kaikkiaan runsaat 70 henkilöä. Useat heistä olivat opiskelleet yliopistossa, ja monet olivat toisilleen ennestään tuttuja joko opiskeluaikojen tai oman alansa järjestötoiminnan kautta, usein molemmista. Voidaan summata, että elintarvikekomiteoiden tapaan asiantuntemus ja intressiedustus olivat olennaisimmat kriteerit taidelautakuntien jäseniä valittaessa. Jäsenten suhteellisen yhdenmukainen tausta edesauttoi konsensushakuista toimintaa: jos yhteistä perustaa on riittävästi, asioita voidaan käsitteellistää niin samansuuntaisesti, että toistuvasti samankaltaisin perustein tehdyt valinnat vakiintuvat käytännöiksi.²⁸

Etenkin musiikin alalla tietty yksittäinen sidosryhmä korostui, sillä Robert Kajanus oli vuonna 1917 perustetun Säveltaiteilijain Liiton

puheenjohtaja ja kaikki hänen lautakuntaan kutsutunsa jäsenet kuuluivat saman liiton ydinryhmään. Liitto oli myös lautakunnan taiteilijajäsenten valinnassa käytetty lausunnonantaja. Vaikka sen asemaa haastettiin, liitto säilytti vahvan edustuksen lautakunnassa. Edes suomenmielinen, poliittisesti oikealle kallistunut ja Kuoroliiton kautta tavoitteitaan ajanut Heikki Klemetti ei kyennyt horjuttamaan sitä kuin väliaikaisesti. Hän syrjäytti ministeriön päätöksellä puheenjohtaja Robert Kajanuksen yllättäen vuonna 1928, mutta ei omalla puheenjohtajakaudellaankaan voinut sivuuttaa säveltäjien vaikutusvaltaa lautakunnassa. Vuonna 1936 Kleme-

24. Autio (1986) 219; Sokka (2005) 100–119.

25. Esim. Pertti Alasuutari (1999) 'Taidepolitiikka ja kansankuva', teoksessa Koistinen, Kruuspere, Sevänen & Turunen (toim.) *Kaksi tietä nykyisyyteen*, Helsinki: SKS, 237–240.

26. Lautakuntiin nimetyistä ensimmäisistä jäsenistä ks. KA OPM KD 31/1920; KD 29/565 1920; KD 47/579 1921; KA OPM Valtion taidelautakunnat, kuvataideltk. 14.9.1918; kirjallisuusltk. 5.10.1918. Jatkossa esitettävät jäsenistöä yleisesti koskevat tiedot perustuvat Kansallisarkiston kokoelmassa säilytettävään lautakuntien arkistomateriaaliin (toimintakertomukset ja pöytäkirjat) vuosilta 1918–1939 sekä jäsenten biografiatietoihin (*Kansallinen Elämäkerrasto*, *Kansallisbibliografia* ja taideohittaiset matrikelit sekä järjestöhistoriikit).

27. Suomen Taiteilijaseuran – ennen kaikkea sen johtokunnan – merkitys ammattilaisuuden rajaamisessa kuvataiteen alalla on tästä hyvä esimerkki (ks. Auli Jämsänen (2006) *Matrikelitaiteilijaksi valikoituminen. Suomen kuvataiteilijat -hakuteoksen (1943) kriteerit*, Jyväskylä Studies in Humanities 61, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto).

28. Ks. Hodgson (2006); DiMaggio & Powell (1983).

tin tilalle nimettiin Säveltaiteilijain Liitossa aktiivisesti toiminut Leevi Madetoja.²⁹

Kuvataiteen alalla pitkään käytännössä ruotsinkielisinä toimineet Suomen Taideyhdistys ja 1860-luvulla perustettu Suomen Taiteilijaseura olivat olennaisimmat yhteistyötahot, joista vähintään toiseen useimmilla lautakunnan jäsenillä oli suora side kautta koko sotienvälisen ajan. Taiteilijajärjestöjäsenistä lausuntoja antoivat Taiteilijaseura ja vuonna 1910 perustettu Kuvataiteilijajärjestö. Sotien välisenä aikana kuvataiteen eriytyminen eteni, ja myös uudet taiteilijajärjestöt hakivat vaikutusvaltaa kuvataidelautakunnassa, mutta vanhat tahot säilyttivät keskeisen asemansa.

Kirjallisuuden lautakunnan toimintaan oli eniten mielenkiintoa molemmilla alan keskeisillä taiteilijajärjestöillä, suomen- ja ruotsinkielisillä kirjailijaliitoilla, joilta pyydettiin myös lausuntoja – kulloinkin erovuorossa olleen jäsenen edustaman kieliryhmän mukaan – kirjailijajäseniä nimettäessä. Kielikysymyksen kärjistymiseen olisi kirjallisuudessa taidealan luonteen vuoksi ollut potentiaalia, mutta lautakunta-aineisto ei kerro suuremmista kamppailuista. Kaiken kaikkiaan toimintaa kuvaa, että ainoa koko sotien välisen ajan lautakunnassa istunut jäsen oli ruotsinkielinen mutta kieliryhmien välistä yhteistyötä korostanut Gunnar Castrén.

Rakennustaiteen lautakunnassa korostui kaksikielisen Suomen Arkkitehtiliiton merkitys. Myös Suomen Taideteollisuusyhdistys ja vuodesta 1931 alkaen jäsenten nimittämisestä Arkkitehtiliiton lisäksi lausuntoja antanut Ornamo³⁰ olivat rakennustaidelautakunnalle olennaisia yhteistyötahoja, mutta keskeisin oli Arkkitehtiliitto. Sen ja lautakunnan kannanotot olivat usein samansuuntaisia, ja paikka paikoin lautakunta toimi kuin arkkitehtien etujärjestö,³¹ vaikka sen toimialaan lukeutuivat myös ”koristetaide” ja puutarhataide.³²

Draamallisessa lautakunnassa suorat järjestötoimet vaikuttivat muita aloja vähemmän toimintaan, vaikka sekä suomen- että ruotsinkieli-

siä näyttelijäliittoja kyllä konsultoitiiin jäsenmityksissä. Teattereiden keskusliittoina toimineisiin näyttämöiden liittoihin lautakunta piti etäisyyttä riippumatta siitä, oliko kyseessä porvarillinen Näyttämöiden Liitto vai Työväen Näyttämöiden Liitto. Valtion tulo- ja menoarvioon Työväen Näyttämöiden Liiton tuki listattiin ensi kertaa jo vuonna 1921 ja Suomen Näyttämöiden Liiton tuki vuonna 1923, mutta lautakunnissa ensimmäinen puolto kummankaan liiton avustushakemukselle annettiin vasta vuonna 1927.³³

Tärkein jäsenten nimeämisiä koskenut muutos tapahtui vuonna 1925, kun opetusministeriö muutti lautakuntien ohjesääntöä siltä osin, että jokaiseen lautakuntaan oli nimettävä viidenneksi jäseneksi ”työväen taideharrastuksia” edustanut henkilö. Kuvataidelautakunnan pöytäkirjojen mukaan aloite tähän tuli eduskunnalta. Ministeriö ilmoitti eduskunnan tahdon edelleen

29. *Työn Sävel* 4/1928; *Suomen Muusikerilehti* 6/1928; KA OPM KD 11/507 1929; 15/508 1937 Säveltaiteen lautakunnan toimintakertomukset 1928 ja 1936; Pentti Virrankoski (2004) *Heikki Klemetti. Elämäntyö ja henkilökuva*. Helsinki: SKS.

30. Ornamo oli jo aiemmin jäsentensä kautta yksi kuvataiteen ja rakennustaiteen lautakuntien sidosryhmistä. Vuonna 1927 se anoi oikeutta nimittää edustajansa rakennustaiteen lautakuntaan. Hallitus hyväksyi pyynnön vuonna 1931. (Ornamon vuosikirja 1936, 10–11.) Tämän jälkeen Ornamon sidokset kuvataiteen lautakuntaan heikkenivät.

31. Vrt. esim. rakennustaidelk:n vuosien 1919 ja 1920 toimintakertomuksien linjauksia maaseutukirkkojen rakentamisesta (KA OPM KD 27/565 1920; 47/579 1921) Suomen Arkkitehtiliiton virallisessa äänenkannattajassa ilmaistuihin liiton näkemyksiin (ks. *Arkitekten* 6–9/1918, 74–79).

32. Esimerkiksi vuotuinen palkintosumma varattiin jo vuonna 1919 suunnattavaksi arkkitehdeille, puutarhataiteilijoille ja taideteollisuuden edustajille (KA, OPM KD 27/565 1920).

33. Jenni Varho (2009) *Suomen valtion taiderahoitus vuosina 1919–1939*, julkaisematon käsikirjoitus, Jyväskylän yliopisto: Kulttuuripolitiikan maisteriohjelma, Yhteiskuntatieteen ja filosofian laitos; *Työväen Näyttämötaide* 11/1922, 228; KA OPM KD 18/494 1924; 4/500 1925; 16a/503 1925; 50/544 1926; 26/536 1928; 7/512 1930 Draamallisen taiteen toimintakertomukset 1922–1925, 1927, 1929.

lautakunnille, jotka sitten saivat tehdä itse ehdotuksensa uusista jäsenistä.³⁴ Ministeriöllä oli valta hyväksyä tai hylätä lautakuntien ehdotukset, mutta käytännössä ne valmisteltiin heti sellaisiksi, ettei tarvetta muutoksiin nähty. Uudet jäsenet³⁵ eivät muuttaneet merkittävästi lautakuntien toimintaa.

Suuri osa työväestöä lautakunnissa edustaneista jäsenistä ei ollut näkyviä puoluepoliitikoita tai vasemmistoaktiiveja, mutta kuvataidelautakunta oli tässä suhteessa poikkeus. Sen työväestöä edustaneisiin jäseniin lukeutui sosiaalidemokraatteja (Hannes Ryömä, Julius Ailio, Jaakko Keto), joiden meriitit olivat luonteeltaan selvästi enemmän poliittisia kuin taiteellisia.³⁶ Lautakuntatoimintaan osallistuminen avasi heille – maltillisen (oikeisto)vasemmiston edustajille – jalansijaa vasemmistolta aiemmin pitkälti suljetun ja leimallisesti porvarillisen kulttuurisen vallan piiriin.

1920-luvun jälkipuoliskolta alkaen käytiin muutamaan otteeseen keskustelua siitä, kenellä oli oikeus lausua mielipiteensä jäsennimityksistä. Vuosien mittaan perustettiin monia sellaisia järjestöjä,³⁷ joita lautakuntien työ väistämättä kosketti. Joillekin niistä reitti vaikutusvallan ytimeen aukesi kivutta (vrt. Säveltaiteilijain Liito, Suomen Arkkitehtiliitto, Suomen Ruotsinkielinen Kirjailijaliitto), mutta toiset pääsivät vaikuttamaan päätösten tekoon (Ornamo) tai edes toimivaan keskusteluyhteyteen (esim. Suomen Näytelmäkirjailijaliitto) vasta sinnikkään yrittämisen jälkeen, jos sittenkään.

Vuonna 1918 lautakuntiin nimetyistä 25 henkilöstä 8 istui niissä edelleen 1930-luvun alussa. Koko 1930-luvun mittaan lautakuntiin nimettiin vain 20 uutta jäsentä, ja koko sotienvälisellä jaksolla uudet jäsenet rekrytoitiin toistuvasti samoista piireistä. Lautakunnissa aloittaneiden jäsenten myötä vahvistetut, jo silloin vanhaan käytäntöön sekä henkilösuhteisiin perustuneet sidosryhmäsuhteet säilyivät eheinä, eikä uusien ryhmittymien edustajia laskettu helposti sisäpiiriin. Lautakuntien keskeisimpinä vertaisryhmit-

tyminä siis pysyivät koko jakson ne tahot, jotka toimintaa perustettaessa olivat vahvimpia ja saivat tuolloin vahvuutensa mukaisen asemansa liitettyä osaksi koko toimintamallia. Ei olekaan yllättävää, että poliittisen tilanteen muututtua toisen maailmansodan jälkeen vasemmisto halusi uudistaa lautakuntajärjestelmää.³⁸

Taiteellisia ja kansallisia laatukriteerejä

Jäsenten vähäinen vaihtuvuus oli olennaista lautakuntien omaksumien toimintalinjojen jatkuvuuden kannalta. Käytännössä lautakunnat nosivat esiin valikoituja sisältöjä ja tekijöitä, ottivat kantaa lainsäädäntöön, asettuivat välittäjiksi

34. KA OPM Valtion taidelautakunnat, kuvataideltk. 5.4.1925.; ks. myös Tuomikoski 1977, 58

35. Vuonna 1925 nimettiin uusina jäseninä kirjallisuuslautakuntaan Jaakko Kemilä (alias Osmo Orjanheimo), säveltaiteen lautakuntaan Väinö Pesola, draamallisen taiteen lautakuntaan Hannes Ryömä, kuvaamataiteen lautakuntaan Julius Ailio ja rakennustaiteen lautakuntaan Paa-vo Tynell (KA OPM KD 25/536 1926; KD 50/544 1926; KD 31/568 1926; Valtion taidelautakunnat, kirjallisuusltk:n ptk. 3.3.1925/Liite A 1; kuvataideltk:n ptk. 5.4.1925; Opm kuvataideltk:lle 14.4.1924).

36. Mikko Uola (2000) 'Ryömä, Hannes', *Kansallisbiografia - Biografiakeskus*, SKS, <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/693/> (viitattu 15.2.2010); Veli-Matti Autio (1999) 'Ailio, Julius', *Kansallisbiografia - Biografiakeskus*, SKS, <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/693/> (viitattu 23.2.2010). Ailio oli poissa lautakunnan kokouksista vuonna 1927, jolloin hän istui opetusministerinä Tannerin hallituksessa. Hänelle ei nimetty sijaista poissaolon ajaksi, vaikka muuten näin oli yleensä tapana toimia lyhyempienkin poissaolojen kohdalla. Myös Ailiota lautakuntajäsenenä seurannut Jaakko Keto ylti ministeriksi vuonna 1937. Hänkin oli ministerikautensa aikana sivussa lautakunnan toiminnasta.

37. Suomen Kirjailijaliitto perustettiin vuonna 1897, Suomen Kuvanveistäjäliitto 1910, Ornamo 1911, Suomen Näyttelijäliitto 1913, Suomen Säveltaiteilijain Liitto 1917, Suomen Ruotsinkielinen Näyttelijäliitto 1917, Suomen Muusikeriliitto 1917, Suomen Arkkitehtiliitto 1918, Suomen Ruotsinkielinen Kirjailijaliitto 1919, Suomen Näytelmäkirjailijaliitto 1921, Suomen Taidemaalariiliitto 1929, Suomen Graafillisten Taiteilijain Liitto 1931 ja Suomen Tanssitaiteilijain Liitto 1935.

38. Tuomikoski (1977a) 59; Hanna Korsberg (2004) *Valtakumousta lunastamassa. Valtion teatterikomitea 1945–1946*, Helsinki: Like.

edustamiensa alojen ja valtion suhteissa ja valvoivat laatukysymyksiä. Taiteellista laatua koskeneilla päätöksillään ne vaikuttivat taidealojen ja ammattitaiteilijuiden tunnusmerkkeihin sekä kansallisen kulttuurin määreisiin. Arviointikriteerit konkretisoituivat yksittäisten jäsenten näkemyksissä, joissa heijastuivat heidän vertaisryhmiensä intressit.³⁹

Esimerkiksi säveltaiteen lautakunnan jäsenen tiivis suhde Säveltaiteilijain liittoon näkyi siten, että esiintyvät taiteilijat sivuutettiin niin lautakuntajäseninä nimettäessä kuin järjestötoimintaa tukien jaettaessa – ammattimuusikkojen vuonna 1917 perustamalla Suomen Muusikeriliitolla ei ollut lautakunnan tekemisiin sanansijaa. Pääasiassa klassisen musiikin säveltäjästä koostunut lautakunta profiloi toiminta-alaansa ”korkeimman säveltaiteen”, sinfoniamusiikin, kautta. Taiteilijakohtaisia apurahoja myönnettiin sekä klassista musiikkia esittäville muusikoille että säveltäjille, ja suurimmat eläkkeet ohjattiin säveltäjille. Lähes ensi töikseen lautakunta esitti – omasta aloitteestaan – oman jäsenensä Sibeliuksen eläkkeen korottamista, ja heti 1920-luvun alussa korotuksista huolehdittiin myös Kajanuksen ja Melartinin kohdalla. Jäsenelleen Erik Furuhjelmille lautakunta esitti täysin uutta eläkettä. Kriitikko Katila oli siten ainoa vuonna 1918 aloittaneen lautakunnan omista jäsenistä, jolle se ei esittänyt eläkettä tai eläkkeen korotusta.⁴⁰ Jääviyksistä ei näissä yhteyksissä keskusteltu.

Vastaavaa henkeä ilmensi lautakuntien suhde uusiin taidealoihin, joita edustaneiden hakijoiden sijoittaminen perinteisten taidealojen mukaan koostettujen lautakuntien toimintaan ei ollut lainkaan itsestään selvää. Hyvän esimerkin tarjoaa kuvaamataiteen lautakunnassa vuonna 1921 käyty keskustelu suhtautumisesta koristetaiteilijoihin: ”Kahden – – koristetaiteilijan⁴¹ palkitsemista vastaan pani – – [Sigurd] Frosterus periaatteellisesti vastalauseensa, sillä hänen mukaansa jaettavat varat oli tarkoitettu yksinomaan varsinaisia kuvataiteilijoita varten.” Lopputuloksena lautakunta päätti toistaa jo

vuonna 1918 ensi kertaa tehdyn pyynnön saada valtiolta lisämäärärahaa, joka ”vuosittain jaettaisiin koristetaiteilijoille, jotka eivät kuulu kuvaamataide- ja rakennustaidelautakunnan piiriin”. Ministeriö hylkäsi esityksen.⁴² Samaan tapaan suhtauduttiin myöhemmin valokuvaukseen, kun kuvataidelautakunta joutui ottamaan kantaa Suomen Kameraseurojen Liiton hakemukseen vuonna 1934:

”Lautakunta ei katso valokuvauksen, niin taiteellisesti vaikuttavaksi kuin valokuvaus voidaan kehittää, kuuluvan siihen vapaiden taiteiden alaan, jota lautakunta edustaa. Tämän vuoksi lautakunnan mielestä – – lausunto voitaneen saada ehkä mieluummin Rakennustaidelautakunnalta, jonka käsittelypiiriin koristetaidekin kuuluu.”⁴³

Eri alojen paikkaa koskevat neuvottelut osoittavat taidealojen välisten rajanvetojen sopimukseenvaraisuuden. Rajojen uudelleenvetäminen ei kuitenkaan ollut helppoa, sillä neuvottelutilanteessa uusia aloja edustaneiden ryhmittymien oli vakiintuneita tahoja vaikeampaa saada intressejään esiin.

Kansallisen taiteen ja kulttuurin tukeminen on yksi suomalaisen kulttuuripolitiikan ydinkysymyksiä ja se on pysynyt sellaisena 1800-luvulta alkaen.⁴⁴ Myös taidelautakunnissa kansallista si-

39. Sokka & Kangas (2007) 193–197. Lautakuntajäsenten taustojen vaikutusta niiden tekemisiin valintoihin voi verrata Siisiäisen (2001, 17) määritelmään symbolisesta vallankäytöstä: ”toimijat havaitsevat ja hahmottavat maailmaa sisäistämällä, hallitsevien rakenteiden implikoimilla kategorioilla ja luokituksilla ja sitä kautta saattavat mahdollistaa niiden jatkuvuuden”.

40. KA OPM KD 29/565; 25/575 1921; 29/547 1922, Säveltaidelaikokunnan toimintakertomukset 17.9.1918–1.1.1920, 1921 ja 1922.

41. Kyseessä olivat Bruno Tuukkanen ja Arttu Brummer-Korvenkontio.

42. Kuvataideltk. 12.10.1918/Liite 2; 21.5.1921; 21.9.1921.

43. Kuvataideltk. 23.3.1934/Liite 2, kuvataideltk. opm.lle.

44. Ilkka Heiskanen (1994) ’Kulttuuripolitiikan pitkät linjat: kansallisen kulttuurin prototyypistä hyvinvointival-

sältöä rajattiin aktiivisesti. Kansallisuusaatetta tukeva sisältö saattoi riittää tuen puoltamiseen jopa ohi muutoin painotetun taiteellisen laadun. Hyvän esimerkin tarjoaa Juhani Ahon perustelu Santeri Ivalon eläkkeelle vuonna 1920:

”Vaikkeivät nämä teokset täytäkään korkeimpia taiteellisia vaatimuksia, – –, vaikka luonteenkuvaus ei mene syvälle ja vaikkei niissä näy tositaideetta elävöittävää persoonallista näkemystä, korvaa nämä puutteet kuitenkin Ivalon teosten isänmaallinen henki, niiden romanttisuudesta vapaa sisältö, ja niiden varsinkin nuorisoa opettava ja kasvattava merkitys.”⁴⁵

Myös muissa lautakunnissa pidettiin isänmaallista työtä arvossa.⁴⁶ Perusporvarillinen isänmaallisuus ei sanellut kaikkea taiteellisen laadun arviointia, mutta sillä oli vaikutusta – joskus ohi taiteellisen laadun, mutta useimmiten yhdistettynä laatuarvioihin. Samalla linjattiin suomalaiskansallisen kulttuurin määreitä ja nostettiin soveltuvia taiteilijoita kansallisen kuvaston tuottajiksi. Kokonaisuuden kannalta on silti tärkeää, että samanaikaisesti kyettiin tiukan ammattitaiteseen rajautumisen puitteissa osoittamaan tukea myös modernisteille ja uusien taidevirtausten edustajille, jopa 1930-luvun alun poliittisen oikeistosuuntauksen aikaan.⁴⁷

Kuvataidelautakunnan ja rakennustaiteen lautakunnan puheenjohtajien J. J. Tikkasen ja Armas Lindegrenin vuonna 1924 allekirjoittama anomus ylimääräisen 100 000 markan myöntämiseksi kuvanveistäjä Väinö Aaltoselle on hyvä esimerkki tunnistetun taiteellisen laadun ja kansallisen sisällön yhdistämisestä:

”Se olisi käsittääksemme katsottava myöskin kunniaakkaaksi kehotuspalkinnoksi tälle työ kautensa parhaimmassa iässä olevalle ja siksi juuri nyt laajaa työskentelymahdollisuutta tarvitsevalle taiteilijallemme, jolle hänen isänmaallansakin on vääjäämätön velvollisuus tarjota hoivaansa ja tukeaan kehottavasti ja kannustavasti.”⁴⁸

Suhtautumista Aaltoseen tässä vaiheessa kuvaa se, että kuvataidelautakunta asetti hänen avustamisensa etusijalle ennen Gallénin *Tuonelan joella* -teoksen lunastamista valtion kokoelmiin. Kun tukea ei silti ministeriöstä järjestynyt, käytti lautakunta sitä perusteena ajaessaan myöhemmin samana vuonna Aaltosta Paavo Nurmen patsaan tekijäksi ilman kilpailun järjestämistä.⁴⁹

Suhde vasemmistoon

Lautakuntien edustamille aloille niiden valta näyttäytyi ennen kaikkea laatukriteerien soveltamisena. Tiiviit järjestösiteet lujittivat taidealojen uskoa laatukriteerien pätevyYTEEN. Vähiten luottamusta lautakuntia kohtaan tunnettiin vasemmistossa, jonka eturyhmittymiä ei työväestöä edustaneista lautakuntajäsenistä huolimatta päästetty vaikuttamaan jäsenten nimeämisiin eikä niillä ollut laajempia siteitä lautakuntiin muutakaan kautta.

Muutamissa työväenjärjestöjen lehdissä (*Työn Sävel*, *Työväen Musiikkilehti*, *Työväen Näyttämölehti*) julkaistuiissa kirjoituksissa lautakuntien toimissaan korostaman ”taidetta taiteen

tiöllisen kulttuuripolitiikan kautta kohti uutta – kenties monikansallista kulttuuria”, *Hyvinvointikatsaus* 1994: 2, 6–9; Anita Kangas (1999) ’Kulttuuripolitiikan uudet vaatteet’, teoksessa Anita Kangas & Juha Virkki (toim.) *Kulttuuripolitiikan uudet vaatteet*, Jyväskylä: SoPhi.

45. Kirjallisuusltk. 9.4.1920/Liite A.

46. Esim. kuvataideltk. 26.10.1928/Liite 5, ltk. ministeriölle: ”– – Suomessa on aivan erityiset sekä isänmaalliskansalliset että valtiolliset velvollisuudet koettaa sivistyksellisessä suhteessa ylläpitää mitä läheisintä vuorovaikutusta veljeskansa virolaisten kanssa.”

47. Esimerkiksi modernistirunoilija Barbro Mörne sai valtionpalkinnon vuonna 1928 ja ekspressionisti Mikko Carlstedt useita kuvataideapurahoja. 1930-luvulla Toivo Pekkanen sai valtionpalkinnon peräti viisi kertaa, vuosina 1930, –33, –35, –36, ja –38. (kirjallisuusltk. 12.5.1928; 6.5.1930; 29.5.1933; 10.5.1935; 8.5.1936; 12.5.1938; kuvataideltk. 19.1.1920; 11.5.1921; 27.4.1922.)

48. Kuvataideltk. 9.4.1924/Liite 5, kirje opetusministeriölle 16.4.1924.

49. Kuvataideltk. 12.5.1924; 25.9.1924/Liite 1, ltk. opetusministeriölle 25.9.1924.

vuoksi” -ajattelun⁵⁰ katsottiin peittävän alleen sosiaaliset ja poliittiset valtatekijät.⁵¹ Lehdistä onkin helppo löytää harjoitetun taidepolitiikan kritiikkiä. Esimerkin tarjoaa ote *Työn Sävelessä* vuonna 1925 julkaistusta kirjoituksesta:

”Kuinka taidetta työväestölle saadaan, on hiukan pulmallisempi kysymys, mutta ei kuitenkaan sellainen, ettei siihen voitaisi myönteistä vastausta löytää. Valtio, jonka velvollisuus ensisijassa olisi näitä pyyteitä tukea raha-avustuksillaan, suhtautuu nykyisin työväen laitoksiin kuin vieraaseen koiraan, mille heitetään pieni luupala siinä mielessä, että päästäisiin siitä eroon. Samoin on kunnallisten avustusten laita.”⁵²

Itse lehteä julkaissut järjestö, Työväen Musiikki-liitto, sai kirjoituksen aikaan suurimman osan (45 000 markkaa vuodessa) kaikista tuloistaan valtiolta. Lautakuntia ajatellen on olennaista, että tuo tuki järjestyi eduskunnan sivistysvaliokunnassa toimineiden sosiaalidemokraattien aloitteesta, ei säveltaiteen lautakunnan kautta. Liitto yritti saada 1920-luvulla tukea myös muualta hakien mm. moneen kertaan avustusta Kor-delinin säätiöltä mutta jäi aina ilman. Eduskunnan lisäksi tukea sille osoitti vain Osuustukku-kauppa (OTK), joka tuki säännöllisesti myös Työväen Näyttämöiden Liittoa.⁵³

Eduskunnan päätöksistä riippuneet resurssit ja lainsäädäntö sekä ministeriön valvonta rajasivat taidelautakuntien toimintamahdollisuuksia. Eduskunnassa kansanvalistustehtävän omaksunut sivistyneistö lukeutui pääasiassa oikeistoon. Sen edustajat olivat kuitenkin suhteellisen passiivisia taidealoitteiden tekijöinä; lautakuntien aineiston perusteella on perusteltua kysyä, eikö tarvetta muutoksiin nähty. Sosiaalidemokraatit olivat vuoden 1929 vaaleja lukuun ottamatta koko sotien välisen jakson eduskunnan suurin yksittäinen ryhmä, joka teki myös eniten taidetta koskeneita aloitteita (40 prosenttia kaikista). Kaikissa puolueyhmissä taidetta koskeneiden aloitteiden tekoa selittivät paljon järjestösidok-

set. Etenkin sosiaalidemokraatit ajoivat parannusta vallitsevaan tilanteeseen käyttäen omia kulttuuri- ja taidejärjestöjään, joiden kautta tavoiteltiin kansansivistystä työväestön omista lähtökohdista käsin. Koulutus- ja sivistyspolitiikasta oli kiinnostunut myös Maalaisliitto, mutta taidekysymyksissä sen edustajat olivat konservatiivisen pidättyväisiä tai jopa taidevastaisia.⁵⁴

Lautakunnat saattoivat ottaa omaehtoisesti poliittiset voimasuhteet huomioon tai vaihtoehtoisesti eduskunta käytti valtaansa puuttuen suoraan lautakuntien päätöksiin. Etupainotteisesta puoluepoliittisiin suhdanteisiin varautumisesta parhaan esimerkin tarjoaa kiitettävän tarkasti valmistelevia muistiinpanoja tehnyt kirjallisuuden lautakunnan puheenjohtajana Juhani Aho. Hän puolusti vuonna 1920 eläkettä Ilmari Kiannelle vedoten ”eduskuntapiireihin” ja esitti samalla keskustalaiseksi lukemansa Kiannon vastapainoksi – ”jotta eduskunnassa ei tulisi ongelmia” – eläkettä myös sosialistille, joista soveltuvimmaksi hän luki Konrad Lehtimäen.⁵⁵ Vaikka tälle ei sillä erää eläkettä suotukaan, osoittavat perustelut Ahon tienneen tarkkaan, että määrärahat riippuivat eduskunnan päätöksistä. Lisäksi ne kertovat 1920-luvun taitteen olleen aikaa, jolloin puoluepoliittisia suhteita seurattiin hyvin herkästi:

”Olen kauan ollut epäilevällä kannalla Kiannon suhteen, mutta tullut yhä enemmän taipuvaiseksi nyt ehdottamaan hänelle eläkettä, jota Suomen Kirjailijaliitto on hänelle puoltanut, jota laajalle levinnyt mielipide m. m. vaikutusvaltaisissa eduskuntapiireissä toivoo hänelle annettavaksi. – Oikeastaanhan meidän ei kirjallisena asiantuntijaelimenä tulisi ottaa huomioon muita kuin puhtaasti kirjallisia lähtökohtia, mutta kun on vaikea missään asiassa kokonaan päästä tulemasta sekoitetuksi politiikkaan, – , täytynee meidän resignoida – , valiten kahdesta pahasta vähemmän paha. En tiedä muuten – ja asetan sen lautakunnan harkittavaksi, emmekö, – , voisi perustella sitä juuri näillä syillä, s. o. sillä, että hän on ainoa sosialistiseen

luokkaan kuuluva kirjailija, joka voi tulla kysymykseen.”⁵⁶

Eduskunnan jälkikäteiskontrolli oli suurinta draamallisen lautakunnan kohdalla, jonka alalla toimi kautta maan aktiivisia työväenteattereita. Lautakunnan käsittelyyn tuli jo 20-luvun mittaan kymmenien teatterien hakemuksia ja tehtäväksi esitys yli kahden miljoonan markan jakamisesta vuodessa. Kun vuonna 1927 alettiin vielä jakaa raha-arpajaisvaroja taiteen tueksi,⁵⁷ kiinnostus teattereiden tukemiseen ei ainakaan vähentynyt eduskunnassa – etenkin kun lautakunnan sisäistämässä laatukriteereissä oli ristivetoa vasemmiston toiveisiin nähden. Tämä on hyvä esimerkki siitä, kuinka päätöksenteon siirto erityisasiantuntijoille ehkä häivyttää valintatilanteiden poliittisuutta näkyvistä, mutta ei suinkaan poista sitä.

Draamallinen lautakunta itse korosti tekensä päätöksensä puhtaasti taiteellisin kriteerein eikä hyväksynyt esitystensä sormeilua ministeriössä ja eduskunnassa, mutta eduskunta pakotti sen 1920-luvun alussa muuttamaan esityksiään työväenteattereita suosivampaan suuntaan. Vielä vuoden 1919 jakoesitystä tehdessään lautakunta päätyi hakijoiden joukossa olleiden työväenteattereihin suhteen kantaan, jonka mukaan ”on epätodennäköistä tokko niitä voidaan vakinaisiin teattereihin lukea” eikä esittänyt niille tukea.⁵⁸ Seuraavana vuonna lautakunta saattoi todeta, että sen tekemää esitystä ei ollut hyväksytty sellaisenaan, vaan lopulliseen tukilistaan oli tehty muutoksia ja ”[e]duskunta oli siis huolehtinut maaseudun työväenteattereista”.⁵⁹ Edelleen seuraavana vuonna (1921) lautakunta katsoi silti, ettei voinut pitää työväenteattereita varsinaisina ammattiteattereina ja teki esityksensä jälleen tämän näkemyksen mukaan. Esitystä muutettiin taas ja maaseudun työväenteattereita nostettiin lopulliselle tukilistalle.⁶⁰

Lopulta lautakunta osoitti oppivaisuutensa ja sisäisti 1920-luvun mittaan linjan, jonka mukaisesti listasi oma-aloitteisesti työväenteattereita

tukiesityksiinsä. Vuonna 1928 se jo kirjelmöi ministeriölle todeten haluavansa ”parhaansa mukaan tyydyttää työväenteattereiden vaatimuksia, erikoisesti semmoisten kuin Turun, Viipurin ja Jyväskylän, joiden tietää olevan suhteellisen korkealla tasolla”.⁶¹ Vuonna 1930 lautakunta oli jo peräti huolissaan muutoksista, jotka leikkasivat työväenteattereille tehtyjä esityksiä:

”Draamallisen taiteen asiantuntijalautakunta pyytää kunnioittaen esittää huolestumisensa niiden muutosten johdosta, jotka Opetusministeriö teki viimeiseen raha-arpajaisten voittovaroja koskevaan jakoehdotukseen. Summat, joita muutokset koskevat, eivät ole suuria, mutta lautakunta, joskin se jakoehdotuksia laatiessaan on pitänyt silmällä yksinomaan taiteellisia ja sivistyksellisiä näkökohtia, pelkää draamalliselle taiteelle koituvan haittaa siitä, että työväen-

50. Ajatus tukeutui käsitykseen esteettisten (ja sellaisina epäpoliittisiksi luokiteltujen) arvojen määrittämän taiteen autonomisesta asemasta yhteiskunnan muihin sektoreihin nähden.

51. Esim. *Työn Sävel* 10/1928, 168; *Työväen Näyttämötaide* 7–8/1922, 141.

52. *Työn Sävel* 6/1925, 91.

53. *Työn Sävel* 2/1925, 32; 2/1926, 36; *Työväen Musiikki-lehti* 11/1929, 207; *Työväen Näyttämötaide* 10/1926, 171; 11/1925, 233.

54. Ks. Tuomikoski (1977) 150–151, 165, 272–277.

55. Lehtimäki oli ollut SDP:n kansanedustaja vuosina 1911–14 sekä 1917 ja SDP:n puolueuuvoston jäsen, mutta ei ollut enää itsenäistymisen jälkeen puoluepoliittisesti aktiivinen.

56. Kirjallisuusltk. 9.4.1920 / Liite A (alleiviivaus alkupe räinen).

57. KA OPM KD 26/536 1928 draamallisen taiteen ltk:n toimintakertomus 1927.

58. KA OPM KD 31/565 1920 draamallisen taiteen ltk:n toimintakertomus 1918–1919.

59. KA OPM KD 46/579 1921 draamallisen taiteen ltk:n toimintakertomus 1920.

60. KA OPM KD 11/527 1923 draamallisen taiteen ltk:n toimintakertomus 1921.

61. KA OPM KD 26/536 1928, draamallinen lautakunta opetusministeriölle.

teattereille ehdotettuja määrärahoja pienennetään koska nuo teatterit edelleenkin edustavat erittäin suurta ja voimakasta harrastuspiiriä.⁶²

1930-luvulla lautakunta alkoi tavoitella ns. kaksoisteatterijärjestelmän⁶³ purkua, mutta vaikka yksittäisiä yhdistymisiä nähtiin, työväenteattereiden ja porvarillisten teattereiden rinnakkainen tuki jatkui vielä 1930-luvulla. Yhdistymisiä ajoi etenkin Ilmari Räsäsen kuoltua lautakunnan puheenjohtajaksi nimetty K. S. Laurila. Työväenteattereita sinänsä tuettiin kyllä läpi vuosikymmenen, vaikka aika ajoin niitä epäiltiin poliittisesta agitoinnista. 1930-luvun alkupuoliskolla paikallisen Työväenyhdistyksen osallisuus Jyväskylän teatterin toimintaan johti Vaasan läänin maaherran päätökseen kumota Jyväskylän kaupungin-valtuuston teatterille myöntämä avustus; maaherra piti teatteria työväenyhdistyksen alaosastona ja siten riippuvaisena poliittisesta järjestöstä. Draamallisen lautakunnan vuoden 1935 toimintakertomuksessa todettiin kuitenkin, että suhdetta selvitettyä paljastui näyttämön toimineen ”aina itsenäisesti oman johtokuntansa alaisena, [työväen]yhdistyksen ’sekautuessa’ toimintaan vain sikäli, että se on maksanut näyttämön tuottamat tappiot”. Näin avustukselle ei ollut estettä ja teatteri kelpasi tukilistoille.⁶⁴

Työväenjärjestöihin lautakunnissa suhtauduttiin nuivasti. Esimerkiksi säveltaiteen lautakunta linjasi useaan otteeseen, että Työväen Musiikkiliiton toiminta oli harrastelijamaista ”kansansivistystyötä”, joka ei kuulunut *taidelautakuntien* toimintapiiriin. Vastaavissa tilanteissa saatettiin kuitenkin tukea porvarillista toimintaa, joka ei taiteellisen laadun kriteerein olisi mahtunut sen enempää ammattitaiteen piiriin. Niillä aloilla, joilla työväestöä edustaneita hakijoita ylipäänsä oli, heille alettiin 1930-luvun loppua kohden antaa useammin puoltavia lausuntoja.⁶⁵ Samaan aikaan keskusta-vasemmistoyhteistyö vahvistui puoluepolitiikassa.

Ammattilaisuus, intressiedustus ja perinteiset alat taidepolitiikan määreinä

Lautakuntien asiantuntija-asema rakennettiin nuoren tasavallan tarpeisiin. Taidelautakuntien kaltaisilla uusilla elimillä oli selvä rooli valtiokehityksessä. Kärjistäen voidaan todeta niiden valvoneen valtion etuja yhä eriytyneemmäksi kehityksessä toimintaympäristössä. Samalla lautakunnat loivat osaltaan pohjaa valtiohallinnon laajentamiselle ja hallintokäytänteiden ulottamiselle yhä yksilöidymmille aloille. Itse asiantuntijat valikoitiin nuorta valtiota ja sen hallintoa tukevassa eetoksessa: he lukeutuivat porvarillisen maailmankatsomuksen jakaneeseen ja kielikiistoihin useimmiten maltillisesti suhtautuneeseen pääkaupunkilaissivistyneistöön, josta suuri osa seurasi kansainvälisiä virtauksia – mutta suhtautui samalla myönteisesti kansallisen valtion lujittamiseen ja suomalaishallinnon kulttuurin kehittämiseen. Tausta vaikutti siihen, ketkä lautakunnat näkivät vertaisinaan ja kelpuuttivat mukaan sisältöjä arvottaviin keskinäisiin keskusteluihin.

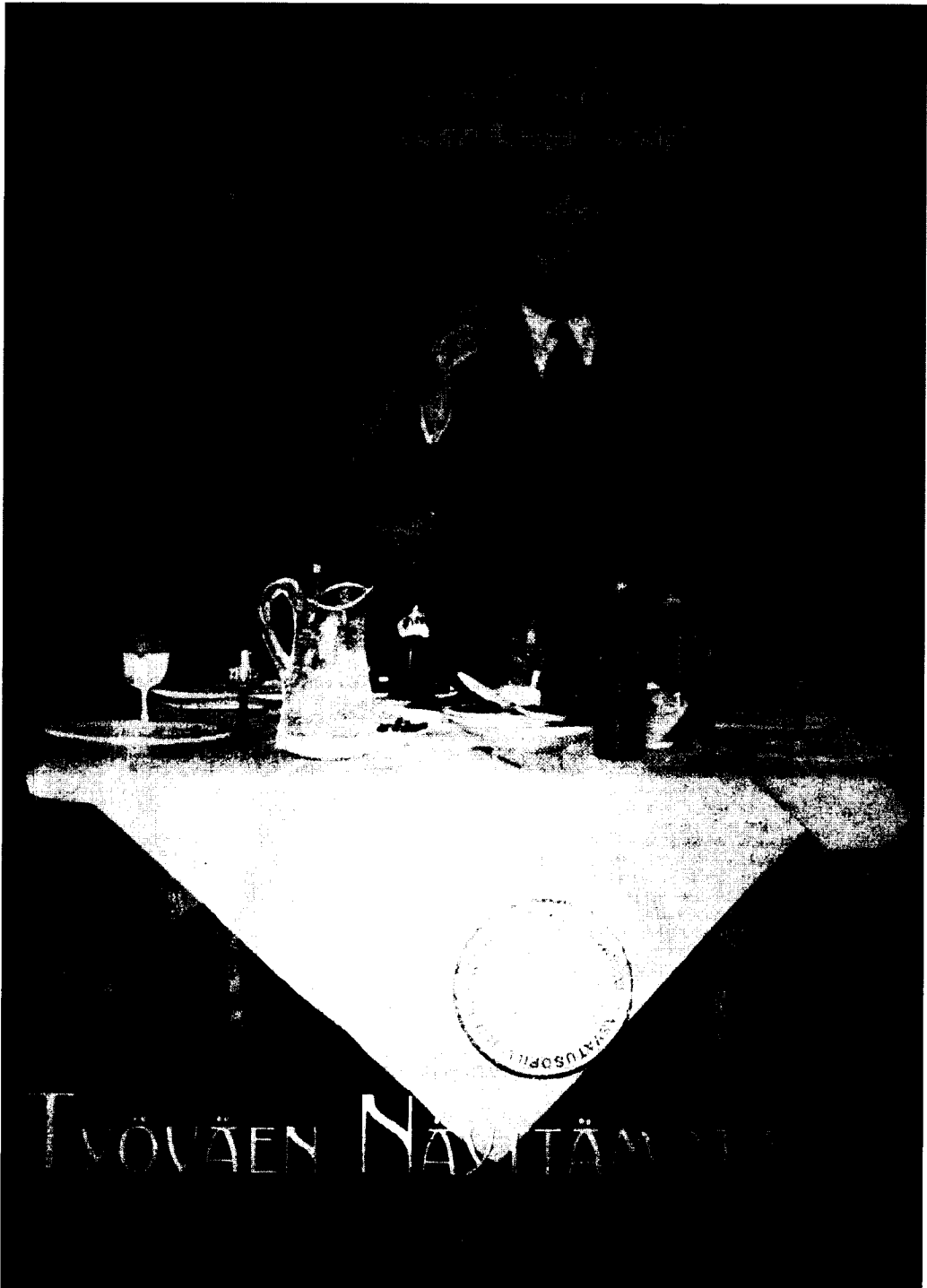
Lautakuntien koostumus takasi jatkuvuutta yli itsenäisyyden ajan alun pyörteiden. Jäsenistöissä nuorsuomalaiselle puolueelle ominainen sivistysusko kohtasi ruotsinkielisen liberalismien perinteen ja konservatiivisen suomalaisliikkeen piirissä vakiintuneen konsensushakuisuuden. Hahmotelma oli elitistisen sivistyssuuntautunut ja sosiaalisesti yläluokkainen, mutta kattoi silti siinä määrin monia näkemyksiä edustaneita tahoja, että välttyttiin yksilimäisimmiltä ylilyönneiltä ja toiminnan rajaamiselta niin poissulkeväksi (äärioikeistolaiseksi), että lautakuntien le-

62. KA OPM KD 35/519 1930, Yrjö Hirnin ja Ilmari Räsäsen veikkauvoittovarojen jakoa koskeva kirjelmä opm:lle 22.12.1930.

63. Porvarillisten ja työväennäyttämöjen ylläpito rinnakkain samalla paikkakunnalla.

64. KA OPM KD 3/520 1936.

65. Esim. KA OPM KD 25/531 1923; 8/504 1925; 15/533 1928; 11/507 1929; 22/531 1938; 17/509 1939. Säveltaidelautakunnan toimintakertomukset 1922, 1924, 1927, 1928, 1937 ja 1938.

Työväen Näyttämötaide -lehdessä seurattiin tarkasti teatterien tukipäätöksiä. Lehden kansikuvana vuonna 1931 julkaistu otos Kusti Salan taiteilijajuhlanäytöksestä kertoo osuvasti ajan ilmapiiristä. Työväen Näyttämötaide 2 / 1931.

gitimateetti olisi laajemmassa mittakaavassa murentunut; myöskään vasemmiston kulttuuriaktiivien omassa piirissään ylläpitämä julkinen arvostelu ei riittänyt sen merkittävään heikentämiseen.

Vaikka poliittinen järjestelmä ja asiantuntijoiden hallinnoima ammatillinen alue kehittyivät selväpiirteisemmin toisistaan erilleen, yhteyksiä niiden välillä säilyi ja se kyettiin tarvittaessa aktivoimaan. On perusteltua todeta yhtäältä parlamentarismien ja toisaalta edustuksellisen asiantuntemuksen käytön luoneen melko vakaata rakenteellista perustaa valtionhallinnon kehittämiseksi. Lautakuntien kiinteät sidosryhmäsuhteet ja laajasti käytetty mahdollisuus itsetäydennykseen jäseniä nimitettäessä tukivat pysyvyyttä, mutta eduskunnan valta ylsi myös asiantuntijaelimiin ja pakotti niitä avautumaan omia vertaisryhmäintressejään laajemmille kysymyksille. Näin muun muassa työväen organisoimaa kulttuuritoimintaa saatiin valtion tuen piiriin ja lautakuntien tunnistamaksi, vaikka lautakunnat suhtautuivat toimintaan varauksella. Tässä suhteessa työväenjärjestöt, etenkin Työväen Näyttämöiden Liitto ja Työväen Musiikkiliitto kykenivät tekemään ”myyräntöytä” kahdella rintamalla: ne tekivät toistuvasti hakemuksia eduskunnan päätöksistä riippuvaisille alojensa lautakunnille ja pyrkivät samaan aikaan vaikuttamaan suoraan eduskuntaan saadakseen tukea toiminnalleen.

Lautakuntien soveltamat laatukriteerit palautuivat jäsenten asiantuntemusperustaan, jossa korostui heidän ammatti- ja koulutustaustansa. Tällä oli vaikutusta julkisten resurssien jakoon ja julkisesti tuettuun kansallisen kulttuurin kuvastoon, sillä laatuarvioita koplattiin yhteen kansallisen sisällön kanssa. Toiminnan perusta oli länsimaisten taidealojen traditiossa ja sen mukaan nimettyjen lautakuntien edustamien alojen ammatillisuudessa. Käsitystään ammatillisuudesta lautakunnat vahvistivat yhteistyössä jatkuvasti tiukemmin organisoituiksi ja hierarkkisemmiksi kehittyneiden taiteilijajärjestöjen

kanssa. Jaetut valtionpalkinnot, apurahat ja eläke-esitykset sekä laitosten ja yhdistysten tukilausekunnat loivat ammatillisen laadun määreitä ja muovasivat käsitystä lautakuntien edustamien taidealojen parhaista piirteistä sekä niiden muita kulttuurisisältöjä korkeammasta statuksesta. Tarpeen vaatiessa asiantuntijat venyttivät omaksumiaan kriteereitä osoittaen poliittista tilannetajua – ja varmistivat omalle vertaisryhmälleen valta-aseman jatkuvuuden. Tässä kehityksessä toiminta oli ajan oloihin nähden suhteellisen konsensushakuista, mihin vaikutti osaltaan heti vuonna 1918 lautakuntiin valittu vahva ruotsinkielisten edustus.

Lautakuntien toiminta on osa suurempaa kuvaa Suomen valtiokeskeisestä hallinnosta ja valtion tiiviistä suhteista järjestökenttään. Taidelautakuntien asema edustamiensa alojen ja valtion välissä tarjoaa oivan esimerkin siitä, miten erityisasiantuntijuutta kiinnitettiin osaksi hallintorakenteita. Lautakuntien aineiston perusteella alakohtaisen järjestäytymisen kautta kanavoitu intressiedustus liitettiin Suomessa osaksi hallintoa suhteellisen varhain. Nämä piirteet muistuttavat ruotsalaista kehitystä, jossa hallituksen nimittämät komiteatyypiset elimet ovat muovanneet koko institutionaalista toimintakehystä.⁶⁶

Taidelautakunnissa varattiin perinteisille, länsimaisille taidealoille edelleen vaikuttava erityisasema julkisen kulttuuripoliittikan ytimessä. Toimintamallin kiinnitetyt järjestöt ja vakiintuneisiin, porvariston määrittämiin kriteereihin sopivat yksilöt määriteltiin samalla vertaisemiksi kuin ne henkilöt, jotka edustivat muita aloja tai sidosryhmiä, ja joille ei suotu edes mahdollisuutta äänivaltaan. Tämä loi rakenteeseen heti alussa painetta edustuksellisuuden laajentamiseen sekä pohjaa syytöksille toiminnan elitistisestä luonteesta.

66. Vrt. myös Suomessa ja Ruotsissa käytetyn komitealaitoksen harvinaisuuteen muualla Euroopassa (Rainio-Niemi 2010, 241). – *Sakarias Sokaan nyt julkaistu artikkeli on läpikäynyt tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Heini Hakosalo

Elsa Ryti ja naisen mahdollisuudet 1920-luvun suomalaisessa lääketieteessä

Elsa Maria Ryti (1895–1931) rakensi määrätteisesti uraa suomalaisessa akateemisessa lääketieteessä noin kymmenen vuoden ajan, vuosina 1921–1931. Heini Hakosalo tarkastelee Rytin kautta, millaisia mahdollisuuksia 1920-luvun lääketiede tarjosi suomenkieliselle, talonpoikaistaustaiselle naiselle.

Elsa Rytin ura havainnollistaa naisen mahdollisuuksia erityisen hyvin, koska sitä eivät hidastaneet sellaiset asiat kuin perheen perustaminen, lahjojen, kunnianhimon tai varojen puute eikä epätietoisuus omista tavoitteista (tutkijanura oli alusta saakka hänen selkeä ja johdonmukainen päämääränsä). Vaikka Rytin ura jäi lyhyeksi, hänellä on nimissään useita kansallisia ykkössiijoja, eikä vain naisten sarjassa: hän oli ensimmäinen nainen, joka kunnostautui teoreettisella erikoisalalla, ja ensimmäinen naispuolinen vastaväittä-

jä. Hän oli perustamassa maan ensimmäistä kaupallista lääketieteellistä laboratoriota, ja hän pani toimeen maan ensimmäiset kokeelliset tuberkuloosirokotukset.

Artikkelin¹ ensisijaisen aineiston muodostavat ne jäljet, joita Elsa Ryti jätti yliopiston, Helsingin yleisen sairaalan ja Nummellan parantolan arkistoihin, hänen julkaistu tuotantonsa, joukko hänen kirjeitään omaisille sekä hänen ystävänsä ja kollegansa Anni Seppäsen (1895–1979) päivä- ja muistikirjamerkinnot 1920-luvulta. Aineisto on hajanainen, mutta riittää vastaamaan edellä esitettyyn, ammatillisia mahdollisuuksia koskevaan kysymykseen. Elsa Rytin perhetaustaa valottavat hänen veljestään Risto Rytistä (1889–1956) laaditut elämäkerrat, ja Elsa esiintyy myös Hanna-Liisa Ryti-Erkinheimon Gerda Ryti -elämäkerrassa. Lääkäriopinnoista 1900-luvun alun Suomessa kerrotaan Helsingin yliopiston historiassa sekä Sari Aallon Lääkäriilintalon 100-vuotisteokseen kirjoittamassa luvussa.² Varhaisia suomalaisia lääkärinaisia on tarkasteltu lähinnä henkilökuvien muodossa. Henkilögalleriassa korostuvat ”ykköset” eli ensimmäinen naislääkäri Rosina Heikel (1842–1929), ensimmäinen tohtori Karolina Eskelin (1867–1936) ja ensimmäinen professori Laimi Leidenius (1877–1938).³ Kansainvälistä tutkimuskenttää ajatellen ”tapaus Ryti” asettuu varhaisia lääkärinaisia kos-

1. Kiitän Marianne Junilaa, Heidi Kurvista, Hanna-Liisa Ryti-Erkinheimoa ja Sari Aaltoa hyödyllisistä kommentteista sekä Suomen Akatemiaa taloudellisesta tuesta; tutkimus on osa Suomen Akatemian tutkijatohtorin projektia.

2. Martti Turtola (1994) *Risto Ryti. Elämä isänmaan puolesta*, Helsinki: Otava; Martti Turtola (2000) 'Ryti, Risto (1889–1956)', *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*, Helsinki: SKS (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>); Hanna-Liisa Ryti-Erkinheimon (1998) *Gerda Rytin elämäkerta I*, Porvoo: WSOY; Matti Klinge et al. (1990) *Helsingfors Universitetet 1640–1990, II: Kejslerliga Alexanders Universitetet 1808–1917*, Helsingfors: Otava; Sari Aalto (2010) ”Ilman kollegiaalisuutta ei ole lääkäreitä”. Lääkäriyhteisö ja ammattikunnan kulttuuriin kasvaminen, teoksessa Samu Nyström (toim.) *Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010*, Helsinki: Suomen Lääkäriliitto, 52–157.

3. Näitä henkilökuvia löytyy *Kansallisbiografia-verkkojulkaisusta*, Arno Forsiuksen *Ihmisiä lääketieteen historiassa* -sivustolta (<http://www.saunalahti.fi/arnoldus/>), jossa on henkilökuvaa myös Rytistä, Naislääkäriyhdistyksen historiikista (Salme Parvio & Ruth Wegelius (toim.) (1987) *Suomen Naislääkäriyhdistys ry. – Finlands kvinliga läkare rf. 1947–1987*, Helsinki: Suomen naislääkäriyhdistys) sekä Annakaisa Tavastin katsauksesta Duodecim-seuran ensimmäisiin naisjäseniin (Tavast (2007), 'Naislääkäreitä Duodecimin jäsenenä 109 vuotta', *Duodecim* 123 (2007): 1352–5). Henna Sinisalon tuore, arkistoaineistoon perustuva artikkeli Rosina Heikelistä onnistuu tuomaan uusia piirteitä ”ensimmäisen naisen” henkilökuvaan (Sinisalo (2011), 'Rosina Heikel – lääkäri hameista huolimatta', *Tieteessä tapahtuu* 4–5/2011: 7–11). Naislääkärien vastaanottoon ammattikunnan piirissä viitataan Elianne Riskan ja Katarina Wegarin nykyaikaan keskittyvässä artikkelissa

Elsa Rytin ylioppilaskuva vuodelta 1913.
Yksityiskokoelma.

kevan tutkimuksen ja varhaisia naispuolisia tieteentekijöitä koskevan tutkimuksen leikkausalueelle.⁴ On huomattavasti helpompaa löytää tutkimusta naisista lääketieteen opiskelijoina ja käytännön lääkäreinä kuin lääketieteen harjoittajina. Ajallisesti Rytin ura sijoittuu maailmanso-

⁴ 'Kvinnliga läkares ställning i läkarkåren – integration eller separatism?' teoksessa Harriet Silius (toim.) (1989), *Kvinnor i mansdominerade yrken. Läkare, ingenjörer, jurister*. Åbo: Institut för kvinnoforskning vid Åbo Akademi. Omissa kirjoituksissani olen käsitellyt varhaisia lääkärinaisia ryhmänä (Hakosalo (2006), 'Kivuton murros? Naisten oikeus akateemisiin opintoihin ja ammatinharjoitukseen autonomian ajan Suomessa', *Historiallinen Aikakauskirja* 4, 397–407 sekä Hakosalo (2008) 'Virkaa tekemässä. Lääkärint naiset 1900-luvun alun Suomessa', *Tieteessä tapahtuu* 8, 13–21).

4. Edellistä edustavat esimerkiksi Ann Hardy & Lawrence Conrad (toim.) (2001), *Women and Modern Medicine*. Amsterdam & New York: Rodopi; Ulrike Lindner & Merith Niehuss (toim.) (2002), *Ärztinnen – Patientinnen. Frauen in deutschen und britischen Gesundheitswesen des 20. Jahrhunderts*. Köln: Böhlau; Ellen S. More (1999) *Restoring the Balance: Women Physicians and Profession of Medicine, 1850–1995*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

vien väliseen tiedemaailmaan, jota on sukupuoli-näkökulmasta tutkittu suhteellisen vähän. Naisia lääketieteessä tarkasteleva tutkimus on keskittynyt yhtäältä 1800-luvulla uransa aloittaneisiin pioneereihin, toisaalta toisen maailmansodan jälkeiseen kehitykseen.

Satakunnasta senaatintorille

Elsa Rytin vanhemmat olivat Karl Evert ja Ida Ryti, omaa sukua Junttila. Rytin perhe viljeli suurtilaa Satakunnassa, Huittisten Lauttakylässä. Perheellä ei ollut akateemisia perinteitä, mutta vakavaraiset ja yhteiskunnallisesti aktiiviset vanhemmat arvostivat koulutusta, ja perheen kymmenestä lapsesta neljä (Risto, Elsa, Hanna, Maija) kirjoitti ylioppilaiksi.⁵ Elsa tuli ylioppilaaksi toukokuussa 1913 Rauman suomenkielisestä yhteislyseosta, jonka jälkeen hän kirjoittautui yliopistoon ja Satakuntalaiseen osakuntaan. Helsinkiin tullessaan ylioppilas Elsa Rytillä oli lapsuudenkotinsa ja kouluvuosiensa perintönä jonkin verran taloudellista pääomaa, mutta ei senlaatuista sosiaalista pääomaa, joka olisi olennaisesti helpottanut integroitumista pääkaupungin akateemiseen eliittiin. Sopeutumista helpotti kuitenkin se, että hänen kuusi vuotta vanhempi veljensä Risto oli kulkenut edeltä pääkaupunkiin, yliopistoon ja ammatilli-

1850–1995. Cambridge, MA: Harvard University Press. Jälkimmäistä, naisten tieteentekemisen historiaa tarkastelevaa tutkimuslinjaa, edustavat esimerkiksi Ruth Watts (2007) *Women in Science: A Social and Cultural History*. London & New York: Routledge; ja osittain Barbara Laslett et al. (toim.) (1996) *Gender and Scientific Authority*, Chicago & London: University of Chicago Press. Suomessa naisia tieteen maailmassa on historiallisesta näkökulmasta tarkastellut Marja Engman sekä useissa artikkeleissaan että väitöskirjassaan *Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 1996.

5. Rytin perheen lapsiluvuksi ilmoitetaan yleensä 10 (esim. Turtola 2000, Forsius 2010), mutta Elsa Rytin mukaan hänen äitinsä synnytti 11 lasta (Elsa Rytin anamneesi, Sairauskertomukset (4947/1930 103), Nummelan parantolan arkisto. Hämeenlinnan maakunta-arkisto). Yhdestoista lapsi lienee kuollut jo aivan pienenä.

selle kentälle ja menestynyt erinomaisesti sekä ammatillisesti että taloudellisesti. Riston avioliitto Gerda Serlachiuksen kanssa (1916) liitti Rytin perheen myös ruotsinkieliseen akateemiseen eliittiin.

Elsa Ryti suoritti lääketieteen valmistavat opinnot ja medikofilitutkinnon luonnontieteellisessä tiedekunnassa ja kirjoittautui joulukuussa 1914 lääketieteelliseen tiedekuntaan. Sukupuoli erotti Rytiiä medisiinarien enemmistöstä selvemmin kuin kieli tai sosiaalinen tausta. Naisten määrä tiedekunnassa oli edelleen pieni ja nousi hitaasti. Ennen Rytiiä, vuosina 1888–1914, tiedekuntaan oli kirjoittautunut kaikkiaan 58 naista, joilla oli tähtäimessään nimenomaan lääkärin ammatti (hammaslääkäriopiskelijat eivät ole tässä luvussa mukana). Vuoden 1914 kuluessa tiedekunnassa aloitti Rytin lisäksi viisi muuta naista.⁶ Suomalais- ja talonpoikaistaustaisten opiskelijoiden määrä tiedekunnassa oli sen sijaan nopeassa nousussa,⁷ ja heitä oli myös naismedisiinarien joukossa. Tämä piirre erottaa Suomea Ruotsista. Varhaisia ruotsalaisia naisopiskelijoita tutkinut Tord Rönholm ei löytänyt vuoteen 1914 mennessä Uppsalassa opintonsa aloittaneiden naisten joukosta yhtään, jolla olisi ollut selkeästi talonpoikainen tausta.⁸ Suomalaisuuden nousu synnytti jännitteitä, sillä tiedekunnan opettajakunta oli edelleen lähes täysin ruotsinkielinen ja opetus etupäässä ruotsinkielistä.⁹ Elsa Ryti opiskeli keskimääräistä¹⁰ nopeammin, erityisesti kun otetaan huomioon kansalaissodan opintoihin aiheuttama katkos. Hänestä tuli lääketieteen kandidaatti tammi-kuussa 1917, lisensiaatti toukokuussa 1921 ja tohtori huhtikuussa 1924. Hän oli 40. naispuolinen lisensiaatti ja neljäs lääketieteestä väitellyt nainen Suomessa (lisäksi yksi suomalainen nainen oli väitellyt Saksassa).¹¹

Elsa Ryti sai kandidaatinpaperinsa 15.1.1918, juuri ennen sisällissodan puhkeamista. Hän vietti sotakuukaudet kotona Huittisissa, jossa hän teki talon töitä, ompeli ja lueskeli, ja kaipasi tenttikirjojaan ja opintojaan.¹² Normaalioloissa hän

olisi vuoden alussa aloittanut klinikkarajoittelunsa Helsingin yleisessä sairaalassa. Sodan päättymisen ei merkinnyt välitöntä paluuta klinikoille, vaan toukokuusta vuoden loppuun Ryti toimi Tampereen vankileirin lääkärinä. Hän oli yksi niistä monista naispuolisista lääkäreistä, kandidaateista ja medisiinareista, jotka vuonna 1918 työskentelivät rintamalla, sotilassairaaloissa tai vankileireillä.¹³ Vankileireille oli vaikea löytää lääkäreitä, eikä sen paremmin kokemattomuus kuin sukupuolikaan ollut este määräyksen kirjoittamiselle. Työskentely leireillä oli vuonna 1918 vielä periaatteessa vapaaehtoista – palvelulaki, jonka nojalla lääkäri voitiin määrätä mihin tahansa tehtävään, hyväksyttiin vuoden 1919 alussa.¹⁴ Tässä kohdin Ryti hyötyi sukupuolestaan: lääkärin nimikirjojen perusteella näyttää siltä, että naispuoliset lääketieteen kandidaatit pääsivät sodan jälkeen palaamaan opintojensa pariin jonkin verran nopeammin kuin miehet.

6. Tiedekunnan matrikkeli 1875–1903 (Ba 3) ja Tiedekunnan matrikkeli 1903–1916 (Ba 4). Lääketieteellisen tiedekunnan arkisto I (1828–1924). Helsingin yliopiston keskusarkisto (HYKA). Helsinki.

7. Vesa Vuolio (1992) *Lunastettu vapaus. Kunnanlääkärin ammatillisen autonomian muotoutuminen*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 24.

8. Tord Rönholm (1999) *Kunskapens kvinnor. Sekelskiftets studetskor i mötet med den manliga universitetsvärlden*. Umeå: Institutionen för historiska studier, 48.

9. Ainoa poikkeus oli Juho Jaakko Karvonen, ”kuppa- ja hipiätautien” ylimääräinen professori. *Suomen valtiokalenteri* 1915 (1914) Helsinki: Weilin & Göös, 277–281. Tiedekunnan kielisuhteista ks. myös Aalto (2010) 68.

10. Vuosina 1900–1909 keskimääräinen valmistumisaika oli 10 vuotta ja 7 kuukautta. Aalto (2010) 64.

11. Ansioluettelot 1831–1928 (Ei:1–7). Lääkintöhallituksen arkisto (LHA). Kansallisarkisto (KA). Helsinki.

12. Ryti-Erkinheimo (1998) 184–185.

13. Ansioluettelot 1831–1928 (Ei:1–7). LHA. KA.

14. Samu Nyström (2010) 'Sodat ja pandemiat lääkärin haasteena', teoksessa Samu Nyström (toim.) *Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010*, Helsinki: Suomen Lääkäriliitto, 426–472, tässä 434–435; Allan Tiitta (2009) *Collegium medicum. Lääkintöhallitus 1878–1991*, Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 88–92, 95.

Ura käyntiin

Elsa Ryti aloitti tutkimustyön yliopiston serobakteriologian laboratoriossa vuonna 1919. Hän toimi laboratoriossa aluksi vapaaehtoisena (palkattomana) assistenttina ja vuodesta 1924 eteenpäin palkattuna assistenttina. Rytin varhainen kliinisteoreettinen suuntautuminen näkyy myös amanuenssipakkojen valinnassa. Ryti keskittyi omalta kannaltaan olennaiseen ja toimi amanuenssina silmätautien osastolla (3 kk), kliinis-propedeutisella osastolla (3 kk) ja serobakteriologian osastolla (6 kk).¹⁵ Kansainvälisesti katsoen oli tavallista, että akateemiselle uralle valikoiduttiin jo opiskeluaikana. Suomessa sen sijaan etenkin kliinisiin yliopistovirkoihin saattoi päästä sellainenkin, joka oli toiminut yliopiston ja pääkaupungin ulkopuolella vuosia valmistumisen jälkeen.

Serobakteriologia kuului niin sanottuihin teoreettisiin aloihin ja oli sellaisena jossain määrin sivussa lääketieteellisen tutkimuksen valtavirrasta, joka Suomessa oli vielä selvästi kliininen. Serobakteriologia oli kuitenkin tulevaisuuden ala, ja sekä serologialla että bakteriologialla oli jo tilillään suuria kansainvälisiä läpimurtoja. Suomessa serobakteriologia henkilöityi Osvald Strengiin (1872–1951, vuodesta 1940 Renkonen), joka hoiti serologian ja bakteriologian professuuria sen perustamisesta eli vuodesta 1911 saakka ensin ylimääräisenä (1911–1921), sitten varsinaisena (1921–1940) ja lopuksi virkaa tekevänä (1940–1942) professorina.¹⁶ Elsa Rytin tullessa erikoisalalle se oli jo vakiintunut mutta vielä pieni. Muiden teoreettisten laitosten tavoin se kärsi niukoista resursseista. Esimerkiksi vuonna 1927 laitoksessa työskenteli johtajan ohella vain kaksi assistenttia, mutta ei yhtään apuopettajaa tai amanuenssia.¹⁷ 1930-luvulla Streng sai käyttöönsä ajanmukaisen laboratorion, ”jossa tämän leppoisan esimiehen ympärillä kukoisti hänen kasvattamansa koulukunta”.¹⁸ Strengin savolainen leppoisuus ei sulkenut pois tarkkuutta ja vaativuutta, kuten Anni Seppänen sai huomata: Streng ruoti ja kritisoi hänen spesiaalityötään

kaksi vuotta ennen kuin antoi sille julkaisuluvan.¹⁹

Strengin rooli Rytin tutkijanuran käynnistymisvaiheessa oli tärkeä. Akateeminen lääketiede oli hierarkkinen järjestelmä, jossa etenemiseen tarvittiin henkilökohtainen tukija tai tukijoita. Tukija ohjasi oikeaan suuntaan ja avasi ovia, jotka olisivat muuten pysyneet suljettuina. Akateemisessa hierarkiassa nouseminen edellytti tutkimusansioita. Niitä saattoi hankkia vain klinikolla ja laboratorioissa, joihin taas pääsi sisään vain professorin tai klinikkaesimiehen tuella. Esimiehen puoltavaa lausuntoa tarvittiin uran alussa joka askeleella: assistenttuurin, apulaislääkärinviran, väitösluvan, dosenttuurin, dosenttistipendin ja matkastipendien saamiseksi. Vasta professorihaussa asiantuntijat etsittiin omaa laitosta tai klinikkaa kauempaa. Rytin tapauksessa tämä tuiki tarpeellinen henkilökohtainen tukija oli Streng. Lausunnoissaan tiedekunnalle ja konsistorille Streng kiitti Elsa Rytin laajaa ja laadukasta tuotantoa, tarkkuutta, kriittisyyttä, kestävyyttä ja ennen kaikkea hänen ”lannistumatonta työtarmoaa”.²⁰

Rytistä tuli keväällä 1926 tiedekunnan toinen naispuolinen dosentti, erikoisalanaan serologia ja bakteriologia. Ensimmäinen oli synnytyksen ja naistentautiopin dosentiksi edellisenä vuonna nimitetty Laimi Leidenius. Kysymys naisen oikeudesta dosenttuuriin oli noussut ensimmäisen kerran esiin 25 vuotta aiemmin, vuonna 1901, kun Alma Söderhjelm (1870–1949) oli hakenut yleisen historian dosenttuuria. Sekä historiallis-kielitieteellinen osasto että konsistori suhtautuivat hakemukseen myönteisesti, mutta päättivät varmuuden vuoksi hyväksyttävä hakemuksen keisarilla. Keisari otti kielteisen kannan, ilmeisesti kanslerina toimivan ministerivaltiosihteerin von Plehven suosituksesta. Söderhjelmistä tuli dosentti vasta toisella hakemalla 3.4.1906. Söderhjelm itse uskoi ensimmäisen dosenttuurihakemuksensa kaatuneen poliittisista syistä – koska hänen isänsä ja veljensä toiminta sortovuosina ei ollut venäläisten vallanpitäjien mieleen – mut-

ta sukupuolellakin oli tietysti osuutta asiaan, sillä Pietarin hyväksyntää ei ylipäätään olisi lähdetty hakemaan, ellei hakija olisi ollut nainen.²¹ Sen paremmin Leideniuksen kuin Rytinkään dosentuurihakemus ei näytä kohdanneen lääketieteellisessä tiedekunnassa ongelmia.²²

Paitsi ohjaajaa ja suositteelijaa tutkijanuran käynnistämiseen tarvittiin taloudellista tukea tai perittyä varallisuutta. Lääkäriopinnot olivat pitkät ja kalliit, lainan saaminen vaikeaa ja kiinnihenkilösuhteista, joten useimmilla vastavalmistuneilla lääkäreillä oli kova kiire päästä ansaitsemaan. Teoreettiselle alalle suuntautunut ei kuitenkaan ehtinyt harjoittaa suurta praktiikkaa. Myöskään virkapalkan varaan ei uran alussa voinut paljon laskea. Amanuenssit saivat pientä palkkaa, mutta heidän virkansa olivat lyhytaikaisia (2–6 kk). Vastavalmistuneen lääkärin ensimmäinen virka Helsingin yliopistossa oli harvoin palkallinen. Tavallisempaa oli viettää aluksi vuosi tai pari volontäärinä eli palkattomana assistenttina tai apulaislääkärinä. Myös Elsa Ryti teki vuosina 1919–1924 serobakteriologian laboratoriossa ja vuosina 1921–1925 sisätautiklinikassa työtä palkatta. Hänellä oli jonkin verran praktiikkatuloja, mutta hän lienee näinä vuosina myös saanut taloudellista tukea joltakin taholta, todennäköisesti Risto Rytiltä, joka oli perheen varakkain jäsen ja joka myöhemminkin lainasi Elsalle rahaa yllättäviin menoihin.

Henkilökohtaisen tuen tarve ei ollut sukupuolisidonnainen ilmiö. Tuen tarve oli rakennettu sisään järjestelmään, ja sitä tarvitsivat niin miehet kuin naisetkin. Kaksi sukupuolisidonnaista eroa voi kuitenkin tässä suhteessa havaita. Ensinnäkin miesten oli helpompi löytää tukijoita kuin naisten. Opiskelijalta tai vastavalmistuneelta ei voi vaatia suuria näyttöjä, joten tuki perustui lähinnä vaikutelmaan lupaavuudesta, joka on vaikeasti määriteltävä ja subjektiivinen asia. On tavallista – ja inhimillistä – pitää lupavina ja lahjakkaina niitä, joissa näkee omia piirteitään, ja lääketieteellisen tiedekunnan, kuten koko yliopistonkin, professorikunta oli vuoteen

1930 täysin miehinen. Toinen ero on siinä, että naispuolisten tieteentekijöiden elämäkerroissa ja omaelämäkerroissa mentorien ja tukijoiden roolilla on taipumus korostua, kun taas miesten mentoreilla ja tukijoilla on taipumus jäädä taka-alalle. Näin vahvistuu se virheellinen vaikutelma, että miehet etenevät ansiollaan ja naiset tukijoidensa ansiosta.

Lupaava ura uhattuna

Suomen kaltaisessa pienessä maassa ei ollut viisasta panna kaikkea yhden kortin varaan, etenkin, jos tämä kortti oli suhteellisen uusi teoreettinen erikoisala. Tästä tietoisena Ryti hakeutui vapaaehtoiseksi apulaislääkäriksi ensin II sisätautiklinikkaan (1921–1923) ja sitten I sisätautiklinikkaan (1925–1926). Vuonna 1910 perustettu II sisätautiklinikka, virallisesti ”kliinillis-propedeuttinen” osasto,²³ oli sisätautiopin valmen-

15. Elsa Rytin ansioluettelo. Ansioluettelot 1831–1928 (Ei:6). LHA. KA.

16. Veli-Matti Autio (2001) 'Renkonen, Oswald (1872–1951)', *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Helsinki: SKS. Osoitteessa <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6897/>

17. Oswald Streng tiedekuntaneuvostolle. Lääket. tdk:n pöytäkirja 1.3.1927 § 7 (liitteet). Lääket. tdk:n pkt 1927 (Ca 3). Lääketieteellisen tiedekunnan arkisto II (1925–1992) (LKT II). HYKA.

18. Gunnar Soininen (1965) 'Aikakauskirja Duodecim 80-vuotisen taipaleen vaiheilta', *Duodecim* 81 (1), 16.

19. Anni Seppäsen päiväkirja 23.2.1925; Anni Seppäsen muistikalenteri 3.6.1927. Anni Dagmar Seppäsen arkisto (kotelo 3) (ADSA). Kansallisarkisto (KA). Helsinki.

20. Lääket. tdk:n pk 23.3.1926 § 3. Ks. myös 16.11.1926 § ja 22.3.1927 § 19. Lääket. tdk:n pkt: 1926 ja 1927 (Ca 2 ja Ca 3). LTA II. HYKA.

21. Alma Söderhjelm (1931) *Min värld III*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 186–88; Engman (1996) 61–65.

22. Rytin dosenttihakemusta käsiteltiin tiedekunnassa 16.3.1926, 23.3.1926, 30.3.1926 ja 13.4.1926. Lääket. tdk:n pkt 1926 ja 1927 (Ca 2 ja Ca 3). LTA II. HYKA.

23. Nimitys II sisätautiklinikka oli vuoteen 1921 mennessä jo niin vakiintunut, että Lääkintöhallitus piti tarpeellisenä muistuttaa Yleisen sairaalan hallitusta klinikan asetuksenmukaisesta nimestä. Helsingin yleisen sairaalan hallituksen pöytäkirja 26.1.1921 § 16. Sairaalahallituksen pöytäkirjat 1921–1925 (Ca 16). Helsingin yleisen sairaalan arkisto (HYSA). Kansallisarkisto (KA).

tava klinikka, jossa kandidaatit saivat ensikosketuksen potilastyöhön. Kun Ryti tuli ”propelle” syksyllä 1921, sitä johti professori Ossian Schau- man (1862–1922), joka kuitenkin kuoli pian. Seuraavan viiden vuoden ajan klinikkaa johdettiin dosenttivoimin. Vuosina 1922–1925 johdossa oli dosentti Fredrik Saltzman (1881–1972). Silloinen medisiinari Kalle Kallio pani Rytin merkille: ”Apulaislääkärinä toimi Elsa Ryti, tohtoriksi väitellyt lahjakas nainen, joka selosti pienille opiskelijaryhmille potilaita iltakerroillaan.”²⁴ Opetus oli vain osa Rytin työnkuva; pääpaino oli tutkimustyössä.

Rytin tutkimustyö II sisätautiklinikassa on poikkeuksellisen tarkkaan dokumentoitu, koska se johti tieteelliseen kiistaan. Kiistaa puitiin Lääkäriliiton hallituksessa ja luottamusneuvostossa vuosina 1925–1926, jonka jälkeen kaikki siihen liittyvät dokumentit – yli sata tiheää painosivua – julkaistiin *Lääkäriliiton Aikakauslehdessä*.²⁵ Seuraava kuvaus Rytin tutkimustyöstä perustuu näihin dokumentteihin.

Klinikkaan tullessaan Ryti sai Schaumanilta spesiaalityön, jossa pääsi hyödyntämään serobakteriologista erikoisosaamistaan: hänen piti etsiä sepsis-potilaiden verestä bakteereita ja identifioida ne. Siihen saakka sepsis oli klinikalla diagnosoitu pelkästään kliinisin perustein.²⁶ Työn tavoitteet olivat aluksi puhtaasti diagnostisia. Terapia tuli mukaan vuodenvaihteessa 1922–1923, kun klinikan lääkärit Saltzmanin johdolla päättivät kokeilla vaikeaan sepsis-tapaukseen niin sanottua autovaksiinihoitoa eli potilaan omasta verestä valmistettua rokotetta. Menetelmää oli maailmalla kokeiltu jonkin verran. Suomessa siitä tiedettiin, mutta ei vielä käytetty. Kun ensimmäisen potilaan tila kohentui hoidon seurauksena, menetelmää kokeiltiin muihin potilaisiin, ja pian autovaksiinihoidosta tuli streptokokkisepsiksen käypää hoitoa II sisätautiklinikassa ja osin muillakin klinikoilla.²⁷

Autovaksiinihoidosta vastasi Elsa Ryti. Hän otti potilaasta verinäytteen ja analysoi sen serobakteriologian laboratoriossa. Jos tutkimus vah-

visti, että kyseessä oli streptokokkisepsis, Ryti valmisti potilaan verestä rokotteen, josta bakteerit oli tapettu kuumentamalla ja kemiallisesti. Kolmanneksi hän laati potilasta varten annostelu- ja hoito-ohjeen ja ilmeisesti usein myös vastasi henkilökohtaisesti injektoiden antamisesta. Näin tiivis yhteistyö klinikan ja laboratorion välillä oli Suomessa uutta. Sairaalaalaboratoriot olivat harvinaisia, pieniä ja alkeellisia, eikä niissä ollut erikoiskoulutettua henkilökuntaa. Ensimmäinen laboratoriolääkärin virka perustettiin Marian sairaalan vuonna 1930.²⁸ Ryti oli siis edelläkävijä paitsi autovaksiinimenetelmän käytössä myös laboratorion ja klinikan välisen yhteistyön alueella. 1920-luvun lopulla hän oli, kuten Anni Seppänen totesi, ”maan ainoa kliininen bakteriologi”.²⁹

Autovaksiinihoito oli kokeellista, ja Rytin tavoitteena oli kerätä aineistoa julkaisua varten. Loppuvuodesta 1923 hän katsoi aineistonsa riittävän alustavien tulosten julkistamiseen, mutta Saltzman, jonka luvan Ryti tarvitsi klinikan potilasaineistoon nojaavien tulosten käyttöön, oli eri mieltä. Saltzman suostui Rytin julkistamispyyntöön vasta kolmannelle yrittämällä, keväällä 1924. Ryti esitelmöi aiheesta Duodecim-seuras- sa, mutta kun hän halusi julkaista esitelmänsä, Saltzman asettui taas poikkitelein. Hän ilmoitti Rytille, että hän esitelmöisi ensin itse aineiston pohjalta ja että he sen jälkeen julkaisisivat tulokset yhdessä. Saltzman piti esitelmänsä lähes vuotta myöhemmin, maaliskuussa 1925, Finska Läkaresällskapetissa, ja Rytin ja Saltzmanin yhteisartikkeli ilmestyi seuran julkaisussa huhtikuussa.³⁰ Saltzman esitelmöi FLS:ssa artikkelikä- sikirjoituksesta, joka oli suurelta osin Rytin työtä, mutta Rytiiä mainitsematta. Moni kuulijoista tiesi Rytin keskeisestä roolista tutkimuksessa ja ihmetteli ettei häntä mainittu lainkaan. Tieto Saltzmanin käytöksestä levisi lääkäripiireissä, ja sitä paheksuttiin laajasti. Kun paheksunta ei ottanut laantuakseen, Saltzman huolestui maineestaan. Hän hankki kirjallisen todisteen siitä, että eräs kollega, professori Seth Wichmann

(1885–1939), oli syyttänyt häntä tieteellisestä varkaudesta, ja vei asian ammatilliseen kunnia-tuomioistuimeen.

Tärkeimmät kiistakysymykset olivat: (1) Syylistykö Saltzman tieteelliseen varkauteen esitellensä autovaksiinutkimuksen tuloksia mainitsematta Rytiä? Wichmannin mielestä asia oli selvääkin selvempi: Saltzman oli esitellyt julkisesti tutkimustuloksia, jotka toinen tutkija oli jo kertaalleen julkaissut, viittaamatta tähän lainkaan, ja siten rikkonut räikeästi tieteellisiä pelisääntöjä. Saltzmanin ja hänen kannattajiensa mukaan kyseessä ei ollut tahallinen teko eikä siten varkauskaan, vaan pikemminkin harmiton muistikatko, jonka Saltzman oli sitä paitsi koettanut jälkikäteen korjata. (2) Oliko Saltzman oikeutettu esiintymään yhteisartikkelin toisena tekijänä? Wichmannin ja hänen kannattajiensa mukaan ei ollut, koska Saltzmanin panos tutkimus- ja kirjoitustyössä oli vaatimaton. Hän ei tehnyt enempää kuin klinikan johtajan velvollisuuksiin kuului, mikä ei (Suomessa) vallitsevan käytännön mukaan oikeuttanut häntä esiintymään jutun kirjoittajana. Ryti olisi mainiosti suoriutunut artikkelin kirjoittamisesta myös ilman häntä. Vastapuoli taas oli sitä mieltä, että Saltzmanin panos oli keskeinen. Hän toimi autovaksiinihoidossa aloitteentekijänä, valvoi hoitoa ja vastasi osaltaan tutkimuksen kliinisestä osasta. (3) Oliko Saltzman kohdellut Rytiä poikkeavalla tai sopimattomalla tavalla, toisin kuin ”meidän klinikoillamme” yleensä kohdeltiin nuoria tutkijoita? Näitä kysymyksiä arvioi ensin Lääkäriliiton hallitus ja sitten sen luottamusneuvosto. Kahden ensimmäisen syytteen osalta Saltzman sai maineensa puhdistettua, mutta kolmas kysymys jäi auki.

Kiistan laajasta dokumentaatiosta nousee esiin kaksi aivan erilaista Elsa Rytiä. Wichmannin rekonstruktiossa Ryti oli uuttera, uutta luova ja itsenäinen tutkija, joka liikkui laboratorion ja sisätautiklinikan välillä halliten suvereenisti molemmat osa-alueet.³¹ Saltzmanin ja hänen tukijoidensa näkökulmasta Ryti oli *vain* bakteriologi

ja siksi määritelmällisesti avustavassa roolissa. Hänen asiansa oli auttaa kliinikkoa, jolla oli hoitovastuu ja kokonaisnäkemys. Heidän mukaansa Rytin menetelmät olivat standardoituja, elleivät suorastaan mekaanisia, ja Ryti itse olisi voitu korvata kenellä hyvänsä bakteriologian parissa vähän askaroineella henkilöllä. Varsinainen hoitava lääkäri oli heidän näkökulmastaan määritelmällisesti joku muu, eikä Rytillä siksi ollut myöskään omistusoikeutta kliiniseen materiaaliin, siis tapauksiin, joita hän oli hoitanut autovaksiinilla.³² Wichmann, vaikka itse olikin kliinikko, näki asian toisin: hoitava lääkäri oli se laillistettu lääkäri, joka ensi sijassa vastasi hoidosta ja oli parhaiten perehtynyt tapaukseen, tässä tapauksessa Elsa Ryti.³³

24. K. E. Kallio (1973) *Osallistumiseni elämään. Kirurgin muistelmat*. Helsinki: Otava, 40.

25. 'Riita dosentti F. Saltzmanin ja professori S.E. Wichmannin kesken' (1926) *Suomen Lääkäriliiton aikakauslehti* 6, 115–243. Analysoin tätä tieteellistä kiistaa tarkemmin artikkelissani *The Ryti case: Language, gender and the rules of the game in Finnish academic medicine in the 1920s*, *Scandinavian Journal of History* (ilmestyy vuonna 2012).

26. 'Riita' (1926) 154.

27. 'Riita' (1926) 138.

28. Aira Harjanne (1997) 'Suomen ensimmäiset sairaalat ja laboratoriotutkimukset', teoksessa Nils-Erik Saris et al. *Suomen kliinisen kemian yhdistys 50 vuotta. Historiikki 1947–1997*, Helsinki: Suomen kliinisen kemian yhdistys, 9–16, tässä 11–13; Frans-Eduard Krusius (1997) 'Suomen kliinisen kemian pioneerivaiheista', teoksessa Nils-Erik Saris et al. *Suomen kliinisen kemian yhdistys 50 vuotta. Historiikki 1947–1997*, Helsinki: Suomen kliinisen kemian yhdistys, 17–21, tässä 17–18.

29. Anni Seppänen, 'Lääketieteellinen tutkimuslaitos "Koe" 20-vuotias'. Julkaisematon puhe, päivätty 4.2.1948. ADSA 3, KA.

30. Elsa Ryti & Fredrik Saltzman (1925) 'Om autovaccin-behandling av allmän sepsis. främst sådan framkallad av streptokocker', *Finska Läkaresällskapets Handlingar* 67 (4), 303–326.

31. 'Riita' (1926) 152.

32. 'Riita' (1926) 234.

33. 'Riita' (1926) 175.

Kiistan rintamalinjojen muovautumiseen ja sen lopputulokseen vaikutti ennen kaikkea neljä seikkaa: Ensiksikin opetussairaalan ankara hierarkia, joka antoi klinikan esimiehelle laajat oikeudet paitsi alaisten tutkimustyön ohjaamiseen myös heidän tulostensa käyttöön. Vapaaehtoinen apulaislääkäri oli lääkihierarkian pohjimmainen, eikä hänellä normaalisti ollut mitään mahdollisuuksia nousta esimiestään vastaan tai ainakaan voittaa tällaista kiistaa. Saltzmanin asema ei kuitenkaan ollut yhtä vankka kuin esimiesten yleensä, sillä hän ei ollut professori, eikä Ryti puolestaan ollut niin heikossa asemassa kuin tavallinen vapaaehtoinen apulaislääkäri, sillä hän oli ehtinyt väitellä ja saada nimeä tutkijana, ja hänellä oli virka myös serobakteriologian laitoksessa. Toinen kiistaa jäsentävä tekijä oli kliinisen ja laboratoriolääketieteen välinen jännite, joka leimasi 1900-luvun alun lääketiedettä muuallakin kuin Suomessa. Tämä jännite näkyy esimerkiksi siinä tavassa, jolla Saltzmanin puolelle asettuneet klinikot vähätelivät laboratoriotutkimuksen merkitystä ja vaativuutta. Kolmanneksi kiistan kehittymiseen vaikuttivat – nähdäkseni ratkaisevasti – kielipoliittiset jännitteet. Kiistan rajalinjat noudattivat tunnontarkasti kielirajoja. Vastakkain olivat selkeästi ”suomalaiset” Ryti ja Wichmann ja vakaumuksellinen ”ruotsalainen” Saltzman kannattajineen.

Neljäs jännitteitä luova tekijä – sukupuoli – oli yhtä aikaa sekä ilmeinen että piilossa. Vaikka siitä ei suoraan puhuttu, se näkyi epäsuorasti siinä, ettei Ryti taistellut omaa taisteluaan, samoin kuin tavassa, jolla hänen tutkimustyöstään puhuttiin. Kiista muistuttaa siitä, että sukupuolinen epätasa-arvo ilmeni akateemisessa maailmassa harvoin suurina ja näyttävinä poissulkeamisen eleinä tai kovasanaisina julkilausumina. Epätasa-arvo rakentui pikemminkin pienten asioiden – ratkaisevilla hetkillä tapahtuvan unohtamisen, epäroinnin ja vähättelyn – kasautuvista vaikutuksista. Se, ettei Saltzmanin unohdusta hänen hämmästykseseen ja harmikseen katsottukaan läpi sormien, selittyy tässä nimen-

omaisessa tapauksessa vaikuttavilla vastavoimilla: Ryti oli tutkimustyönsä ansiosta ehtinyt nousta jo hyvän matkaa akateemisessa hierarkiassa, hänellä oli vaikutusvaltaisia tukijoita, ja – ennen kaikkea – yliopiston ”suomalaiset” pitivät Rytii yhtenä omistaan ja vetivät rivit tiukasti kiinni hänen ja Wichmannin takana.

Elsa Rytin tutkijanura tai hänen suhteensa klinikoihin ei katkennut autovaksiinikiistan vuoksi, vaikka hän jättikin II sisätautiklinikan syksyllä 1925, samoihin aikoihin kun kiista tuli julkiseksi. Hän siirtyi vapaaehtoiseksi apulaislääkäriksi I sisätautiklinikkaan ja toimi siellä seuraavien kahden vuoden aikana ajoittain myös palkattuna apulaislääkärinä, apulaisopettajana ja klinikkaesimiehenä.³⁴ Hän lähti klinikalta syksyllä 1927 ilmeisesti parantaakseen mahdollisuuksiaan dosenttistipendiin.³⁵ Ryti jatkoi häiriintymättä työtään serobakteriologian laitoksella ja teki edelleen yhteistyötä myös klinikoiden kanssa. Saltzman sen sijaan jätti yliopiston pysyvästi vuonna 1925. Vuonna 1927 hänet valittiin Marian sairaalan sisätautiklinikan johtoon, missä hän toimi eläköitymiseensä asti (sota-aikaa osin lukuun ottamatta).³⁶ Hän antoi dosenttiope-
tusta ja julkaisi tutkimusta, mutta ei enää kampaillut akateemisista viroista. Aineisto ei suoraan kerro, missä määrin Saltzmanin akateemisen uran katkeaminen liittyi Ryti-kiistan aikana syntyneisiin tai vahvistuneisiin (kielipoliittisiin) valta- ja vastakkainasetteluihin. Siirtyminen yleisestä sairaalasta Mariaan näyttää joka tapauksessa ymmärrettävältä siirroilta myös kielipoliit-

34. Ryti toimi I sisätautiosaston vapaaehtoisena apulaislääkärinä helmikuusta 1926 toukokuuhun 1927. Sairaalan yleisen sairaalan hallituksen pöytäkirja 24.2.1926. Sairaalalahall. pkt 1921–25 (Ca 16). HYSA. KA. Lääket. tdk:n pk 16.5.1927. Lääket. tdk:n pkt 1927 (Ca 3). LTA II. HYKA.

35. Tähän viittaa se, että Ryti toimitti ilmoituksen aikeestaan luopua sisätautiosaston toimesta samaan tiedekuntaneuvoston kokoukseen, jossa hänen dosenttistipendihakemustaan käsiteltiin. Lääket. tdk:n pk 5.4.1927. Lääket. tdk:n pkt 1927 (Ca 3). LTA II. HYKA.

36. Otto Wegelius (1973) 'Fredrik Saltzman 1881–1972', *Finska Läkaresällskapetets Handlingar* 117 (1) 48–53.

tisen pelitilanteen valossa. Siinä missä ”ruotsalaiset” jo joutuivat lujasti puolustamaan asemaa yliopistosairaalassa, Helsingin kaupungin sairaaloiden virat olivat edelleen vankasti heidän käsissään.

Elsa Rytin tutkimustoiminta

1920-luvun jälkipuolisko oli Rytillä intensiivisen toiminnan aikaa. Hän kuului Duodecim-seuran ahkerimpiin esitelmöijiiin,³⁷ ja vuonna 1928 hänet valittiin pitämään myös seuran vuosijuhlaesitelmiä. Hän julkaisi runsaasti sekä suomeksi *Duodecim*-lehdessä että saksaksi ulkomaille suunnatuissa julkaisuissa. Vaikka Ryti luopui autovaksiinitutkimuksesta Saltzman-kiistan jälkeen, hänen tutkimustyönsä keskeisenä tavoitteena säilyi bakteriologisten ja serologisten menetelmien kehittäminen ja niiden soveltaminen kliiniseen tutkimukseen. Rytin tutkimustoiminnassa voi erottaa neljä yhteen kietoutunutta juonetta:

Rytin ensimmäisen tutkimuslinjan muodosti laboratoriomenetelmien, erityisesti serologisten iso- ja konglutinaatiomenetelmien kehittäminen. Agglutinaatio tarkoittaa nesteessä olevien partikkelien yhteenliimautumista, ja isoagglutinaatio ja konglutinaatio ovat tämän ilmiön alalajeja.³⁸ Veriryhmien erottelu perustui isoagglutinaatioreaktioon. Streng oli saanut kansainvälistä mainetta reaktioiden tutkijana, ja hän antoi oppilailleen mielellään niihin liittyviä tehtäviä. Elsa Rytin ensimmäinen laajempi julkaisu tarkasteli veren ja bakteerien sakkautumista ja oli kirjoitettu yhdessä Strengin kanssa.³⁹ Ryti kehitteli, sovelsi ja puolusti tekniikoita muissakin tutkimuksissaan.⁴⁰ Hän esimerkiksi osoitti kokeellisesti, että vaikka isoagglutinaatiomenetelmä oli periaatteessa yksinkertainen, yksilöllistä vaihtelua esiintyi paljon ja käytettyjen seerumien ja solujen laatu vaikutti merkittävästi lopputulokseen. Hän esitti, että tarkalla testauksella olisi mahdollista erottaa O-veriryhmässä kaksi alaryhmää.⁴¹ Artikkelissaan ”Konglutinaatiokokeita” Ryti arvioi kokeellisesti Strengin

konglutinaatioteoriaa vastaan esitettyä kritiikkiä.⁴² Hän hyödynsi laboratoriomenetelmien tuntemustaan yhdessä Carl Nybergin kanssa laattimassaan bakteriologis-serologisten harjoitustöiden oppaassa.⁴³ Agglutinaatiotekniikalla oli keskeinen rooli myös Rytin väitöskirjassa. Tämä tutkimus oli hänen tutkijanprofiililleen luonteenomainen: pääosa työstä tehtiin laboratoriossa ja siinä tarvittiin sekä bakteriologista että serologista osaamista, mutta aineisto tuli klinikoilta ja tutkimuskysymys oli asetettu siten, että vastauksen relevanssi kliinisen lääketieteen kannalta oli ilmeinen.

Niin tekniseltä kuin isoagglutinaatioproblematiikka kuulostaakin, se ei ollut vailla poliittisia

37. ”Vuosikertomus Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin toiminnasta 18.XI.25–17.XI.26’ (1926) *Duodecim* 42 (12) 1012; ’Vuosikertomus Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin toiminnasta 18.XI.26–17.XI.27’ (1927) *Duodecim* 43 (12) 1017; ’Vuosikertomus Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin toiminnasta 17.XI.1929–16.XI.1929’ (1930) *Duodecim* 46 (1) 76.

38. Isoagglutinaatiossa punasolut sakkautuvat joutuesaan kosketuksiin saman lajin geneettisesti erilaisen yksilön veren tai seerumin kanssa. Konglutinaatio on sakkautumisreaktio, jossa ”amboreseptori” (nykykielillä antigeeni ja vasta-aine) ja komplementti liimautuvat yhteen seerumissa olevan agentin vaikutuksesta. Streng alkoi, ilmeisesti ensimmäisenä, käyttää tästä jälkimmäisestä agentista nimitystä konglutiniini.

39. Osvald Streng & Elsa Ryti (1923) ’Vergleichende Untersuchungen über die Agglutination und die Konglutination der Blutkörperchen und Bakterien in Neutralsalzlösungen’, *Acta Societas medicorum fennicae Duodecim* 4 (3) 1–68.

40. Elsa Ryti (1924) ’Über die Agglutination in Nacitratlösung wie auch über die Konglutination der Bakterien bei der Serodiagnose der Typhus- und Paratyphusinfektionen’, *Acta Societas medicorum fennicae Duodecim* 6 (2) 1–9. Elsa Ryti (1925) ’Über die Einwirkung einiger Neutralsalze bei der Agglutination, Konglutination und Hämolyse’, *Acta Societas medicorum fennicae Duodecim* 6 (3) 1–11.

41. Elsa Ryti (1926) ’Isoagglutinatietechnikasta’, *Duodecim* 42 (2) 73–87, tässä 74, 81, 86.

42. Elsa Ryti (1927) ’Konglutinatiokokeita’, *Duodecim* 43 (3) 261–274, tässä 261.

43. Elsa Ryti & Carl Nyberg (1928) *Bakteriologis-serologisten harjoitustöiden opas*, Helsinki: Otava.

ulottuvuuksia. Menetelmää soveltaessaan ja kehittäessään Ryti sivusi yhtä ajan kuumista, yhteiskunnallisestikin merkittävistä tutkimusaloista, nimittäin rotututkimusta. Pian sen jälkeen kun Karl Landsteiner oli ”löytänyt” veriryhmät (1901), Ludwik ja Hanka Hirschfeld olivat osoittaneet, että eri veriryhmien suhteellinen osuus vaihteli eri ihmisroduissa ja että veriryhmät periytyivät Mendelin perinnöllisyyslakeja noudattaen (1910, 1919). Havainto suuntasi rotu- ja perinnöllisyystutkijoiden mielenkiintoa veriryhmiin. Suomessa eräät innokkaimmista tieteellisen rotuopin kannattajista löytyivät ruotsinkielisten sisätautilääkäreiden joukosta (esim. Robert Ehrström, Ossian Schauman, Woldemar Backman). He korostivat Suomen kahden kansanosan rodullista erilaisuutta ja ruotsalaisen kansanosan paremmuutta osallistuen myös käytännön toimiin ruotsalaisten geneettisen paremmuuden säilyttämiseksi.⁴⁴ Streng puolestaan sovelsi 1920-luvulla veriryhmätutkimusta fyysiseen antropologiaan kahdessa laajassa artikkelissa.⁴⁵ Ryti osallistui projektiin keräämällä verinäytteitä ja analysoimalla niitä.⁴⁶ Strengin tutkimustulokset, joiden tuottamiseen Ryti siis oli osallistunut, kyseenalaistivat vakuuttavasti ruotsinkielisten rotuteoreetikoiden hellimää näkemystä Suomen kahdesta geneettisesti selvästi eroavasta populaatiosta. Samaan suuntaan viittasi myös Strengin oppilaan Olof Sieversin tutkimus veriryhmien jakautumisesta Suomen ruotsinkielisillä alueilla.⁴⁷ Ryti toimi toukokuussa 1927 Sieversin väitöskirjan vastaväittäjänä, mikä vahvisti hänen asemaansa isoagglutinaatiotutkimuksen johtavana asiantuntijana Suomessa.⁴⁸ Ryti asettui siis myös tällä poliittisesti latautuneella tutkimusalueella selkeästi rotuteorioihin skeptisesti suhtautuvien ”suomalaisten” leiriin.

Rytin toinen keskeinen tavoite oli serologisen ja bakteriologisen diagnostiikan kehittäminen. Tämä elementti oli mukana jo hänen väitöskirjassaan, jossa otettiin kantaa pillkukuumeen bakteriologiseen diagnostiikkaan. Ryti pohti mahdollisuutta hyödyntää agglutinaatioreaktio-

ta lavantaudin ja pikkulavantaudin diagnosoinnissa sekä kehitteli tuberkuloosibakteerien värjäysmenetelmää, joka olisi tarkempi kuin klinikoissa yleensä käytetty menetelmä mutta helpokäyttöisempi kuin sairaalaolosuhteisiin liian sofistikoitunut laboratoriomenetelmät.⁴⁹ Hakiessaan vuonna 1925 matka-apurahaa Kööpenhaminan-matkaa varten Ryti nimesi matkan toiseksi tavoitteeksi kehittää tuberkuloosidiagnostiikkaa, ”mikä tutkimus myöskin on tällä hetkellä tärkeässä käännekohdassa”.⁵⁰ Rytin ja Nybergin bakteriologisten ja serologisten harjoitustöiden oppaaseen sisältyi tiivis katsaus tärkeimpien tartuntatautiin diagnostiikkaan.

Kolmanneksi Rytiiä kiinnosti bakteerien rooli tautien synnyssä. Hän julkaisi esimerkiksi kat-

44. Rotututkimuksesta sotien välisessä Suomessa ja erityisesti lääkäreiden roolista siinä, ks. Marjatta Hietala (1985) 'Rotuhygieniä', teoksessa Aira Kemiläinen (toim.) *Mongooleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 105–162, tässä 147–155; Aira Kemiläinen (1985) 'Johtopäätöksiä', teoksessa Aira Kemiläinen (toim.) *Mongooleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*, Helsinki: SHS, 477–509, tässä 484–486; Markku Mattila (1999) *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 147–168.

45. Osvald Streng (1925a) 'Isoagglutinatatio-ilmion merkitys lääketieteelle ja antropologialle', *Duodecim* 41 (9) 485–507; Osvald Streng (1925b) 'Suomen kansan biokeemiallinen "rotuindeksi"', *Duodecim* 41 (9) 508–32. Risto Pelkonen nimittää Strengin kirjoituksia ”häikäisevän hienoiksi” ja käyttää niitä esimerkkinä *Duodecim*-lehden tieteellistymisestä 1920-luvun puolivälissä. Risto Pelkonen (1985) 'Sadon vuoden sato', *Duodecim* 101 (1) 45–158, tässä 78.

46. Streng (1925b) 511, 516.

47. Streng (1925b) 527; Olof Sievers (1927) *Studier över isoagglutinationen med särskild hänsyn till blodgruppernas fördelning inom svenska Finland*, Helsingfors: Finska vetenskaps-societeten.

48. Tapaus herätti huomiota yliopiston ulkopuolellakin. Siitä raportoi ainakin *Uusi Suomi* 26.5.1927. Turtola (1994) 30–31 lainaa *Uuden Suomen* kuvausta.

49. Ryti (1924); Elsa Ryti (1926) 'Tuberkelibasillivärjäyksestä', *Duodecim* 42 (3) 205–212.

50. Osvald Streng Lääketieteelliselle tiedekunnalle. Lääket. tdk:n pk 17.4.1925 § 9. Lääket. tdk:n pkt 1925 (Ca 1). LTA II. HYKA.

sauksen pilkkukuumeen etiologiaan.⁵¹ Alkuperäistutkimusta edustivat kaksi artikkelia, joissa Ryti tutki pernisiöosia anemiaa (1927, 1930), erityisesti kolibakteerien mahdollista roolia siinä.⁵² Pernisiöosi anemia – hoitamattomana kuolemaan johtava verisairaus – oli tähän aikaan suuren kiinnostuksen kohteena sekä Suomessa että muualla maailmassa. Suomessa sitä olivat tutkineet ja tutkivat muiden muassa sisätautiklinikoilla työskentelevät Fredrik Saltzman, Theodor Tallqvist ja Gösta Becker. Vuonna 1926 yhdysvaltalaiset George Monot ja William Murphy julkaisivat havainnon, joka antoi potilaille toivoa ja tutkijoille vihjeitä taudin syistä: taudin etenemisen saattoi pysäyttää syömällä suuria määriä raakaa maksaa. Tämä havainto, samoin kuin tautiin tyypillisesti liittyvät poikkeavuudet vatsalaukussa, ohjasivat tutkijoita etsimään taudin syytä vatsasta. Osa epäili bakteereita, osa myrkyvaikutusta. Pohdittiin myös – kuten Ryti (1927) –, voisiko kurouma tai vatsan operoiminen laukaista taudin.

Ryti päätyi vuoden 1927 artikkelissaan siihen, että bakteereilla ei ollut ensisijaista roolia taudin synnyssä, vaan että ”pernisiöosin anemian syytä todennäköisesti on jokin ’puute’ mahasuolikanavassa.”⁵³ Vuoden 1930 artikkelissaan hän tuki tätä näkemystä kokeellisesti. Pian osoittautui, että Ryti oli oikeilla jäljillä. William Castlen (1897–1990) 1920-luvun lopussa suorittamat kokeet viittasivat siihen, että tautia sairastavien potilaiden mahalaukusta puuttui jotain, jota terveessä mahalaukussa oli ja jota tarvittiin hemoglobiinin valmistamisessa. Vuonna 1930 hän julkaisi teorian, jonka mukaan pernisiöosin anemian aiheutti häiriö tämän mahalaukussa olevan ”sisäisen tekijän” (*intrinsic factor* eli IF) ja ravinnosta saatavan ”ulkoisen tekijän” välisessä normaalissa vuorovaikutuksessa.⁵⁴ Vuoden 1930 artikkelissaan Ryti saattoi jo viitata Castlen tutkimuksiin, joihin hän tosin oli ehtinyt tutustua vain toisen käden selostuksen kautta.

Neljänneksi Ryti etsi keinoja patogeenisten bakteerien ja toksiinien vaarattomaksi tekemi-

seen. Hänen, kuten monien muidenkin bakteriologien, perimmäisenä tavoitteena oli löytää kemoterapeuttisia aineita, jotka vaikuttaisivat spesifisti tiettyihin taudinaiheuttajiin. Rytin mielenkiinto kohdistui erityisesti metalleihin. Hän tutki, miten erilaisten kemoterapiassa käytettyjen hopeavalmisteiden tehoa stafylokokkus aureus -bakteerien tappajina voitaisiin lisätä, ja julkaisi katsauksen metallisuolojen käyttöön tuberkuloosin ja reuman hoidossa. Duodecim-seuran vuoden 1928 juhlaesitelmä käsitteli tuberkuloosin kemoterapiaa, ja painopiste oli siinäkin metallien, lähinnä kulta- ja kupariyhdisteiden käytössä.⁵⁵ Tähän tutkimuslinjaan liittyivät myös immuunijärjestelmän tutkimus sekä työ seerumien ja rokotteiden parissa. Saltzman-kiistaan johtanut autovaksiinitutkimus oli vain yksi näistä hankkeista. Rytin Tanskan-matkan (1925) toinen tavoite oli tutustua ”antitoksisten seerumien valmistukseen Tanskan tunnetussa seerumilai-

51. Elsa Ryti (1924b) 'Pilkkukuumeen etiologiasta', *Duodecim* 40 (8) 397–402.

52. Elsa Ryti (1927) 'Suoliresektio ja pernisiöosin anemia', *Duodecim* 43 (2) 81–87; Elsa Ryti (1930) 'Mahalaukun bakteerifloora ja pernisiöosin anemian patogeneesi', *Duodecim* 46 (4) 393–400.

53. Ryti (1927) 87; Ryti (1930) 397. Sekä Arno Forsius ja Risto Pelkonen nostavat Rytin tuotannosta esiin vuoden 1927 tapauskertomuksen. Forsius (2010); Pelkonen (1985) 98.

54. Ulkoiseksi tekijäksi varmistui vuonna 1948 B₁₂-vitamiini, joka muista ravintoainesta poiketen tarvitsee erityisen sisäisen tekijän apua imeytyäkseen suolistossa. Myös sisäinen tekijä saatiin puhdistettua 1950-luvun kuluessa. Pernisiöosin anemian tutkimuksen historiasta ks. K. Okuda (1999) 'Discovery of vitamin B12 in the liver and its absorption factor in the stomach: a historical review', *Journal of Gastroenterology and Hepatology* 14 (4), 301–308 sekä (1999) ja Arno Forsius (2005) 'B 12 vitamiini ja kobalamiini ja pernisiöosi anemia', sivustossa *Lääketiedettä – kulttuuria – ihmisiä. Kuvia historiaasta*, osoitteessa <http://www.saunalahti.fi/arnoldus/>.

55. Elsa Ryti (1925) 'Vety-ionivahvuuden vaikutus hopeavalmisteiden desinifisoivaan kykyyn', *Duodecim* 41 (5), 313–20; Elsa Ryti (1926) 'Metallisuolahoito', *Duodecim* 42 (10) 760–769; Elsa Ryti (1929) 'Tuberkuloosin kemoterapiasta', *Duodecim* 45 (7–8) 563–571.

toksessa”.⁵⁶ Hän aikoi tutkia fagosyyttejä Stren-
gin kanssa ja teki myös Suomen tiettävästi en-
simmäiset kokeet tuberkuloosia vastaan suun-
natulla BCG-rokotteella.⁵⁷ Rytin viimeinen tutki-
musprojekti, jonka hän käynnisti Schömbegin
parantolassa Saksassa, liittyi sekini vaksiineihin.
Hän suunnitteli vertaavansa eräällä tuberkuloosivak-
siinilla rokotettujen verinäytteitä rokotta-
mattomien verinäytteisiin.⁵⁸

Ryti oli tutkimustyöllään raivaamassa suoma-
laiseen lääketieteeseen kokonaan uutta, klinikan
ja laboratorion väliin sijoitettavaa tutkimuskent-
tää, kliinistä laboratoriotutkimusta. Laboratorio
oli portti, jonka kautta hän tuli tieteellisen tutki-
muksen kentälle ja josta käsin hän lähestyi lää-
ketieteen perinteistä ydinaluetta, sisätautiklinik-
kaa. Samantapaista taktiikkaa käyttivät monet
muutkin varhaiset naispuoliset lääketieteen tut-
kijat. Ruotsissa Nanna Svartz (1890–1986) sovel-
si sitä niin hyvällä menestyksellä, että nousi
vuonna 1938 ruotsalaisen lääketieteen ykköspai-
kalle, Karoliinisen instituutin sisätautiopin pro-
fessoriksi. Kuvaus siitä alkeellisesta laboratorios-
ta, jonka hän improvisoi väitöskirjatutkimus-
taan varten yliopistosairaalan II sisätautiklini-
kan portaitten alla olevaan komeroon⁵⁹ kertoo,
ettei sairaalalaboratorioiden kehitys Ruotsissa
ollut juuri sen pidemmällä kuin Suomessakaan.
Myös Anni Seppänen työskenteli uransa alussa
samanaikaisesti sekä serobakteriologian labo-
ratoriossa että sisätautiklinikoilla – hänen ta-
pauksessaan klinikka oli kuitenkin ensisijainen
ja laboratorio toissijainen.⁶⁰ Miksi juuri labo-
ratorioista muodostui naisille käyttökelpoinen väylä
lääketieteellisen tutkimuksen kentälle? Labo-
ratorioiden kynnyks oli matalampi kuin klinikoiden,
koska teoreettinen perustutkimus oli vielä tässä
vaiheessa vähemmän arvostettua kuin kliininen
tutkimus, ja kilpailu paikoista siksi vähemmän
ankaraa. Laboratoriotutkimuksen heikompi ar-
vostus heijastui myös asenteissa. Erityisesti
miespuolisten klinikoiden suusta saattoi vuosi-
sadan alkupuolella kuulla arvion, että naiset so-
veltuvat paremmin pikkutarkkuutta ja kärsivälli-

syyttä vaativaan laboratoriotyöhön kuin auktori-
teettia, nopeita päätöksiä ja luovaa ajattelua
vaativaan klinikkaan.⁶¹

Kuten edellä nähtiin, Elsa Rytin tutkimusai-
heissa ei ollut mitään nais erityistä. Ryti, kuten
muutkin varhaiset suomalaiset naislääkärit, har-
joitti kuitenkin tieteellisen tutkimuksen ohella
myös lääketieteen popularisointia ja terveysta-
listusta. Hän esimerkiksi käänsi ruotsista sokeri-
tautisille tarkoitetun keittokirjan (1927) ja johti
yhdessä Gösta Beckerin kanssa *Kodin lääkärikir-
jan* neljännen painoksen toimitustyötä (1930).

56. Osvald Streng lääketieteelliselle tiedekunnalle. Lää-
ket. tdk:n pk 17.4.1925 § 9 § 1. Lääket. tdk:n pkt 1927
(Ca 3). LTA II. HYKA.

57. Osvald Streng & Elsa Ryti (1930) 'Immunisierungs-
versuche mit abgetöteten Tuberkelbazille', *Acta Societas
medicorum fennicae Duodecim* 12 (10) 1–26; A.V. Wirta
(1942) 'Tuberkuloosirokotuksella saatu rohkaisevia tulok-
sia', *Terveystieteiden lehti* 54, 94–98, tässä 94.

58. Elsa Ryti Anni Seppäselä 19.6.1931. ADSA (kotelo 2).
KA.

59. Nanna Svartz (1968) *Steg för steg. En självbiografi*. Hel-
singsfors: Söderströms, 73–75.

60. Suomen ensimmäinen naispuolinen tieteen akateem-
ikko Pirjo Mäkelä (1930–2011) tuli sodan jälkeen lääke-
tieteellisen tutkimuksen kentälle täsmälleen samaa reittiä
kuin Elsa Ryti. Hänen toimintakentänsä – bakteriologia
ja rokotetutkimus – oli myöskin pitkälti sama kuin Rytillä.
Ja samankaltaisuudet menevät vieläkin pidemmälle,
sillä Mäkelän tärkein tukija hänen tutkijanuransa alku-
vaiheessa oli Osvald Strengin poika, professori Karl Olof
Renkonen. Pirjo Mäkelä & Liisa Husu (2005), 'Viisi vuosi-
kymmentä tutkijanuralla: akateemikko Pirjo Mäkelä',
teoksessa Liisa Husu ja Kristiina Rolin (toim.) *Tiede, tieto
ja sukupuoli*. Helsinki: Gaudemus, 241–253, tässä 242.

61. Kaikuja tällaisesta näkemyksestä voi kuulla Wich-
mannin ja Saltzmanin riitajutussa, ja se oli kuultu usein
saksankielisellä kielialueella vuosisadan vaihteen molem-
min puolin käydyissä naisten lääketieteellisen uran mah-
dollisuutta ja toivottavuutta koskeissa kiistoissa (esim.
Hermann Peters (1895) 'Die Frauen im Reiche Aeskulaps',
Wiener medizinische Presse s. 1751–1755, 1793–1796;
Arthur Kirchoff (toim.) (1897), *Die akademische Frau.
Gutachten hervorragender Universitätsprofessoren, Frauen-
lehrer und Schriftsteller über die Befähigung der Frau zum
wissenschaftlichen Studien und Berufe*. Berlin: Steinitz, 106,
45, 61, 349; Adolf Magnus-Levy, (1907) 'Aus einer Studien-
reise in Russland II: Vom Frauenstudium und von ärztlicher
Fortbildung', *Berliner Klinische Wochenschrift* (1907):
649–651, tässä 650).

Hän kirjoitti useita artikkeleita tähän teokseen, samoin kuin Karolina Eskelinin toimittamaan *Kotilieden lääkärikirjaan* (1930).⁶² *Kotiliedessä* Ryti julkaisi lukuisia pieniä artikkeleita, etupäässä lasten bakteeriperäisistä sairauksista, mutta myös sellaisista aiheista kuin influenssa (1924), aviopuolison valinta (1925) ja ihon kauneusvirheet (1925). Rytin julkaisuluettelo havainnollistaa osaltaan erästä piirrettä varhaisten naislääkärien julkaisuprofilissa: sellaisetkin lääkärinaiset, joiden varsinaisessa tutkimustyössä tai erikoisalassa ei ollut mitään nais erityistä, rajoittuivat tai ainakin painottuivat popularisoijina ja terveysvalistajina ensi sijassa naisten ja lasten terveyteen.

Sairaus ja kuolema

Elsa Ryti vietti viimeiset puolitoista vuotta elämästään keuhkotautiparantolassa, ensin Nummelan parantolassa ja sitten Schömbergin parantolassa Saksan Württembergissä. Rytin itsensä Nummelassa kirjoittamasta anamneesistä käy ilmi, että tuberkuloosi oli ollut hänen elämässään läsnä jo pitkään. Tautia oli esiintynyt niin perheessä kuin kollegoillakin. Ryti itse oli potentu keuhkojaan lähes koko 1920-luvun. Rytiä hoitivat läheiset kollegat Osvald Streng ja Gösta Becker,⁶³ mutta muuten hänen sairautensa näyttää olleen harvojen tiedossa. Vuoden 1930 alussa hoitavaksi lääkäriksi tuli tuberkuloosiopin dosentti ja Nummelan parantolan ylilääkäri Axel von Bonsdorff (1869–1945). Hän kirjoitti: ”Tri Rytillä oli vuosikausia (vuodesta 1922) yksi eristynyt kaverini vasemman [keuhkon] ylälohkossa ja tuberkuloosia ysköksissä. Hän oli sairaudestaan hyvin tietoinen, mutta ei antanut itselleen aikaa hoitaa itseään.”⁶⁴ Tämän sairaushistorian valossa Rytiin usein liitetty luonnehdinta ”kuumeinen työnteko” lakkaa olemasta pelkkä vertauskuva ja saa konkreettisemmän ja traagisemmän merkityksen. Henkilökohtaista painoarvoa saa toivomus, jonka hän esitti Duodecimseuran vuosijuhlaesitelmänsä päätteeksi vuonna 1928: ”Niin paljon vaikeuksia kuin tuberkuloosin

sterilisatio magnan tiellä onkin, on tällaisen terapian löytäminen varmasti monen klinikon toiveiden ja kokeellisesti työskentelevän kemoterapeutikon pyrkimysten päämäärä.”⁶⁵

Rytin legendaarinen työkuunto petti maaliskuussa 1930, kun hän sairastui rajuun tuberkuloottiseen keuhkokuumeeseen. Huhtikuun alussa Rytille tehtiin ilmarinta (pneumothorax), ja pian sen jälkeen hänet otettiin sisään Nummelan parantolaan.⁶⁶ Hoitomuoto perustui siihen, että keuhkopussin lehtien väliin pleuraonteloon injektoidiin ilmaa, jolloin sairas keuhko puristui kasaan. Tavoitteena oli saattaa keuhko lepotaan ja tuberkuloosikavernit sulkeutumaan. Komplikaatioita kuitenkin ilmeni. Toukokuussa keuhkopussiin kertyi nestettä, ja Rytin sydän siirtyi ponnekkaan ilmaamisen vuoksi, minkä vuoksi jälkitäytöt keskeytettiin. Kesällä neste infektoitui ja muuttui märkäreiseksi. Märkää punkteerattiin ja keuhkopussia huuhdeltiin vedellä, ja sinne ruiskutettiin öljyä, johon oli sekoitettu antiseptisistä ominaisuuksistaan tunnettua gomonolia (öljyrinta eli oleothorax). Syksyn kuluessa kuume laski ja Rytin tila kohentui vähitellen, mutta joulukuussa keuhkosta löytyi reikä. Helmikuussa Rytille tehtiin Helsingissä osittainen rinnanmuovausleikkaus (torakoplastia), jossa ”poistettiin kaikkiaan 79 cm kylkiluuta”. Tavoitteena oli keuhkon pysyvä osittainen kollapsi.⁶⁷ Menetelmät, joilla Rytiä hoidettiin, kuuluivat ajan vakiomenetelmiin, mutta Rytin tautia

62. Gösta Becker & Elsa Ryti (toim.) (1930) *Kodin lääkärikirja. Neuvonantoja terveille ja sairaille*, Helsinki: Otava; Karolina Eskelin (toim.) (1929) *Kotilieden lääkärikirja*, Porvoo: Werner Söderström osakeyhtiö.

63. Elsa Rytin anamneesi. Sairauskertomukset (4947/1930 103). Nummelan parantolan arkisto (NPA). Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA).

64. Axel von Bonsdorff G. Schröderille 6.4.1931. Sairauskertomukset (4947/1930 103). NPA. HMA.

65. Ryti (1929) 571.

66. Elsa Rytin anamneesi. Sairauskertomukset (4947/1930 103). NPA. HMA.

67. Elsa Rytin sairauskertomus. Sairauskertomukset (4947/1930 103). NPA. HMA.

hoidettiin erittäin – kenties poikkeuksellisen – aggressiivisesti. Yleensä peratiiviseen hoitoon turvaututtiin vasta, kun dieteettis-hygieninen hoito – parantolassa makuuttaminen ja runsas ruoka – ei auttanut.⁶⁸ Kollegan hyväksi haluttiin ilmeisesti tehdä kaikki mahdollinen. Potilaan toiveilla lienee tässä tapauksessa myös ollut tavallista parempi mahdollisuus tulla kuulluiksi.

Kesällä 1931 Ryti sai luvan lähteä Nummelasta. Hän matkusti yliopiston myöntämän Humblen stipendin turvin Saksaan tarkoitukseensa yhdistää toipuminen ja työnteko Schömbergin parantolassa. Sen paremmin työnteko kuin toipuminenkaan ei kuitenkaan edistynyt toivotulla tavalla. Keuhkossa oleva reikä avautui, ja parantolan johtava lääkäri Georg Schröder päätti tehdä Rytille täydellisen torakoplastian kahdessa osassa.⁶⁹ Ensimmäisen leikkauksen suoritti 15.7. yllilääkäri Brinkmann (Schröder oli silloin matkalla Suomessa). Leikkauksesta toipuminen eteni aluksi normaalisti, mutta noin vuorokausi leikkauksen jälkeen Ryti menetti äkillisesti puhekykynsä ja näkönsä. Hän kuoli noin puoli tuntia myöhemmin. Ruumiinavausta ei tehty, koska kuolinsyy oli Schröderin mukaan ilmeinen: ”Sairauden koko kuvan perusteella oletan, että kyse oli [aivo]veritulpasta. Siihen, oliko [leikkauksen aikana] torakomiahaavasta sisään päässeellä öljyllä osuutta asiaan, en halua ottaa kantaa.”⁷⁰ Elsa Ryti oli kuollessaan 36-vuotias. Ruumis kuljetettiin Suomeen ja haudattiin Huitisten hautausmaalle 29.7.1931.⁷¹ Tiedekunnan lisäksi seppeleen laskivat serobakteriologian laitokset ja II sisätautiklinikka. Streng ja Becker puhuivat. He korostivat Elsa Rytin tutkimustyön laatua ja määrää ja sen pysyvää arvoa sekä tieteen että käytännön lääkärintyön kannalta.⁷²

Rytillä oli vaikeuksia asettua potilaan rooliin. Vaikka hän tiesi sairaudestaan ainakin vuodesta 1922, hän vältti parantolahoitoon hakeutumista. Nummelassa hän koetti jatkaa tieteellisen kirjallisuuden lukemista ja tekstien toimittamista, mistä hoitohenkilökunta kyllä teki pian lopun, ja haaveili töihin paluusta. Hän kirjoitti Numme-

lassa itse oman anamneesinsa, mikä sekin ker-
too halusta pitää kiinni ammatillisesta roolista. Ryti ei ollut helppo potilas. Bonsdorff varoitti Schröderiä: ”Tri Ryti on omalaatuinen, itsepäi-
nen olento (*Geschöpf*), joka ilmaisee ajoittain suurta psyykkistä levottomuutta. On vaatinut kovasti työtä ja vaivaa estää häntä kärsimättömyyttään luopumasta koko hoidosta hyödyttömänä.”⁷³ Ryti odotti innolla Schömbergiin siirtymistä, koska uskoi pääsevänsä siellä takaisin tutkimustyöhön. Hän ponnisteli saadakseen luvan töiden aloittamiseen, neuvotteli itselleen lisää työtunteja ja varusti laitoksen vaatimattoman laboratorion bakteriologista tutkimusta varten.⁷⁴ Schröder valitti von Bonsdorffille: ”Tri Rytin kanssa meillä on monenlaisia vaikeuksia. Olen antanut hänelle vähän töitä laboratoriossa. Mutta joudumme yhä uudestaan hillitsemään hänen sairaalloista työhaluaan, kun hän laiminlyö hoitoaan. Hän haluaa työskennellä koko päivän, ja kun en voi sallia sitä, hän uhkaa matkus-

68. Keuhkotaudin operatiivisesta hoidosta ja sen indikaatioista 1920-luvun lopussa ja 1930-luvun alussa, ks. esim. Hans Alexander (1928) 'Keuhkotuberkuloosin kirurginen hoito', *Duodecim* 44 (9) 625–647; A.J. Palmén (1935) 'Kokeuksia keuhkotaudin kirurgisesta hoidosta', *Duodecim* 51 (8) 683–90 sekä Adolf Strümpell (1922) *Lehrbuch der speziellen Pathologie und Therapie der inneren Krankheiten I*. Leipzig: F.C.W. Vogel. Strümpell oli lääketieteellisten hoitomenetelmien perusteos, jota myös suomalaiset lääkärit ahkerasti käyttivät. A. J. Palmén teki Rytin ensimmäisen torakoplastian. Rytin tapaus päättyi osaksi hänen yllämainitun artikkelinsa aineistoa (Palmén (1935) 688).

69. Georg Schröder Axel von Bonsdorffille 11.6. 1931. Sairauskertomukset (4947/1930 103). NPA. HMA.

70. Georg Schröder Axel von Bonsdorffille 16.6.1931. Sairauskertomukset (4947/1930 103). NPA. HMA. Martti Turtola sanoo Elsa Rytin kuolleen keuhkotuberkuloosiin, mikä ei siis teknisesti ottaen pidä paikkaansa. Turtola (1994) 30.

71. Ryti-Erkinheimo (1998) 328.

72. Ryti-Erkinheimo (1998) 73–73.

73. Axel von Bonsdorff Georg Schröderille 6.4.1931. Sairauskertomukset (4947/1930 103). NPA. HMA.

74. Elsa Ryti Gerda Rytille 7.7.1931. Yksityisessä omistuksessa. Elsa Ryti Anni Seppäselälle 19.6.1931, 7.7.1931. ADSA (kotelo 2). KA.

taa.⁷⁵ Hoitavien lääkärien silmissä Rytin legendarinen työtarmo oli muuttunut patologiseksi piirteeksi.

Rytin haluttomuus asettua potilaan rooliin johtui epäilemättä ennen kaikkea hänen luonteestaan ja kasvatuksesta, mutta kenties hänen haluaan pysyä työnsä ääressä terveytensä uhalla selittää osaltaan myös sama seikka, joka sai Nanna Svartzin palaamaan töihin muutama päivä synnytyksen jälkeen ja välttämään sairaaloman ottamista viimeiseen asti: ”Olen aina pelännyt että alettaisiin puhua naisten sairaaloi-suudesta ja että meidät luokiteltaisiin vähemmän tehokkaaksi ja kelvolliseksi työvoimaksi.”⁷⁶

Ristiriitainen henkilökuva

Pirstaleisesta aineistosta nouseva henkilökuva Elsa Rytistä on aukkoinen ja osin ristiriitainen. Joidenkin mielestä hän oli kylmä ja hankala ihminen, toisten mielestä energinen ja innostava. Vanhempi kollega Karolina Eskelin (1867–1936) piti häntä – ainakin tuohtumuksen hetkellä – suuruudenhulluna ja varhaisen menestyksen juovuttamana, suomensuomalaisuuden ikävien piirteiden ruumiillistumana.⁷⁷ Anni Seppäselä hän oli avulias ystävä ja kannustava kollega.⁷⁸ Elsaan (kuten Risto Rytinkin) liitettiin määre ”kylmä” sen verran usein, että omaiset ja ystävät pitivät tarpeellisena muistuttaa, että kovalta kenties vaikuttavan kuoren alla sykki lämmin sydän.⁷⁹ Hänen älyään tai työkykyään eivät kyseenalaiseet sen paremmin ystävät kuin arvostelijatkaan. Axel von Bonsdorffin sanoin ”hän on älykäs ja oppinut nainen, jolle työ on kaikki kaikissa ja jolla on suuri kunnianhimo ja hämmästyttävä energia”.⁸⁰ Työlle omistautuminen korostui myös muistikirjoituksissa.⁸¹

Rytin ura, niin lyhyeksi kuin se jäikin, osoittaa, ettei sen paremmin suomalais-talonpoikainen tausta kuin naissukupuolikaan ollut ylittämätön este akateemisessa maailmassa etenemiselle 1920-luvun Suomessa. Vuosikymmen toi akateemisen maailman perinteiseen sosiaaliseen rakenteeseen ja sukupuolijärjestelmään

murtumia, joita sellaiset älykkäät ja kunnianhimoiset yksilöt kuin Elsa Ryti saattoivat käyttää hyväkseen. Yläluokkaiseen ja ruotsinkieliseen lääketieteelliseen tiedekuntaan alkoi muodostua uusi – sivistyneistöpiirien ulkopuolelta tuleva ja suomenkielinen – eliitin kerrostuma. Vuonna 1925 tiedekunnan 20 professorissa oli vain viisi suomenkielistä. Heistä yksi, Arvo Ylppö, tuli talonpoikaisesta taustasta ja toinen, Yrjö Kajava, oli suutarimestarin poika. Kymmenen vuotta myöhemmin tilanne näytti jo toiselta, ainakin kielisuhteiden osalta: tiedekunnassa oli 24 professoria, joista ainakin 13 oli suomenkielisiä.⁸² Suomenkielisyydestä ja talonpoikaisesta taustasta saattoi joissakin tilanteissa olla jopa etua.

Naissukupuolikaan ei enää ollut absoluuttinen este akateemiselle urakehitykselle. 1920-luvun jälkipuoliskolla poistuivat viimeiset lainsää-

75. Georg Schröder Axel von Bonsdorffille 11.6.1931. Sairauskertomukset (4947/1930 103). NPA. HMA.

76. Svartz (1968) 56, 82–83.

77. Karolina Eskelin Viva Lagerborgille 9.3.1927. Rolf Lagerborgs samlng (RLS) (B91). Åbo Akademis bibliotek, Handskriftssamlngar (ÅAH). Åbo.

78. Elsa Ryti kuului vuodesta 1924 vuoteen 1930 Anni Seppäsen lähimpiin ystäviin, ja Seppänen mainitsee hänet usein muistikirjoissaan ja päiväkirjoissaan. He viettivät vapaa-aikaa yhdessä, mutta Elsa toimi myös Annin määrätietoisena, usein vaativanakin mentorina. Ryti tasasi Seppäsen tietä akateemiseen lääketieteeseen ja otti hänet mukaan perustaessaan vuonna 1927 lääketieteellinen tutkimusasema Kokeen. Esim. Anni Seppäsen muistikalenterit 12.12.1923, 23.1.1924, 2.9.1924, 23.9.1924, 4.3.1925, 16.5.1926, 3.6.1926, 18.7.1926, 22.7.1926. ADSA (kotelo 4). Anni Seppäsen päiväkirja 23.2.1925. ADSA (kotelo 3). KA. 79. Karolina Eskelin Viva Lagerborgille 9.3.1927. RLS (B91). ÅAH. Edvin Linkomies Risto Rytistä, sit. Turtola (1994) 53. Elsa Rytistä Gösta Becker (1931) 'Elsa Ryti kuollut', *Uusi Suomi*.

80. Axel von Bonsdorff Georg Schröderille 6.4.1931. Sairauskertomukset (4947/1930 103). NPA. HMA.

81. Becker (1931); 'Elsa Ryti (+)' (1931), *Duodecim* 47 (9) 755–56.

82. *Suomen valtiokalenteri vuodelle 1925* (1924), Helsinki: Helsingin yliopisto; *Suomen valtiokalenteri vuodeksi 1935* (1934), Helsinki: Helsingin yliopisto; Gunnar Soininen (toim.) (1935) *Suomen lääkärit 1935*, Helsinki: Suomen lääkäriilitto.

dännölliset esteet naisten ammatillisen ja akateemisen etenemisen tieltä: vuoden 1925 laki lääkärintoimen harjoittamisesta asetti lääkärinvirkoja hakevat naiset samaan asemaan miesten kanssa; vuonna 1926 naiset saivat oikeuden hakea valtion korkeimpia virkoja, myös professuureja, ja vuoden 1929 avioliittolaki antoi naimisissa olevalle naiselle oikeuden hallita omia ansiotulojaan ja harjoittaa ammattia ilman aviomiehensä lupaa. Kuin uuden ajanjakson alkamisen merkinä Laimi Leideniuksesta tuli vuonna 1930 tiedekunnan ja koko yliopiston ensimmäinen naispuolinen professori. Naismedisiinarit eivät enää olleet selkeästi muusta opiskelijakunnasta

erottuva pieni erityisryhmä, kuten he olivat olleet vielä vuosikymmentä aiemmin. Naiset olivat kyllä tiedekunnassa vielä pitkään vähemmistössä, ja heidän asemansa eriarvoisuus näkyi edelleen selvästi tilastollisella tasolla, mutta sukupuoli ei enää 1920-luvun lopulla estänyt yksittäistä naista osallistumasta tieteelliseen keskusteluun merkittävällä panoksella (kuten Elsa Ryti) tai etenemästä johtavaan akateemiseen asemaan (kuten Laimi Leidenius).⁸³

83. *Nyt julkaistu Heini Hakosalon artikkeli on läpikäynyt tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Adoptio on seksuaalivähemmistöjen hommaa?

Heikki Parviainen

on Helsingin yliopiston Suomen ja pohjoismaiden historian tohtori-koulutettava.

Joulun tienoilla käydystä julkisesta keskustelusta on voinut havaita, että Suomen adoptiolakia ollaan uudistamassa. Keskustelu on enimmäkseen käsitellyt sitä, miksi rekisteröidyssä parisuhteessa eläville ei lakiuudistuksessa anneta oikeutta adoptoida. Syvä hiljaisuus on ympäröinyt lakehdotuksen suuria periaatteellisia uudistuksia: säädöksiä adoptoidun oikeudesta pitää yhteyttä biologisiin vanhempiinsa ja kaikkia adoptioita koskevasta lupamenettelystä.

Antiikin Roomassa, josta laillinen adoptio on peräisin, adoption tarkoitus oli omaisuuden tai perinnöllisen aseman siirto. Ainoastaan mies yksin saattoi adoptoida toisen miehen. Suomeen vuonna 1925 lanseeratussa adoptiossa oli sama perintöoikeudellinen lähtökohta kuin roomalaisessa adoptiossa, mutta myös naiset ja puoliset saattoivat adoptoida yhdessä. Taustalla olivat myös huutolais- ja orpolapsikysymykset, joihin adoptiosta etsittiin osittaista ratkaisua.

Rekisteröidyssä parisuhteessa olevilla ei siis ole mahdollisuutta adoptoida yhdessä perheen

ulkupuolelta. Tällä hetkellä perheen ulkopuolisista adoptioista suurin osa, noin 200 vuodessa, tehdään ulkomailta. Suomesta adoptoidaan enimmäkseen huostaan otettuja lapsia joko perhesijoituksen aikana tai lapsen täytettyä 18 vuotta, jolloin biologisten vanhempien suostumusta adoptioon ei tarvita. Vuosittain adoptoidaan myös joitakin kymmeniä pieniä lapsia, joilla ei ole sukulaisuus- tai muuta suhdetta adoptioperheeseen.

Samaa sukupuolta olevien adoptio-oikeutta perustellaan pääsääntöisesti perustuslain 6. pykälällä. Sen mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä ja kaikilla on samat oikeudet. Seksuaalisen suuntautumisen perusteella määräytyvät erilaiset perhetyypit – eri sukupuolta olevilla ei ole oikeutta rekisteröidä parisuhdettaan eikä samaa sukupuolta olevilla oikeutta avioliittoon – ovat tästä näkökulmasta haasteellisia. Ne myös aiheuttavat lainsäädäntöön kompleksisuutta. Rekisteröidyssä parisuhteessa olevilla näyttää esimerkiksi olevan oikeus, jota avioliitossa olevilla ei ole: oikeus adoptoida alle kahdeksan viikon ikäinen lapsi, jos toinen pariskunnan osapuolista saa lapsen hedelmöityshoitojen avulla.

Oleellisempaa kuin lainsäädännön nyanssien tarkastelu suurennuslasilla lienee se, että keskustelu eri perhetyyppien adoptio-oikeudesta koskee enemmänkin avioliitto- ja perheinstituutiota kuin adoptiota. Avioliiton rajaamista miehen ja naisen väliseksi tai äidin ja isän ensisijaisuutta lapsen kasvattajina perustellaan histo-

riallisilla syillä. Entäpä jos katsotaan adoption historiaa antiikin Roomassa?

Laki ja aika taitavat käydä adoptionkin kohdalla käsi kädessä. Suomessa näytetään olevan menossa kohti samaa sukupuolta olevien adoptio-oikeutta, jollainen on jo useissa Länsi-Euroopan maissa. Huostaan otettuja lapsia on tällä hetkellä sijoitettuna perheisiin, joissa molemmat vanhemmat ovat samaa sukupuolta, ja kumppanin biologisen lapsen adoptointi on ollut rekisteröidyssä parisuhteessa eläville mahdollista Suomessa vuodesta 2009 alkaen. Nyt tehtävä lakiuudistus on tässä valossa välivaihe, kompromissi.

Adoptiota voisi olla seksuaalivähemmistöjen aseman pyörittelyn sijaan hedelmällisempää tarkastella kysymyksenä julkisen vallan ja yksilön oikeuksien suhteesta: adoptiossa tunkeudutaan yhteiskunnan toimesta voimakkaalla tavalla ihmillisyyden ytimeen katkaisemalla lapsen perhesuhde biologisiin vanhempiin ja muodostamalla tilalle vastaava perhesuhde adoptiovanhempiin. Ajan henki näyttää olevan viranomais-
ten vallan vahvistaminen. Ilmiö ei koske ainoastaan adoptiota.

Lapsen etua pidetään adoptiolainsäädännön ohjaavana periaatteena. Tulevat säädökset adoptiolapsen oikeudesta pitää yhteyttä biologisiin vanhempiinsa rakentuvat periaatteen tulkinnalle. Tuomioistuimelle annetaan laissa tästä huolimatta oikeus muuttaa biologisten vanhempien ja adoptiovanhempien yhteydenpitoon liittyvää sopimusta. Viranomais-
ten valtaa lisätään myös toisella lain keskeisellä uudistuksella, lupamenettelyn ulottamisella kaikkiin adoptioihin. Aiemmin erityisesti aikuisten adoptiot ovat olleet lähinnä yksilöiden keskinäisiä sopimuksia.

Molemmille lakimuutoksille on luonnollisesti perusteensa. Yhteydenpidon rajoittaminen voi olla käytännössä tarpeen, koska adoptoidun biologisten vanhempien tai vanhemman elämänhallinta saattaa olla haasteellinen. Lupamenet-

telyllä taas pyritään rajoittamaan ulkomailla yksityisesti tehtyjä adoptioita, joiden osalta ei aina voida sulkea pois vaikkapa lapsikaupan mahdollisuutta. Perusteet eivät kuitenkaan poista lapsen edun käsitteen tulkinnallisuutta. Ja viranomaiset määrittelevät viime kädessä, mitä lapsen etu käsitteenä käytännössä merkitsee.

Adoptiolapsen ja hänen biologisten vanhempiensa yhteydenpitoa koskevat säädökset palautuvat oikeastaan myös kysymykseen siitä, miksi adoptiota ylipäätään tarvitaan. Kenenkään ei ole pakko adoptoida, joten adoption taustalla on aina ollut adoptoijan intressi. Tämä intressi otettiin Suomessa ennen vuotta 1980 käytössä olleen lainsäädännön mukaan huomioon jopa siten, että adoptio oli mahdollista purkaa, jos adoptoitu vietti ”pahantapaista ja rikollista elämää”.

Nykyisin adoption purkaminen ei onnistu. Oman lapsen antaminen adoptioon sen sijaan onnistuu, sillä adoptiolasta haluavia perheitä on enemmän kuin lapsia on tarjolla. 1970-luvulle saakka lapsia oli enemmän kuin perheitä, mistä syystä lapsia annettiin adoptoitavaksi myös ulkomaille. Tuolloin Suomesta tehtiin myös yksityisiä adoptioita, eli tilanne oli monessa mielessä samankaltainen kuin maissa, jotka tällä hetkellä luovuttavat lapsia adoptoitavaksi Suomeen. Laki ja aika käyvät käsi kädessä. Voi olla, että yhteiskuntien muuttuessa lasten adoptointi ulkomailta loppuu.

Ongelmakohdista huolimatta eri osapuolten asemaa ei ole adoptiossa otettu huomioon koskaan aiemmin yhtä paljon kuin nykyään. Ainoastaan lapsensa pois antavien tilannetta ei ole juurikaan käsitelty. Sen taustalla on usein sosiaalisia syitä, joihin puuttumalla voitaisiin periaatteessa merkittävästi vähentää tarvetta luovuttaa lapsia adoptioon sekä Suomessa että ulkomailla. Mutta en käsittele asiaa nyt itsekään tämän enempää. Seksuaalivähemmistöistä, viranomaisista ja lapsen edusta kirjoittaminen on paljon helpompaa.

Pekka Nykänen

Ulkomaalaisten yrittäjien vuosien 1865–1897 elinkeino-suostuntavero

Suomalaisen verotuksen historiaa mahtuu monenlaisia veroja, joista osa on jäänyt kokonaan tutkimuksen ulkopuolelle – yksi näistä on ulkomaalaisilta yrittäjiltä vuosina 1865–1897 kannettu elinkeinosuostuntavero. Sitä tarkastellaan tässä artikkelissa oikeus- ja taloushistoriallisesta näkökulmasta. Pekka Nykänen kysyy, miksi vero otettiin käyttöön, millainen se oli, miten ja miksi sitä muutettiin ja miksi siitä luovuttiin.

Tuloverotus on verotuksen useiden tuhansien vuosien historiassa¹ suhteellisen nuori ilmiö. Tuloveroja on peritty varhaisimpia kokeiluja lukuun ottamatta Ranskan vuoden 1789 vallankumouksen jälkeisenä aikana. Napoleonin sotien aikaan tuloverotus oli tilapäisesti käytössä monissa Euroopan maissa. Tuloverotus alkoi vakiintua osaksi verojärjestelmiä 1800-luvun puolella välissä sen jälkeen, kun tuloverotus otettiin pysyvästi käyttöön Englannissa vuonna 1842.²

Tuloveroa on täydennetty ja täydennetään edelleen useissa verojärjestelmissä muilla veromuodoilla. Verovapaata tuloa kerryttävään omaisuuteen tai työpanokseen kohdistetaan usein varallisuus- ja tuottoveroja. Väliaikaisesti maassa oleskelevat ulkomaalaiset ovat yleensä tuloverotuksessa erityisasemassa, koska heitä ve-

1. Verotusta on esiintynyt ainakin 5 000 vuoden ajan. Jussi T. Lappalainen (1999) 'Verot verta joivat – vai joivatko?', teoksessa Jussi T. Lappalainen (toim.) *Verotushistoriaa 1, Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 51*, 9. Verotuksen varhaishistoriasta ks. tark. Carolyn Webber & Aaron Wildavsky (1986) *A History of Taxation and Expenditure in the Western World*, Simon and Schuster, 38–147; Sami Myöhänen (1999) 'Verotuskäytännön keskeiset kehityslinjat muinaisista korkeakulttuureista Euroopan kaksoisvallankumoukseen' *Lakimies* 8/1999, 1222–1259; Sami Myöhänen (2001) 'Katsaus Suomen verotushistoriaan I – Agraarinen omavaraistalous' *Verotus* 5/2001, 538–546.
2. Tuloverotuksen historiasta ks. tark. Edwin R. A. Seligman (1894) *Progressive Taxation in Theory and Practice*, American Economic Association, 13–65 (erityisesti progressiivisen verotuksen näkökulmasta); Seligman Edwin R. A. Seligman (1911) *The Income Tax. A Study of the His-*

tory, Theory and Practice of Income Taxation at Home and Abroad, New York: The Macmillan Company (Euroopassa ja Yhdysvalloissa); Valter Lindberg (1934) *Utvecklingen av den allmänna inkomstkatten i Finlands statsskattesystem*, Helsinki (Suomessa); B. E. V. Sabine (1966) *A History of Income Tax*, George Allen & Unwin Ltd (Isossa-Britanniassa); Sune Åkerman (1967) *Skattereformen 1810, Ett experiment med progressiv inkomstskatt*, Svenska bokförlaget (Ruotsissa); Fredrik Zimmer (1982) 'Inntektsbegrep og rettsutvikling' *Nordiska skattevetenskapliga forskningsrådets skriftserie NFSF 11*, Tanum-Norli (Pohjoismaissa); Kauko Wikström (1985) *Valtion tuloveron rakenne. Tutkimus tuloveron rakenteesta ja sen peruspiirteiden historiallisesta kehityksestä*, Turun yliopisto (Suomessa); Webber & Wildavsky (1986) (osana muuta verojärjestelmää ja finanssihallintoa).

rotetaan usein eri tavoin kuin maan omia kansalaisia ja maassa pysyvästi asuvia ulkomaalaisia. Maassa väliaikaisesti oleskelevilta ulkomaalaisilta voidaan esimerkiksi periä lähde- tai tuottoveroa tulosta, josta maassa pysyvästi asuva maksaa kokonaistuloon perustuvaa tuloveroa.

Suomessa tuloverotus otettiin ensimmäisen kerran käyttöön, kun säädyt ottivat maksaaksensa vuodesta 1865 alkaen valtiolle tulosuostuntaveroa. Suostuntaveroa koskeneeseen keisarin julistukseen³ sisältyivät varsinaista tuloveroa koskeneiden säännösten ohella tämän artikkelin aiheena olevaa ulkomaalaisilta elinkeinonharjoittajilta perittyä elinkeinosuostuntaveroa koskevat säännökset. Vuosina 1865–1897 valtiolle kannettu elinkeinosuostuntaveron poikkeus olennaisesti Suomessa asuvilta peritystä tulosuostuntaverosta.

Aiemmissä tutkimuksissa elinkeinosuostuntaveron on jäänyt vain mainintojen varaan.⁴ Tämä on ymmärrettävää, koska suomalaista verohistoriaa on ylipäättään tutkittu vähän ja elinkeinosuostuntaveron oli vähämerkityksellinen vero, jota kannettiin suppealta verovelvollisjoukolta.

Tutkittavana on lakiin perustunut oikeudellinen ilmiö, joten lähdeaineistoon kuuluvat elinkeinosuostuntaveron koskevat säädökset.⁵ Lain sisällön ja sen syntyhistorian selvittämisessä on käytetty lähteenä lainvalmisteluaineistoa: keisarin esityksiä, valtiopäivien valiokuntien mietintöjä ja säädyt vastuksia keisarille. Lisäksi keskeiseen lähdeaineistoon kuuluvat suostuntaveron koskevat tilastotiedot ja senaatin suostuntaveron koskevat tilitiedot.

Lähdeaineistona oleva lainsäädäntö koostuu keisarin asetuksista ja julistuksista, jotka rinnastuvat nykyisin lakeihin ja asetuksiin. Siten tässä artikkelissa laeilla ja lainsäädännöllä tarkoitetaan keisarin asetuksia ja julistuksia. Tutkimuskirjallisuudessa keisarin armollisiin esityksiin Suomen säädyille viitattaessa on käytetty toisinaan, jopa autonomian aikana, nimitystä hallituksen esitys,⁶ joita keisarin esitykset pitkälti vastasivat. Tosin erona oli se, että keisari saattoi

antaa esitykset senaattia (hallitusta) kuulematta. Tässä artikkelissa keisarin armollisista esityksistä käytetään selkeyden vuoksi nimitystä keisarin esitys.

Elinkeinosuostuntaveron käyttöön otto

Suostuntaverolla tarkoitettiin pysyvien eli vakiinaisten verojen lisäksi kannettuja väliaikaisia veroja. Suostuntaveron (*bevillning*) käsite liittyy Ruotsissa jo keskiajalla vakiintuneeseen kansan itseverotusoikeuteen, jonka mukaan kuningas tarvitsi pysyvien verojen lisäksi perittäviin veroihin valtiopäivien suostumuksen (*suostunnan*). Tämä periaate säilyi voimassa Suomessa myös autonomian ajan, joten keisarikin tarvitsi säädyt hyväksynnän suostuntaverolle, ja siten myös elinkeinosuostuntaverolle.⁷ Autonomian aikana uusien suostuntaveron käyttöönottoliikkeen vastana vasta 1860-luvulla, kun säädyt kutsuttiin koolle ensimmäisen kerran sitten vuoden 1809. Käsitteellisesti suostuntaverosta luovutettiin Suomen itsenäistyttyä.⁸

3. 2.3.1865/10.

4. Ks. E. Nevanlinna (1907) *Suomen raha-asiat vuosina 1863–1904*, Otava, 221; Unto Tuominen (1964) 'Säätyedustuslaitos 1880-luvun alusta vuoteen 1906', teoksessa *Suomen kansanedustuslaitoksen historia III*, Eduskunnan historiakomitea, 265 ja 268; Wikström (1985) 25.

5. Tässä artikkelissa säädöksen säädöskokoelmanumero tuodaan esiin, kun säädös mainitaan ensimmäisen kerran.

6. Ks. esim. Nevanlinna (1907) 320; Lolo Krusius-Ahrenberg (1981b) 'Uutta luovaa valtiopäivätoimintaa vanhoissa puitteissa (1863–1867)', teoksessa *Suomen kansanedustuslaitoksen historia II*, Eduskunnan historiakomitea, 160 alaviite 1.

7. Itseverotusoikeudesta ks. Eino Purhonen (1955) *Parlamentaarinen valtioneuvoston tarkastus Suomen valtioneuvoston valvontajärjestelmässä*, Suomalainen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 49, 71–108. Ks. myös Lolo Krusius-Ahrenberg (1981a) 'Valtiopäiväajatus etsii toteutumistaan (1856–1863)', teoksessa *Suomen kansanedustuslaitoksen historia II*, Eduskunnan historiakomitea, 11.

8. Viimeinen suostuntaveron nimellä säädetty tuloverolaki lienee ollut laki tulojen suostuntaverosta vuodelta 1919 (28.5.1920/211).

Elinkeinosuostuntaveroa koskevat säännökset sisältänyt ensimmäinen suostuntaverojulistus tuli vireille vuosien 1863–1864 valtiopäivillä keisarin esityksellä, jonka nimestä ”Hans Kejsersliga Majestäts Nädliga Proposition till Finlands Ständer, angående anslag till inrättande af folkskolor, till anläggande af nya kommunikationsanstalter samt till särskilda andra allmännyttiga företag”⁹ ei käy selville, että se sisälsi muun muassa ehdotukset tuloverotuksen käyttöönotosta ja ulkomaalaisilta elinkeinonharjoittajilta perittävistä elinkeinosuostuntaverosta. Esityksessä käsiteltiin sen nimen mukaisesti laajasti niitä uusia varaintarpeita, joita varten ehdotettuja veroja oli tarkoitus kerätä. Veroja koskeva osuus keisarin esityksessä oli sen sijaan suppea, ja se koostui lähinnä ehdotetusta säädöstekstistä.¹⁰

Keisarin esitys oli valmisteltu muiden vuosien 1863–1864 valtiopäiville esiteltyjen asioiden tapaan senaatin valvomassa laajassa 50-henkisessä komiteassa.¹¹ Esitys perustui pitkälti Ruotsissa vuonna 1861 annettuun suostuntaveroasetukseen (SFS 17.5.1861/31),¹² johon sisältyi ulkomaalaisilta kauppiailta ja viihdealan yrittäjiltä peritty kiinteämääräinen suostuntavero.¹³ Elin-

keinosuostuntaveron idea lainattiin siten Ruotsista, joten kysymys on verotukseen liittyvästä ideasiirrosta.¹⁴ Elinkeinosuostuntavero ei välttämättä ollut puhdas ideasiirto, koska Suomessa oli käytössä vuoden 1859 maakauppa-asetuksen (19.12.1859) 3 §:n mukainen maakauppiaiden kauppaoikeudesta maksettava vuosittain lupamaksu,¹⁵ jossa oli hieman samankaltainen kuin elinkeinosuostuntavero. Tämä veronluonteinen maksu kannettiin kuitenkin elinkeinosuostuntaverosta poiketen tuloveron lisäksi.

Keisarin esitys sisälsi ehdotukset säännöksiksi viidestä erilaisesta suostuntaverosta: henkilökohtaisesta suojamaksusta, joka oli luonteeltaan henkivero, kiinteän omaisuuden varallisuusverosta, tötulojen ja pääomatulojen tuloveroista ja ulkomaalaisten elinkeinosuostuntaverosta. Yhdistetyn valtio- ja suostuntavaliokunnan¹⁶ mietinnössä keisarin esitykseen tehtiin olennaisia muutosehdotuksia, joiden seurauksena suostuntaverojulistus sai pitkälti lopullisen muotonsa. Tärkein muutos oli se, että valiokunta muutti keisarin esittämät suostuntaverot elinkeinosuostuntaveroa lukuun ottamatta puhtaaseen tuloon perustuvaksi laajapohjaiseksi tuloveroksi.¹⁷

9. Hans Kejsersliga Majestäts Nädliga Proposition till Finlands Sträder, angående anslag till inrättande af folkskolor, till anläggande af nya kommunikationsanstalter samt till särskilda andra allmännyttiga företag (KE 31/1863), teoksessa Hans Kejsersliga Majestäts Nädliga Propositioner till Storfurstendömet Finlands ständer å landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864 II.

10. Keisarin esitys suostuntaveroa koskevaksi säädöstekstiksi on KE 31/1863 sivuilla 941–959.

11. Nevanlinna (1907) 71.

12. Nevanlinna (1907) 99; Lindberg (1934) 115. Ks. myös Jussi T. Lappalainen (2006) ’Kronobeskattningens problem i autonomitidens Finland’, teoksessa Christer Kuvaja (toim.) *Skatternas långa historia. Beskattningen i Norden från medeltid till 1900-tal*, Edita, 158.

13. Gösta Eberstein (1929) *Om skatt till stat och kommun enligt svensk rätt, förra delen*, Stockholm, 162 alaviite 3.

14. *Myöhänen* käyttää verojärjestelmään kopioiduista vaikutteista nimitystä ideasiirto. Sami Myöhänen (2000) ’Polveutumista, ideasiirtoja ja harmonisointia’, teoksessa

Jussi T. Lappalainen (toim.) *Verotushistoriaa 2*, Oy Edita Ab, 10.

15. Maakauppiaiden lupamaksusta eli kauppaverosta ks. Aulis J. Alanen (1957) *Suomen maakaupan historia*, Kauppiaitten kustannus Oy, 335–341.

16. Tässä artikkelissa käsitellyt vuosien 1863–1864 ja 1867 valtiopäivillä esillä olleet suostuntaveroasiat käsiteltiin yhdistetyssä valtio- ja suostuntavaliokunnassa. Vuoden 1872 valtiopäiviltä alkaen suostuntaveroasiat käsiteltiin yksinomaan suostuntavaliokunnassa.

17. Sammansatta Stats- och Bevillningsutskottets betänkande i anledning af Hans Kejsersliga Majestäts Nädliga Proposition till Finlands Sträder, angående anslag till inrättande af folkskolor, till anläggande af nya kommunikationsanstalter samt till särskilda andra allmännyttiga företag N:o 2 (ValtSuVM 2/1864), teoksessa Hans Kejsersliga Majestäts Nädliga Propositioner till Storfurstendömet Finlands ständer å landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864 II, 990–994.

Tuloveron toi Suomen verojärjestelmään uuden säätyjen päätösvallassa olleen elementin keisarin päätösvallassa olleiden vakinaisten verojen rinnalle, joista tärkeimpiä olivat maaverot ja tullit.¹⁸ Laajapohjaisen tuloveron käyttöön-oton taustalla voidaan nähdä käänne sääty-yhteiskunnalle tyypillisestä merkantilistisesta talous- ja veropolitiikasta liberalistiseen talous- ja veropolitiikkaan.¹⁹ Tulosuostuntaveron ideat heijastivat Adam Smithin keskeisiä veropolitiittisia ideoita.²⁰

Elinkeinosuostuntavero otettiin suostuntaverojulistukseen pääpiirteittäin siinä muodossa kuin se oli keisarin esityksen 6 §:ssä. Esityksen mukaan ulkomaalaisille kauppiaille, kauppa-apulaisille, taiteilijoille ja ammatinharjoittajille olisi määrätty elinkeinosuostuntavero, jos he olisivat harjoittaneet ammattiaan Suomessa yli 14 päivää. Valiokuntakäsittelyssä verovelvollisuus muutettiin alkamaan jo silloin, kun ammattia harjoitettiin Suomessa kauemmin kuin kolme päivää. Muutosta perusteltiin sillä, että hyvissä olosuhteissa (kesäaikana) ulkomainen kauppias ehtisi kiertää 14 päivässä Suomen koko etelä- ja länsirannikon.²¹

Keisarin esityksen mukaan omaan tai toisen lukuun muista maista tuotua tavaraa myyvät henkilöt olisivat maksaneet veroa 120 markkaa kuukaudessa tulon määrästä riippumatta. Valiokunnassa ulkomaisten kauppiaitten veroverovelvollisuutta rajattiin siten, että ulkomailta tuotujen maalais- ja käsityötuotteiden myyminen ei ollut elinkeinosuostuntaveronalaista toimintaa. Muutosta ei perusteltu, mutta muutos johtunee siitä, että vuoden 1842 maalaistuotteiden kauppa koskeneen asetuksen²² 1 ja 2 §:ien ja 1859 maakauppa-asetuksen 16 §:n mukaan maaseudulla kiinteää omaisuutta omistavilla oli oikeus ostaa ja myydä maatalous- ja käsityötuotteita ilman eri lupaa, jos kaupankäyntiä varten ei ollut erillistä myymälätilaa. Vastaava oikeus oli myös kaupunkien porvareilla.²³

Keisarin esityksen mukaan vero olisi ollut 20 markkaa kuukaudessa, jos ulkomaalainen olisi

Suomessa tarjonnut maksusta erilaisia esityksiä, harjoittanut muuta ammattia kuin kauppaa tai harjoittanut taideammattia. Valiokuntakäsittelyssä elinkeinosuostuntaveron ulkopuolelle rajattiin muut ulkomaiset ammatinharjoittajat kuin kauppiaat ja viihdealan yrittäjät. Lisäksi julistukseen lisättiin yksityiskohtainen esimerkkiluettelo niistä viihdealan toiminnoista, joista vero oli muun ohessa perittävä. Valiokunta myös alensi muiden kuin kauppiaiden veron 10 markkaan kuukaudelta. Veron alentamista vaati erityisesti aatelisto, jonka ehdotusta tiettyjen viihdeesitysten järjestäjien vielä alemmasta verosta ei kuitenkaan hyväksytty. Veron alentamisella haluttiin ottaa paremmin huomioon veronmaksukyky.²⁴

18. Autonomian ajan verotuksen yleisesityksiä ks. Antti Kuusterä 'Verotus autonomian ajan Suomessa', teoksessa Rauno Endén (toim.) *Historian päivät 1988*, Historiallinen Arkisto 93, Suomen historiallinen seura, 147–161; Sakari Heikkinen & Visa Heinonen & Antti Kuusterä & Jukka Pekkarinen (2000) *The History of Finnish Economic Thought 1809–1917*, The History of Learning and Science in Finland 1828–1918 17a, Societas Scientiarum Fennica, 163–171; Sakari Heikkinen & Seppo Tiihonen (2009) *Valtionrakentaja. Valtiovarainministeriön historia 1*, Edita Publishing Oy, 431–437.

19. Ks. tark. Wikström (1985) 25–27. Merkantilismista ja sen vaikutuksesta yhteiskunnalliseen sääntelyyn ks. tark. Jukka Kekkonen (1987) *Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauden syntytaustasta Suomessa vuosina 1855–1879*, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 172, 10–17.

20. Ks. Heikkinen ym. (2000) 168.

21. ValtSuVM 2/1864, 993.

22. 6.10.1842 annettu asetus lawiammasta oikeudesta kaupantekoon maawaen wiljoilla ja teoksilla Suomessa.

23. Ks. tarkemmin oikeudesta käydä kauppaa maatalous ja käsityötuotteilla Karl Willgren (1891) *Om rätt att idka gårdfarihandel enligt finsk förvaltningsrätt*, Helsingfors, 7–8, 52–53 ja 80–81.

24. Protokoll förddt hos Höglöfl. Ridderskapet och Adeln å Landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864, Femte Häftet, 609–612; ValtSuVM 2/1864, 1010; Finlands Ständers underdåningsvar i anledning af Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga proposition angående anslag till inrättande af folkskolor, till anläggande af nya kommunikations anstalter samt till särskilda andra allmännyttiga företags (SV 31/1864), teoksessa Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga

Suomessa asuvien liike- ja ammattitulot olisi keisarin esityksen mukaan arvioitu lähinnä liikkeen tai ammatin oletettavan tai keskimääräisen tuoton perusteella, joten näiden tulojen verotus ei olisi perustunut todelliseen nettotuloon.²⁵ Elinkeinosuostuntavero säilyi kiinteämääräisenä, lupamaksun kaltaisena verona, vaikka suomalaisten yrittäjien suostuntaverotus muuttui säätyjen käsittelyssä tuottooperusteisesta verosta puhtaaksi tuloveroksi. Ulkomaalaisten elinkeinonharjoittajien erilaisella verokohtelulla on kaiketi pyritty yksinkertaistamaan Suomessa tilapäisesti oleskelevien verotusta ja turvaamaan verotulojen kertyminen. Veron muut kuin fiskaaliset tavoitteet jäävät kuitenkin lainvalmisteluaineiston niukkasuuden vuoksi epäselviksi. Verosta muodostui tulosuostuntaveroa täydentävä, mutta siitä selkeästi poikkeava erikoisvero, jonka suuruudella ei ollut yhteyttä verovelvollisen todellisen tulon määrään.

Keisari antoi vuosien 1865–1867 suostuntaverojulistuksen lähes siinä muodossa, kuin se sisältyi säätyjen vastaukseen. Julistukseen sisältyivät varsinaista tuloveroa ja elinkeinosuostuntaveroa koskevien säännösten lisäksi valtiopäiväkäsittelyssä julistukseen lisätyt säännökset lisäsuostuntaverosta pelikorttien sekä oluen ja portterin tuottajille.²⁶

Suostuntaverojulistuksen 40.2 §:n valtuutussäännöksen perusteella julistuksen soveltamisesta annettiin asetus.²⁷ Käytännössä kysymys oli senaatin antamista ohjeista suostuntaverovelvollisille ja suostuntaveron toimeenpanosta vastanneille suostuntaverovaltuutetuille ja muille viranomaisille. Jäljempänä suostuntaverojulistuksen soveltamisohjeilla tarkoitetaan tätä asetusta.

Ensimmäisen suostuntaverojulistuksen mukainen elinkeinosuostuntavero

Suostuntaverojulistuksen 2 §:n mukaan ulkomaalaiset, jotka asuivat Suomessa yhden vuoden tai kauemmin, olivat velvollisia maksamaan tulosuostuntaveroa Suomesta saamistaan tu-

loista. Alle vuoden Suomessa oleskelevat ulkomaalaiset olivat velvollisia maksamaan tuloveroa julistuksen 5 §:n d kohdan mukaan muussa Suomessa harjoitetusta ammatista. Muut kuin elinkeinosuostuntaveron piirissä olleet ammattitulot olivat siten yleisen tulosuostuntaverotuksen piirissä. Ulkomaalaisten tulosuostuntaveralaisia tuloja verotettiin samalla verokannalla kuin Suomen kansalaisten tuloja.²⁸

Elinkeinosuostuntaveroa perittiin suostuntaverojulistuksen 6 §:n mukaan ulkomaan kansalaisilta, jotka harjoittivat ammattiaan Suomessa yli kolmen päivän ajan. Siten korkeintaan kolmen päivän mittainen ammatinharjoittaminen Suomessa oli verosta vapaata. Ilman 6 §:n erityissäännöstä elinkeinosuostuntaveralaisista tuloista olisi kannettu myös tulosuostuntaveroa. Se, missä vaiheessa ulkomaalaisen katsottiin oleskelevan Suomessa niin pysyvästi, että häneltä tuli kantaa elinkeinosuostuntaveron sijaan tuloveroa, jää säännösten perusteella epäselväksi.

Propositioner till Storfurstendömet Finlands ständer å landtdagen i Helsingfors åren 1863–1864 II, 1012 ja 1013 välissä oleva säätyjen eriävien kantojen yhteensovitusta koskeva taulukko.

25. KE 31/1863, 944.

26. Pelikorttien valmistajien tuli maksaa tulosuostuntaveron ja pelikorttien leimaveron (22.6.1859) lisäksi kustakin vuoden aikana myydystä korttipakasta (leikistä) 60 penniä lisäsuostuntaveroa. Oluen ja portterin valmistajien tuli maksaa tulosuostuntaveron lisäksi viisi penniä lisäsuostuntaveroa olut- tai portterikannulta (kannu = 2,6173 litraa, Suomenmaan virallinen tilasto IV. Varallisuuden suhteita, 4. Kertomus Suomenmaan suostuntaverosta vuonna 1881 (SVT 1881), Johdanto, 14).

27. 20.4.1865/23. Asetus korvattiin vuodesta 1883 alkaen uudella asetuksella (31.1.1883/8).

28. Tulosuostuntaveron lievästi progressiivinen verokanta oli nykyisiin tuloverokantoihin nähden matala. Suostuntaverojulistuksen 1 §:n mukaan veroa perittiin 500–5 000 markan tulosta 0,8 %, 5 000–10 000 markan tulosta 1,0 % ja yli 10 000 markan tulosta 1,2 %. Alle 500 markan tulot eli toimentulominimi jäi verotuksen ulkopuolelle. Veroasteikkoa kiristettiin hieman vuodesta 1872 alkaen (1 §, 24.2.1873/6).

Omaan lukuunsa tai toisen puolesta Suomesa ulkomaalaisia tavaroita myyneet ulkomaalaiset maksoivat elinkeinosuostuntaveroa 120 markkaa kuukaudessa. Veroa ei kuitenkaan peritty, jos myytävät tavarat olivat verovelvollisen maahantuomia maalaistavaroita tai käsityötuotteita ("kototeon tuotteita").²⁹ Siten esimerkiksi ulkomailla teollisesti valmistettujen tuotteiden myynti oli elinkeinosuostuntaveronalaista toimintaa.

Kauppiain lisäksi elinkeinosuostuntaveroa maksoivat omaan lukuunsa toimineet viihdealan yrittäjät, joten verovelvollisuus ei koskenut heidän palveluksessa olevia henkilöitä. Viihdealan yrittäjien elinkeinosuostuntaveron suuruus oli 10 markkaa kuukaudessa. Suostuntaverojulistuksen 6 §:ssä oli yksityiskohtainen esimerkkiluettelo veronalaisista viihdealan toiminnoista. Muutkin viihdealan yrittäjät olivat velvollisia maksamaan elinkeinosuostuntaveroa, koska kysymys oli esimerkkiluettelosta:

"[J]oka, — pääsymaksusta pitää omaksi hyödykseen näyttelmiä, laulannoita tahi muita soitannollisia huwituksia, harjoittaa kanto-urkujen soittoa, näyttelee taitoratsastamista, nuorallahyppimistä, kone-taiteellista³⁰ tahi muita temppeja, maailmakuwauksia, maisemakuwauksia ja muita näkö-opillisia taitoteoksia, wahakuwastoita, eläinten ja luonnon-tuotteiden kokouksia y. m."

Elinkeinosuostuntaveron maksettiin täysimääräisenä, vaikka verovelvollinen ei harjoittanutkaan ammattiaan Suomessa täyttä kuukautta. Ulkomaalainen kauppias maksoi siten veroa 120 markkaa riippumatta siitä, oleskeliko hän Suomessa neljä tai 30 päivää. Vero oli hyvin ankara, kun sitä verrataan tulosuostuntaveroon. Esimerkiksi ulkomaalaisen kauppiaan Suomesta saamasta 1 000 markan suuruisesta kuukaositulosta 120 markan vero oli 12 prosenttia. Suomen kansalaisen saamasta 12 000 markan suuruisesta vuositulosta tulovero oli vain 110 markkaa eli noin 0,92 prosenttia. Yli 10 000 markan suurui-

nen vuositulo oli erittäin korkea, sillä vuonna 1865 näin suurta tuloverotusta varten ilmoitettua tai arvioitua tuloa sai vain 695 luonnollista henkilöä.³¹ Elinkeinosuostuntaveron oli ankara myös verrattuna maakauppiain vuotuiseen lupamaksuun, jonka vuotuinen suuruus vaihteli tapauskohtaisesti 100 markasta ainakin 180 markkaan.³² Vuodesta 1880 alkaen maakauppiain lupamaksun suuruus yhtenäistettiin elinkeinoasetuksen³³ 18 §:n perusteella 100 markkaan vuodessa jokaisesta käytössä olleesta myyntipaikasta.

Tulosuostuntaveron liberalistisen hengen sijasta elinkeinosuostuntaveron liittyi sen ankaruuden vuoksi selkeitä protektionistisia piirteitä. Elinkeinosuostuntaveron protektionistinen luonne sopi hyvin myös 1860-luvun melko kireään kotimaista tuotantoa suojelleeseen tullipolitiikkaan, vaikka tullitaksvoja oli alennettu parin edellisen vuosikymmenen aikana useampaan kertaan.³⁴

Elinkeinosuostuntaveron hallintoa ja kantoa koskevat säännökset olivat suostuntaverojulistuksen 32 §:ssä. Ulkomaisen kauppiain tuli mak-

29. Vuodesta 1878 alkaen sovelletuissa säädöksissä sanamuoto muuttui hieman epäselvemmäksi muotoon "koti-teollisuuden". Säännöksen ruotsinkielinen versio oli sen sijaa yksiselitteisempi "alster af hus-slöjd".

30. Vuodesta 1892 alkaen termi "konetaiteellisia" korvattiin termillä "mekaanisia" (1.2 §, 21.12.1891). Konetaiteellisilla esityksillä lienee tarkoitettu erilaisia mekaanisia esityksiä.

31. Suomenmaan virallinen tilasto, IV, Varallisuuden suhteita, Kertomus Suomenmaan suostuntaverosta vuonna 1865 (SVT 1865), Tauluja, LI.

32. Ks. Alanen (1957) 338–341.

33. 31.3.1879/12.

34. Suomalaisesta tullipolitiikasta 1830-luvulta 1880-luvulle ks. Heikkinen & Tiihonen (2009) 288–300, 420–424. Suomen tullipolitiikka on pidetty 1860-luvulla eurooppalaisessa vertailussa hyvin protektionistisena. Paul Bairoch (1989) 'European trade policy, 1815–1914', teoksessa Peter Mathias & Sidney Pollard (toim.) *The Industrial Economies. The Development of Economic and Social Policies, The Cambridge Economic History of Europe* Volume VIII, Cambridge University Press, 43.

saa elinkeinosuostuntaveron oma-aloitteisesti lähimmän kaupungin kruunun ylöskantomiehelle³⁵ viimeistään kolme päivää sen jälkeen, kun hän oli tullut Suomeen. Viihdealan yrittäjät saivat maksaa veron myös maaseudulla toimineille kruunun ylöskantomiehelle. Vero voitiin maksaa myös usealta kuukaudelta etukäteen. Maksetusta verosta tuli antaa kuitti.

Elinkeinosuostuntaveron laiminlyöntiin liittyi suostuntaverojulistuksen 32 §:n perusteella sanktioita, vaikka tulosuostuntaveron maksavien tulojen ilmoittamatta jättämistä ei ollut sanktioitu mitenkään. Paikallisten poliisiviranomaisten tuli valvoa suostuntaverojulistuksen soveltamisohjeen 14.1 §:n perusteella, ettei verovelvolliselle annettu poistumislupaa paikkakunnalta ennen kuin vero oli suoritettu. Tämän velvollisuuden laiminlyönyt poliisi joutui suorittamaan maksamattoman veron. Maksun laiminlyöneelle verovelvolliselle määrättiin veron lisäksi sakko,³⁶ joka oli samansuuruinen kuin maksamatta jätetty vero. Ulkomaisille kauppiaille tuomittiin myös käytännössä sakkoja maksamattomista veroista.³⁷

Suostuntaverojen tuotto kannettiin suostuntaverorahastoon, jonka varat varattiin alun perin ensisijaisesti kansakoululaitoksen tarpeita varten ja toissijaisesti kulkuyhteyksien parantamista kuten rautateiden ja kanavien sekä majakoi-

den rakentamista ja soiden kuivausta varten.³⁸ 1860-luvulla suurin osa suostuntaveroina kerätyistä varoista käytettiin kansakoululaitoksen tarpeisiin ja vähäisemmässä määrin kuluhyteyksien parantamiseen.³⁹ 1870-luvulta alkaen suostuntaverovaroja käytettiin myös valtion muidenkin menojen kattamiseen.⁴⁰

Muutokset ja veron lakkauttaminen

Tulosuostuntaveron ja elinkeinosuostuntaveron käyttöä jatkettiin vuoden 1867 jälkeen suunnilleen alkuperäisessä muodossa neljään kertaan määräaikaisilla keisarin julistuksilla.⁴¹ Näitä julistuksia sovellettiin vuosina 1868–1885.

Senaatti asetti vuonna 1879 verokomitean,⁴² jonka tehtävänä oli muun muassa arvioida suostuntaveron silloisia ja mahdollisia uusia veroperusteita.⁴³ Komitean työn pohjalta vuoden

38. SV 31/1864, 1019–1020.

39. Waltiowaliokunnan mietintö N:o 7 sen kertomuksen johdosta Waltiowaraston tilasta, minkä Keisarillisen Senaatin Waltiowarain-Toimituskunta on Säädyille näillä waltiopäivillä antanut, teoksessa Asiakirjat Waltiopäiviltä Helsingistä vuonna 1872, Toinen osa, 84 jälkeen oleva liite Suomen Waltiomenot vuosina 1864–1868.

40. Vuosina 1872–1875 suostuntaveroina kerättyjä varoja käytettiin pääasiassa kansakoululaitoksen kehittämiseen mutta huomattavissa määrin myös vankeustoimen järjestämiseen, majakoiden rakentamiseen ja waltiopäivien kustannuksiin. Keisarillisen Majesteetin armollinen esitys Suomenmaan Säädyille, koskeva suostuntaveron maksamista vuodelta 1878 ja seuraavilta vuosilta, teoksessa Asiakirjat Waltiopäiviltä Helsingissä vuosina 1877, Toinen osa, 2–3. Vuosina 1883–1885 varoja käytettiin edellisten lisäksi sotilasrahaston katteeksi ja hulluinhoiton parantamiseen sekä valtiosäätyjen arkiston hoitoon. Ks. Keisarillisen Majesteetin armollinen esitys Suomenmaan Valtiosäädyille, kaikista waltiopäivillä vuonna 1885 pyydytyistä rahanmääräyksistä ja siitä tavasta, millä ne saadaan suoritetuiksi, teoksessa Asiakirjat Waltiopäiviltä Helsingissä vuonna 1885, Toinen osa, 9–10.

41. 4.1.1868/2, 24.2.1873/6, 26.7.1878/17 ja 15.1.1883/4.

42. Utlåtande och förslag af den på framställning af Finlands Ständer år 1879 af Kejserliga Senaten tillförordnade Skattekomité (KM 1881:2), Helsinki, 1881.

43. Komitean tehtävistä tark. ks. KM 1881:2, Underdånig hemställan, 1.

35. Kruunun ylöskantomiehenä toimi suostuntaverojulistuksen soveltamisohjeen 14.1 §:n perusteella kaupungissa maistraatti tai järjestysvoima ja maaseudulla kruununvouti.

36. Sakkomaksu jaettiin syyttäjän ja vaivaisten kesken. Vuodesta 1892 alkaen sakkomaksu suoritettiin rikoslain (19.12.1889/39) säännösten vuoksi yksinomaan valtiolle. Suostuntavaliokunnan mietintö N:o 3 Keisarillisen Majesteetin armollisen esityksen johdosta Suomen Valtiosäädyille, joka koskee sitä elinkeinosuostuntaveron, jota Suomessa kauppa tai muuta elinkeino harjoittavain ulkomaalaisten tulee suorittaa (SuVM 3/1891a), teoksessa Asiakirjat Waltiopäiviltä Helsingissä vuonna 1891, Kolmas osa, 6.

37. Kotkassa tuomittiin vuonna 1892 tanskalainen kauppatamkustaja maksamattomasta elinkeinosuostuntaverosta sakkoihin. Kotka 29.7.1892, 3.

1882 valtiopäiville annettiin keisarin esitys,⁴⁴ jonka mukaan suostuntaverotusta oli tarkoitus muuttaa olennaisesti. Muutosehdotusten keskeiset syyt olivat komiteamietinnön perusteella verorasituksen oikeudenmukaisempi jakaminen veroverovelvollisten kesken ja verotulojen kasvattaminen.⁴⁵

Verokomitea katsoi, ettei elinkeinosuostuntaveroa ollut syytä poistaa, koska se oli tuloveron kanssa samankaltainen vero, joka perustui henkilökohtaiseen tulonhankintaan. Elinkeinosuostuntaveroa oli tarkoitus muuttaa vain siten, että viihdealan yrittäjien vero olisi ollut suuruudeltaan 10–100 markkaa kuukaudessa lääninhallituksen päätöksen mukaan.⁴⁶ Esitystä viihdealan yrittäjien läänikohtaisesta verokannasta perusteltiin sillä, että näin olisi voitu ottaa huomioon yrittäjän toiminnan laatu ja ammatinharjoittamisen olosuhteet.⁴⁷ Tarkoitus oli siten ottaa ainakin jossain määrin huomioon verovelvollisen veronmaksukyky, jota elinkeinosuostuntavero ei muuten ottanut lainkaan huomioon.

Säädty hylkäsivät keisarin esityksen, koska valtion varaintarve ei edellyttänyt suostuntaveron korotusta. Säädty ottivat maksaaksensa suostuntaverot vuosina 1883–1885 ja siten myös elinkeinosuostuntaveron samoin perustein kuin vuosina 1878–1882 voimassa olleessa suostuntaverojulistuksessa.⁴⁸

Suostuntaveroja kannettiin viimeisen kerran yhteisen säädöksen perusteella vuodelta 1885, jonka jälkeen tulosuostuntaverosta luovuttiin. Tulosuostuntaverosta luopumiseen vaikutti muun muassa veron heikko tuotto, jonka taustalla lienee ollut Suomen talouden kehittymättömyys,⁴⁹ veron epätasainen kohdistuminen eri verovelvollisiin ja veron kantamisesta aiheutuneet korkeat kustannukset.⁵⁰ Näiden virallisten syiden lisäksi luopumiseen saattoi vaikuttaa myös vastenmielisyys tuloveroa kohtaan.⁵¹

Elinkeinosuostuntaveroa koskeneet säännökset jäivät voimaan tulosuostuntaveron lakkauttamisen jälkeen asetuksella (jäljempänä elinkeinosuostuntaveronasetus),⁵² jonka perusteella vuosien

44. Keisarillisen Majesteetin armollinen esitys Suomenmaan Valtiosäädylle, koskeva suostuntaveroa kiinteästä omaisuudesta ja tulosta (KE 18/1882), teoksessa Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1882, Toinen osa, 25–26.

45. KM 1881:2, Betänkande IV, 5. Keisarin esityksessä ei esitetä selkeitä syitä muutosehdotuksille.

46. KE 18/1882, 25 § ja 26 §. Elinkeinosuostuntaveroa koskenut osa keisarin esityksestä perustui suoraan verokomitean ehdotukseen. KM 1881:2, Betänkande IV, 52 (59 § ja 60 §). Keisarin ehdotuksen mukaan tuloveroa olisi muutettu osittain varallisuusverotuksen suuntaan, pääomatulojen verotusta olisi kiristetty verrattuna työtulojen verotukseen ja veron progressioita olisi lievästi kiristetty. Ks. tark. KE 18/1882, 1–9.

47. KM 1881:2, Betänkande IV, 27.

48. Suomenmaan Säätyjen alamainen vastaus Keisarillisen Majesteetin armolliseen esitykseen, joka koskee suostuntaveroa kiinteästä omaisuudesta ja tulosta, teoksessa Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1882, Toinen osa, 1–2. Pelikorttien sekä oluen ja portterin tuottajien lisäsuostuntaveroa koskevat säännökset erotettiin kuitenkin tässä yhteydessä omiin asetuksiinsa (4.12.1882/35 ja 4.12.1882/36).

49. Ks. Heikkilä ym. (2000) 166.

50. Suostuntavaliokunnan mietintö N:o 5 Hänen Keisarillisen Majesteettinsa armollisen esityksen johdosta, joka koskee tulo-suostuntaveron maksamista vuosilta 1886, 1887 ja 1888, teoksessa Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1885, Toinen osa, 1–2; Suomenmaan Säätyjen alamainen vastaus Keisarillisen Majesteetin armolliseen esitykseen, joka koskee tulo-suostuntaveron maksamista vuosilta 1886, 1887 ja 1888, teoksessa Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1885, Toinen osa, 1–2. Tulosuostuntaveroa oli aluksi tarkoitus kerätä miljoona markkaa vuodessa SV 31/1864, 1020. Veron tuotto yliarvioitiin selkeästi, koska vuodelta 1865 tulosuostuntaveron tuotto oli vain 536 302,30 markkaa. Myöhemminkin tuloveroa saatiin kerättyä varsin vähän tavoitteeseen nähden ja tuloveron osuus valtion kokonaisverotuloista jäi muuttamaan prosenttiin. Suostuntaveron tuotosta ja verorasituksen jakautumista kaupunkien ja maaseudun sekä eri väestöryhmien kesken ks. tark. Lindberg (1934) 143–153. Tulosuostuntaveron lakkauttamisesta ks. myös Wikström (1985) 41–43.

51. Yrjö Jahnsson (1908) *Suomen verotuspolitiikan periaatteista*, Helsinki, 22.

52. 29.12.1885/30. Lisäksi verokantoon ja perintään sovellettiin vuosien 1883–1885 suostuntaverojulistusta koskeneita ohjeita (20.1.1886/2).

1883–1885 suostuntaverojulistuksen 6 ja 30 §:n⁵³ elinkeinosuostuntaveroa koskevia säännöksiä sovellettiin myös vuosina 1886–1888. Elinkeinosuostuntaverosta annettiin tämän jälkeen vielä kolme asetusta,⁵⁴ joista viimeinen oli voimassa vuosina 1895–1897. Niiden sanamuodot olivat lähes identtiset ja niiden sisältö vastasi pääosin aiempaa sääntelyä, vaikka yksityiskohtiin tehtiin muutoksia.

Vuodesta 1889 alkaen sirkusseurueiden johtajilta kannettiin aiempaa korkeampi 300 markan suuruinen kuukausittainen vero, 10 markan vero koski enää posetiivinsoittajia, ja muilta viihdealan ryttäjiltä perittiin veroa 40 markkaa kuukaudessa. Muutos ei perustunut keisarin esitykseen, vaan se tehtiin asetukseen valtiopäivien käsittelyssä. Säädyt katsoivat, ettei ollut kohtuullista verottaa ulkomaalaisia yhtä paljoa heidän harjoittamansa toiminnan laadusta tai tuotosta riippumatta.⁵⁵ Muutoksella otettiin kyllä huomioon hieman aiempaa tarkemmin verovelvollisen harjoittaman toiminnan laatu, mutta ei mitenkään toiminnan tosiasiallisen tulon määrää. Vuoden 1891 valtiopäivillä keskusteltiin veron määräämisestä myös ulkomaisille vakuutusyhtiöille, mutta tämä valtiopäiväkäsittelyssä esiin noussut ehdotus jäi toteutumatta.⁵⁶

Vuodesta 1892 elinkeinosuostuntaveroaasetusta tarkennettiin siten, ettei sitä sovellettu Venäjän alamaisiin ja verosta vapautettiin kansallaiset niistä maista, joiden kanssa oli tehty vapaakauppasopimus. Verosta vapautettiin myös ulkomaalaiset, jotka olivat saaneet elinkeinoasetuksen perusteella luvan harjoittaa elinkeinoa Suomessa.⁵⁷ Keisarin esityksen mukaan oikeustila oli ollut tämä jo aiemminkin, joten muutoksilla haluttiin poistaa asiaan liittynyt epäselvyys.⁵⁸ Suostuntavaliokunnan mietintö vuoden 1894 valtiopäiviltä osoittaa kuitenkin sen, ettei epäselvyys asiassa poistunut edes lain kirjainta muuttamalla, sillä kauppasopimukset olivat sisällöltään hyvin erilaisia.⁵⁹

Elinkeinosuostuntaveron, kuten mikään muukaan vero, ei ollut immuuni veronkierroille tai veropetoksille. Asiaan kiinnitettiin tosin huomiota vasta vuoden 1894 valtiopäivillä.⁶⁰ Lehdistössä kysymys oli nostettu esiin jo aiemmin.⁶¹ Ulkomaalainen ammatinharjoittaja saattoi välttää veroa siten, että hän vaihtoi paikkakuntaa muutaman päivän välein. Ulkomaalaisen ei tarvinnut passiasetuksen⁶² 12 §:n perusteella esittää passia viranomaisille kuin vaatimuksesta, ja ulkomaalaiselle majoitusta tarjonneella oli 16 §:n perusteella velvollisuus esittää ulkomaalai-

53. Vuosina 1883–1885 verovelvollisuuden täyttämistä ja veron kantoa koskevat säännökset olivat suostuntaverojulistuksen 30 §:ssä.

54. 17.12.1888/39, 21.12.1891/42 ja 20.12.1894/47.

55. Suomenmaan Säätyjen alainen vastaus Keisarillisen Majesteetin Armolliseen esitykseen siitä elinkeinosuostuntaverosta, joka on Suomenmaassa kauppa tai muuta elinkeinoa harjoittavain ulkomaalaisten suorittava, teoksessa Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1888, Toinen osa, 2.

56. SuVM 3/1891a; Lisäys Suostuntavaliokunnan mietintöön N:o 3, teoksessa Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1891, Kolmas osa; Suostuntavaliokunnan ehdotus niiden toisistaan osaksi eroavien päätösten yhteensovittamiseksi, joihin Säädyt ovat tulleet käsitellessään Valiokunnan mietintöä N:o 3, Keisarillisen Majesteetin armollista esitystä, joka koskee sitä elinkeinosuostuntaveroa, jota Suomessa kauppa tai muuta elinkeinoa harjoittavain ulkomaalaisten tulee suorittaa, teoksessa Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1891, Kolmas osa.

57. Säännökset ulkomaalaisen oikeudesta harjoittaa elinkeinoa Suomessa olivat elinkeinoasetuksen 12–13 §:issä.

58. Keisarillisen Majesteetin armollinen esitys Suomenmaan Valtiosäädylle siitä elinkeinosuostuntaverosta, joka on Suomenmaassa kauppa tai muuta elinkeinoa harjoittavain ulkomaalaisten maksettava, teoksessa Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1891, Kolmas osa, 2.

59. Suostuntavaliokunnan mietintö N:o 2 Keisarillisen Majesteetin armollisen esityksen johdosta Suomen Valtiosäädylle, siitä elinkeinosuostuntaverosta, joka on Suomenmaassa kauppa tai muuta elinkeinoa harjoittavien ulkomaalaisten suorittava (SuVM 2/1894), teoksessa Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1894, Toinen osa, 4–5.

60. Ks. SuVM 2/1894, 2–4.

61. Sanomia Turusta 20.10.1889, 2.

62. 27.6.1888/25.

sen passi viranomaisille kaupungeissa kolmen päivän ja maaseudulla kahdeksan päivän majoituksen jälkeen. Yhdessä kolmen päivän mittaisen verovapauden kanssa tämä tarjosi mahdollisuuden välttyä verolta. Verotulojen turvaamiseksi kolmen päivän verovapaus poistettiin vuodesta 1895 alkaen. Muutoksen jälkeen elinkeino-suostuntaveroa tuli suorittaa heti ensimmäisestä päivästä, jona Suomessa harjoitettiin asetuksen soveltamisalaan kuuluvaa ammattia. Veroa oli mahdollista kiertää myös sen vuoksi, että viihdealalla toimivan ulkomaalaisen ei tarvinnut ennen vuotta 1895 suorittaa elinkeinosuostuntaveroa, jos hän harjoitti toimintaansa toisen lukuun esimerkiksi ravintolanpitäjän palkkaamana. Jotta veroa ei olisi voinut kiertää toimimalla toisen palveluksessa, lisättiin elinkeinosuostuntaveronasetuksen 1.2 §:ään sanat: ” – – tai toisen puolesta joko yksin tahi muiden avulla – –”.

Viihdealan kehitykseen liittyvänä yksityiskohtana voidaan mainita se, että viimeisen, vuosina 1895–1897 sovelletun elinkeinosuostuntaveronasetuksen soveltamisalaa tarkennettiin siten, että asetusta sovellettiin myös karuselliajajien, konserttien ja esitelmien pitäjiin. Muutosta perusteltiin sillä, että tällaiset hovit olivat yleistyneet ja ilman säännöksen tarkennusta toimintaa harjoittavat olisivat voineet jäädä verotuksen ulkopuolelle.⁶³

Elinkeinosuostuntaveron lakkauttaminen vuoden 1898 alusta kytkeytyi Venäjän kauppapolitiikkaan. 1890-luvulla Euroopassa elettiin protektionistisen kauppapolitiikan aikaa, johon liittyi myös vuosina 1893 ja 1894 Saksan ja Venäjän välillä käyty kauppasota. Kauppasota päättyi vuonna 1894 allekirjoitettuun vapaakauppasopimukseen.⁶⁴ Venäjä oli solminut myös muita vapaakauppasopimuksia, jotka koskivat luonnollisesti myös Suomea.⁶⁵ Suurin osa elinkeinosuostuntaverovelvollisista saapui Suomeen Euroopan valtioista, joiden kanssa Venäjällä oli vapaa-kauppasopimus. Monet näistä sopimuksista esitivät ulkomaalaisia syrjineen elinkeinosuostuntaveron perimisen, joten veron tuotto supistui

nopeasti. Todennäköisesti nimenomaan Saksan kanssa solmittu vapaakauppasopimus⁶⁶ aiheutti kuvion 1 mukaisen verotulojen merkittävän laskun.⁶⁷ Veron lakkauttamiselle ei ollut myöskään taloudellisia esteitä, koska sen merkitys valtiolle oli marginaalinen.

Elinkeinosuostuntaverolla ei ole Suomen nykyisessä verojärjestelmässä vastinetta, eikä tällaista EU:n toiminnasta tehdyn sopimuksen 49 ja 46 artiklojen ja ETA-sopimuksen 31 ja 34 artiklojen takaamaa sijoittautumisvapautta tai palveluiden liikkumisvapautta rajoittavaa veroa voisi edes soveltaa ETA-alueella. Myös verosopimusten syrjintäkiellot voisivat olla nykyisin esteenä elinkeinosuostuntaveron kaltaisen veron kantaamiselle. Elinkeinovero lakkautettiin nykyisyyden näkökulmasta mielenkiintoisella tavalla – kansainvälistymisen ja vapaakauppasopimusten vuoksi.

Elinkeinosuostuntaveron poistamisesta aiheutuneiden verotulojen menetysten kattamiseksi määrättiin sekä kotimaisille että ulkomaisille viihdetaitelijoille leimasuostuntaveron todistuksesta, jolla annettiin lupa julkisten viihdeesitysten pitämiseen.⁶⁸ Leimaveron periminen oli vapaakauppasopimuksista huolimatta mah-

63. SuVM 2/1894, 3.

64. Kauppapolitiikasta 1800-luvun loppupuolen Euroopassa ks. Bairoch (1989) 36–94.

65. Ks. Keisarillisen Majesteetin armollinen esitys Suomenmaan Valtiosäädylle leimasuostunnasta (KE 15/1897), teoksessa *Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1897*, Toinen osa, 2–3. Venäjällä oli vapaakauppasopimus Hollannin, Ison-Britannian, Itävallan, Italian, Belgian, Romanian, Espanjan, Sveitsin, Saksan ja Ranskan kanssa. SuVM 3/1891a, 5; SuVM 2/1894, 5.

66. 5/17.3.1894/16. Sopimuksen 1 artiklan mukaan toisen valtion kansalainen sai harjoittaa toisen valtion alueella vapaasti kauppaa samoin ehdoin kuin valtion omat kansalaiset. Toisen valtion kansalaisilta ei saanut myöskään periä oman maan kansalaisilta perittäviä maksuja korkeampia maksuja.

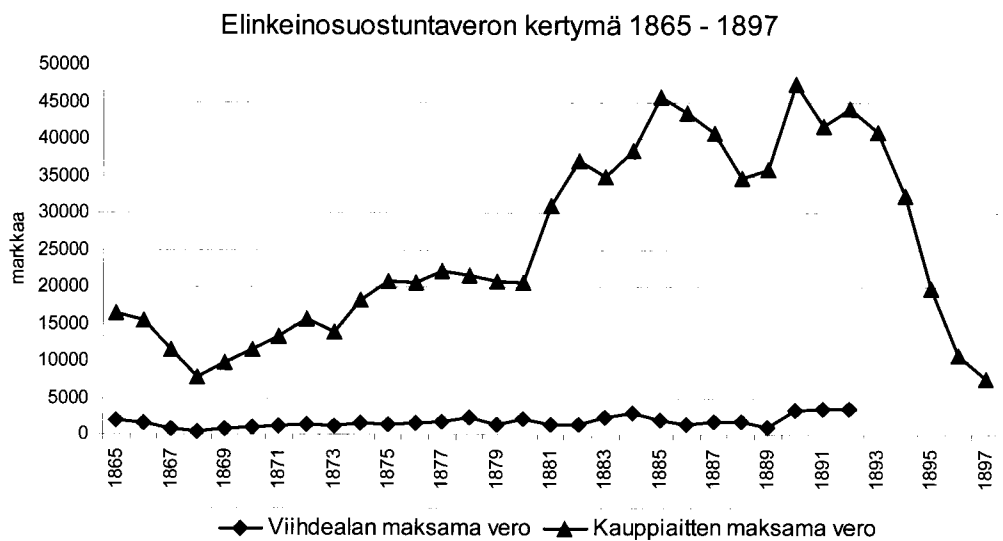
67. Tätä oli ennakoitu jo vuonna 1894 suostuntavaliokunnan mietinnössä. SuVM 2/1894, 5.

68. KE 15/1897, 2–3. Veronperuste ja veron suuruus määriteltiin leimasuostuntasetuksen (14.12.1897/39) 3 §:ään sisältyvässä taulukossa.

dollista, koska vero kannettiin samoin perustein sekä suomalaisilta että ulkomaalaisilta yrittäjiltä. Elinkeinosuostuntaveron korvaaminen luvasta suoritettulla leimaverolla kuvaa hyvin elinkeinosuostuntaveron tosiasiallista luonnetta lupamaksun luonteisena suosituksena. Verolla ei ollut mitään todellista yhteyttä verovelvollisen tuloon, vaikka vuoden 1889 verokantojen muutoksilla pyrittiin jossain määrin ottamaan huomioon verovelvollisen harjoittaman toiminnan todennäköinen tuotto.

Veron taloudellinen merkitys

Elinkeinosuostuntaveron kertymä oli hyvin vähäinen koko veron olemassaolon ajan. Verokertymään vaikuttivat luonnollisesti veropohjaan ja verokantaan tehdyt muutokset. Näitä suuremmassa roolissa verokertymän vaihteluiden selittäjinä ovat kuitenkin verolainsäädännön ulkopuoliset seikat, kuten taloussuhdanteiden vaihtelut ja kaupan vapautuminen ja siihen liittyvät vapaakauppasopimukset. Verokertymän markkamääräisiä muutoksia on kuvattu alla kuviossa 1.

Kuvio 1. Elinkeinosuostuntaveron kertymä vuosina 1865–1897. Verokertymä on jaettu kuvassa kauppiaiden ja viihdealan yrittäjien maksamaan veroon. Viihdealan yrittäjien verokertymää sisältyy vuodesta 1893 alkaen kauppiaiden verokertymään.⁶⁹

69. KA, Sen tiliark. Ff:1–8 Suostuntaverojen vuosilaskelmat (1865–1891), Sammandrag af summariska räkningarna öfver bevillingsmedelsfonder för år 1865–1890; KA, Sen tiliark. Fa:87 Yhteenvetoja eri rahastojen vuosilaskelmista (1892–1900), Sammandrag af summariska räkningarna öfver bevillingsmedelsfonder för år 1894–1899; KA, Sen tiliark. Cj:17–30 Suostunta-verojen pääkirja 1881–1894; SVT 1877, Johdanto, 3; Valtiovaliokunnan mietintö N:o 11, koskeva Keisarillisen Senaatin Valtiovarain-Toimituskunnan Säädyille antamaa Kertomusta valtiovaraston tilasta, teoksessa Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuosina 1877–1878, Neljäs osa, 20–21 välissä oleva liite; Valtiovarainvaliokunnan mietintö N:o 9 Keisarillisen Se-

naatin Valtiovarain Toimituskunnan Säädyille antaman kertomuksen johdosta, joka koskee valtiovaraston tilaa, teoksessa Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1882, Neljäs osa, 48–49 välissä oleva liite D; Kertomus Suomenmaan vuonna 1885 kokoontuneille Valtiosäädyille Valtiovaraston tilasta, Keisarillisen Suomen Senaatin Valtiovarain-Toimituskunnan antama, 30 p:nä Tammikuuta 1885, teoksessa Asia-kirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1885, Neljäs osa, XVI Kertomus yleisestä suostuntavero-rahastosta vuosilta 1881–1883, 134; Kertomus Suomenmaan vuonna 1888 kokoontuneille Valtiosäädyille Valtiovaraston tilasta, Keisarillisen Suomen Senaatin Valtiovarain-toimituskunnan antama, 30

Suostuntaverot otettiin käyttöön nälkävuosien aiheuttaman lama-ajan (1865–1867) alla. Vuodet 1868–1876 olivat Suomessa bruttokansantuotteen kasvun aikaa kansainvälisen nousukauden myötä. Tätä seurasi lama vuosina 1877–1881, jolloin bruttokansantuote laski tai pysyi ennallaan. Vuodesta 1882 alkaen talouskasvu oli Suomessa nopeaa aina vuosisadan lopulle saakka 1890-luvun alun lyhyttä notkahdusta lukuun ottamatta. Yksityinen kulutus kasvoi suunnilleen samaa tahtia bruttokansantuotteen kanssa.⁷⁰

Alimmillaan kannetun veron määrä oli vuonna 1868, jolloin veroa kertyi 7 490 markkaa, joka oli vain 47 prosenttia vuoden 1865 kertymästä. Nälkävuosien verokertymään aiheuttaman laskun jälkeen verokertymä palasi 1870-luvun alkupuolella vuoden 1865 tasolle. Tämän jälkeen verokertymä kasvoi melko tasaisesti vuoteen 1877 saakka, jonka jälkeen lama-aika todennäköisesti pysäytti verokertymän kasvun.

Vuonna 1881 verokertymä kasvoi voimakkaasti. Tähän on saattanut vaikuttaa vuonna 1880 voimaantullut elinkeinoasetus,⁷¹ joka antoi vapauden harjoittaa tietyin rajoituksin liikettä

tai ammattia. Asetus ei kuitenkaan antanut ulkomaalaiselle yhtä laajaa vapautta harjoittaa liikettä tai ammattia Suomessa kuin Suomen kansalaisille. Asetuksen 12.5 §:n mukaan ulkomaalainen sai ilman eri lupaa ostaa tavaraa ja tullilakien ja satamamääräysten puitteissa myydä ”maston wieressä” maahantuomiaan elintarvikkeita. Muuten oleskeluluvan saanut ulkomaalainen sai harjoittaa Suomessa liikettä tai ammatia vain läänin kuvernöörin luvalla.

Korkeimmillaan kannetun veron määrä oli vuonna 1890, jolloin verokertymä oli kaikkiaan 47 540 markkaa. Vuoden 1890 jälkeen veron tuotto supistui nopeasti voimakkaasta talouskasvusta huolimatta. Tähän vaikuttivat erityisesti vuodesta 1892 alkaen elinkeinosuostuntaveroasetuksen soveltamisalan kaventuminen ja vuodesta 1894 alkaen Saksan kanssa solmittu vapaakauppasopimus.

Vuonna 1871 elinkeinosuostuntaveron osuus kaikista suostuntaveroista oli ainoastaan 2,30 prosenttia ja 10 vuotta myöhemmin 3,57 prosenttia.⁷² Valtion talouden kannalta elinkeinosuostuntaveron merkitys jäi olemattomaksi, koska esimerkiksi vuonna 1881 valtion kokonaistu-

p:nä Tammikuuta 1888, teoksessa *Asiakirjat Valtio-päiviltä Helsingissä vuonna 1888*, Neljäs osa, XVI Kertomus yleisestä suostuntavero-rahastosta vuosilta 1884–1886, 138; Kertomus Suomenmaan vuonna 1891 kokoontuneille Valtiosäädylle valtiovaraston tilasta, Keisarillisen Suomen Senaatin Valtiovarain-toimituskunnan antama, 4 p:nä Helmikuuta 1891, teoksessa *Asiakirjat Valtio-päiviltä Helsingissä vuonna 1891*, Neljäs osa, XIV Kertomus yleisestä suostuntavero-rahastosta vuosilta 1887–1889, 2; Kertomus Suomenmaan vuonna 1894 kokoontuneille Valtiosäädylle Valtiovaraston tilasta, Keisarillisen Suomen Senaatin Valtiovarain-toimituskunnan antama, 31 p:nä Tammikuuta 1894, teoksessa *Asiakirjat Valtio-päiviltä Helsingissä vuonna 1894*, Neljäs osa, XVI Kertomus yleisestä suostuntaveroista vuosilta 1890–1892, 2; Keisarillisen Majesteetin armollinen esitys Suomenmaan Valtiosäädylle siitä elinkeinosuostuntaveroista, joka on Suomenmaassa kauppaa tahi muuta elinkeinoa harjoittavain ulkomaalaisten suoritettava (KE 15/1894), teoksessa *Asiakirjat Valtio-päiviltä Helsingissä vuonna 1894*, Toinen osa, 2; Kertomus Suomenmaan vuonna 1897 kokoontuneille Valtiosäädylle valtiovaraston tilasta, Keisarillisen

Suomen Senaatin Valtiovarain-toimituskunnan antama, Helmikuun 3 p:nä 1897, teoksessa *Asiakirjat Valtio-päiviltä Helsingissä vuonna 1897*, Neljäs osa, XIX Kertomus suostuntavararahastosta vuosilta 1893–1895, 18; KA, Sen tiliark., Cj:25 Suostuntaverojen pääkirja 1888; Kertomus Suomenmaan vuonna 1900 kokoontuneille Valtiosäädylle valtiovaraston tilasta, Keisarillisen Suomen Senaatin Valtiovarain-toimituskunnan antama, Helmikuun 3 p:nä 1900, teoksessa *Asiakirjat Valtio-päiviltä Helsingissä vuonna 1900*, Neljäs osa, XVIII Kertomus suostuntavararahastosta vuosilta 1896–1898, 2.

70. Bruttokansantuotteen ja yksityisen kulutuksen kehityksestä autonomian aikana ks. Riitta Hjerppe (1988) *Suomen talous 1860–1985, kasvu ja rakennemuutos, Suomen pankin julkaisuja, kasvututkimuksia XIII*, Valtion painatuskeskus, 40–45 ja 101–104.

71. Asetuksen syntyhistoriasta ks. Kekkonen (1987) 210–270.

72. Vuonna 1871 suostuntaverojulistuksen perusteella kannettujen kaikkien verojen yhteismäärä oli 584 161 markkaa ja vuonna 1881 1 092 849 markkaa. SVT 1881, Johdanto, 5.

lot olivat 34 420 201 markkaa,⁷³ josta elinkeino-suostuntaveron osuus oli 0,11 prosenttia. Elinkeinosuostuntaveron osuus valtion kokonaistuloista oli muinakin vuosina samaa luokkaa.

Kauppioiden maksaman veron määrä oli heidän korkeamman verokantansa vuoksi selvästi viihdealan yrittäjien veroa suurempi. 1890-luvun alussa viihdealan yrittäjiltä kertyneiden verojen määrä kasvoi selvästi, mikä selittyy verokantojen korotuksilla. Tällöinkin viihdealan yrittäjien osuus koko verokertymästä jäi marginaaliseksi.

Vuonna 1892 ulkomaalaiset kauppiat suorittivat koko maassa veroa 320 kuukaudelta, sirkusryhmän johtajat kuudelta kuukaudelta, posetiivinsoitajat 99 kuukaudelta ja muut viihdealan yrittäjät 70 kuukaudelta.⁷⁴ Näistä luvuista ei voida päätellä suoraan veroa maksaneiden yrittäjien määrää, koska yksittäinen yrittäjä on voinut olla Suomessa vain yhden kuukauden tai pidempään. *Hirnin* esittämien tietojen perusteella Suomessa vieraili vuonna 1892 kaksi ulkomaista sirkusseuruetta, jotka esiintyivät täällä noin 10 kuukauden ajan.⁷⁵ Tämän perusteella veroa ker-

tyi vuonna 1892 sirkusryhmän johtajilta hieman vähemmän kuin olisi pitänyt.

Veroa maksaneiden verovelvollisten määrää on saatavissa tarkempaa tietoa yksittäisiltä paikkakunnilta. Vuonna 1886 veroa kannettiin Turussa paikallisen sanomalehden tietojen mukaan 58 ulkomaiselta.⁷⁶ Vuonna 1890 Kuopion kaupungissa perittiin elinkeinosuostuntaveroa 16 ulkomaalaiselta kauppiaalta.⁷⁷ Vuonna 1893 elinkeinoveroa perittiin Helsingissä 61 ulkomaalaiselta kauppiaalta, yhdeltä sirkusryhmän johtajalta,⁷⁸ yhdeksältä posetiivinsoitajalta ja 19 muulta viihdealalla toimineelta henkilöltä.⁷⁹

Verovelvollisten kansallisuudesta ei ole käytettävissä kattavia tietoja, mutta valtiopäiväasiakirjojen mukaan ainakin 1890-luvulla huomattava osa verovelvollisista saapui Saksasta.⁸⁰ Tätä tukee se, että Kuopiossa vuonna 1891 elinkeinosuostuntaveroa suorittaneista kauppiasta kuusi oli saksalaista, kolme ruotsalaista ja kaksi tanskalaista. Nimistä päätellen myös vuosina 1888–1890 Kuopioon saapuneet ulkomaalaiset kauppiat olivat pääsääntöisesti saksalaista ja skandinaavista alkuperää.⁸¹ Sama koskee myös vuon-

73. Valtiovaliokunnan mietintö N:o 13, koskeva Keisarillisen Senaatin Valtiovarain-Toimituskunnan Säädyille antamaa Kertomusta valtiovaraston tilasta, teoksessa *Asiakirjat Valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1885*, Neljäs osa, liite 1.

74. Ks. KE 15/1894, 2. Luvut on laskettu jakamalla vuoden 1892 verokertymä kunkin verovelvollisryhmän kuukaudessa maksettavaksi tulevan veron määrällä.

75. Ks. Sven Hirn (1982) *Sirkus kiertää Suomea 1800–1914*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 384, 210.

76. *Sanomia Turusta* 26.1.1887, 2.

77. Vuonna 1888 veroa perittiin Kuopiossa 11 kauppiaalta ja vuotta myöhemmin 12 kauppiaalta. Ks. KA, Sen tiliark. Fa:87 Yhteenvetoja eri rahastojen vuosilaskelmista (1892–1900), Summittainen tili elinkeinosuostuntaverosta Kuopion kaupungissa 1887 (korjattu 1888); KA, Sen tiliark. Fa:87 Yhteenvetoja eri rahastojen vuosilaskelmista (1892–1900), Summittainen tili elinkeinosuostuntaverosta Kuopion kaupungissa vuonna 1889; KA, Sen tiliark. Fa:87 Yhteenvetoja eri rahastojen vuosilaskelmista (1892–1900), Tili elinkeinosuostuntaverosta Kuopion kaupungissa vuodelta 1889 (korjattu 1890).

78. Rudolf Truzzi maksoi veron marras- ja joulukuussa 1893. Tämä täsmää myös sen kanssa, että Massimiliano Truzzin sirkusseurue esiintyi Kampin kentällä 11.11.1893–2.3.1893. Rudolf(o) oli Massimiliano Truzzin poika, joka kuului sirkusseurueeseen. Ks. Hirn (1982) 105 ja 210.

79. KA, UudLH, Gam:29 Suostuntaverojen tilit 1887–1899, Förteckning öfver uppborna näringsbevillingning i Helsingfors stad af andre än finske medborgare år 1893.

80. SuVM 2/1894, 5.

81. KA, Sen tiliark. Fa:87 Yhteenvetoja eri rahastojen vuosilaskelmista (1892–1900), Summittainen tili elinkeinosuostuntaverosta Kuopion kaupungissa 1887 (korjattu 1888); KA, Sen tiliark. Fa:87 Yhteenvetoja eri rahastojen vuosilaskelmista (1892–1900), Summittainen tili elinkeinosuostuntaverosta Kuopion kaupungissa vuonna 1889; KA, Sen tiliark. Fa:87 Yhteenvetoja eri rahastojen vuosilaskelmista (1892–1900), Tili elinkeinosuostuntaverosta Kuopion kaupungissa vuodelta 1889 (korjattu 1890); KA, Sen tiliark. Fa:87 Yhteenvetoja eri rahastojen vuosilaskelmista (1892–1900), Kertomus elinkeinosuostuntaveron ylöskannosta Kuopion kaupungissa 1890 ja siihen liittyvät kuitit (koskenevat kuitenkin vuotta 1891).

na 1893 Helsinkiin saapuneita ulkomaisia kauppiaita. Vuonna 1893 Helsingissä ammattiaan harjoittaneet posetiivisoittajat tulivat nimistä päätellen Italiasta.⁸²

Paikkakuntakohtaisessa tarkastelussa tulee esiin se, että elinkeinosuostuntaveroa maksettiin lähinnä suurimmissa kaupungeissa ja erityisesti rannikkokaupungeissa. Vuonna 1877 veroa suoritettiin yli 1 000 markkaa vain eräissä rannikkokaupungeissa: Helsingissä (4 010 markkaa), Turussa (3 600 markkaa), Viipurissa (1 510 markkaa), Porvoossa (1 480 markkaa), Oulussa (1 420 markkaa), Porissa (1 390 markkaa), Vaasassa

(1 370 markkaa) ja Haminassa (1 110 markkaa). Sisämaan kaupungeissa suoritettavat verot jäivät huomattavasti pienemmiksi: Joensuu (720 markkaa), Tampere (500 markka), Jyväskylä (360 markkaa), Kuopio (270 markka) ja Savonlinna (160 markkaa).⁸³

Elinkeinosuostuntaveroa kertyi erityisesti 1880-luvulta alkaen selvästi eniten Uudenmaan läänistä, mitä selittää Helsingin asema kaupan ja viihde-elämän keskuksena. Helsingin merkitystä ja merkityksen kasvua kuvastaa hyvin se, että vuonna 1893 Helsingissä kerättiin elinkeinosuostuntaverosta 32,2 prosenttia,⁸⁴ kun vuonna 1877

Taulukko 1.

Elinkeinosuostuntaveron kertymä lääneittäin vuosina 1865–1895, markkaa⁸⁵.**Elinkeinosuostuntaveron kauppiailta.**

	1865	1870	1875	1880	1885	1890	1895
Uudenmaan lääni	3 480	1 920	5 300	5 400	15 600	15 270	7 820
Turun ja Porin lääni	3 440	2 160	4 470	4 920	8 170	6 720	3 180
Hämeenlinnan lääni	0	120	0	720	3 120	3 720	250
Viipurin lääni	720	2 040	2 280	1 320	5 760	5 760	1 930
Mikkelin lääni	0	0	0	0	0	240	0
Kuopion lääni	720	360	1 200	840	1 680	2 480	1 380
Vaasan lääni	4 100	2 040	4 080	3 600	6 840	6 120	2 830
Oulun lääni	2 040	1 230	1 970	1 560	2 640	3 840	2 420
Koko maa	14 500	12 190	19 300	18 360	43 810	44 150	19 810

Elinkeinosuostuntaveron viihdealan yrittäjiltä.

	1865	1870	1875	1880	1885	1890	1895
Uudenmaan lääni	460	270	620	540	670	1 190	–
Turun ja Porin lääni	670	170	190	210	300	820	–
Hämeenlinnan lääni	80	130	120	330	110	580	–
Viipurin lääni	420	100	120	280	400	360	–
Mikkelin lääni	30	60	50	290	130	30	–
Kuopion lääni	60	40	60	100	30	40	–
Vaasan lääni	280	120	240	220	220	230	–
Oulun lääni	0	150	40	220	40	140	–
Koko maa	2 000	1 040	1 440	2 190	1 900	3 390	–

82. KA, UudLH, Gam:29 Suostuntaverojen tilit, 1887–1899, Förteckning öfver uppburen näringsbevilling i Helsingfors stad af andre än finske medborgare år 1893.

83. Suomen virallinen tilasto, IV. 3., Varallisuuden suhteita, Kertomus Suomenmaan suostuntaverosta vuonna 1877 (SVT 1877), Tauluja, 36–63.

84. Tiedot Helsingin verokertymästä vuodelta 1893: KA, UudLH, Gam:29 Suostuntaverojen tilit 1887–1899, Summarisk räkning öfver Uppbörden af Bevillingmedlen i Helsingfors stad 1893.

85. Taulukon lähteet vuosittain:

1865: KA, Sen tiliark. FF:1 Suostuntaverojen vuosilaskelmat (1865–1867), Sammandrag af summariska räkning-

Helsingin osuus oli ollut 18,0 prosenttia. Uudemaan läänin lisäksi Turun ja Porin läänistä ja Vaasan läänistä kertyi vuosittain suhteellisen paljon veroa. Tämä on luonnollista, koska lähes kaikki suurimmat kaupungit olivat näiden läänien rannikkoalueilla. Sisämaan lääneissä verokertymä jäi pienemmäksi. Erityisesti Mikkelin läänin verokertymä oli alhainen ja vero kertyi muista lääneistä poiketen lähes kokonaan viihdealan yrittäjiltä, kuten edellisen sivun taulukosta 1 käy selville.

Verotilastojen perusteella ei voida tehdä suoria päätelmiä siitä, missä päin Suomea ulkomalaiset tosiasiallisesti harjoittivat ammattiaan. Veroa maksettiin oikeudesta harjoittaa ammattia kuukauden ajan, jonka aikana ammattia voitiin harjoittaa laajallakin alueella. Selvää kuitenkin on, että toiminta keskittyi rannikoille ja suuriin kaupunkeihin. Maaseudulta kertyneen veron vähäisyys selittyy myös sillä, että kauppiaitten oli pakko maksaa vero kaupunkiin, mutta viihdealan yrittäjät saivat maksaa veron myös maaseudun ylöskantomiehille. Esimerkiksi

vuonna 1877 elinkeinosuostuntaveron kokonaismäärästä 22 220 markasta kertyi maalaiskunnista vain 50 markkaa,⁸⁶ joka vastasi viiden viihdealan yrittäjän kuukauden veroa.

arna öfver bevillingsmedelsfonder för år 1865; SVT 1865, Tauluja, LI. Vrt. KA, Sen tiliark., Cj:1 Suostuntaverojen pääkirja 1865, jonka mukaan elinkeinosuostuntaveron kokonaismäärä Mikkelin läänissä oli 40 markkaa ja Oulun läänissä oli 2 150 markkaa.

1870–1880: KA, Sen tiliark. Ff:2, 4 ja 6–8 Suostuntaverojen vuosilaskelmat (1868–1870, 1874–1876 ja 1880–1891), Sammandrag af summariska räkningarna öfver bevillingsmedelsfonder för år 1870, 1875, 1880, 1885 ja 1890.

1895: KA, Sen tiliark. Fa:87 Yhteenvetoja eri rahastojen vuosilaskelmista (1892–1900), Sammandrag af summariska räkningarna öfver bevillingsmedelsfonder för år 1895. Kauppiaita koskevat luvut sisältävät myös viihdetaitelijoilta perityt verot. Verojen jakautumista kauppiaiden ja viihdealan yrittäjien kesken ei käytettävissä olevissa lähteessä erotella.

86. Vuonna 1877 viihdetaitelijat suorittivat elinkeinosuostuntaveroa vain kolmessa maalaiskunnassa: Tammelessa, Vähässäkyrössä ja Alavudella. SVT 1877, Tauluja, 36–63. – *Pekka Nykäsen nyt julkaistu artikkeli on läpikäynyt tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Sankarikuolema

Elina Martikainen

Sankarikuolema sodanjälkeisessä kaunokirjallisuudessa

Jatkosodan jälkeen suomalaisia kirjailijoita askarrutti kysymys sankarikuolemasta. Elina Martikainen tarkastelee sankarimyyttiä rakentavaa ja sankarimyyttiä purkavaa diskurssia Eeva Joenpellon teoksessa *Veljen varjo* (1951), Helvi Hämäläisen teoksessa *Kadotettu puutarha* (1995) ja Paavo Rintalan teoksessa *Pojat* (1958).

Sota jättää jälkensä ihmisten ja perheiden elämään, myös silloin kun ei eletä aivan rintaman tuntumassa. Miten on mahdollista käsitellä tätä kokemusta? Talvi- ja jatkosodan seurausten arviointi ei ollut kansallisesti helppo tehtävä suomalaisille. Sota-aikainen isänmaallinen retoriikka tuntui kertahetimitä vanhentuneen. Oli luotava uusi tapa katsoa menneeseen. Toisesta maailmansodasta jäi silti omat heijastusjälkensä suomalaisen kaunokirjallisuuteen. Eräs esille nousseista aiheista oli se sodassa menetetty sukupolvi, jota kunnioitettiin sankarivainajien nimellä. Heitä surtiin yhteisesti mutta myös kutakin erikseen. Toteamus siitä, että he kuolivat isänmaan puolesta, ei riittänyt kattamaan kaikkea sitä tunnekuohua, mikä pojan, veljen tai aviomiehen kuolemaan rintamalla liittyi.

Talvi- ja jatkosodan aikana kirjallisuuden sodankuva, myös kuva kuolemasta rintamalla ja sen tuomasta surusta, oli sensuurin säätelemää. Monisävyisemmän sodankuvan aika koitti vasta myöhemmin. Heti sodan jälkeen sotaa käsittelevälle kirjallisuudelle ei ollut kysyntää. Sodan kokemuksia purettiin vain parissa teoksessa kuten Pentti Haanpään veijaritarinassa *Yhdeksän miehen saappaat* (1945) ja Olavi Paavolaisen päiväkirjamerkintöihin pohjautuvassa teoksessa *Synkkä yksinpuhelu* (1946). Sotakirjallisuuden hyökki sai alkunsa vasta vuonna 1954 Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* julkistamisen myötä.¹ Eeva Joenpellon vuonna 1951 ilmestynyt romaani *Veljen varjo* onkin julkaisuajankohtaansa nähden rohkea yritys lähestyä sota-ajan traumaattista perintöä. Kyseessä oli Joenpellon toinen omalla nimellä julkaistu romaani, ja se sai aikalaisarvioissa hyvän vastaanoton. Teos palkittiin sekä valtion kirjallisuuspalkinnolla että Kalevi Jäntin palkinnolla, ja sen tekijälle myönnettiin neljänä vuotena peräkkäin valtion kirjailija-apuraha.²

Joenpellon teos ei kuvaa varsinaisia sotapahtumia, mutta sen lähtökohtana on monia

1. Juhani Niemi (1988) *Vuime sotien kirjat*, Helsinki: SKS, 10, 112, 115, 194; Juhani Niemi (1999) 'Sotakirjallisuus, sen traditio ja muutos', teoksessa Pertti Lassila (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 3, Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*, 122; Pertti Lassila (1994) 'Min täällä teen, se kaikki kieroön vie', teoksessa Lauri Haataja (toim.) *Ja kuitenkin me voitimme. Sodan muisto ja perintö*, Helsinki: Kirjayhtymä, 143.
2. Tiina Mahlamäki (2009) *Kuinka elää ihmisiksi? Eeva Joenpellon kirjailijamuotokuva*, Helsinki: SKS, 124, 127–128.

suomalaisia perheitä sotavuosina kohdannut tragedia, nuoren miehen kuolema rintamalla. Romaani keskittyy surevan lohjalaisen rautatie-läisperheen ja jatkosodassa menetetyn Eskon ympärille:

”Ja Esko kaatui ja haudattiin ja tuotti vanhemmilleen surun, joka ei tosin ollut ensimmäinen eikä ainoa, mutta suurin kuitenkin, niin suuri, että sen varjoon hävisivät kaikki entiset.”³

Teos sai alkusysäyksensä Eeva Joenpellon lapsuudenkotia koskettaneesta tapahtumasta: hänen veljensä Erkki kaatui jatkosodassa. Perheen äiti näytti avoimesti raskaan surunsa pojan menetyksestä, kun taas isä suri menetystä itseksensä.⁴ Romaani käsittelee surua ja sitä, mikä on oikea tapa surra heitä, jotka isänmaallisessa puhunnassa korotettiin sankarivainajan jalustalle.

Lähestyn teosta eräänä puheenvuorona sodasta käydyssä kirjallisessa keskustelussa. Millaisen kuvan Veljen varjo antaa sankarikuolemasta? Analysoin romaanissa esiintyvää sankarimyttiä rakentavaa diskurssia ja sen vastadiskurssia, sankarimyttiä purkavaa diskurssia, sekä vertaan Joenpellon kuvausta sankarikuolemasta kahteen niin ikään sankarikuolemaa pohjineeseen teokseen, Helvi Hämäläisen heti sodan jälkeen kirjoitettuun mutta 1990-luvulle asti pöytälaatikkoon jääneeseen romaaniin *Kadotettu puutarha*⁵ sekä Paavo Rintalan vuonna 1958 ilmestyneeseen romaaniin *Pojat*.

Rintalan Pojilla on Linnan Tuntemattoman sotilaan ohella paikkansa 1950-luvun sodankuvauksen taiteellisessa kärjessä. Rintala tavoittaa teoksessaan kokonaiskuvan kotirintaman jatkosodasta ja näyttää sodan vaikutukset 1940-luvulla varttuneeseen sukupolveen.⁶ Teos ottaa alaot-sikossaan tavoitteekseen kuvata Oulun poikien suhdetta ajan ”suureen ihanteeseen”, sotaan ja sen edustajiin saksalaisittilaisiin⁷ mutta myös suomalainen sotilas ja hänen sankarikuoleman-sa on teoksessa monin tavoin esillä. Sankareina haudataan teoksen alkupuolella Juntusen Kalle

ja teoksen lopulla Kaarelan Immun veli Iikka. Teoksen eläväinen poikajoukko Jake, Immu, Pate, Matti ja Urkki yrittää monin tavoin käydä sankareista.

Helvi Hämäläisen Kadotettu puutarha (1995) on kohuteoksen *Säädyllinen murhenäytelmä* (1941) jatko-osa. Hämäläisen teosten taustalla oli 1930-luvun lopun kulttuurikeskustelu siitä, miten suomalaisesta kirjallisuudesta puuttui sivistyneistöromaani. Tämä herätti Hämäläisen halun kuvata sivistyneistöä ironisessa sävyssä.⁸ Onnettomuudeksi Säädyllisen murhenäytelmän henkilöt olivat helposti tunnistettavissa esikuvikseen.⁹ Teoksen jatko-osa jäi tilanteen rauhoittamiseksi aikanaan julkaisematta. Jatko-osalla on kuitenkin kirjalliset ansionsa, ja sitä voi pitää varsin onnistuneena kuvauksena sodanaikaisen helsinkiläissivistyneistön ajattelu- ja elämäntavasta. Kadotetussa puutarhassa jatkosodassa kuolee tohtoriperheen kuopuspoika Leo.

Kaunokirjallinen aineisto vaikuttaa toimivalta historialliselta lähteeltä silloin, kun on tarkoitus analysoida kansallista arvokeskustelua.¹⁰

3. Eeva Joenpelto (1983/1951) *Veljen varjo*, Helsinki: WSOY, 7.

4. Mahlamäki (2009) 49–50.

5. Hämäläinen (2007) *Kadotettu puutarha*, Helsinki: WSOY.

6. Niemi (1988) 136–137.

7. Rintala (1985) *Pojat. Kuvia vv. 1941–44 Oulun poikien suhteesta ajan suureen ihanteeseen, sotaan ja sen edustajiin, saksalaisen vuoristoarmeijan alppijääkäreihin*, Helsinki: Otava.

8. Ritva Haavikko & Helvi Hämäläinen (1994/1993) *Ketunkivellä. Helvi Hämäläisen elämä 1907–1954*, Helsinki: WSOY, 225–227; Jyrjö Kivimies (toim.) (1937) *Pidot Tornissa*, Helsinki: Gummerus, 193–194, 197–198.

9. Haavikko & Hämäläinen (1994/1993) 325–326. Teoksen fiktiivinen aihe aviorikoksesta helsinkiläisessä tohtoriperheessä toi professori Oiva Tuulion ja kirjailija, kääntäjä Tyyni Tuulion perheelle ansaitsematonta ja epämieluisaa julkista huomiota.

10. Ks. Tiina Kinnunen (2006) *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*, Helsinki: Otava, 104–105, 131–132; Tiina Kinnunen (2001) ”Kun lottaharmaata häväistään”. Näkökulmia Sissilüütunnanti-debattiin, *Historiallinen Aikakauskirja* 99, 34–42.

Kaunokirjallisuudesta voi etsiä viitteitä siitä, miten vaikeasti hahmotettava ilmiö kuten sota on vaikuttanut suomalaisten identiteetin ja maailmankuvan muodostumiseen.¹¹ Kirjailijat ovat ottaneet kansallisen tehtävänsä hyvin vakavasti; esimerkiksi Väinö Linna näki teoksillaan elämäntutkimuksellista merkitystä ja pohti ihmisen paikkaa maailmassa sekä kaunokirjallisuuden elämyksellistä suhdetta historiaan.¹² Usein se, mikä historian tutkimuksen näkökulmasta on ollut merkityksetöntä, vähäpätöistä, tavanomaista tai arkista, on saanut arvostavan kuvauksen kaunokirjallisuudessa.¹³ Siinä, missä perinteinen historian tutkimus pitkään jätti sota-kuoleman kokemuksena huomioimatta, kaunokirjallisuus tarttui aiheeseen omista lähtökohdistaan käsin. Omalla tavallaan sekä Joenpellon että Hämäläisen ja Rintalan teokset ottavat etäisyyttä runebergiläiseen sankarisotilaan mytologiaan, johon sodankuvaukset Suomen kirjallisuudessa sodan aikana ja sodan jälkeen yritettiin kytkeä. Jatkosotaa kuvaavissa teoksissa on voitu purkaa sankarimyyttiä, kun taas talvisodan kuvauksissa on korostunut isänmaalle annettavan uhrin merkitys.¹⁴

Sankarimyyttiä rakentavalle diskurssille oli ymmärrettävä syy, sillä eloonjääneillä oli tarve antaa omaistensa kaatumiselle merkitys. Sota oikeutettiin nationalismilla, joka teki sotapalveluksesta miesten moraalisen velvollisuuden.

11. Kai Häggman (2001) 'Kaunokirjallisuus: lähteitä ja inspiraatiota historian tutkijalle?', *Historiallinen Aikakauskirja* 99, 18–24.

12. Pertti Haapala (2001) 'Väinö Linnan historiasota', *Historiallinen Aikakauskirja* 99, 25–34.

13. Jyrki Nummi (1999) 'Väinö Linnan klassikot', teoksessa Pertti Lassila (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 3, Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*, 99–102.

14. Juhani Niemi (1997) *Suomalaisten suosikkikirjat*, Hämeenlinna: Karisto, 82–83; Niemi (1988) 125–126; Niemi (1999) 119, 122; Arto Jokinen (2006) 'Myytti sodan palveluksessa. Suomalainen mies, soturius ja talvisota', teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, Helsinki: Minerva Kustannus Oy, 152; Pertti Karkama (1998) 'Ideologista sodankäyntiä. Näkökulma Mika Wal-

Keskeiseksi tässä tuli ajatus uhrautumisesta kansan, valtion ja aatteen puolesta.¹⁵ Nationalistinen sodan virallinen versio oli kuitenkin usein ristiriidassa ihmisten monisävyisempien kokemusten kanssa. Sotaan liittyi tunnepitoisia ja traumaattisia muistoja, joita ei voitu sovittaa ihannoidun virallisen version yhteyteen. Sota-aika sisälsi paljon erilaisia yksilöllisiä kokemuksia, jotka eivät vastanneet virallista sankarimyyttiä.¹⁶ Onkin vain luonnollista, että ajatus sotilaiden vapaaehtoisesta marttyyriudesta alkoi sodan jälkeen menettää kantavuuttaan. Kansallinen ylpeys sodassa itsensä uhranneista vaihtui puheeseen sodan uhreista ja tähän liittyneestä kärsimyksestä. Virallisten sodan muistamisen sijaan painopiste siirtyi kaatuneiden yksilölliseen muistamiseen.¹⁷ Ajattelutavan muutos alkoi näkyä 1950-luvun kaunokirjallisuudessa, kun esimerkiksi Väinö Linna lähti purkamaan suomalaisen sotilaan hallitsevaksi jäänyttä kuvaa, jonka hän koki virheelliseksi.¹⁸ Samoin Joenpellon, Hämäläisen ja Rintalan teokset herättävät ajatuksen, että ennen kuolemaansa sankarit olivat paljon enemmän kuin heistä myöhemmin rakennettu virallinen myytti: he olivat yksilöllisiä ihmisiä inhimillisine piirteineen.

Surun tuskalliset kasvot

Sodan aikana ilmestyneissä romaaneissa kehoitettiin pidättyvyyteen sankarivainajien suremi-

tarin pienoisromaanin *Antero ei enää palaa*, teoksessa Auli Viikari (toim.) *40-luku. Kirjoituksia 1940-luvun kirjallisuudesta ja kulttuurista*, Helsinki: SKS, 17–26.

15. Risto Marjomaa (2000) 'Kuolema taistelulentällä', teoksessa Risto Marjomaa, Jouko Nurmiainen & Holger Weiss (toim.) *Ilmestyskirjan ratsastajat. Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa*, Tampere: Vastapaino, 338; Markku Jokisipilä (2007) 'Toinen maailmansota ihmiskunnan kollektiivisessa muistissa', teoksessa Markku Jokisipilä (toim.) *Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5.7 ryssä*, Helsinki: Ajatus Kirjat, 22–23.

16. Jokisipilä (2007) 25.

17. Marjomaa (2000) 342–343.

18. Yrjö Varpio (2006) *Väinö Linnan elämä*, Helsinki: WSOY, 270.

sessä, sillä suomalaisten tuli kantaa surunsa tyyneesti. Esimerkiksi itkemistä pidettiin kielteisenä tunteenilmauksena.¹⁹ Uskonnollisen viitekehyksen ulkopuolelta surulle oli vaikea löytää soveliaita ilmaisumuotoja.²⁰ Sankarimyyttiä rakentava diskurssi oli ristiriidassa esimerkiksi sen kanssa, miten tuhoava kokemus aikuisen lapsen menettämisen ikääntyvien vanhempien elämässä oli. Oman lapsen kuolema aiheutti surua koko loppuelämän ajan. Vaikutukset tuntuivat niin perheen ihmissuhteissa kuin taloudessakin.²¹ Läheisten menettämisestä aiheutunut tuska jouduttiin yhteisön vaatimuksesta tukahduttamaan. Sotaponnistelujen kannalta oli tarkoituksenmukaista, että myös kotirintamalla sota koettiin oikeutetuksi eikä sodan tarpeellisuutta ja koettuja menetyksiä arvosteltu. Kaatuneiden omaisilta odotettiin urheutta ja eteenpäin katsovaa mielialaa. Sota-ajan muistitiedossa on silti säilynyt kuvauksia myös suruun murtumisesta ja jopa mielenterveyden menettämisestä.²² Vaatimukset surun hillitsemisestä vaikuttavatkin nykynäkökulmasta jopa kohtuuttomilta. Psykkiset keinot surun käsittelemiseen olivat puutteelliset, joten kirjallisuudella oli tehtävänsä kansallisena suruterapiana.²³

Joenpellon ote surun kuvaamiseen on siinä mielessä tuore, että hän näyttää surun tuskallisetkin kasvot. Veljen varjossa kuollutta poikaa surraan jopa liiallisesti. Varsinkin Eskon äiti omistautuu täysin surulle ja tekee siitä taakan itselleen ja muille.²⁴ Hämäläisen Kadotetussa puutarhassa suru on konventionaalisempaa henkilöiden sivistyneistöaseman mukaisesti. Sankarivainajan äiti Elisabet on valmistautunut iskuun jo etukäteen ja suree siististi ja hillitysti, pyhittäen tapahtuneen isänmaallisella tunteella. Elisabetin kyyneleet ovat nöyriä, kun hän sanoo pojastaan Leosta: ”Hän on kuollut isänmaan puolesta.”²⁵ Varsinkin Elisabetin naiivinsiveää hahmoa voi Hämäläisen romaanissa pitää vahvasti ironisoituna. Hänessä tiivistyvät ne piirteet, joita tuona aikana pidettiin hyvien tapojen mukaisina. Lopulta kuitenkin myös Elisabet löytää

omat tapansa murtaa sotakuolemasta muodostuvaa myyttiä.

Käytännössä puutteellinen surutyö, surun suremattomuus, heijastuu erilaisina perheensisäisinä jännitteinä. Surijoiden välillä voi ilmetä kauteutta, surun kyseenalaiseksi asettamista, paheksuvaa suhtautumista ja tätä kautta jännitystä ja riitaa, ahdistusta ja turhautumista.²⁶ Viha ja suuttumus omaisen menettämisestä sodalle kanavoituivat mahdollisesti vaikeuksiin perheen ihmissuhteissa. Oli harvinaista, mutta ei poikkeuksellista, että kaatuneen sotamiehen äiti kohdisti negatiiviset tunteensa poikansa leskeen.²⁷ Näin käy Joenpellon romaanissa. Sureminen kärjistyy kilpailuksi asti, sillä rakastavan äidin lisäksi vainajalla on myös nuori, lapsettomaksi jäänyt leski, Helvi. Hänet on vihitty Eskon kanssa pääsiäisenä ja Esko on viipynyt vihkilomalla vain yhden päivän ennen paluuta rintamalle. Seuraavan kerran Esko on tullut kotiin

19. Ilona Kempainen (2005) 'Sota-ajan naisten monet roolit', teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*, Helsinki: WSOY, 472; Ilona Kempainen (2006a) *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*, *Bibliotheca Historica* 102, Helsinki: SKS, 208, 216.

20. Sankarikuolemaa kuvaava elokuva saattoi tarjota paikan suremiselle elokuvateatterin pimennossa, ks. Anu Koivunen (1995) *Isänmaan moninaiset äidinkasvat. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana*, Turku: Suomen elokuvatuotkimuksen seura, 87–89.

21. Henrik Meinander (2009) *Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaaisema*, Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala, 205; ks. myös Helena Erjanti & Marita Paunonen-Ilmonen (2004) *Suru ja surevat. Surevien hoitotyön perusteet*, Helsinki: WSOY, 118–119.

22. Riikka Raitis (1993) 'Läheisen omaisen kaatuminen', teoksessa Riikka Raitis & Elina Haavio-Mannila (toim.) *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*, Helsinki: WSOY, 262, 269–270, 279; Tuula Salmi (1986) *Kansakunnan lesket. Raportti suomalaisista naisista, jotka menettivät miehensä toisen maailmansodan vuoksi*, Helsinki: Tammi, 183.

23. Niemi (1997) 75, 196; Niemi (1999) 122.

24. Joenpelto (1983) 74.

25. Hämäläinen (2007) 165–166.

26. Erjanti & Paunonen-Ilmonen (2004) 71.

27. Raitis (1993) 267; Salmi (1986) 49.

vainajana. Silloin Helvin kasvoilla on hämmästyntyt ilme: ”Näinkö tässä kävikin. Tuskin vielä vaimokaan, kun jo tehtiin leski.”²⁸

Anopin katseesta Helvi lukee sekä tunnustuksen, että on suurta olla Eskon leski, mutta myös moitteen, ettei ole kelvollinen tuota taakkaa kantamaan. Hän tuntee itsekin tuottavansa pettymyksen, hän ei tiedä kuinka pitäisi puhua ja olla. ”Vaikka minähän olen leski, minunhan on suru”, Helvi ajattelee.²⁹ Asetelma heijastaa sota-aikaisia arvostuksia, joissa miehen ja naisen romanttista suhdetta pidettiin toissijaisena verrattuna äidin ja pojan suhteeseen. Etusijalle asetettiin uhrimieliset sankariäidit ja heidän sankari-poikansa.³⁰ Joenpellon romaani on oivaltava kuvaus tilanteen ristiriitaisuudesta. Kun suru tuli kantaa arvokkaasti, ”pääsurijan” rooliin oli sopivampi kaatuneen äiti kuin nuori leski.

Eskon äiti on surussaan kuin häkissä mutta tyytyy ”rikkaaseen vankeuteensa”. Helvi kadehtii tuota surua, ”häkkiä”. Avioliitto Eskon kanssa oli niin lyhyt, ettei siitä tule aineksia edes oikeanlaiseen suruun. Helvillä ei ole surua, jonka hän Eskon äidin tavoin voisi asettaa näytteille.³¹ Hautajaispäivänä Helvi yrittää veisata virttä hennolla äänellä muiden mukana, mutta ei osaa. Hänen surunsa on pelokasta ja hämmästyntyt lapsen surua.³² Surun psykologiaa on oikeastaan vasta viime aikoina alettu paremmin ymmärtää. Surevat ovat kokeneet, että heidän pitää jollain tapaa vakuuttaa muut ihmiset surunsa aitoudesta ja syvyydestä. Ei kuitenkaan ole yhtä oikeaa tapaa surra kuollutta omaista.³³ Omaisten hämmennys heijastaa koko kansan hämmennystä sankarivainajien paljouden edessä. Historiallinen tapaus, nuorten miesten joukkokuolema sodassa, levitti traumatisoivia šokkiaaltoja läpi koko yhteisön ja tulevien polvienkin tarpeiksi.³⁴ Kansallisen sankarimyytin taustalla oli halu surra kaatuneita ”oikealla” ja virallisella, jo Runebergin runoudesta perityyneellä tavalla.

Veljen varjossa lesken ja äidin välistä ristiriitaa havainnollistaa se, että Eskon muistoristi on annettu leskelle. ”Joku muu voisi sellaisesta vää-

ryydestä kantaa pitkää kaunaa”, äiti ajattelee.³⁵ Sururisti oli virallisen sankarimyytin kannalta tärkeä surun symboli ja pyhä esine. Sen ensisijainen saaja oli sankarivainajan leski. Kaatuneen äiti saattoi kokea tullessaan tässä asetelmassa syrjäytetyksi. Toisaalta Helvin rooli jäi Eskon elämässä vähäiseksi eikä Eskon äiti häntä liiemmin lohduttele. Helvi oli Eskon vaimo vain lyhyen ajan, kaksi kuukautta, kun taas äiti oli pojan elämässä läsnä aina eli 26 vuoden ajan. Anoppi on Helville sankarivainajasta mustasukkainen; suru ei ole kokonainen sillä avioitunut poika ei enää kuulunut yksin äidille.³⁶

Anoppia harmittaa lisäksi se, että poika on jäänyt ilman perillistä. Vanhemman ihmisen vastaananomattomalla oikeudella hän loukkaa Helviä toteamalla: ”Kunpa Helvillä olisi edes lapsi. Olisi Eskosta jotakin muuta jäljellä kuin kuolleet kuvat.”³⁷ Kriittisyys, vihan ja suuttumuksen ilmaisut ovat periaatteessa normaaleja surun reaktioita. Kielteiset tunteet ovat ikään kuin protesti menetystä vastaan. Sureva voi suunnata nämä tunteensa kuolleeseen, Jumalaan tai muihin ihmisiin.³⁸ Anopin lause selittyikin tilanteen traagisuudesta. Eskosta ei koskaan tule isää eikä isoisää; kokonainen ihmisketju sammuu hänessä. Sankarivainajan mukana on kuollut paitsi konkreettinen ihminen myös hänen vielä konkretisoitumaton tulevaisuutensa. Toisaalta nuori pari ei välttämättä vielä toivonut lasta, olisihan tämä syntynyt sodan keskelle. Virallinen diskurssi sankarivainajista jäi vieraaksi tämänkaltaisille menetyksestä seuranneille monisävyisille ongelmille ja kielteisille tunteille.

Surun ja tunteiden analyysinä kaunokirjallisuus näyttäisi tavoittaneen sankarikuoleman aiheesta jotakin enemmän kuin sankarimyytistä rakentanut virallinen diskurssi. Uskonnollisävyinen puhe sankarivainajista painotti sankareiden uhrautuvuutta ja uskollisuutta eikä puhunut ruumiista vaan kaatuneiden tomumajoista. Myyttiä luovassa diskurssissa sankarit puolustivat isänmaata ja sinetöivät tekonsa verellään, ja heille pystytetyt muistomerkit toimivat omaisil-

le todistuksena siitä, ettei heitä unohdettu. Kuvateos sankarihautoista esittelee ensimmäisenä sankarihautana marsalkka Mannerheimin hautamonumentin Helsingin Hietaniemen hautausmaalla, vaikka tämä ei toki kuollut rintamalla.³⁹ Näin yhteiskunta virallisti ”oikean tavan” puhua sankarivainajista.

Hämäläinen kuvaa tätä ”oikeaa tapaa” Kadotetussa puutarhassaan. Sotilaan kuolema ei ollut yksityisasia, vaan hautajaisista muodostui tärkeä julkinen tilaisuus.⁴⁰ Teoksen henkilöt ovat sivistyneistöä, joiden yhteiskunnallinen tehtävä on pojan menettämisen hetkellä surra korrekisti, soveliaalla ja oikealla tavalla. Heille suru on yhteiskunnallinen velvollisuus, jonka he osoittavat hyväksyvänsä moitteettomasti, ilman katkeruutta. Suru saa heidän elämässään laillistetun muodon, ja se verhotaan juhlalliseen isänmaallisuuteen. Vainajan äiti Elisabet ei tuo suruaan esiin aitona inhimillisenä tunteena vaan julkisesti hyväksyttynä suruna. Tohtoriperhettä leimaa voimakas yhteiskunnallisen kelpoisuuden tunne, ja pojan kaatuessa muut perheenjäsenet luovuttavat hänet pois kuin valtiollisen esineen.⁴¹ Näin sodassa kuollut poika muuttuu yksityishenkilöstä osaksi valtiollista sankarivainajainstituutiota.

Eräs käytäntö, jolla suruun osallistuneet ovat voineet luoda suremiselle ”oikeat” puitteet ja osoittaa kunnioitusta sankarivainajille on pukeutuminen. Veljen varjossa Helvin surulle luo vaillinaisen sävyn se, että hänen surupukunsa on sota-ajan huonoa kangasta ja ommeltu hätäisesti. Seuraavana kesänä Eskon kotiin lomalle tullessaan Helvi ei enää kannan leskenhuntaa, vaikka Eskon äidin mielestä hänen pitäisi niin tehdä. Hautausmaalla käydessä Helvin takin alta vilahtelee vihreä hame ja se hävettää anoppia. Kun Helvin päällä on seurusteluaikea punainen pusero, anoppi huomauttaa, ettei suruaika vielä ole ohi, ja pyytää Helviä vaihtamaan vaatteet.⁴² Asullaan Helvi oli luultavasti koettanut muistaa Eskon sellaisena kuin tämä oli elossa ollessaan. Se ei kuitenkaan sopinut suremisen kuvaan. Hel-

vikään ei enää ole yksityishenkilö vaan sankarin leski.

Myös Rintalan romaanissa Pojat huomio kiinnittyy omaisten vaatetukseen. Se on liian arkinen vastaanottamaan tärkeää viestiä. Eletään kuumaa heinäkuista lauantai-iltaa, ja Immun perhe istuu puolipukeissa keittiön portailla, kun sotilaspapin lähetti polkee pyörällään pihaan. Immun äiti ei peittele rintojaan nähdessään mustakantisen kirjeen, Immun veljen luutnantti likka Kaarelan kuolinsanoman. Surun hetkellä äiti, Immun sisar ja Immu itse eivät käyttäydy hillitysti vaan alkavat itkeä täyteen ääneen.⁴³ Kun läheinen on kuollut ja suru on suuri, luulisi olevan samantekevää, mitä omaisilla on päällä. Vaatteet ovat kuitenkin sosiaalisia viestejä, ja puolipukeisuus sekä avoin itkeminen riittävät pilaamaan kuoleman läheisyyden tilanteeseen tuoman arvokkuuden. Ihannoivassa kuvauksessa suruviesti olisi päinvastoin tullut pyhäpäivänä ja omaisilla olisi ollut kirkkovaatteet päällä. Rintala näyttää, ettei elämän moninaisuus noudata kaavoja. Etenkin kuolema muuttaa arjen normaalin kulun. Rintala löytää asetelmasta oivalta-

28. Joenpelto (1983) 17.

29. Joenpelto (1983) 33–34.

30. Kemppainen (2005) 472.

31. Joenpelto (1983) 35–36.

32. Joenpelto (1983) 75.

33. Erjanti & Paunonen-Ilmonen (2004) 70.

34. Vrt. Greg Forter (2007) 'Freud, Faulkner, Caruth: Trauma and the Politics of Literary Form', *Narrative* 15, 277.

35. Joenpelto (1983) 43.

36. Joenpelto (1983) 32, 43, 81.

37. Joenpelto (1983) 77–78.

38. Soili Poijula (2002) *Surutyö*, Helsinki: Kirjapaja, 46, 210–211.

39. Pirkka Saivo (toim.) (1955) *Sankarivainajiemme muisto*, Helsinki: Otava, 5–10.

40. Meinander (2009) 206.

41. Hämäläinen (2007) 168, 173–174.

42. Joenpelto (1983) 17, 32, 36, 42.

43. Rintala (1985) 279. Itku oli normaali tapa reagoida suru-uutiseen, toisin kuin sankarimyyttiä ylläpitänyt ja hillittyä käytöstä edellyttänyt diskurssi esitti, ks. Meinander (2009) 204.

vasti absurdeja piirteitä, ja sen myötä ylevä ja arkipäiväisyys yhdistyvät.

Joenpellon Veljen varjossa sankarimyyttiä rakentaa etenkin palvova suhtautuminen sotilaan hautaan. Eskon äidin mielestä pojan leski Helvi ei ole tarpeeksi oma-aloitteinen haudalle lähdössä. Helvi ei osaa käyttää oikeaa puhetapaa eikä äidin toivomalla tavalla hehkuta sitä, miten Esko elää omaisten sydämissä ja miten kukkakimppu Eskon haudalla juhlistaa koko kirkkomaan.⁴⁴ Kukkasista muodostuu vainajan muistamisen erityinen rituaali: ”Ja sehän oli äidille suuri asia sekin, ellei ollut kaikkein tärkein, että Eskolla aina oli tuoreita kukkia. Se oli hänen ainoa elämäntehtävänsä nyt, muusta ei niin ollut väliä.”⁴⁵ Nöyrän pyhiinvaeltajan tavoin äiti kantaa tuoreita kukkia Eskon ylioppilaskuvan viereen ruokasaliin ja käy pojan haudalla joka päivä.⁴⁶

Joenpellon teos tuo myös esille sen, ettei suhtautuminen sankarihautoihin ollut täysin ongelmattonta. Kaatuneiden haudoista tuli tärkeitä sotavuosien muistomerkkejä. Sankarihautausmaa ei silti pyrkinyt yksilöimään kaatuneitaan vaan teki näistä persoonattoman armeijan vertauskuvia.⁴⁷ Sankarihautat virallisuudessaan eivät antaneet tilaa omaisten henkilökohtaiselle surulle. Veljen varjon suremiselle omistautunut äiti on tyytymätön hautausmaahan. Muistopatsas ei miellytä häntä eikä se, että kaikkien sankarihautojen pitää olla samanlaisia marmorilaattoineen, hortensioineen ja maljakoineen. Sankarin hauta ei saa olla yksilöllinen. Kun vanhemmat tuovat haudalle kieloja mukissa, josta poika joi lapsena, hautausmaan työntekijät heittävät sen aidan yli. Mukin tunnearvo on vanhemmille suunnaton, ja he etsivät sen esiin roskien joukosta.⁴⁸

Diskurssissa havainnollistuu rajankäynti yksityisen ja yhteisen surun välillä. Sankarivainajiin kohdistettu yhteiskunnallinen arvostus ja yhteinen suru oli vaarassa arkipäiväistyä sen vuoksi, että omaiset korostivat menetyksen yksityistä merkitystä ja suhtautuivat tapahtuneeseen voimakkaan tunnepitoisesti.⁴⁹ Seurakun-

nan yhteinen sankarihautausmaa kollektiivisuudessaan konkretisoi sitä, että sankarivainajat kuuluivat koko yhteisölle ja heitä kuului myös surra yhteisesti. Haudassa ei ollut kuolevainen mies vaan kuolematon myytti, sankaruutensa rintamalla kuolemansa kautta lunastanut sotilas.

Nauru sodalle ja kuolemalle

Siinä missä Joenpellon Veljen varjossa Eskon kuolema jähmettää kotona kaiken paikoilleen, ajatukset ja toimet pysähtyvät ja perheelle koittaa ”Ruususen uni ilman heräämistä”⁵⁰, Paavo Rintalan Pojat lähestyy sankarikuolemaa aivan toisesta näkökulmasta. Teoksen poikajoukko näkee ja haistaa sankarivainajat ensi kertaa öisellä kaljantrokausreissulla, jolle aseman vaihdemies on heidät pilan päin lähettänyt. Hautausmaan viereen on pysähtynyt ruumisjuna ja kaljarmyyntiä yrittävät pojat pelästävät pahanpäiväisesti. Pojista nuorin, Urkki, toteaa vakavasti: ”Ei ne ainakaan kaljaa osta.”⁵¹ Kun Joenpellon lohjalaisromaanin on taustaltaan murhenäytelmä, Rintalan romaanissa sota-ajan Oulu on pojille monen seikkailun näyttämö. Tällöin sodassa kuolleiden sureminenkin saa erilaiset lähtökohdat.

Pojissa myös sururisti joutuu arkiseen käyttöön, sillä Pate varastaa sen kotoa poikien näytelmää varten. Pojat perustavat kaupunginosaansa Raksilaan ”taiteellisen teatterin” houkuttellakseen katsomoon tyttöjä. Tarkoitus on esittää sotilaita, ja siksi näytelmän aiheeksi on valittu Mannerheimin 75-vuotissyntymäpäivät. Matti esittää Hitleriä varusteinaan pahvihattu, ylähuuleen liimattu kammanpätkä sekä rintaan kiinnitetty, hakaristin virkaa toimittava muistoristi.⁵² Näytelmää saapuu katsomaan myös opettaja, joka odottaa pojilta aatteellista esitystä. Näytelmä on kirjan koomisimpia kohtauksia ja keskeytyy ”Hitlerin” putoamiseen tikapuilta. Suuttunut opettaja lopettaa poikien teatteriharrastuksen alkuunsa:

”Tämä on jumalanpilkkua, isänmaan häpäisyä, ja minä kun erehdyin luulemaan, että tämä on *viatonta* peliä [...] [N]äittekö, miten sillä yhdellä jätkänalulla, joka näytteli Hitleriä, oli ihan oikea kaatuneitten muistoristi rinnassa, se, se, se on jotakin niin törkimysmäistä, etten minä jaksa sitä käsittää.”⁵³

Surun symbolit oli varattu vain arvokkaihin tilanteisiin. Pojat purkavat sota-ajan kokemukseen toiminnallisesti näytelmässään ja tulevat rikkoneeksi tapasääntöjä. Samalla he suistavat sotapäälliköt naurettavaan valoon – tekevät sodankäynnistä teatteria. Opettajan näkökulmasta sota on vakavaa aikaa ja edellyttää harrasta ja isänmaallista käytöstä. Pojille sota sitä vastoin tarkoittaa jännittäviä tilanteita ja mahdollisuutta esiintyä sankareina. Aikuisten valvonta on vähäistä, ja kaikki ideat tuntuvat toteuttamiskelpoisilta. Sankaruuden käsite on pojilla samoin vasta kokeiluasteella.

Rintalan romaanissa havainnollistuu erityisesti lasten kokemus sodasta ja sankarivainajista. Surulla on normit, joita pojat eivät keskenkasvuissa vielä tavoita. Harjun Pate on Juntusen Kallen sankarihautajaisissa, ja hänen on vaikea uskoa, että Kalle on kuollut; hän muistaa Kallen vielä niin elävästi. Pate ajattelee, miten hän yritti kaupata kaljapulloa ruumiille, ehkä juuri Kallelle. Häntä alkaa naurattaa, ja äiti kieltää häntä virnuilemasta.⁵⁴ Samoin Immun on mahdotonta koulussa uskontotunnilla nimetä yhtään sankaria – hän ei voi kuvitella sankarivainajia oikeiksi sankareiksi. Kun opettaja kertoo hävittäjälentäjästä, joka on koneineen pudonnut alas ja jonka tuhkaurnaa kohdellaan pyhäinjännöksenä, Immu erehtyy kysymään, miten lentäjän tuhka osattiin erottaa lentokoneen moskista. Opettaja loukkaantuu syvästi, sillä hän pitää pojan kysymystä viisasteluna.⁵⁵ Pojat eivät ole perillä sovinnaisen käytöksen vaatimuksista eikä heidän surunsa siksi vakuuta aikuisia. Nuori ei välttämättä tiedä, mitä kuolemasta pitäisi ajatella, ja on hämmentynyt erilaisten kysymysten edessä. Tämä ei silti tarkoita, etteivät sota-aika ja vaina-

ja kuljettavat junat herättäisi heissä surua ja ahdistusta.

Koska suomalaisilta odotettiin surun hetkellä isänmaallista tunnetta, myös sankarikuolemasta oli vaikea löytää vaihtoehtoisia puhetapoja. Sota-ajan ajattelutavan mukaan sankarivainajat olivat koko kansakunnan sankareita ja jokaisen tuli surra heitä.⁵⁶ Varsinkin nuorille ihmisille sankarihautajaisilla saattoi olla tunteet tylsistyttävä vaikutus. Sota saattoi vaikuttaa siten, ettei kuolleiden näkeminen tehnyt enää mitään tunnevaikutusta.⁵⁷ Lapset jopa sopeutuivat kotirintamalla rautatieasemilla näkemään silpoutuneita vainajia ja pitivät tilannetta luonnollisena. He myös itse leikkivät ammuksilla tajuamatta, että seuraukset voisivat olla vakavia.⁵⁸ Äärimmäisten tunteiden jatkuva kokeminen johti psykologiseen suojautumiseen ja tunteiden turruttamiseen. Vainajia ei siten verhonnut sankaruuden sädekehä, vaan kuolemasta tuli sota-ajan arkipäivää.

44. Joenpelto (1983) 31.

45. Joenpelto (1983) 13.

46. Joenpelto (1983) 36, 43.

47. Marjomaa (2000) 339; Meinander (2009) 208.

48. Joenpelto (1983) 34–35.

49. Tuomas Tepora (2008) ”Elävät vainajat” – kaatuneet kansakuntaa velvoittavana uhrina”, teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, Helsinki: Johnny Kniga, 117.

50. Joenpelto (1983) 69.

51. Rintala (1985) 51–53.

52. Rintala (1985) 174.

53. Rintala (1985) 179, kurssiivi teoksessa harvennettuna.

54. Rintala (1985) 55–56.

55. Rintala (1985) 63–66.

56. Kemppainen (2006a) 85; ks. myös Ilona Kemppainen (2006b) ”Kuolema, isänmaa ja kansalainen toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa”, teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, Helsinki: Minerva Kustannus Oy, 241.

57. Veikko Pystynen (2007) *Ylitin Rajajoen kello 9.18. Rivimiehenä Kannaksella 1940–1944*, toimittanut Petri Pietiläinen, Helsinki: Otava, 40, 112.

58. Erkki Kujala (2003) *Sodan pojat. Sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 108, 115–116.

Joenpellon romaanissa nuoren miehen näkökulmasta vastaa veljensä varjoon jäänyt Eskon nuorempi veli Taisto, joka on invalidi ja ontuu toista jalkaansa. Merkittävä yksityiskohta on, että Taiston invaliditeetti ei ole tullut sodasta vaan lapsena sairastetusta poliosta. Taisto ei voi kokea olevansa sankari, sillä hän ei ole ollut sodassa. Äidille hän ei kelpaa veljen korvikkeeksi, sillä hän ei osaa olla hauska kuten Esko eikä suruaika toisaalta enää salli minkäänlaista hauskanpitoa perheessä.⁵⁹ Sodan sankareita olivat vainajat, eivät henkiin jääneet. Äidit palvoivat sankareina kuolleita poikiaan, ja muut saivat kokea huonommuutta. Kun vainajat olivat uhranneet kaikkensa, muiden panos tuntui jäävän vaille tunnustusta.⁶⁰

Taisto on isolla asemalla harjoittelijana ja jouhtuu auttamaan monta vainajaa viimeiselle matkalle. Hän suree näiden kaikkien puolesta. Tuska on kuin sekainen piikkilankakerä, jota ei voi käsitellä. Yövuorossa asemalla Taisto itkee muiden näkemättä hiusvedenhajuiseen Valtionrautateiden tyynyyn.⁶¹ Itkemistä ei perinteisesti ole pidetty miehelle sopivana, siksi Taiston on tehtävä se salassa. Hän tuntee tuskaa veljen kaatumisesta, vaikkei äiti sitä uskokaan. Äidin itku vain yltyy, kun Taisto sanoo: ”Paremmiin minä olisin joutanut kuolemaan. Ei olisi niin kovin tarvinnut kaivata.”⁶²

Joenpelto havainnollistaa, miten kohtalo sota-aikana teki toisista sankareita ja toisista sankareitten varjoja. Eräällä tavalla myös Rintalan romaanissa pojat ovat sankareitten varjoja. Aikuiset miehet ovat rintamalla, ja keskenkasvuiset pojat ovat jääneet kotirintamalle. He pystyvät silti ajattelemaan sodassa kaatumisen mahdollisuuden omalle kohdalleen, sillä hekin kasvaisivat aikanaan asepalvelusikäisiksi eikä sodalle näkynyt vielä loppua. Pojat lähestyvät sankarikuoleman mahdollisuutta huumorin näkökulmasta. Kun Pate saa itselleen aivan liian suuret kengät, hän arvelee, että muut vastavankokoisten kenkien omistajat ovatkin jo sodassa:

- ”– Älä hölise, kengännumeron perusteella jos vietäs, vietäs sutkin tai ois jo aika päiviä viety, voisit olla jo vaikka ruumis.
- Tai sankarivainaja niinku Karlssonin Leka.
 - Tai niinku Kalle... me oltas sut hauvattuki, höö...
 - Ja hylsyt kerätty kunnialaukauksista, joo.”⁶³

Pojille sankarikuolema on huvittava juttu, vaikka asialla ei varmasti aikuisten kuullen auttanut pillailulla. Mistä kumpusi poikien halu nauraa sankaruudelle ja kuolemalle? Virallista sankarimyyttiä rakentanutta diskurssia käytettiin pyhittämään sotakuolema vakavaksi asiaksi. Sodan väkivalta-koneisto verhottiin isänmaallisuuden ylevään viittaan. Pojille oikeastaan ainoa keino lähestyä kuoleman mahdollisuutta oli sen voittaminen nauramalla. Näin sankarikuolemasta rakentui koominen kauhukuva, ja naurun myötä pelotti vähemmän.⁶⁴ Asemasotavaiheessa sutkaukset kuolemasta olivat mahdollisia myös sotilaille rintaman läheisyydessä, kun kohdalla ei vielä ollut perääntymistäistelujen kuolemanhätää. Kuolemaan liittyvät ajatukset saattoivat silti risteillä mielessä hallitsemattomasti ja heittää varjonsa onnellisiin hetkiin.⁶⁵ Sanailun kepeys peitti alleen vakavan ja pakottavan tarpeen pohtia kuolemaa. Kyseessä oli keino lievittää raskaan sotaajan henkisiä paineita. Uskonnollisen kontekstin ulkopuolella kuolemasta oli vaikea puhua, olihan aihe ahdistava. Sutkausten taustalla kyti tarve kuoleman mentaaliseen haltuunottoon.

Helvi Hämäläisen Kadotetussa puutarhassa kuoleman mahdollisuudelle nauraa enteellisesti tuleva sankarivainaja itse. Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alettua vielä poikaikäinen Leo ei halua pysyä huoltoportaassa, vaikka ei tunnekaan olevansa sankari:

- ”Antoi henkensä kodin, isänmaan ja uskonnon puolesta, sanoi hän ja alkoi nauraa. – No, en anna henkeäni, äiti, sanoi hän hyvitetellen ja ihmetellen sitä että karkeus purkautui hänestä, tuo kaikki miltä hän oli tahtonut säästää heitä, nuo naljailut alkuaan juhlallisista sanonnoista...”⁶⁶

Hätäannos ja suru omasta ja muiden kohtalosta kääntyi nauruksi erityisesti silloin, kun nuorilta odotettiin vain arvokasta, isänmaallista käytöstä. Oli parempi nauraa kuin vajota itkemään. Kaunokirjallisuudessa sankarikuolemalle nauramisella on lisäksi oma funktionsa; se on sankarimyyttiä purkavan diskurssin vahvimpia aseita. Naurulla voidaan kyseenalaistaa koko asettelman mielekkäys: se, että sota vaati nuoria ihmisiä lähtemään tappamaan ja tapettavaksi.

Miehen suru

Suremiseen uskotaan liittyvän sukupuolieroja. Naisten avointa ja tunteet ilmaisevaa suremismallia on pidetty normina. Maskuliininen suru koetaan sille päinvastaiseksi. Mies ilmaisee suruaan rajoitetusti ja suru ilmenee ennemminkin vihana tai syällisyytenä. Suru puretaan toiminnan avulla ja voimakkaat tunteet purkautuvat vasta yksityisesti. Perinteisesti perheen äiti on ottanut ”pääsurijan” roolin eivätkä kaikki perheenjäsenet ole saaneet olla tasavertaisia surijoita.⁵⁷ Sodan aikana ilmestyneessä suomalaisessa kaunokirjallisuudessa kaatuneiden ensisijainen surija oli edellä kuvatun normin mukaisesti äiti ja isän surua kuvattiin harvoin.⁵⁸ Tähän tuli muutos sodan jälkeen kirjoitetuissa teoksissa. Niissä myös vainajan isän, veljen tai vaarin suru saa ilmaisunsa. Miehen suru kuvataan naisen suruun verrattuna mielenkiintoisella tavalla. Siinä, missä nainen antautuu surulle ja pohjimmiltaan hyväksyy tapahtuneen, mies kokee sotakuoleman vääryytenä ja puheet sankaruudesta kiusallisina.

Veljen varjossa perheen isä on pienen, sahalta puutavaa kuljettavan aseman asemapäällikkö. Eskon ruumista ei kuitenkaan saada kotiasemalle, vaan se on haettava kuorma-autolla isolta asemalta. Sivuradalla ei ”kelvattu edes ruumiita kuljettamaan”. Taisto katselee, miten isä kipeää kankeasti auton lavalle arkun viereen ja varjostaa silmänsä harmaalla huopahatulla.⁵⁹ Miehen suru tulee tyypillisesti esiin hiljaisista pienistä eleistä, sillä syvää surua ei pystytty sanoin ilmaistamaan.⁷⁰ Vaikka äiti anastaa surunsa julkisuu-

della päähuomion itselleen, myös isä suree. Taisto näkee isän metsän kätkössä veljeä suremassa, silmät kyynelten sokaisemina: ”Se suru oli niin suuri ja jylhä ja loputon, että jokaisen muun täytyi sen edessä langeta polvilleen ja upottaa katseensa maahan, tuntee kurjan pienuutensa ja raukkamaisuutensa.”⁷¹ Isän suru ei ole tarkoitettu muiden nähtäväksi. Isän on vaikea alistua pojan kaatumiseen ja siihen, ettei ole pystynyt suojelemaan poikaansa sodalta ja kuolemalta:

”Kun tuota kaikkea ajatteli, [...] tuli joskus tuskastuttava olo, aivan kuin olisi tehnyt jonkin peruuttamattoman virheen, lähettänyt junan väärälle raiteelle tai jättänyt vaihteen kääntämättä.”⁷²

Raskaan surun painama epätoivoinen isä oli ajankohtainen aihe myös sodanjälkeisessä kuvanveistotaiteessa.⁷³ Miehen suru sisälsi aineksia sen hahmottamiseksi, että sotaan lähetetty nuori sukupolvi joutui uhrattavaksi ja vastuu tästä kuului isien sukupolvelle.⁷⁴ Hämäläisen ro-

59. Joenpelto (1983) 13.

60. Sodanjälkeisestä henkiinjäämissyällisyydestä ks. Jenni Kirves (2008) ”Sota ei ollut elämisen eikä muistamisen arvoista aikaa” – kirjailijat ja traumaattinen sota”, teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, Helsinki: Johnny Kniga, 397–398.

61. Joenpelto (1983) 70, 75.

62. Joenpelto (1983) 72.

63. Rintala (1985) 255.

64. Ks. Mihail Bahtin (1995) *Francois Rabelais – keskiajan ja renessanssin nauru*, Helsinki: Kustannus Oy Taifuuni, 37, 47–48, 83.

65. Pystynen (2007) 215, 245.

66. Hämäläinen (2007) 44.

67. Poijula (2002) 111–112, 122–123.

68. Kemppainen (2006a) 233–234.

69. Joenpelto (1983) 69.

70. Kujala (2003) 156.

71. Joenpelto (1983) 74–75.

72. Joenpelto (1983) 7.

73. Liisa Lindgren (2000) *Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa*, Helsinki: SKS, 199–200.

74. Ks. Sari Näre (2008) ”Päin ryssä!” – lapset ja nuoret sukupolviväkivallan uhreina”, teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, Helsinki: Johnny Kniga, 67.

maanissa tohtori reagoi samalla tavoin poikansa Leon kaatumiseen. Hän ei vaimonsa lailla kykene pyhittämään asiaa isänmaallisella tunteella eikä siedä sanoja sankari ja uhri; ne tuntuvat hänestä banaaleilta. Hän menee huoneeseensa, pusertaa käsissään tyynyä ja tuntee syyllisyyttä:

”Hän vaikeroi itsekseen: Kun poikani oli lapsi minä suojelin häntä, estin häntä ottamasta käsiinsä asetta, jolla hän olisi voinut haavoittaa itseään. Ja kun hän tuli aikuiseksi, annoin maailman hänelle pelkkänä murhaavana aseena, en antanut hänelle muuta.”⁷⁵

Samoin Rintalan romaanissa likka Kaarelan vaari vetäytyy kuolinsanomien tultua omiin oloihinsa. Kuten Joenpellon teoksen asemapäällikkö, Iikan ja Immun vaari kokee jotain menneen pahasti vikaan. Hän tuo pahaa oloaan esiin murisemalla:

”Johan minä alun pitäen olin sitä mieltä, että mitä te turhaa työmiehen pentua... herraksi kouluutatte, herraksi muka... kuolehan se kumminkin... siinä se on nyt se koko Oulun lyyseo... nenästä vaan teitä sillä lyyseolla vetivät. Taas on työmiestä petetty.”⁷⁶

Näiden kaunokirjallisten miehen surun kuvausten merkitys piilee siinä, että mies ei niin vain alistu tapahtuneeseen. Hän ilmentää surussaan katkeruutta ja pettymystä. Surussaan kipuileva mies osallistuu siten sankarimyytin purkamiseen. On kenties ymmärrettävää, ettei sodan aikainen kirjallisuus vielä halunnut antaa miehen surulle suunvuoroa. Mies on perinteisesti nähty yhteiskunnan aktiivisena osapuolena, vastuussa yhteiskunnan päätöksenteosta ja myös vastuussa sodankäynnistä. Äidin osana on ollut odottaa poikaansa sodasta kotiin ja tyytyä siihen, jos tämä ei palaa, kun taas mies on yhteiskunnallisen isän roolinsa takia erällä tapaa vastuussa siitä, että pojat on lähetetty sotaan. Iikan vaarin kommentti siitä, että työmiestä on petetty, tuo keskusteluun sodasta oman lisäulottuvuutensa: Iikalle on haluttu hyvä koulutus ja hänellä on so-

dassa mahdollisuus yletä vaikka kapteeniksi asti, kunnes kuolema katkaisee kaikki toiveet. Olisiko Iikan henki säästynyt tavallisena rivisotamiehenä? Olisivatko pojat säästyneet, jos isät olisivat toimineet toisin?

Isänmaallinen kuolema

Etenkin isänmaallinen puhunta rakentaa sankarimyyttiä. On huomattavaa, ettei Joenpellon romaanissa tällaista isänmaallista paatosta edes ironisoituna ole. Hämäläisen teoksessa isänmaallisuus on sen sijaan voimakkaasti esillä. Leon sankarihautajaisissa kaikki sanat kasteetaan isänmaalliseen tunteeseen ja puheet kuorutetaan isänmaallisuudella. Tohtoriperheen tuttavat vierittävät isänmaallisia fraaseja suustaan ”kuin kullattuja pähkinöitä”. Ainoastaan tohtori, Leon isä, pysyy vaihi.⁷⁷

Rintalan romaanissa sankarimyyttiä rakentavaa diskurssia käyttää etenkin pastori Pisa.⁷⁸ Poikien yöllisen kaljanmyyntiseikkailun yhteydessä sankarihautajaisten isänmaallinen diskurssi saa kuitenkin koomisen sävyn:

”Poikien kaljajunan lasti oli purettu. Se oli nyt siisteissä valkoisissa arkuissa säännölliseen riviin kaivettujen kuoppien pohjalla Oulun hautausmaalla. Pastori Pisa kohensi ryhtiään ja nousi multakasan päälle. Hän katsoi hetken leimuavien silmin kuulijoihin ja aloitti sitten selvällä vähän kimakalla äänellä: – Te olette kaatuneet, jotta meillä vapaus olisi...”⁷⁹

Pastorin isänmaallista innostusta hehkuvan puheen jälkeen ”[s]otilassoittokunta puhalsi vielä kerran torvia, pärisytti hetken rumpuja, ja ylioppilas Kalle Juntusen onnellisesti alkanut kehitys Suomen täysikasvuisiksi kansalaiseksi oli päätynyt.”⁸⁰ Tämä kertojan kuvaus hautajaisten loppuhuipennuksesta on ymmärrettävä lakonisena ironiana, vaikka äänenpainot muodollisesti täyttävätkin sankarimyyttiä rakentavan diskurssin vaatimukset. Hautausmaalta lähdettäessä sankarimyytti saa vielä viimeisen tuomionsa lesta-diolaisten puheissa. He eivät hyväksy taivaaseen

muuta kuin omat lahkolaisensa. Heidän mielestään pastori Pisa on erehtynyt puhuessaan sankarivainajien taivaaseen pääsystä.⁸¹

Pojissa sankarimyyttiä rakentava diskurssi vesittyy jo yksin siitä syystä, että teoksessa on paljon muunkinlaisia sankareita kuin sotilaat. Poikien sankari-ihanteita ovat esimerkiksi kaljatrokarit, jotka käyttelivät helpolla hankittuja rahojaan huolettomasti. Myös pojilla itsellään on kova hinku esiintyä sankareina. Sankarinmaitta he koettavat hankkia erilaisilla tempauksilla kuten vaihtamalla villavaatteisiin saksalais-sotilailta kameran ja konjakkia. Kohtalokkain seikkailu on ammuksen varastaminen saksalaisilta, sillä naapurikaupunginosa Tuiran poikia kuolee ”sankareina” ammuksen räjäyttämiseen.⁸²

Immun veljen liikan kaatuminen voimistaa hetkeksi sankarimyyttiä rakentavan diskurssin voimaa Rintalan teoksessa. Sota-ajan nuorilla oli tarve henkisesti valmistautua siihen, että he itsekin joutuvat rintamalle.⁸³ Näin tekee myös Immu. Liikan tyttöystävän Liisan isä johtaja Toikka käyttää voimakkaasti isänmaallisia kielikuvia siitä, miten Suomen nuoriso ”taistelee ja uhraa itsensä” ja miten ”jalojen nuorukaisten kuolema” velvoittaa taistelemaan lopulliseen voittoon asti. Sankariunelmat valtaavat Immunkin mielen, ja hän hokee Toikalta lähdettyään kadulla: ”Suomen kunnia, Suomen kunnia.” Hän päättää ilmoittautua vapaaehtoisena armeijaan:

”[H]änestä tulisi upseeri, hän kaatuisi ja koulun seinällä valkeassa laatassa olisi hänenkin nimensä, Iikka Kaarelan nimen alla, se olisi komeata, veljekset, lahjakkaita poikia, sanottaisiin. [...] Luutnantit Iikka ja Ilmari Kaarela, pro patria.”⁸⁴

Immun isänmaallinen innostus loppuu kuitenkin lyhyeen, kun kadulla häntä vastaan kävelee liikan morsian Liisa saksalaisen upseerin käsikynkässä. Iikka oli lähtenyt taisteluun kuvannollisesti Liisan kunnian puolesta eikä Immu enää käsitä, minkä puolesta veli oikeastaan kuoli.⁸⁵ Kohtaus nostaa esiin jatkosodan kestopu-

heenaiheen, suomalaisnaisten ja saksalais-sotilaiden suhteet, joita pidettiin epäisänmaallisina.⁸⁶ Sankarimyytti tuhoutuu Immun silmissä lopullisesti. Kohtauksessa havainnollistuu, miten kotirintama toimi sankarimyytin vahvistajana.⁸⁷ Sotilaat olivat sankareita niin kauan kuin heitä kotirintamalla kohdeltiin sankareina. Siksi sosiaalinen normisto keskittyi siihen, että rintamalla oleville osoitettiin kunnioitusta. Naisten rooli oli keskeinen tässä käytännössä; he saattoivat toiminnallaan joko nostaa tai suistaa sankarin.

Sankarimyyttiä purettaessa kaunokirjallisuus tuo esiin sankareiden inhimilliset piirteet, niin hyveineen kuin vikoineen. Veljen varjon sankari Esko on itse asiassa ollut tyhjänpuhujia, joka on Helsingissä opiskellessaan tehnyt vekseleitä ja tuhlanut vanhempiensa rahoja. Veljelleen Esko on ollut julma, piessyt tätä suksisauvalla ja nauranut, kun Taisto ei ole päässyt huonoilla jaloillaan pakoon.⁸⁸ Kadotetussa puutarhassa sanka-

75. Hämäläinen (2007) 167.

76. Rintala (1985) 279–280.

77. Hämäläinen (2007) 170–171.

78. Pekka Tarkka näkee pastori Pisan hahmossa jopa paholaismaisia piirteitä, ks. Pekka Tarkka (1966) *Paavo Rintalan saarna ja seurakunta. Kirjallisuussosiologinen kuvaus Paavo Rintalan tuotannosta, suomalaisen kirjaston rintamista ja kirjallisuuden asemasta kulttuurin murroksessa*, Helsinki: Otava, 47–48.

79. Rintala (1985) 55.

80. Rintala (1985) 60.

81. Rintala (1985) 60. Jatkosodan aikana tämänkaltaista pohdintaa käytiin kirkollisissa piireissä yleisemminkin, ks. Kemppainen (2006a) 158.

82. Rintala (1985) 33, 141–142, 278.

83. Pystynen (2007) 40.

84. Rintala (1985) 281.

85. Rintala (1985) 282.

86. Marianne Junila (2005) 'Rintarinnan – suomalaiset siviilit ja saksalaiset joukot Pohjois-Suomessa', teoksessa Jari Leskinen ja Antti Juutilainen (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*, Helsinki: WSOY, 695.

87. Maskuliinisen rintaman ja feminiinisen kotirintaman kytköksestä ks. Joshua S. Goldstein (2001) *War and Gender. How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge: Cambridge University Press, 301, 304, 309.

88. Joenpelto (1983) 13, 73.

rivainaja inhimillistetään myönteisellä tavalla. Arkun kannelle asetetaan kasveja kesähuvilalta, paikoilta joissa Leo leikki lapsena ollessaan ja kuljeskeli viimeisellä lomallaan. Hautajaistilaisuudessa Elisabet soittaa Leon lapsuudenaikaisen kehtolaulun. Tohtori muistaa pojan sellaisena kuin tämä oli vauvana Elisabetin sylissä. Sävelmä murtaa sankarimyyttiä rakentavan diskurssin isänmaallisen kultauksen ja tuo hetkiseksi esiin vanhempien aidon inhimillisen tunteen kuolleelle pojalle.⁸⁹

Sankarivainaja on itse asiassa eufemistinen ilmaus sille, että sotilas on kuollut, konkreettisesti ruumis. Kuoleman arkisen prosessin kuvaus on yksi keino purkaa sankarimyyttiä. Ruumiillisuudesta aiheutui käytännön vaikeuksia erityisesti kesällä 1944, jolloin vihollisen suurhyökkäys asetti kaatuneiden evakuoinnille omat haasteensa. Kesä oli kuuma ja vainajat olivat nopeasti hajoamistilassa aiheuttaen sietämättömän hajun ja terveydellisen vaaran. Vaikeuksista huolimatta ruumiiden rautatiekuljetuksia kotiseudulle jatkettiin. Evakuoimiskeskukset lähettivät kesällä 1944 kotiseudulle yli 7 500 kaatunutta, noin tuhat haudattiin sotanäyttämölle ja kentälle jäi noin 3 500 vainajaa. Huollettaviksi saaduista tunnistamatta jäi 200.⁹⁰

Kuumana kesänä ruumiit alkoivat mädäntyä jo kotimatalla. Hämäläisen Kadotetussa puutarhassa arkuista ilmaan leviävä mädäntyneen löyhyä estää Elisabetia löytämästä isänmaallista sanottavaa miehensä menettäneelle vaimolle, jota hän on päättänyt tukea surun hetkellä. Sivistyneenä ihmisenä hän kokee velvollisuudekseen lohdutuksen sanojen lausumisen, mutta ei pysty viipymään arkun äärellä. Elisabet vie nenäliinan kasvojensa eteen ja hoippuu ulos kalpeana.⁹¹ Sankarin ”tomumaja” on käytännössä sellaisessa tilassa, ettei edes isänmaallinen ihminen kestä olla samassa huoneessa. Rintalan pojat reagoivat vastaavaan tilanteeseen toisin. Kuolema ja ruumiit ovat asioita, jotka sinänsä kiinnostavat kasvuikäisiä poikia. Immu tuntee mädänneen äitelän hajun kappelissa, jossa perhe käy likan

ruumista katsomassa. Silti likka on kaunis ruumis ja hänen kuolemansa oli ”onnellinen ja nopea”, luoti oli lävistänyt sydämen:⁹²

- Onpa kuuma, oli hyvä, että likka saatiin hautaan ennenku mätäkuu alakaa.
- Eikö tuo lie ollu jo melekosen mätä nytkin, Matti sanoi, häntä harmitti, hänestä Immu puhui kuin olisi halunnut leuhkia ruumiin näkemisellä.⁹³

Joepellon Veljen varjo puolestaan tuo esiin, että karuimmillaan vainajat ovat vaikeasti tunnistettavissa. Henkensä lisäksi he ovat saattaneet kadottaa nimensä. Asemalla Taisto joutuu availemaan arkun kansia tunnistamista varten eli paljastamaan vainajat, sen mikä piirteistä on jäljellä, vieraille kauhisteleville tai välinpitämättömillemä katseille. Erään arkun päällä lukee kyllä nimi, Rinne, mutta ei kotipaikkaa. Arkku kiertää kuusi kuukautta kaikilla maan asemilla, eikä kukaan tunne vainajaa.⁹⁴

Vainajien käsittelyn kauheus ja traagisuus korostuu Joepellon teoksessa ilmeisesti taiteellisen tehon saavuttamiseksi. Vainajien tunnistus ja lähettäminen kotiseudulle oli sota-aikana organisoitu olosuhteisiin nähden itse asiassa hyvinkin järjestelmällisesti. Kuolleet sotilaat tunnistettiin rintamalla tuntolevyjen ja tuntokorttien avulla kaatuneiden evakuoimiskeskuksissa. Vainaja saatettiin lähettää tunnistettavaksi suojeluskuntapiiriin silloin, jos hänen kotiseutunsa oli tiedossa. Tunnistamattomat vainajat haudattiin kenttähautausmaahan tai lähiseudun sankarihautausmaahan.⁹⁵ Myös sotilaat itse ymmärsivät kaulassaan olevan tuntolevyn tärkeyden.⁹⁶ Asemalta toiselle matkaava sotilasvainaja Rinne jää kirjalliseksi symboliksi sankarista, jolle ei löydy omaisia eli surijoita – ei muita kuin asemavirkailija Taisto, joka suree veljensä ohella kaikkia sodassa kaatuneita.

Myös Hämäläisen Kadotetun puutarhan Pekka, Leon veli, ajattelee kuolleiden evakuoimiskeskusta, jossa Leo on siistitty arkkuun pantavaksi. Pekka pohtii, mitä sivistyneet isänmaalli-

sia fraaseja käyttävät hautajaisvieraat olisivat sanoneet, jos olisivat nähneet kuoleman todellisuuden:

"[V]oi olla että hän [Leo] siellä tuntelevyn perusteella oli saanut takaisin nimensä, jonka oli kadottanut maatessaan kuolleitten kuormassa autossa, väliaikaisesti kadottanut ja saanut takaisin, vaikka ei voinut KEKissä saada takaisin henkeään eikä kadottamiaan jäseniä."⁹⁷

Kaatuneen tunnistus oli eräänlainen viimeinen palvelus kuolleelle sotilaille. Tunnistus mahdollisti sen, että vainaja voitiin lähettää kotiseudulle ja hän sai siellä osakseen sankarille kuuluvat sotilashautajaiset. Pahin mahdollisuushan oli, että sotilas tai hänen ruumiinsa katosi ja omaiset jäivät vuosikausiksi epätietoisuuteen hänen kohtalostaan.

Sittenkin kaikkein mukavinta oli olla elossa kuin olla sankari. Polion voittaman jalan takia Taistoa ei kelpuutettu rintamalle eikä sotasankariksi, mutta jälkepäin hän näkee sen hyväksi asiaksi muistaessaan täyteen kuormatut ruumisvaunut.⁹⁸ Veljensä varjoon jäänyt Taisto ajattelee:

"Esko oli sankari, mutta oliko hänellä siitä mitään iloa. Että kehykset olivat kiillotetut ja kirkas pyhimyksenkehä oli piirretty pään yli korvasta korvaan. Marmorilaatan alla hän kuitenkin oli, kalpea veli, makasi liikkumattomana eikä voinut mitään."⁹⁹

Sodanjälkeinen kaunokirjallisuus suhtautui sankarikuolemaan ja suremiseen ristiriitaisin tuntein. Sodan uhrausten arvon arviointi ei käynyt sodan jälkeen poliittisesti ja henkisesti muuttuneissa olosuhteissa enää ongelmattomasti.¹⁰⁰ Kirjallisuuden idealistis-eeppinen sodankuvauksen perinne oli väistymässä realistisen, ruohonjuuritason kokemusta painottavan sotaromaanin ja sankaruutta kyseenalaistavan modernistisen sotakirjallisuuden tieltä.¹⁰¹ Kirjallisuuskritiikissä vaadittiin idealismista luopumista sekä

tyhjen fraasien ja onttojen korusanojen hylkäämistä.¹⁰² Samaan aikaan myös kuvanveisto pyrki irtautumaan klassisista ihanteista kohti realistisempaa, arkisempaa sankaruutta.¹⁰³ Vastaava irtottautuminen kansallisesta, sankaruudesta myyttiä rakentaneesta diskurssista oli esimerkiksi Englannissa tapahtunut jo ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Toinen maailmansota oli saanut kuvastonsa tavallisten kansalaisten kestävyydestä sodan koettelemuksissa.¹⁰⁴

Joenpellon, Hämäläisen ja Rintalan teoksissa tiedostetaan suremiseen liittyvät normit ja sosiaalinen paine tapahtuneen hyväksymiseksi, mutta tuodaan myös esiin inhimillinen puoli, suuttumus ja pettymys nuoren elämän päätymisestä sodan vuoksi. Varovasti pohditaan myös sitä, keiden oli vastuu sodasta ja sen kylvämästä kuolemasta. Erityisesti miesten surun kuvauksessa on aineksia sankarimyytin purkamiseen. Lopulta sankareista saadaan nähdä myös inhi-

89. Hämäläinen (2007) 169, 176. Rintamasotilaiden keski-ikä kesällä 1944 oli 23 vuotta ja nuorimmat tulivat sotaan suoraan lapsuudenkodistaan, ks. Meinander (2009) 205–206.

90. Erkki Kansanaho (1991) *Papit sodassa*, Helsinki: WSOY, 381–382.

91. Hämäläinen (2007) 83.

92. Rintala (1985) 284.

93. Rintala (1985) 285.

94. Joenpelto (1983) 70.

95. Kansanaho (1991) 70–71; Kemppainen (2006a) 71, 73; Meinander (2009) 204.

96. Pystynen (2007) 151.

97. Hämäläinen (2007) 172–173.

98. Joenpelto (1983) 73.

99. Joenpelto (1983) 66.

100. Tepora (2008) 127.

101. Niemi (1999) 118–125.

102. Risto Turunen (1999) 'Kirjallisuuspolitiikan vanhat ja uudet rintamat', teoksessa Pertti Lassila (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 3, Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*, 45–53.

103. Lindgren (2000) 205.

104. Judy Giles & Tim Middleton (1995) *Writing Englishness 1900–1950. An introductory sourcebook on national identity*, London and New York: Routledge, 6–7, 110–114. – Elina Martikaisen nyt julkaistu artikkeli on läpikäynyt teellisen vertaisarvioinnin.

millinen ja jopa lahoavan ruumiillinen kuvaus. Sankarikuolemaan liittyvää isänmaallista puhuntaa sodan jälkeen kirjoitetut teokset luotavat korkeintaan ironisoiden. Kuolemalle ja siitä rakennetulle sankarimyytille uskalletaan myös pelkoa uhmaten nauraa ja viimein pyristellä pois

veljen varjosta. Teosten sanoma on tiivistettävissä ajatukseen, että kaatuneita sotilaita oli surtava, ei niinkään sankareina vaan kadotettuina läheisinä, sellaisina inhimillisinä nuorina miehinä kuin he eläessään olivat.

Sotaleski, sankarivainajan kuva pöydällä. Suomen Kuvapalvelu / Havas.

Tilan identiteetti

Pekka Piiparinen

Kun rakennus ei kuollutkaan

TILAN JA PAIKAN MERKITYS
JOENSUUN PUISEN KAUPPAHALLIN
UUDELLEENRAKENTAMISPYRKIMYKSISSÄ

Joensuun vanha kauppahalli valmistui vuonna 1902, ja se purettiin vuodenvaihteessa 1968–1969. Purkamisen herätti suurta huomiota koko Suomessa, ja myöhemmin on käyty keskustelua, pitäisikö tontille rakentaa vanhan kauppahallin näköinen uusvanha rakennus. Kauppahallin rakennussuojelukiista 1960-luvun lopulla sekä puiosen hallin lukuisat uudelleenrakentamispyrkimykset antavat näkökulmia siihen, millainen merkitys yksittäisellä paikalla ja rakennuksella voi olla kaupunkilaisten ja kaupunkialueen identiteetteihin.

Suomesta löytyy useita kaupunkeja, joissa kaupatori on koko kaupungin keskipiste. Näihin kaupunkeihin lukeutuvat mm. Turku, Kuopio, Mikkeli, Vaasa, Hämeenlinna ja Joensuu. Monissa kaupungeissa torien yhteyteen tai niiden välittömään läheisyyteen on rakennettu kauppahalleja, joista tunnetuimmat lienevät Helsingin Hakaniemen torilla ja Kuopion torilla. Yhteensä Suomeen rakennettiin aikoinaan noin 60 kaup-

pahallia. Myös Joensuu kuuluu vanhoihin tori- ja kauppahallikaupunkeihin, mutta suurten ja keskisuurten kaupunkien joukossa se on niitä harvoja, jotka eivät ole kyenneet säilyttämään vanhaa historiallista halliaan.

Suomalaisten kauppahallien perustamistoimet ulottuvat 1880-luvulle saakka, jolloin annettun terveydenhoitoasetuksen tavoitteena oli pyrkiä parantamaan toreilla myytävän ruoan hygieniatasoa. Suomen vanhimmat hallit sijaitsevat Helsingissä (1889) ja Turussa (1896). Muita 1800- ja 1900-luvun taitteessa rakennettuja ja yhä toiminnassa olevia perinteikkäitä halleja on myös Tampereella (1898), Oulussa (1901), Kuopiossa (1902) ja Vaasassa (1902). Kauppahallien rakentamisen kulta-aikaa oli siis vuosisatojen vaihde.¹

2000-luvun puolella kauppahallitoiminta on jälleen pirstunut, mikä on tulkittu yhdeksi seuraukseksi yksilöllisestä elämäntavasta. Kauppahallien palvelu on koettu henkilökohtaisemmaksi ja asiantuntevammaksi marketteihin verrattuna.² Kauppahallien vetovoimaa on selittänyt myös toiminnan vuorovaikutuksellisuus. Se ei koske ainoastaan kauppiaan ja asiakkaan suhdetta, vaan myös kauppiaiden keskinäistä kanssakäymistä.³ Oulun kauppahallin asiakkaista

1. Petra Gyllenberg (2007) *Tuoksuja ja tunnelmia. Kauppahallit Suomessa*, Jyväskylä: Multikustannus, 98–102.

2. Mm. *Talouselämä* 6.2.2006, internetjulkaisu.

3. Jussi Laukkanen (2009) *Hallin suojassa. Tutkimus Helsingin kauppahallien vuokrauksesta ja hallien merkityksestä hallikauppiaille ja kaupungille*, Helsinki: Helsingin yliopisto, 80.

Puinen kauppahalli valmistui vuonna 1902. Museovirasto.

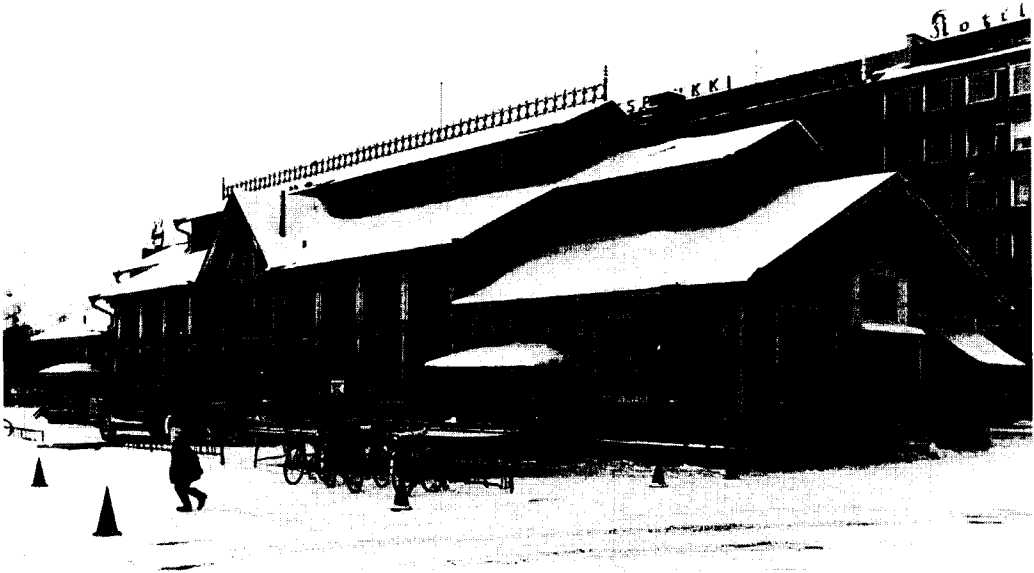
tehdyn tutkimuksen mukaan hallin parhaimmaksi puoleksi nousivat rakennuksen historialliset puitteet, jotka ovat edesauttaneet halliin syntynyttä omaa rauhallista ilmapiiriä tuoksuineen ja äänineen.⁴ Useita suomalaisista kauppahalleja onkin brändätty tietoisesti, ja niiden historiaa käytetään hallien markkinoinnissa sujuvasti hyväksi. Useilla kauppahalleilla on esimerkiksi omat graafiset tunnuksensa ja internetsivunsa. Vanhimpia halleja on valjastettu myös kaupunkien matkailutoimintaan.⁵

Kamppailu puisesta hallista

Joensuun kauppahalli otettiin käyttöön vuonna 1902, ja sen suunnitteli rakennusmestari Aaro V. Pitkänen. Halli edusti tyyliltään vuosisadan alussa vallinnutta kansallisromantiikkaa. Kun useisiin suomalaisiin kaupunkikeskuksiin rakennettiin kiviset kauppahallit, sai Joensuu muutaman muun kaupungin kanssa tyytyä rakennusmateriaaleiltaan halvempaan puiseen ratkaisuun. Vuonna 1928 hallia laajennettiin molemmista päistä keskiosaa matalammilla osilla.

Kuten Joensuun muuta puurakennuskantaa ei myöskään kauppahallia pidetty aikoinaan arvokasrakennuksena. Ensimmäisen kerran kauppahallin purkamista esitti vuonna 1927 Otto-livari Meurman (1890–1994) Joensuun keskustaa koskevan suunnitelmansa yhteydessä. Siinä Meurman kaavaili torin etelä- ja pohjoisreunoille kahutta kauppahallia tai vastaavasti toisesta rakennuksesta keskusautotalia.⁶ Kun arkkitehti Markus Tavio (1911–1978) laati 1940-luvulla keskustaan uudet suunnitelmat, myös hän ehdotti puisen kauppahallin korvaamista uudisrakennuksella.⁷ Kummankaan arkkitehdin suunnitelmat eivät toteutuneet, ja kauppahallin kohtalo siirtyi 1960-luvulle. Kun Joensuun koko ruutu-kaavan käsittävä asemakaava valmistui 1960-luvun alussa, siinä esitettiin kauppahallin purkamista ja uuden rakentamista torin toiselle reunalle.

Joensuun puisen kauppahallin fyysisen elinajan tarina kertoo myös joensuulaisen rakennus-suojelun alkuaajoista. Näkyvimmäksi hallin – ja samalla laajemmin kaupungin puutalokannan –

Joensuun kauppahallin palauttamispyrkimyksissä on huomioitu ennen kaikkea alkuperäinen vuonna 1902 valmistunut hallin keskiosa. Sen sijaan 1920-luvun lopulla tehtyjä lisäsiipiä ei ole palautussuunnitelmissa haluttu ottaa mukaan toteutukseen. Pohjois-Karjalan museo.

puolustajaksi nousi lopulta kaupunginarkkitehti Mauno Tuomisto. Hän muistaa, ettei hän tullessaan Joensuun kaupungin kaupunginarkkitehdin virkaan vuonna 1963 ollut perehtynyt rakennussuojeluun juuri lainkaan, sillä opiskeluaikana Teknillisessä korkeakoulussa ei rakennussuojellisia seikkoja painotettu. Tuomisto tutustuikin rakennussuojeluun työkentällään Joensuussa, ja ”herääminen” asiaan tapahtui joensuulaisten arkkitehtikollegoiden välityksellä.⁸

Kun puinen kauppahalli päätyi uhanalaiseen asemaan 1960-luvun jälkipuoliskolla, puolusti Tuomisto vanhaa hallia voimakkaasti niin julkisuudessa kuin kaupungin organisaation sisälläkin. Tuomisto teki oman esityksensä tavoista, joilla rakennusta voitaisiin käyttää jatkossakin. Hänen mielestään vanha halli olisi voinut jäädä liike-elämän käyttöön kylmänä tilana, jolloin sinne olisivat sopineet mm. vaateliikkeen ja tuoreiden maatalouselintarvikkeiden myynti.⁹ Tämä olikin tyyppillinen kaupungin arkkitehtitoimiston (nykyinen kaupungin kaavoitus) menetelmä puurakennusten säilyttämiseksi: mikäli ne

haluttiin suojella, niille tuli suunnitella jo etukäteen sopivat käyttötarkoitukset. Strategiaa toteutettiin useisiin puurakennuksiin 1960- ja 1970-luvulla, jolloin rakennusten säilyttämisen ohella kaupunki sai tyydytettyä omat kasvaneet tilatarpeensa.¹⁰

4. Terhi Kurttila ja Jukka Pennanen (1992) *Muuttuva tori ja ihminen. Etnografinen tutkimus Oulun kauppatorista ja sen ihmisistä vuosisadan alusta nykypäivään*, Oulu: Oulun yliopisto, 40, 61 ja 65.

5. Gyllenberg (2008) 98.

6. Timo Tuomi (2005) *Kaupunkikuvan muutokset. Suomalaisen kaupunkikeskustojen suunnittelun tavoitteiden ja todellisuuden kohtaamisesta toisen maailmansodan lopusta 1960-luvun puoliväliin*, Vammala: Helsingin yliopisto, 174–175.

7. Kalevi Ahonen (1986) *Joensuun kaupungin historia II. Vuodet 1921–1953. Pienkaupungista teollisuuskaupungiksi*, Joensuu: Kirjapaino Oy Maakunta, 165–166.

8. Mauno Tuomiston haastattelu 9.11.2009.

9. Joensuun kaupunginhallitus 12.8.1968 § 906, liite 2. Joensuun kaupunginarkisto.

10. Mm. Mauno Tuomiston haastattelu 9.11.2009.

Joensuun vaikuttajatahot joutuivat valitsemaan puolensa kauppahallin säilyttämiskiistassa. Yksityisissä suunnittelutoimistoissa työskentelevien arkkitehtien sekä lääninarkkitehdin mielestä kaupungissa tuli olla ajallisia kerrostumia ja maamerkkejä, ”jotta ihmiset siellä viihtyisivät ja tunsivat olonsa turvalliseksi.” Arkkitehdit ehdottivat kauppahallia kahvilatoiminnalle, matkailun informaatiopisteeksi ja näyttelytiloiksi.¹¹

Henkilökohtaisena näkemyksenään kaupunginarkkitehti Tuomisto lisäsi, että puinen halli oli eräs Joensuun liikekeskustan merkityksellisimmistä rakennuksista ja että sillä oli kaupunkikuvaan myönteinen vaikutus. Vanha halli oli tuonut ”torikuvaan siinä tarvittavan Joensuun kaupungin historiaan liittyvän erittäin persoonallisen ja koristeellisen lisän.” Tuomisto piti kauppahallin säilyttämiskysymystä koko kaupungin asiana, ja hänen mielestään kauppahallia koskeva päätös tulisi mittamaan omalla tavallaan kaupunkilaisten kulttuurisen sivistyksen tasoa.¹²

Kaupungin hallinnon sisällä hallin kohtalo aiheutti suurta mielipiteiden hajontaa. Lautakunnista kiinteistö- ja yleisten töiden lautakunta asettui purkamisen kannalle, mutta julkisivulautakunta halusi säilyttää rakennuksen. Kaupungin johtavasta virkamieskunnasta vain Tuomisto asettui puolustamaan säilyttämistä. Esimerkiksi kaupunginjohtaja Tauno Juntunen näki, ettei hallin ”rakennustaiteellinen ja -historiallinen arvo kuitenkaan liene suuri”. Kaupunginjohtaja vetosi Muinaistieteellisen toimikunnan (vuodesta 1972 Museovirasto) rakennusinventointeihin, joissa kauppahallia ei esiintynyt. Vaikka kaupunginhallitus asettui hallin säilyttämisen kannalle, hyväksyi kaupunginvaltuusto purkamisen äänin 26–13.¹³

Muinaistieteellisen toimikunnan rooli Joensuun 1960-luvun rakennussuojelussa on mielenkiintoinen. Kun toimikunta inventoi 1960-luvun alkupuoliskolla Joensuun puurakennuksia, sen kiinnostus kohdistui yksinomaan Pielisjoen var-

rella sijaitsevan Rantakadun pieneen puutalokonaisuuteen, jonne oli aikoinaan rakentunut etupäässä kaupungin porvariston kauniisti koristeltuja asuin- ja liikerakennuksia. Vaikka puinen kauppahallirakennus oli maamme suurissa ja keskisuurissa kaupungeissa harvinaisuus ja kykeni kilpailemaan rakennustaiteen saralla Rantakadun rakennusten kanssa, oli Muinaistieteellisen toimikunnan arvostus sangen matala tätä kaupungin erästä kiintopistettä kohtaan. Lausunnossaan se esitti hallin säilyttämistä, mutta poistettavaksi siitä siipirakennukset, jotka olivat valmistuneet 1920-luvun lopulla. Muinaistieteellinen toimikunta piti kauppahallia vain paikallisesti arvokkaana rakennuksena.¹⁴

Kauppahalleja purettiin vuosien 1950 ja 1980 välisenä aikana Joensuun lisäksi mm. Haminassa, Hangossa, Helsingissä, Kokkolassa, Kotkassa, Lahdessa ja Lappeenrannassa. Kuitenkin vain kolmessa kaupungissa, Joensuussa, Kotkassa ja Tampereella, kamppailu kauppahallien säilymisestä sai kaupunkilaiset ensisijaisesti puolustuskannalle. Kotkassa pitkällisen suojelutaiston aikana kauppahalli purettiin helmikuuisena yönä vuonna 1974. Joensuussa ei vielä 1960-luvulla rakennussuojelukysymysten yhteydessä järjestetty kansanliikkeitä, mutta rakennetun ympäristön suhteen valveutuneimmat kaupunkilaiset ja eri toimijatahot pyrkivät vaikuttamaan yleiseen ja poliittiseen ilmapiiriin ennen kaikkea lehtikirjoitusten avulla.¹⁵

Uusi halli vanhan peilinä

Puisen kauppahallin voimakkain puolustaja sai tehtäväkseen suunnitella torille uuden kauppahallin. Uuden hallin pääsuunnittelijana toimi kaupunginarkkitehti Mauno Tuomisto, ja rakennus valmistui kauppatorin eteläreunalle vuonna 1968. Tyyllillisesti se oli puhdasta modernismia. Kauppahalliongelmaa ei kuitenkaan saatu ratkaistua kuin osittain, sillä uutta kauppahallia on jo vuosikymmenten aikana pidetty Joensuun rumimpina rakennuksena. Esimerkiksi vuonna 1997 konsulttiyrityksen tekemässä kaupunkilais-

Kaupunginarkkitehti Mauno Tuomiston suunnittelema kauppahalli torin etelälaidalla talvella 2009. Pekka Piiparinen.

kyselyssä kauppahalli äänestettiin keskustan rumimmaksi rakennukseksi ylivoimaisella ääntenemmistöllä.¹⁶ Joensuun kauppahallin purkamista tai perusteellista ulkoasun korjaamista onkin vaadittu jo pitkään lukuisissa Pohjois-Karjalan maakuntalehtien mielipidekirjoituksissa. Purkamisesta on tehty vuosien saatossa myös useita kansalais- ja valtuustoaloitteita.¹⁷

On ilmeistä, että Mauno Tuomiston suunnittelema uusi kauppahalli antoi selkeän vertailupohjan purettulle puuhallille. Vertailu korostui siinäkin mielessä, että vanhan hallin purkaminen tapahtui torin pohjoislaidalta samoihin aikoihin kun uudisrakennus valmistui torin etelälaidalle. Uusi kauppahalli onkin ollut kaupunkilaisille stimuloivana tekijänä heidän arvioidessaan sitä, mitä he olivat kaupunkikuvastaan menettäneet. Suomen ehkä tunnetuin vertailu purettuun historialliseen kohteeseen ja uudisrakennuksen välillä on Helsingin Katajanokalla sijainnut Normménin talo (1897) ja sen paikalle rakennettu Alvar Aallon suunnittelema Enson pääkonttori (1962).

Jos Joensuun kaupungin katsotaan tehneen virheen purkaessaan puisen kauppahallin, niin

virheitä tapahtui myös uuden kauppahallin kohdalla. Valmistuessaan se ei nimittäin ollut aivan sama, millaisena se lähti kaupunginarkkitehti Mauno Tuomiston suunnittelupöydältä. Tuomiston piirroksissa hallin kehykset saatiin arvokkaanoloisiksi pronssimateriaalin avulla ja

11. Joensuulaisten arkkitehtien lausunto kaupunginhallitukselle vuonna 1968. Joensuun kaupunginarkkisto.
12. Joensuun kaupunginhallitus 12.8.1968, 906 §, liite 2. Joensuun kaupunginarkkisto.
13. Pertti Elsinen (1998) *Joensuun historia VI. Vuodet 1954–1980*, Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 44–45 sekä Joensuun kaupunginhallitus 12.8.1968, 906 §, liite 1 ja kaupunginvaltuusto 26.8.1968, 226 §. Joensuun kaupunginarkkisto.
14. Muinaistieteellisen toimikunnan lausunto Joensuun kaupungin arkkitehtitoimistolle 9.8.1968. Kansiossa Vanha kauppahalli. Joensuun kaupunginarkkisto.
15. Mm. Jarmo Pulkkinen (1977) Joensuun vanhan kauppahalli, Tampere: Tampereen yliopisto 18. Pohjois-Karjalan maakuntakirjasto.
16. Joensuun keskustan kehittäminen (1997), Joensuu: Joensuun kaupunki, 12. Joensuun teknisen viraston kaavoitus
17. Kauppatorin asemakaavan muutoksen selostus 22.8.2007 ja täyd. 31.10.2007. Joensuun teknisen viraston kaavoitus.

sokkelit peitettiin luonnonkivillä. Hallista pyrittiin tekemään kepeänoloinen. Valaistukseen kiinnitettiin erityistä huomioita ja pimeässä hallin oli suunniteltu loistavan lyhtymäisenä. Näin halli oli tarkoitettu keskustan tärkeimmäksi valaistuselementiksi, voidaan ehkä puhua jopa valotaideteoksesta. Kaupunki halusi kuitenkin edetä säästeliäällä linjalla, sillä pronssi vaihtui alumiiniin ja luonnonkivet betoniin. Myös galvanoitu pelti tuli uutena elementtinä juuri toteutusvaiheessa. Julkisivujen valaistustakin heikennettiin alkuperäisistä suunnitelmista. Lopulta vuosikymmenien saatossa koko halli ajautui hoitamattomaan ja likaiseen tilaan.¹⁸ Onkin mielenkiintoista pohtia, olisivatko joensuulaiset alkaneet kaivata vanhan hallin palauttamista, mikäli Tuomiston suunnitelmat olisivat toteutettu alkuperäisinä. Onhan selvää, että korkeatasoisilla materiaaleilla rakennuksesta olisi tullut nykyistä huomattavasti laadukkaampi urbaani tilaelementti.

Joensuun kaupungin kaavoitus on puoltanut jo pitkään Tuomiston suunnitteleman hallin korjausta samalla kun vanhan hallin palauttamiseen on suhtauduttu kielteisesti. Kaupunki sekä yksityiset arkkitehdit ja arkkitehtitoimistot ovat esittäneet useaan otteeseen näkemyksensä kauppahallin ulkoista olemusta toisinaan radikaalistikin muuttavista peruskorjaussuunnitelmista.¹⁹ Hallin suunnittelija Mauno Tuomisto on kuitenkin halunnut varjella rakennuksen alkuperäisiä ideoita. Vuonna 2000 kaupungin taloudellisen tilanteen ollessa parempi kuin 1960-luvulla hän ehdottikin, että hallin kunnostus voitaisiin toteuttaa suunnitteluvaiheen laadukkailla julkisivumateriaaleilla.²⁰ Uuteen kauppahalliin ei ole toteutettu tähän päivään mennessä julkisivuremonttia eikä sen muotoihin ole kajottu.

Aivan uudenlaisen näkemyksen julkiseen keskusteluun esitti Pohjois-Karjalan museo vuonna 2007 kauppatorin asemakaavan muutoksen yhteydessä. Museon mielestä Tuomiston suunnittelema kauppahalli tulisi suojella sellaisenaan oman aikakautensa muistona, joskin

myös hallin laajennuksiin museo suhtautui myönteisesti.²¹ *Karjalainen* uutisoi, että museon mielestä makuasiat, kuten kaupunkilaisten kriittinen suhtautuminen rakennuksen ulkoiseen olemukseen, eivät voineet ratkaista suojelukysymyksiä. Museon mielestä ensisijaisina kriteereinä tuli pitää kulttuuri- ja rakennushistoriallisia arvoja, joiden määrittelemineen kuului asiantuntijoille. Museo vetosi kannanotossaan juuri vanhan puisen hallin purkuprosessiin. Museon mielestä puisen kauppahallin purkaminen osoitti, että 1960-luvun lopulla ei kyetty näkemään vanhan hallin arvoja, vaan niitä alettiin oivaltaa vasta myöhemmin. Näin voisi tapahtua tulevaisuudessa nykyisen kauppahallin kohdalla.²² Myös Joensuun kaupungin kaavoitusosastolla oli mietitty hallin suojelua kauppatorin asemakaavan muutoksen yhteydessä, mutta ajatuksesta luovuttiin, koska suojelun läpimeno luottamusmieskäsittelyssä ei näyttänyt realistiselta.²³

Kuollut ei kuollutkaan

Vanhan kauppahallin palauttamista alettiin ajaa melko pian sen purkamisen jälkeen. Puisen hallin uudelleenrakentamishankkeiden eturintamassa ovat olleet muutamat arkkitehdit, liikemiehet ja poliitikot. Merkittävin kauppahallin palauttamista ajanut taho on ollut Vanhan Kauppahallin Ystävien Seura, joka perustettiin vuonna 1974, vain viisi vuotta vanhan hallin purkamisen jälkeen. Seuran tarkoituksena on todetaan, että sen ainoana tavoitteena on vanhan kauppahallin jälleenrakentaminen Joensuun kauppatorille alkuperäiselle paikalleen. Seuran näkyvimät hahmot ovat olleet toimitusjohtaja Heikki Kärkkäinen ja arkkitehti Heikki Kukkonen.²⁴

Vielä 1970-luvulla Vanhan Kauppahallin Ystävien Seuran toiminta jäi vaatimattomaksi, ja vuosikymmenen näkyvimmästä palauttamisesityksestä vastasi arkkitehtiylioppilas Jarmo Pulkkinen. Vuonna 1977 hän laati harjoitustyössään suunnitelman Joensuun keskusta-alueen uudeksi ilmeeksi. Pulkkinen esitti sekä Tuomiston

suunnitteleman hallin säilyttämistä että alkupe-
räisten Aaro V. Pitkäsen piirustusten mukaisen
hallin rakentamista entiselle paikalleen Siltaka-
dun varteen. Pulkkisen visioissa uudelleenra-
kennettua puista hallia olisi käytetty kulttuuriti-
laisuuksiin.²⁵

Seuraava yritys vanhan kauppahallin palaut-
tamiseksi oli jo selkeästi aiempia yrityksiä va-
kaammalla pohjalla. Vuonna 1983 Vanhan
Kauppahallin Ystävain Seura esitti, että halli ra-
kennettaisiin uudelleen vanhalle paikalle vuo-
den 1902 piirustusten mukaan. Hanketta perus-
teltiin matkailullisilla ja kulttuurihistoriallisilla
syillä. Palautusajatuksen esilletuloaika katsottiin
otolliseksi, sillä niin puisen kauppahallin suoje-
lua kuin sen palautustakin vastustanut kaupun-
ginjohtaja Tauno Juntunen oli jäänyt eläkkeelle.²⁶
Merkittävää oli se, että hanke sai ensimmäisen
kerran tukea suunnittelevalta virkamiestaholta,
sillä Joensuun apulaiskaupunginjohtaja Seppo
Surakka ja 2. kaupunginarkkitehti Paavo Mykkä-
nen alkoivat tukea palauttamisasiaa. Sen sijaan
poliitikot asettautuivat varovaisen kielteiselle
kannalle. Kaupunginhallituksen puheenjohtaja
perusteli haluttomuuttaan hankkeeseen sillä,
että kaupunki oli jo panostanut persoonalliseen
rakentamiseen ja vanhan rakennuskannan säi-
lyttämiseen. Tällä hän tarkoitti Rantakadun
pientä puutalokokonaisuutta, joka oli juuri os-
tettu kaupungin haltuun. Kaupunginvaltuuston
puheenjohtaja taas piti uudelleenrakentamista
periaatteessa kannatettavana, mutta perusteli
kielteisyyttään kaupungin tiukalla taloudellisella
tilanteella sekä kauppatorin asemakaavallisilla
haasteilla.²⁷

1990-luvulla puisen kauppahallin rakenta-
mispyrkimysten historia muuttui. Tästä lähtien
tarkat rekonstruktiot jäivät vähemmälle huo-
miolle, ja esiin nostettiin vanhaa puista kauppah-
allia mukailevia rakennussuunnitelmia. Esi-
merkiksi pohjoiskarjalainen arkkitehti Antero
Turkki esitti 1990-luvulla vanhan kauppahallin
kokoa ja muotoa mukailevan puisen uudisraken-
nuksen suunnittelua ja rakentamista kauppato-

rille. Toisaalta Turkki puolsi myös vanhan hallin
kopion rakentamista torin pohjoisreunalle. Tur-
kin ajattelun esikuvat tulivat Euroopasta, missä
esimerkiksi Amsterdamin rautatieaseman edes-
tä purettu vanha puurakenteinen kukkakauppa
oli rakennettu uudelleen nimenomaan kaupun-
kilaisten vaatimuksesta.²⁸ Vuosikymmenen jälki-
puoliskolla tehtiin vielä valtuustoaloite ja kansa-
laisaloite puisen kauppahallin rakentamiseksi.²⁹
Esitykset eivät johtaneet konkreettisiin toimen-
piteisiin.

Joukko tunnettuja joensuulaisia liikemiehiä
yritti ratkaista 1990-luvun lopulla kauppatorin
kaksi tuon ajan visaisinta ongelmaa eli torinalus-
pysäköinnin ja kauppahallikysymyksen. Liike-
miesten ajatuksena oli, että torinaluspysäköinti
rakennettaisiin yksityisillä investoinneilla. Sa-
malla vuonna 1968 valmistunut kauppahalli pu-
rettaisiin ja tilalle rakennettaisiin yksityisillä va-
roilla uusi halli. Liikemiehet väläyttivät tässä yh-
teydessä myös vanhan puisen hallin kaltaista
rakennusta. Heidän pyrkimyksensä oli saada
Joensuun keskustaan niin suurta nostetta, että
myös suurten kustannusten torinaluspysäköinti
ja puinen uusvanhaa arkkitehtuuria edustava
halli olisivat olleet liiketaloudellisesti kannatta-
via hankkeita.³⁰

18. Mauno Tuomiston haastattelu 9.11.2009

19. Esim. *Karjalainen* 8.4.2000.

20. *Karjalainen* 1.6.2000.

21. Kauppatorin asemakaavan muutoksen selostus 22.8.2007 ja täyd. 31.10.2007. Joensuun teknisen viraston kaa-
voitus

22. *Karjalainen* 27.10.2007.

23. Juha-Pekka Vartiainen haastattelu 27.8.2009.

24. Heikki Kukkonen sähköposti 10.8.2010.

25. *Karjalainen* 9.10.1977.

26. Heikki Kukkonen haastattelu 2.11.2011 ja *Karjalainen* 9.10.1977.

27. Heikki Kärkkäisen haastattelu 26.10.2011 ja *Karjalainen* 9.10.1977.

28. Antero Turkin sähköposti 29.10.2009.

29. *Karjalainen* 3.5.1995 ja Kauppatorin asemakaavan muutoksen selostus 22.8.2007 ja täyd. 31.10.2007. Joensuun teknisen viraston kaa-
voitus

30. *Karjalainen* 17.3.1998.

Yrittäjävetoisesti lähdettiin vuosituuhannen taitteessa perustamaan myös yhdistystä vanhan kauppahallin kaltaisen hallin rakentamiseksi. Joensuun kauppahallitalkoot -nimisen yhdistyksen perustamiskokous pidettiin kesäkuussa vuonna 2000. Uuden toimijatahon aktiivijäsenet kävivät esittelemässä suunnitelmia kaupunginvaltuustossa. Yhdistys ilmoitti, että se ei tavoitellut puretun vanhan kauppahallin tarkkaa kopiota, vaan hallin ulkoasua olisi käytetty hyväksi ”soveltuvilta osin”. Halli olisi toteutettu perinnerakentamisen keinoin kuitenkin niin, että halli olisi vastannut ”nykyajan vaatimuksia”.³¹

Vuonna 2000 ilmapiiri puisen kauppahallin rakentamiseksi olikin jonkin aikaa myönteinen, ja Joensuun kauppahallitalkoot -yhdistys sai hankkeen suojelijoiksi sekä luterilaisen että ortodoksisen kirkon piispoja. Yhdistyksen ympärille oli tarkoitus järjestää myös kansalaisliike, jonka erääksi tehtäväksi tuli pyrkiä keräämään varoja puisen hallin rakentamiseksi. Vapaaehtoisten työntekijöiden lisäksi aktivistit pyrkivät saamaan myös materiaalista apua. Tässä he onnistuivatkin, sillä eräs puualan yritys lupasi lahjoittaa hallin rakentamiseen tarvittavan puutaran. Liike-elämän masinoima innostus loppui kuitenkin nopeasti. Muotoseikkojen vuoksi Joensuun kauppahallitalkoot ei saanut Patentti- ja rekisterihallituksen puolta viralliseksi yhdistykseksi, eikä uutta yritystä yhdistyksen rekisteröimiseksi enää tehty. Kun aktiivihenkilöt vetäytyivät hankkeesta sivuun, loppui myös puisen hallin rakentamiseen tähdännyt organisointi.³²

Liikemiesten yrityksen jälkeen voimakkaimmin aktivoitui jälleen Vanhan Kauppahallin Ystävään Seura. Vuonna 2007 toimitusjohtaja Heikki Kärkkäinen ja arkkitehti Heikki Kukkonen tekivät kansalaisaloitteen kaupunginhallitukselle uuden kauppahallin rakentamiseksi, jonka muotokieli olisi myötäillyt vanhaa purettua puista hallia. Hallin keskiosan julkisivut olisivat toteutettu tarkasti vuoden 1902 mittapiirustusten mukaan, kun taas päädyt olisi tehty 2000-luvun arkkitehtuurin muotokielellä. Päätysten julkisivu-

materiaaliksi valittiin vuolukivi, jolla haluttiin korostaa hallin maakunnallista identiteettiä.³³ Vuolukivi on Pohjois-Karjalan maakuntakivi.

Uusvanhaa hallia Kärkkäinen ja Kukkonen perustelivat kaupunkikuvallisten syiden lisäksi matkailunähtävyytenä sekä piristysruiskeena torikaupalle ja ylipäättään kauppatorin elävöittämiseksi. Rakennuksesta piti tulla yksi puurakentamisen moderneista esimerkkikohteista, ja myös rakentamisvaihe pyrittiin hyödyntämään perinteisten puurakentamisen tekniikoiden opettamisen kokeiluhankkeena. Julkisuudessa Kärkkäinen ja Kukkonen esittivät halun tehdä kunniaa myös vanhan puu-Joensuun rakentajille. Vanhaa kauppahallia myötäilevän uudisrakennuksen lisäksi seuran tavoitteisiin kuului Tuomiston suunnitteleman hallin raju saneeraus. Kauppahallihankkeiden toteuttamista varten Kärkkäinen ja Kukkonen ehdottivat, että Joensuun kaupunki perustaisi työryhmän tutkimaan heidän esittämiään ehdotuksia.³⁴

Kärkkäisen ja Kukkonen kansalaisaloite kävi läpi teknisen lautakunnan, kaupunginhallituksen ja kaupunginvaltuuston. Vastineessaan kaupunki totesi, että kauppatorille oltiin parasta aikaa laatimassa uutta asemakaavan muutosta, jonka keskeisimpänä tavoitteena oli mahdollistaa torinaluspysäköinnin rakentaminen. Uuteen kauppahallirakennukseen suhtauduttiin kielteisesti. Samalla torjuttiin Kärkkäisen ja Kukkonen esittämä työryhmän perustaminen, sillä torialueen uudisrakentamistoimet tuli ratkaista juuri asemakaavan muutoksen yhteydessä. Tämän lisäksi kaupunki ei halunnut lähteä mukaan työryhmään, joka koski yksityisrahoitteista hallihanketta.³⁵

Kukkonen ja Kärkkäinen arvioivat, että vuosikymmenten ajan joensuulaisten keskuudessa kauppahallin palauttamiselle on säilynyt kannatus, joka on pysynyt suurin piirtein saman laajuusena. Kärkkäinen toteaa, että poliittisesti sosiaalidemokraatit ovat olleet enemmän vastustavalla kannalla kuin muiden puolueiden jäsenet. 1980-luvulla vastustusta löytyi myös kau-

pungin ympäristöhygieenikkojen joukosta. Sen sijaan Pohjois-Karjalan tärkeimmän median sanomalehti Karjalaisen on tulkittu olleen kiinnostunut hallin palauttamisesta niin kauan kuin Vanhan Kauppahallin Ystävien Seura on asiaa esille tuonut. Median lisäksi seura on pyrkinyt käyttämään hyväksi palautusasiassa Joensuun kaupungin hallinnosta tuttuja henkilöitä. Kukkonen toteaa, että ”meillä oli aina joku siellä kaupungin organisaatiossa, joka oli meidän kannalla”.³⁶ Eräs pitkäaikaisin hallihankkeen tukija oli apulaiskaupunginjohtaja Seppo Surakka.³⁷ Sen sijaan kaupunginarkkitehti Mauno Tuomisto jäi kauppahallin palautusasiassa taka-alalle, eikä hän ottanut virkauransa aikana virallisesti asiaan kantaa.³⁸ 2000-luvulla Joensuun rakennetun ympäristön asiantuntijapiireissä asenteet puren hallin rekonstruktion rakentamiseksi ovat olleet pääosin kielteisiä.³⁹

Identiteettirakennus

Mikä merkitys kauppahallilla oli Joensuun keskustalle ja aikansa joensuulaisille, millaista kaupunkiväestöä kauppahallista käyty rakennus-suojelutaisto kosketti ja kuinka suurelle osalle joensuulaisista vanha kauppahalli on edelleen merkityksellinen rakennus?

Puista kauppahallia ja sitä ympäröinyttä kauppatoria voidaan tarkastella esimerkiksi alueidentiteetti-käsitteen avulla. Alueen oma identiteetti erottaa sen toisista alueista. Myönteisiä alueidentiteettiominaisuuksia ovat mm. alueen tai paikan omaleimaisuus ja erottuvuus muista paikoista sekä paikan sisällä tapahtuva yhtenäisyys ja jatkuvuus.⁴⁰ Voidaan sanoa, että vuonna 1902 valmistunut ja 1920-luvun lopulla laajennettu kauppahalli antoi torialueelle ja mahdollisesti koko ydinkeskustalle vahvaa alueidentiteettiä, jota ei voinut tavoittaa lähialueilta. Kaupunkikuvallisesti halli oli näkyvällä ja merkittävällä paikalla kaupungin ydinkeskustassa. Kauppatorilla halli oli sen keskeisin rakennus ja tärkein kaupankäynnin piste, joka erottui ilmi- asunsa puolesta ympäristön muusta rakennus-

massasta. Visuaalisesti ja toiminnallisesti puinen kauppahalli toimi myös kauppatorin symbolirakennuksena. Torin ja kauppahallin edustama tilakokonaisuus oli ainutlaatuinen niin Joensuun kaupungin rajojen sisällä kuin muuallakin maakunnassa. Suomen oloissa suurehko puinen kauppahalli erottui arkkitehtonisesti selkeästi monien muiden kaupunkien vastaavista kivihalleista.

Puisen kauppahallin ponnekkaimmin palauttamista ajaneen tahon, Vanhan Kauppahallin Ystävien Seuran, tavoitteita on ollut myös vahvistaa paikan ja alueen identiteettiä. Tämä tuli esiin erityisesti vuonna 2007. Tuolloin seura esitti, että pelkästään puren hallin keskiosa rakennettaisiin uudelleen. Sen sijaan hallin päätyihin suunniteltiin modernia muotokieltä olevat lisäosat, joiden julkisivut olisi toteutettu Pohjois-Karjalan maakuntakivestä. Joensuun puukau-

31. Heikki Tarman sähköposti 15.8.2011 sekä Joensuun kauppahallitalkoot -yhdistyksen tiedote kaupunginhallitukselle 3.8.2000. Heikki Tarman arkisto.

32. Heikki Tarman sähköposti 15.8.2011 sekä *Karjalainen* 30.5.2000.

33. Kärkkäisen ja Kukkonen kansalaisaloite kaupunginhallitukselle 1.3.2007. Joensuun kaupunginarkisto, Heikki Kärkkäisen haastattelu 26.10.2011 ja *Karjalainen* 19.5.2007.

34. Kärkkäisen ja Kukkonen kansalaisaloite kaupunginhallitukselle 1.3.2007. Joensuun kaupunginarkisto, Heikki Kärkkäisen haastattelu 26.10.2011, Heikki Kukkonen sähköposti 8.8.2010 ja *Karjalainen* 19.5.2007.

35. Joensuun kaupunginvaltuusto 31.3.2007, 44 § ja Joensuun kaupunginhallitus 28.5.2008, 342 §. Joensuun kaupunginarkisto

36. Heikki Kukkonen haastattelu 2.11.2011.

37. Heikki Kärkkäisen haastattelu 26.10.2011 ja Heikki Kukkonen haastattelu 2.11.2011.

38. Mauno Tuomiston haastattelu 23.10.2011 sekä Heikki Kukkonen haastattelu 2.11.2011.

39. Osmo Karttusen haastattelu 7.6.2010, Mauno Tuomiston haastattelu 9.11.2009, Veli Kangaspuron haastattelu 10.11.2009, Juha-Pekka Vartiainen haastattelu 27.8.2009 ja Outi Suorannan haastattelu 20.8.2009.

40. Jani Päivänen, Johanna Kohl, Rikhard Manninen, Raulo Sairinen ja Marketta Kytä (2005) *Sosiaalisten vaikutusten arviointi kaavoituksessa. Avauksia sisältöön ja menetelmiin. Suomen ympäristö 766*, Helsinki, 29–30.

punkihistoriaa pyrittiin tuomaan esiin siten, että hallin keskiosan julkisivut olisi rakennettu perinteisin puurakentamisen menetelmin.⁴¹

Kauppahallin uudelleenrakentamista jo pitkään ajaneet Kärkkäinen ja Kukkonen toteavat, että puisen hallin merkitys kaupunkilaisille oli aikoinaan todella suuri. Vaikka 1960-luvun jälkipuoliskolla halli ei ollut enää keskustan tärkein elintarvikkeiden myyntipaikka, siellä kävi edelleen paljon vakioasiakkaita. Kauppahallin pääovi avautui kauppatorin suuntaan, ja hallin torin puoleinen ulkoseinä vierusta toimi myös kaupunkilaisten kokoontumispaikkana. Hallin sisäpuolella myyjät ja ostajat olivat pääosin tuttuja toisilleen, ja kauppatiskien luona tavattiin vakioasiakkaita. Hallin sisäpuoli ei ollut varsinainen kaupunkilaisten kohtaamispaikka, mutta sen käytävällä oli pitkäkö levähdyspenkki ja puotien edessä kauppatiskit, joille saatettiin ”jäää nojjailemaan”.⁴²

Puisesta kauppahallista käydyin suojelutaistelun aikoihin joensuulaiset arkkitehdit arvioivat, että kauppahalli oli koko Pohjois-Karjalan tuntema ”tuttu ja turvallinen kiintopiste”.⁴³ Kauppahallin puolustamiseen yleisönosastokirjoituksin osallistunut arkkitehti Heikki Kukkonen arvioi jälkikäteen, että kansalaismielipidettä hallin säilymisen puolesta oli laidasta laitaa. Kukkonen mielestä suojelun puolestapuhujat olivat ennen kaikkea hallin käyttäjiä sekä kaupungin sivistyneistöön kuuluvia henkilöitä.⁴⁴ Useat tutkimukset toteavatkin, että ympäristöasioista kiinnostuneet henkilöt ovat usein keskiluokan ja ylempään keskiluokan edustajia.⁴⁵ Kaupunginarkkitehti Mauno Tuomisto antoi vuonna 1968 melko varovaisen arvion kaupunkilaisten kiinnostuksesta hallin säilyttämisestä kohtaan. Hän totesi, että ”yleinen mielipide kaupungissamme lienee jo useiden vuosien ajan hyväksynyt kauppahallin purkutuomion”.⁴⁶

Puisen kauppahallin jälkeisen ajan hallin merkityksestä kaupunkilaisille voidaan saada käsitystä Jussi Semin väitöskirjatutkimuksesta (2010), jossa hän on selvittänyt joensuulaisten

eri sukupolvien paikkakokemuksia. Semin tutkimuksesta käy ilmi, että kauppahallia kaivataan eniten juuri sen sukupolven edustajien keskuudessa, joka muistaa rakennuksen ja jonka arkipäiväiseen elämään se tavalla tai toisella liittyi. Tämä vuosina 1919–1939 syntynyt sukupolvi on kokenut voimakkaana sen, kuinka ympäristön muutos on kadottanut jo vuosikymmenien ajan heille tärkeiksi muodostuneita kohteita, kuten puisen kauppahallin. Kuitenkin myös nuoremmat joensuulaiset sukupolvet ovat nähneet rakennetun ympäristön muutokset paljolti kielteisessä valossa.⁴⁷ Vaikka nuoremmilla sukupolvilla on vanhojen sukupolvien kanssa samankaltainen halu säilyttää Joensuun vanhaa rakennuskantaa, heillä ei välttämättä ole samaa kiinnostusta kauppahallin palauttamiseen kuin niillä, jotka ovat kokeneet sen omassa elämässään.

Kauppahallin palautusyritykset voidaan nähdä paikkaan kiinnittymisen ja paikkaidentiteetin kautta. Kun yksilön kiinnittyminen paikkaan kasvaa, kasvaa myös paikan merkitys yksilölle. Paikan tai tilan menetys tai menetyksen uhka voi vahvistaa paikkaan kiinnittymistä. Paikkaan kiinnittyminen liittyy läheisesti yksilön paikkaidentiteettiin.⁴⁸ Sen avulla yksilö tunnistaa ja tulkitsee paikkoja, jolloin hänen ympäristösuhteeseensa tulee jatkuvuutta. Paikkoihin liittyvät tunnesiteet ja muistot voivat olla keskeisellä sijalla minäkokemuksen jatkuvuuden ja eheyden tuottamisessa ja ylläpitämisessä.⁴⁹ Ympäristön kokeminen minuuden jatkeena voi olla niin voimakas kokemus, että jokin muutos ympäristössä saatetaan kokea myös muutoksena itsessä.⁵⁰ Oman identiteetin määrittely voi siis liittyä yksilön tiloihin tai paikkoihin liittyvien biologisten, psykologisten, sosiaalisten tai kulttuurillisten tarpeiden tyydyttämiseen.⁵¹

Puisen kauppahallin joensuulaisittain voimakas suojelutaisto 1960-luvun lopulla sekä nyt jo vuosikymmeniä jatkuneet hallin palautusyritykset kertovat omalla tavallaan siitä, miten kaupphalliin on liittynyt paikkaan kiinnittymisen tunteita, jotka ovat myös tulleet osaksi monien

yksilöiden paikkaidentiteettiä. On myös luultavaa, että nämä ympäristöpsykologiset ilmiöt ovat muodostaneet kaupunkilaisten keskuudessa jossakin määrin kollektiivista identiteettiä mutta että sitä on jäljellä enää niiden henkilöiden keskuudessa, jotka muistavat vanhan kauppahallin ja joilla on ollut siihen liittyvää yhteisyyden kokemusta. Kollektiivinen identiteetti eroaa yksilön identiteetistä siten, että jälkimmäinen nousee yksilön omista tulkinnoista. Myös kollektiivinen identiteetti muodostuu yksilöiden tulkinnoista, mutta ne kohdistuvat johonkin yhteiseen sosiaalisesti jaettuun asiaan⁵² kuten paikkaan tai tilaan. Näitä voidaan tarkastella ihmisten yhteisenä sosiaalisena kenttänä, joilla on omia toimintasisältöjä ja merkityksiä. Paikkoihin ja tiloihin liittyvien jaettujen merkitysten välityksellä ihmisille saattaa syntyä yhteistä mennekeä ja yhteisyyden kokemusta lujittavaa aluetietoisuutta.⁵³

Puisen kauppahallin palautusyritykset lienevät liittyneet läheisesti uuteen kauppahalliin. Molemmat hallit olivat kauppatorin laidoilla yhtä aikaa lyhyen ajanjakson vuosien 1968 ja 1969 taitteessa. Näin kaupunkilaisilla oli mahdollisuus vertailla sitä, mikä ympäristössä oli tuttua ja vanhaa ja mikä taas uutta. Ympäristön tunneperäinen arviointi on voimakasta erityisesti silloin, kun tuttu ympäristö ei enää vastaa odotuksia tai kun ympäristö koetaan ensimmäistä kertaa. Mitä suurempia poikkeamat paikan fyysisissä piirteissä tai sisällöissä ovat totutusta ja ennakoidusta, sitä voimakkaampia ovat tunneperäiset arvioinnit.⁵⁴ Joensuun uuden ja modernin hallin valmistuminen toimi todennäköisesti yhtenä virikkeenä ajatuksille rakentaa puinen halli uudelleen, sillä yksilöt pyrkivät ylläpitämään jatkuvuutta myös silloin, kun heidän tuttu ympäristönsä tulee muutosten kouriin.⁵⁵

Puisen hallin palauttamishankkeisiin on liittynyt myös tietoinen jatkuvuuden ylläpitäminen. Arkkitehti Heikki Kukkonen on puolustanut puisen kauppahallin palautusta mm. sillä, että tulevaisuudessa hallin muutaman kymmenen

vuoden poissaolo kaupunkikuvasta tullaan näkemään vain lyhyenä ja poikkeuksellisen ajanjaksona. Suurella aikajanalla tarkasteltuna vanha vuonna 1969 purettu kauppahalli nivoutuisi saumattomana historiallisena jatkumona uudelleen rakennettavaan halliin.⁵⁶

Sen sijaan osa puisen kauppahallin uudisrakennussuunnitelmista voidaan nähdä enemmänkin liike-elämän tarpeiden näkökulmasta kuin kaupunkilaisten paikkaan kiinnittymisen tai paikkaidentiteetin kautta. Puisen hallin uudelleenrakentamistavoitteet liittynevät osittain maamme lähihistoriassa ilmiöön, jossa julkisia tiloja ja niitä reunustavia rakennusten julkisivuja on luovutettu liike-elämän tarpeisiin mainostilaksi.⁵⁷ Tästä näkökulmasta katsottuna

-
41. Heikki Kärkkäisen haastattelu 26.10.2011.
 42. Heikki Kärkkäisen haastattelu 26.10.2011 ja Heikki Kukkonen haastattelu 2.11.2011.
 43. Joensuulaisten arkkitehtien lausunto kaupunginhallitukselle kauppahallin puolesta vuonna 1968. Joensuun kaupunginarkisto.
 44. Heikki Kukkonen haastattelu 2.11.2011.
 45. Robert Gifford (1987) *Environmental Psychology. Principles and Practice*, USA, 51.
 46. Joensuun kaupunginhallitus 12.8.1968, 906 §, liite 2. Joensuun kaupunginarkisto.
 47. Jussi Semi (2010) *Sisäiset sijainnit. Tutkimus sukupolvien paikkakokemuksista*, Joensuu: Itä-Suomen yliopisto, 148–199.
 48. Gifford (1987) 64 ja 225–227.
 49. Seppo Aura, Liisa Horelli ja Kalevi Korpela (1997) *Ympäristöpsykologian perusteet*, Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY, 127.
 50. Aura, Horelli ja Korpela (1997) 123.
 51. Bonnes, Mirilia ja Secchiaroli, Gianfranco (1992) *Environmental Psychology. An Psycho-sosial Indroduction*, Rome, 186.
 52. Brend Simon (2004) *Identity in Modern Society* (2004). A Social Psychological Perspective, Oxford : Blackwell, 73.
 53. Aura, Horelli ja Korpela (1997) 130–131.
 54. Aura, Horelli ja Korpela (1997) 125.
 55. Bonnes ja Secchiaroli (1992) 188.
 56. Heikki Kukkonen haastattelu 2.11.2011.
 57. Timo Kopomaa (1997) *Tori – marginaali – haastava kaupunki. Tilatapauksia julkisten ulkotilojen käytöstä ja reunimmaisista käytännöistä*, Vaasa, 27. – Pekka Piiparisen nyt julkaistu artikkeli on läpikäynyt tieteellisen vertaisarvioinnin.

puista kauppahallia olisi Joensuun liike-elämän piirissä mitä todennäköisimmin suunniteltu ennen kaikkea eräänlaiseksi keskustan kaupankäynnin mainokseksi. Näkemystä puoltaa se, että vuosituhannen taitteen puhtaasti liikemiesten hankkeissa ja ideoissa puiseen halliin ei suunniteltu sisällöllisiä ratkaisuja toisin kuin esimerkiksi Vanhan Kauppahallin Ystävien Seuran suunnitelmissa.

Uudelleenrakentamisyökkimysten sukupolvisidonnaisuus

Joensuun puisen kauppahallin lähes 40 vuotta jatkuneet uudelleenrakentamisyökkimykset ovat Suomen oloissa harvinainen ilmiö. Merkittävä syy yökkimyksille on ollut kaupunkirakenteellinen, sillä vuonna 1969 puretun kauppahallin paikalle ei ole rakennettu pysyväisluonteisia ja ympärivuotisesti toiminnassa olevia rakenteita. Paikka hallin rakentamiselle on siis edelleen olemassa.

Kauppahallin palautusyökkimysten ja vanhan puisen kauppahallin muotokieltä mukailevien uudisrakennussuunnitelmien taustalta voidaan havaita joitakin kiintoisia kansalaistoiminnan ilmiöitä. Eräs niistä on yhteistoiminnan puuttuminen tärkeimpien aktiivisten toimijatahojen välillä. Jokainen uudisrakennusyökkimys on ollut

melko pienen ydinjoukon organisoima tapahtuma, eikä tukea ole haettu muilta vastaavaan päämäärään tähtääviltä toimijatahoilta. Tämän voidaan olettaa olleen yksi palauttamis- ja uudisrakennushankkeita heikentäneistä seikoista. Mutta ehkä merkittävin syy kauppahallin palautusyökkimysten toteutumattomuuteen on se, että Suomeen ei ole muodostunut perinteitä kokonaisten rakennusten rekonstruktioille. Myös ajatus purettujen kohteiden uudelleenrakentamisesta ulkoasuiltaan hieman muunneltuina on vieras. Painotus on ollut konservoinnissa ja korjausrakentamisessa.

Joensuun kauppahallin palauttamisen tai vanhaa mukailevan hallin rakentamisen voi tulevaisuudessa arvioida tulevan entistä haasteellisemmaksi. Tämä johtuu siitä, että toistaiseksi rakennushankkeiden taustalla on ollut henkilöitä, joilla on kauppahallista omakohtaisia muistoja. Näitä henkilöitä on ollut myös Joensuun kaupungin virkamies- ja luottamushenkilöjohdossa. Heille puinen kauppahalli muodosti paikkaan kiinnittymistä ja paikkaidentiteettiä. Tätä taustaa vasten olisikin helppo otaksua, että kauppahallia omakohtaisesti kokemattomat sukupolvet eivät enää tulevaisuudessa tulisi jatkaamaan puisen kauppahallin uudelleenrakentamisyökkimyksiä.

Semi Purhonen

60-luvun sukupolvi, suuret ikäluokat ja "popparit"

Sosiologian dosentti Semi Purhonen kommentoi Katja-Maria Miettusen artikkelia (HAik 3/2011), joka käsitteli 1960-luvun muistelua ja sukupolven käsitteen roolia tuossa muistelussa. Miettusen tapa vertailla oman 60-lukumuistelututkimuksensa ja suurten ikäluokkien sukupolvitietoisuutta analysoineiden aiempien tutkimusten tuloksia ei ole järkevä, sillä tutkimusten tavoitteet, kohteet ja aineistot eroavat liikaa toisistaan. Se, ettei Miettunen rajoita tarkasteluun ns. 60-luvun radikaaleihin, vaan sisällyttää analyysiinsä myös "poppareiksi" kutsumiaan muistelijoita, on Purhosen mukaan kiinnostavaa ja tärkeää, mutta "poppareiden" tulkitseminen ryhmäksi tai sukupolviyksiköksi on monessa mielessä ongelmallista.

Historiallisen Aikakauskirjan kiinnostavaan historiatietoisuus-teemanumeroon (3/2011) sisällyttynyt Katja-Maria Miettusen artikkeli¹ rakentui yhtäältä hyvin pitkälti niiden ajatusten ja tarkastelutavan varaan, joita olen kehitellyt aiemmin omassa väitöskirjassani ja muissa yhteyksissä.² Toisaalta artikkeli keskittyi kommentoimaan teosta *Kenen sukupolveen kuulut?* ja siihen sisältyviä tekstejäni.³ Voinen siis olla tyytyväinen saamastani – tyy-

pilliseen artikkelimitaan ja -formaattiin nähden mielestäni sangen poikkeuksellisesta – huomios-ta ja siitä, että Miettunen näyttää olevan yhtä mieltä kanssani muun muassa yhteiskunnallisen sukupolven kehkeytymisen prosessin luonteesta 1800- ja 1900-luvulla (aina sananparsia ja yksittäisiä lähdeviittauksia myöten), sukupolvikokemuksen artikuloimisen ja sukupolven äänenä esiintymisen tärkeydestä sukupolvitietoisuuden synty-ehtona sekä laajemmin sukupolvien diskursiivisesta rakentuneisuudesta, jossa julkisuudessa tuotetuilla käsityksillä ja jälkikäteen tapahtuvalla muistelulla on keskeinen sija.

Kirjoituksessaan Miettunen kommentoi Kenen sukupolveen kuulut? -kirjaa oman väitöskirjansa 60-lukua koskevan muisteluaineiston näkökulmasta.⁴ Koska vertailua tehdessään

1. Katja-Maria Miettunen (2011) 'Suomalaista 60-lukua luomassa. Muisteltu menneisyys ja sukupolven rakentuminen muistelun ja tutkimuksen rajapinnalla', *Historiallinen Aikakauskirja* 109, 337–349.

2. Semi Purhonen (2007) *Sukupolvien ongelma. Tutkielmia sukupolven käsitteestä, sukupolvitietoisuudesta ja suurista ikäluokista*, Helsingin yliopisto: Sosiologian laitoksen tutkimuksia nro 251. Ks. myös esim. Semi Purhonen (2002) 'Sukupolvikäsitteen kolme ulottuvuutta: diskursiivisen dimension merkitys sukupolvitietoisuuden rakentumisessa', *Sosiologia* 39, 4–17.

3. Semi Purhonen, Tommi Hoikkala & J. P. Roos (toim.) (2008) *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*, Helsinki: Gaudeamus.

4. Katja-Maria Miettunen (2009) *Menneisyys ja historia-kuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*, Helsinki: SKS (Bibliotheca Historica 126).

Miettunen löytää edellisestä ”ristiriitoja”, ”ongelmia” ja jopa ”virheitä”, on syytä selvittää muutama asia enempien väärintulkintojen välttämiseksi.

60-luku vai suuret ikäluokat tutkimuskohteena?

Keskeinen väärinkäsitys on, että Miettunen lukee Kenen sukupolveen kuulut? -teosta tutkimuksena 60-luvusta, 60-lukulaisuudesta tai ”60-luvun sukupolvesta”. Teoksen aihe ja empiirisen tutkimuksen kohde on kuitenkin vuosina 1945–1950 syntyneet suuret ikäluokat, mikä käy ilmi jo alaotsikostakin: *suurten ikäluokkien tarina*. On absurdia moittia teosta siitä, että siinä ”60-luvun sukupolvi” yhdistetään ”lähtökohtaisesti suuriin ikäluokkiin” (s. 344), koska teoksen tarkoituksena nimenomaan on tutkia suurten ikäluokkien sukupolvikokemuksia ja -tietoisuutta – joissa 60-luvulla ja ”60-luvun radikalismilla” nyt vain sattuu olemaan keskeinen osa, erityisesti ikäluokan tietyn osan keskuudessa (jota kutsumme kirjassa ”60-lukulaiseksi” tai tarkalleen ottaen ”60-lukulaiseksi eliitiksi”). Jos yhdessä tutkimuksessa (tässä tapauksessa Miettusen) tarkastellaan 60-luvun muisteluita rajaamatta tarkemmin muistelijoiden ikää (tai muisteluhetkeä) ja toisessa tutkimuksessa (Purhosen) tarkastellaan tiukasti rajaten suuriin ikäluokkiin syntyneiden sukupolvitietoisuutta (yhdellä ajankohdalla), ei ole järkeä pitää Miettusen tapaan ”ristiriitana” sitä, että jälkimmäisessä tutkimuksessa on päädytty rajaamaan tarkastelu tietyn ikäisiin, kun kerran tuo raja on koko tutkimuksen tehtävänasettelun perustana.

Vaikka Miettunen olisi tarkoittanut luonnehdintansa jonkinlaisena kehuna, Kenen sukupolveen kuulut? -teosta ei todellakaan ole siis syytä pitää ”yhteenvetona suomalaisen sosiologian tämänhetkisistä ’60-luvun sukupolvea’ koskevista näkemyksistä” (s. 344) tai ylipäätään ”suomalaisista ’60-luvun sukupolvea’ analysoivana tutkimuksena (s. 346). Kun Kenen sukupolveen kuulut? -kirjassa puhutaan ”60-luvun sukupolvesta”,

termi viittaa osan 1945–1950-syntyneistä suomalaisista sukupolvi-identiteettiin,⁵ eikä se ole tietenkään – koko kuva 60-lukulaisuudesta. Kaikille on varmaan selvää, että 60-luvun ”aitoina” radikaaleina yleensä pidetyt – eli juuri ne, joista Miettusen muistelijoidenkin valtaosa koostuu – olivat iältään suuria ikäluokkia vanhempia. Miettusen väitöskirjan lähdelitteestä⁶ nopeasti laskien vain noin neljännes hänen käyttämistään muistelijoista on syntynyt vuosina 1945–1950 eli tutkimusten kohteet ovat myös aineiston tasolla aivan erilaiset ja siksi vertailukelvottomat.

Tämä perusväärinkäsitys Kenen sukupolveen kuulut? -teoksen tutkimuskohteesta värittää monia Miettusen tekstin kriittisistä huomioista. Otan tässä vain muutaman esimerkin. Toisin kuin Miettunen ounastelee (s. 345), sosiologisissa tutkimuksissa ei ole vain ”oletettu”, että samastuminen suuriin ikäluokkiin edellyttää syntymistä tiettyinä vuosina (eli vuosina 1945–1950). Asiasta on tutkimustietoa. Tietenkin löytyy aina yksittäisiä ihmisiä, jotka samastuvat suuriin ikäluokkiin, vaikka he tosiasiaa olisivat hieman vanhempia tai nuorempia. Kokonaiskuva on kuitenkin hyvin selvä: suuret ikäluokat terminä on Suomessa institutionalisoitunut hyvin vahvasti tarkoittamaan juuri 1945–1950 synty-

5. Kirjan neljännessä osassa, joka johdantoluvussa kerrotun mukaan on ”täydentävä jälkikirjoitus kolmessa ensimmäisessä osassa kerrotulle suurten ikäluokkien tarinalle”, 60-lukulaisuudesta keskustellaan tätä laajemmassa merkityksessä. Ks. Semi Purhonen (2008) Johdanto: suuret ikäluokat sukupolvena?, teoksessa Purhonen, Hoikkala & Roos (toim.) *Kenen sukupolveen kuulut?*, 28. Ei olekaan ihme, että Miettusen (s. 345) ainoa hyväksyvä viittaus *Kenen sukupolveen kuulut?* -kirjaan kohdistuu juuri tähän päälinjasta poikkeavaan osaan sisältyvään J.P. Roosin kirjoitukseen, koska siinä Roos todella keskustelee jotakuinkin samasta asiasta ja samalla tasolla kuin hän. Kirjan pääsisällössä ja kaikissa Miettusen kriittisesti käsittelemissä luvussa, joissa itse olen kirjoittajana (Miettunen viittaa viiteen), ”60-luvun sukupolven” tai ”60-lukulaisuuden” merkitys on kuitenkin eksplisiittisesti rajattu suurten ikäluokkien sisälle.

6. Miettunen (2009) 291–293.

neitä, mikä näkyy suoraan myös sukupolvisuustumisessa. Vastaavasti Miettusen ei tarvitsisi vain arvailla, voisiko 60-lukulaisuus, ainakin jossain väljässä mielessä, olla osa identiteettiä myös joidenkin nuorempien ikäluokkien edustajille (s. 349). Totta kai. Jo Kenen sukupolveen kuulut? -kirjasta käy selville, että esimerkiksi ”60-luvun sukupolveen” samastuvia on paljonkin 1950- ja 1960-luvulla syntyneiden keskuudessa.

Miettunen myös kummastelee (s. 345–346) tulkintaa, jonka mukaan ns. 60-luvun radikalismi ja myöhempi taistolaisuus voidaan käsittää jatkumoksi – mikä oli siis yksi Kenen sukupolveen kuulut? -teoksen suurten ikäluokkien ”60-lukulaisten” fraktion itseymmärrystä kuvaavista empiirisistä tuloksista eikä mikään tutkijoiden ennako-oletus tai lähtökohta. Tämäkin kysymys liittyy nähdäkseni ennen muuta aineistojen erilaiseen ikäjakaumaan: mielestäni on ymmärrettävää, että monet 60-luvun sukupolveen itsensä samastavat suurten ikäluokkien jäsenet tekevät jatkumotulkinnan, koska he itse tulivat tapahtumien keskipisteeseen eli yliopistomaailmaan suoraan radikalismien ja taistolaisuuden nivelkauteina, vasta 60-luvun viimeisinä vuosina – kun taas heitä vanhemmat, pidemmän 60-luvun radikalismeineen kokeneet ”aidot” 60-lukulaiset näkevät samassa kohdassa nivelen sijaan katkoksen, eivätkä tunnista 70-luvun alkua ja taistolaiskautta enää saman prosessin osaksi. Olemme siis jälleen Miettusen kanssa samaa mieltä: tosiasiasa ”radikalismien ja taistolaisuuden yhdistäminen on menneisyyden yksinkertaistamista” (s. 346), aivan kuten Kenen sukupolveen kuulut? -teoksessakin vastaavin sanankääntein korostetaan.

Danny ja Jyrki boy sukupolviyksikkönä?

Miettunen esittää kriittisiä huomioita sen kautta, että muistelijat, joita hän kutsuu ”poppareiksi”, ”kyseenalaistavat monia tutkijoiden ’60-luvun sukupolvesta’ esittämiä tulkintoja” (s. 344). Miettusen mukaan ”poppareiksi nimeämäni ryhmään kuuluu paitsi 60-luvun popmuusikoita

myös heidän lähipiirissään toimineita, joiden muistelua yhdistää popkulttuurin muistelu. Popparit ovat muistelleet vuosikymmeniä runsaasti 1990-luvun puolivälistä lähtien, ja etenkin viime vuosina he ovat usein esiintyneet mediassa aika-kauden asiantuntijoina” (s. 344).

Sinänsä on kiinnostavaa ja tärkeää, ettei Miettunen omassa 60-luvun muistelutapoja analysoivassa tutkimuksessaan rajaudu pelkästään ”radikaaleihin” vaan valottaa vuosikymmenen muistelua myös toisenlaisten julkisuudessa esillä olleiden äänten ja laajemmin populaarikulttuurin kautta. Mutta miten ”popparit” suhteutuvat esimerkiksi siihen Miettusen siteeraamaan minun esittämäni nähden, että ”60-lukulaiset’ ovat ’ikäluokastaan ainoita (ainakin laajemmassa mitassa), jotka ovat julistautuneet sukupolveksi, esittäneet itsensä sukupolven äänenä, esittäneet olevansa sukupolvi” (s. 347)? Miettusen mukaan näkemys on ”virheellinen”, koska myös popparit väittävät edustavansa sukupolvea, ja vieläpä ”60-luvun sukupolvea”, vasemmistolaista liikehdintää kohtaan tuntemastaan vastenmielisydestä huolimatta (minkä pitäisi olla mahdollista Kenen sukupolveen kuulut? -kirjan mukaan, ja joka sekini siis Miettusen mielestä ”ei pidä lainkaan paikkaansa”, s. 348).

Jotta näitä ”poppareiden” avulla esitettyjä kriittisiä huomioita Kenen sukupolveen kuulut? -kirjaa kohtaan voi hyväksyä, tulisi kuvatus kaltaisia poppareita – ei-vasemmistolaisia ”60-luvun sukupolveen” samastuvia – siis löytyä 1945–1950 välillä syntyneiden keskuudesta ”laajemmassa mitassa”. Se, että ”60-luvun sukupolveen” samastuminen oman tutkimukseni mukaan oli mahdollista niille suurten ikäluokkien jäsenille, jotka pitivät oman poliittisen kantansa takia vasemmistolaista liikehdintää kielteisenä asiana, oli tuon tutkimuksen suurten ikäluokkien narratiivisen haastatteluaineiston analyysin empiirinen tulos. Keitä Miettusen ”popparit” sitten ovat? Tässä nimenomaisessa asiayhteydessä Miettunen viittaa artikkelissaan (ja väitöskirjassaan) ennen muuta Ilkka Lipsaseen (Dannyyn)

ja Jyrki Hämäläiseen (s. 348). Se, että Danny (s. 1942, kuten Jyrkikin) voi samastua 60-luvun sukupolveen vasemmistokarsastuksesta huolimatta, ei ole ehkä vielä kuitenkaan vedenpitävä todiste siitä, että tuollaista samastumista esiintyisi ”laajemmassa mitassa” kokonaan toisen kohortin keskuudessa.

Miettunen itse kirjoittaa ”poppareista” nimenomaan *ryhmänä* ja jopa sukupolviyksikkönä: ”on vaikea ajatella heidän olevan jotain muuta kuin sukupolviyksikkö. Popparit ovat selkeästi ryhmä, joka eroaa muista 60-luvun ryhmistä, esimerkiksi juuri radikaaleista” (s. 348). ”Popparien” tulkitseminen ryhmäksi on mielestäni hyvin ongelmallista, etenkin kun otetaan huomioon Miettusen muisteluaineiston heterogeenisuus muistelun ajankohdan suhteen (ja olkoonkin, että Danny, Jyrki, Kirka ja muutama muu saattoivat olla kaveruksia). Miettusen aineisto on kerätty useilta vuosikymmeniltä,⁷ joskin Miettusen mukaan ”popparien” muistelmia on ilmestynyt erityisen paljon 1990-luvun lopulta alkaen. Lisäksi Miettunen tuo itsekin väitöskirjassaan – toisin kuin artikkelissaan – esiin sen, että ”poppareiden” kuvaama tarina 60-luvusta on paljon epäyhtenäisempi kuin ”radikaaleilla”, eikä sen pohjalta vuosikymmenestä ”rakennu samalla tavalla kokonaiskuva”.⁸

”Popparit” ryhmänä ja typologian valossa

Kenen sukupolveen kuulut? -kirjassa esitetään typologia, jonka mukaan 1945–1950 syntyneet suomalaiset voidaan jakaa yhtäältä koko ikäluokan elinehtoja ja peruskokemuksia yhdistävällä sukupolven ”massamittaisella” tasolla ikäluokan ”tavallisiin jäseniin” sekä ”epäpoliittiseen eliittiin”, toisaalta vain rajattua osaa koko ikäluokasta koskevalla sukupolven ”mannheimilaisella” tasolla ”60-lukulaiseen” eliittiin sekä heidän vastapooliinsa, radikalismia vastustaviin ”anti-60-lukulaisiin”. Jos ”poppareiden” asemaa halutaan pohtia Miettusen tapaan tähän typologiaan nähden, on oleellista huomata, ettei tuo typologia

kuvaa mitään yksiselitteisiä ryhmiä, vaan on ideaalityyppinen pelkistys sotkuisemmasta sosiaalisesta todellisuudesta. ”Tyypit muodostavat ne ääripäät, joiden välille kaikki suurten ikäluokkien todelliset jäsenet voidaan sijoittaa, lähemäs tai kauemmas kutakin tyyppiä”.⁹

Miettunen siis tulkitsee ”poppareita” 60-luvun radikaalien veroisena sukupolviyksikkönä ”mannheimilaisella tasolla”. Jos itse lähtisin sijoittamaan ”poppareita” tähän nelijakoon – jos nyt tässä yhteydessä hetkeksi unohdetaan, että iso osa Miettusen popparimuistelijoihinkin on suuriin ikäluokkiin ikänsä puolesta kuulumattomia eikä siten kuulu alkuperäisen typologian piiriin –, sanoisin kyllä, että he artikuloivat nimenomaan koko (laajasti ymmärretyt) 60-luvun nuorison peruskokemusta uudenlaisen nuorisotyyppinä ja pop-kulttuurin noususta vuosikymmenen mitaan. Toki he tekevät tämän aitiopaikalta, mutta sukupolviyksikköä heistä ei nähdäkseni saa tekeilläkään.

Sen sijaan, että ”poppareita” yritetään kaikesa hajanaisuudessaan sovitella edustamaan yhtenä ”ryhmänä” jotain nelijaon tyypeistä, olisi nähdäkseni paljon hedelmällisempää pyrkiä soveltamaan typologiaa ”poppareiden” sisällä – siis pohtia, miltä osin eri ”popparit” eroavat toisistaan esimerkiksi poliittisten näkökantojen mukaan, joka puolestaan määrittää heidän suhtautumistapaansa 60-luvun radikalismiin. Jo Miettusen oman väitöskirjan perusteella ”poppareiden” omissa 60-lukumuistelussa eräs keskeinen piirre oli itsen asemointi suhteessa radikalismiin, jonka lisäksi suhtautumistavoissa radikalismiin nähden oli huomattavaa variaatiota.¹⁰ Omasta mielestäni näyttäisi siltä, että esimerkiksi Danny, Jyrki Hämäläinen tai Vexi Salmi tulevat painotuksissaan lähelle radikaaleja vastustavia anti-60-lukulaisia heitä kohtaan tuntemassaan vastenmielisyydessä (joskin heidän kertomuksensa eivät ole tältä osin esimerkiksi Dannyn tapauksessa aivan yksiselitteisiä¹¹), kun taas esimerkiksi Hasse Walli, Tuomari Nurmio tai Harri Saksala ovat aivan eri maata, suhtautuen myön-

teisemmin vasemmistolaiseen liikehdintään nähden ja lähentyen siten selvästi radikaaleja ”60-lukulaisia” (sattumaa tai ei, kaikki jälkimmäiset ovat ikänsä puolesta myös suurten ikäluokkien edustajia, toisin kuin edellinen kolmikko). Missään tapauksessa kaikkia edellä mainittuja ei mielestäni voida kuitenkaan niputtaa yhteen ja samaan ”poppareiden” ryhmään.

Eräs kiinnostava kysymys, jota Miettunen ei artikkelissaan tai väitöskirjassaan ainakaan systemaattisesti mieti, on se, *miksi* ”popparit” alkoivat yhä enemmän kirjoittaa ja julkaista 60-luku muistelmiaan 1990-luvun loppupuolelta alkaen? Itse en pitäisi syistä vähäisimpänä niinkään banaalia kuin suoraa kaupallista intressiä. 1990-luvulla noussut 60-luvun nostalgisointi (vrt. ”Mestarit lavalla” ja vastaavat ”back to the sixties”-henkiset hittikonsertit, joista Miettunen itsekin väitöskirjassaan kirjoittaa¹²) osuu yksiiin populaarikulttuurissa laajemminkin esiintyvän retrosyklin kanssa, jota ruokki entisestään suurten ikäluokkien 50-vuotisjuhlien viettäminen vuosikymmenen puolivälistä alkaen. Dannyn ja Jyrki Hämäläisen kaltaisten ”popparien” voidaan olettaa olleen myös sen verran tarkasti perillä kohderyhmästään – 60-luvun ”nuorisosta” laajassa mielessä –, että osasivat muistella pääasiassa mukavia ja oletusarvoisesti mahdollisimman monia yhdistäviä seikkoja ja parhaimmillaan vain hämäästi viitata ”rauhaan ja rakkauteen”, kenties jopa mielenosoituksiin, mutta ennemmin kuitenkin paheksua varsinaista radikalismia ja vasemmistolaisuutta.

Voisi siis väittää, Kenen sukupolveen kuulot? -kirjan jakoa käyttäkseni, että Miettusen popparimuistelijoiden kohderyhmänä oli ensisijassa suurten ikäluokkien ”tavalliset jäsenet” – jonka lisäksi piti, jos ei sentään miellyttää, niin tulla mahdollisuuksien mukaan toimeen, myös radikaalien sekä anti-radikaalien kanssa. Siksi poliittinen ympäröpyöreyt. Viime kädessä Miettusen ”popparit” tosin ovat nähdäkseni muistelijoit, jollaisia löytyy kohteena olevasta vuosikymmenestä riippumatta – kuten voidaan jo nuorem-

pien ”popparisukupolvien” viime vuosina ilmestyneistä muistelmistakin huomata. Näin ollen ei olekaan ihme, että Miettunen tiivistää väitöskirjassaan ”radikaalien” ja ”poppareiden” muisteluiden erot siten, että radikaalit muistelevat paitsi radikalismiin liittämiään ilmiöitä (rauhanliike jne.) myös radikaaliliikkeen vaihteita kuvaavia hetkiä (Vanhan valtaus jne.). ”Popparit” sen sijaan muistelevat popkulttuurin ilmiöitä: ”nuorisomusiikin eri suuntauksia, muotia, keikkamatkoja ja fanikulttuuria”.¹³ Toisin siis kuin radikaalit ainutkertaisine hetkineen, ”popparit” muistelevat ilmiöitä, joita kaikkien muidenkin vuosikymmenten popparit muistelmissaan voisivat muistella – ja muistelevatkin: omaa työtään.

Kaksi tutkimusta

Miettunen kirjoittaa artikkelissaan kautta linjan tavalla, jossa vedetään selvä ero ”muistelun” ja ”tutkimusten” välille.¹⁴ ”Muistelu” edustaa siis Miettusen tutkimus ja ”tutkimuksia” Purhosen tutkimus – ikään kuin Miettusen oma tutkimus ei olisi tutkimusta lainkaan. Itse vierastan tällaista näkemystä, jossa ainakin implisiittisesti esitetään, että tutkijalla olisi jonkinlainen pääsy suoraan ”muisteluun” ilman, että tutkimusaineisto

7. Miettusen käyttämät muistelut on kerätty tarkalleen ottaen vuosilta 1970–2008, lähteiden jakautuessa hyvinkin tasaisesti koko vajaan 40 vuoden jaksolle. Ks. Miettunen (2009) 38. Kirjoitus- ja muisteluajanhetken kontekstit ovat siis eri lähteiden välillä täysin erilaisia, samoin kuin kirjoitusten oletetut yleisötkin. Herää kysymys, voiko näin heterogeenista aineistoa missään mielessä pitää sisäisesti vertailukelpoisena. Miettunen ei töissään ainakaan systemaattisesti ota huomioon muistelun kirjoitusshetkeä.

8. Miettunen (2009) 15.

9. Purhonen (2008) 25.

10. Ks. esim. Miettunen (2009) 120–122, 143, 194–198, 256–257, 264.

11. Ks. esim. Miettunen (2009) 137, 196–197, 256–257.

12. Miettunen (2009) 250–251.

13. Miettunen (2009) 235.

14. ”Kun muisteluja ja tutkimuksia verrataan toisiinsa...” (s. 344); ”Keskeinen ristiriita muistelun ja nykytutkimusten välillä syntyy siitä...” (s. 344); jne.

monin tavoin rajaamalla ja muilla tutkimusprosessin valinnoilla konstruoidaan kuten kaikessa tutkimuksessa. Parempi olisi vertailla kahta eri tutkimusta tutkimuksina, siis arvioida niiden lähtökohtia, tavoitteita, rajauksia, empiirisiä ase-
telmia ja käytettyjä metodeja. Tällöin olisi myös paremmat edellytykset käydä tieteellistä keskustelua siitä, mitkä tutkimukselliset ratkaisut ovat

johtaneet tutkimusten tulosten eroihin ja yhtäläisyyksiin.

Tässä kirjoituksessa käsittelemässäni nimenomaisessa tapauksessa, kuten yllä nähtiin, nuo kaksi tutkimusta käsittelevät jo alun alkaenkin eri asioita erilaisin rajauksin ja aineistoin, minkä vuoksi tulosten vivahde-eroja ei voi pitää kovinkaan merkittävänä saati yllättävänä.

Matti Enbuske

Paikan ja tilan paradigmat osaksi suomalaista historian tutkimusta

Matti Enbuske arvioi kolme paikallisuuden, alueiden ja tilan historiaa käsittelevää kokoomateosta.¹

Nobel-kirjailija Henryk Sienkiewiczia mukaillen voisi kysyä, *quo vadis* – minne menet, paikallishistoria? Saadaanko siihen vastaus kolmesta lähimenneisydessä ilmestyneestä kokoomateoksesta, vai pitäisikö olla kuin säikähtänyt Pietari hänen kohdatessaan Jeesuksen pakomatallaan Roomasta. Ei sentään, kun puntaroin teosten antia, sillä jonkinlaisia myönteisiä vastauksia irttoa. Otsikko viittaa tieteenfilosofiseen lähtökohtaan, jossa paradigmalla tarkoitetaan uudenlaisia menetelmiä hankkia tietoa, vanhojen menetelmien sijaan tulevia uusia suuntauksia, ”uutta tapaa nähdä maailmaa”.

Suomalaisvoimin toteutetut kolme kokoomateosta (yksi kirjoittajapoikkeus Saksasta) pitävät sisällään yhteensä 38 artikkelia mukaan lukien johdanto- ja yhteenvedoartikkelit. Kirjoittajia on 42, joista kaikki eivät ole historioitsijoita; mukana on myös arkeologian, maantieteen, etnologian ja yhteiskuntatieteiden tutkijoita. Kattaus on siis laava, mutta silti teoksissa jää kaipa-

maan esimerkiksi antropologian tutkimusta, jossa paikka ja paikallisuus suhteessa kulttuureihin ja identiteetteihin on keskeisellä sijalla. Miten vaikkapa maanpakolaisuus voisi liittyä historialliseen paikkaan ja tilaan?

Kahden alue- ja paikallishistoriaa käsittelevän teoksen tavoitteet on ymmärrettävissä, kun on haluttu luoda lokaalihistorian tutkimuksen kulmakivet 2000-luvulla, mutta siihen ne eivät yllä. Useissa katsauksenomaisissa artikkeleissa näkövinkkeli on tehdyssä eikä niinkään siinä mitä tulisi tehdä. Kirjoittajien olisi kannattanut nostaa esille omien kokemustensa perusteella suuntaviivoja, joita ”uuden paikallishistorian” pitäisi ottaa huomioon. Esimerkiksi Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervosen artikkeli paikallishistorian kirjoittamisen pitkästä kaaresta Kari Teräksen johdantoartikkelin vahvistamana kattaa yli kolmasosan *Kaikella on paikkansa* -teoksen laajuudesta. Niissä tulevat oivallisesti esille olennaiset vaiheet suomalaisessa paikallishistorian kirjoituksessa, mutta tarkastelu pysähtyy Eino Jutikkalaan.

1. *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen* (2009). Toimittanut Maria Lähteenmäki. SKS Helsinki. 359 s.

Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja (2010). Toimittaneet Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen ja Kari Teräs. Vastapaino Tampere. 265 s.

Physical and Cultural Space in Pre-industrial Europe. Methodological Approaches to Spatiality (2011). Toimittaneet Marko Lamberg, Marko Hakanen ja Janne Haikari. Nordic Academic Press, Lund. 393 s.

Tieteellisyyden vaateet

Ongelmana on ollut jo 1900-luvun alkupuolelta lähtien, kuinka yhdistää tilaajien toiveet omasta paikallisesta historiasta ja historiantutkimuksen tieteellisyys. Antero Penttilä pohti vuonna 1970 paradoksia, kun paikallishistorialta vaadittiin historiatieteellistä otetta mutta samalla paikallishistorioita väheksyttiin tieteellisyyden puuttumisen vuoksi. Kysymys kuului, oliko tieteellisellä paikallishistorian kirjoittamisella tulevaisuutta.² Samaa mietitään edelleen. Kimmo Rentola vastaa Kaikella on paikkansa -teoksessa, että tutkimuksellisuus on ehdoton perusedellytys paikallishistorioille. Rohkenen olla eri mieltä.

Paikallis- ja tilaushistorian kirjoittamisessa on käytännössä aina lähtökohtana tilaajan eli teettäjän toiveet, joita ohjaa kolme tekijää: (1) resurssit eli rahoitus, (2) aikataulu ja (3) sisällön rajaukset. Tuottaja eli kirjoittaja toimii näiden rajamerkkien sisällä, jolloin syväluotaavan tutkimustyön on väistyttävä ekonomian edessä. Suuria tutkimuskysymyksiä voi olla paikallisuuden historian tutkimisessa eikä niinkään paikallishistoriassa. Tilaushistorian laadun ei tarvitse silti kärsiä vaan pikemminkin se voisi tuottaa kaivattua variaatiota tukahtuneen konventionaalisiin kaavoihin. Semminkin, kuten Risto Alapuro kiteyttää oivallisesti artikkelissaan perinteisten paikallishistorioiden keskinäisestä vertailevuudesta, kaavamaisuus on lopulta ollut näennäistä ja eräänlaista yhteenvetoa – ei tosiasiallista tutkimuksellista vertailevuutta.

Kyse on lopulta aika tavalla samanlaisista kysymyksistä, joita pohditaan esimerkiksi elämäkertatutkimuksessa. Siinäkin kaiken kattavan henkilön vaiheiden sijaan elämänvaiheita voidaan lähestyä tutkimuksellisesti monenlaisin kysymyksenasetteluin ja metodisin kytkennöin, joihin myös Matti Peltonen viittaa artikkelissaan paikallishistorian toisinymmärtämisen mahdollisuudesta. Hänen toteamansa ”päällekkäinen paikallisuus” on yksi onnistunut ehdotus uudelle paikallishistorialle, jossa samaa aluetta voidaan tutkia monin päällekkäisin tutkimuksin.

Oivallinen esimerkki paikallishistorian kirjoittamisen ja toisaalta sen tutkimisen hedelmällisestä vuorovaikutuksesta on Kari-Matti Piilahden tematiikka. Hänellä on myös laadukas artikkeli *Maa, seutu, kulmakunta* -teoksessa Valkealasta 1600- ja 1700-luvun toimintakenttänä. Teemassa on metodisesti kyse oikeastaan samasta asiasta kuin mihin mihin fyysistä ja kulttuurillista tilaa käsittelevä teos keskittyy. Siinä oleva Marko Lambergin, Minna Mäkisen ja Merja Uotilan artikkeli käsittelee Piilahden tavoin arkielämän elinpiiriä ja mikrorajoja paikallisyhteisössä. Sinänsä Piilahden artikkeliin on jäänyt kiusallinen nimivirhe, kun kunnianarvoisa professori Aimo Halila on muuntunut Ahdiksi. *Maa, seutu, kulmakunta* -teoksessa on muutamia muitakin tahattomia nimilipsahduksia. Laura Kolbella valtioneuvos Martti Miettunen on vaihtunut Mauriksi, rovaniemeläiseksi pappismieheksi. Lassi Heinisen artikkelissa Ilmo Massa esiintyy Yrjönä, kenttäpiispana.

Paikalliset kysymykset ja laajemmat yhteydet

Maria Lähteenmäki kysyy toimittamansa *Maa, seutu, kulmakunta* -teoksen johdantopuheenvuorossa kiinnostavasti, mitä on uudistuva aluehistoria. Mielestäni kuitenkin useiden tieteenalojen kokoava yhteisesitys ei sitä sinällään sellaiseksi tee, eivätkä tieteidenvälisyys ja verkostoitumien ole niin uusi tapa tehdä tutkimusta kuin Lähteenmäki antaa ymmärtää. Maantieteilijä Sami Moisio toteaaakin osuvasti artikkelissaan valtion aluehistoriasta, ettei uusissa tutkimussuuntauksissa ole ollut kyse jostain ”paremmasta”, vaan muuntumisesta vastaamaan oman ajan tarpeita; jonkinlainen paradigma siis. Moisio käsittelee aluetutkimuksen periaatteita toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa sekä 1950-luvun valtakunnansuunnittelutoimiston syntyä. Artikkelit auttaa ymmärtämään aluemäärityksien kriteereiden muodostumista ja tavoittelehakeisuutta, mutta artikkelia olisi voinut hyö-

dyntää myös metodisena avauksena historian-tutkimuksen suuntaan.

Laura Kolbe ja Samu Nyström ovat ainoita, jotka esiintyvät kahdessa teoksessa ja esitellen molemmissa kaupunki- ja nimenomaan pääkaupunkihistorian tutkimista keskiössä Helsinki. Näkökulmat ovat eurooppalaisessa ja globaalissa kontekstissa. Kolben omassa artikkelissa kaupunkitutkimuksen traditiosta (sic!) korostuneen osan saa tilastotieteen esittely. Kaupunki paikallisena ilmiönä olisi ansainnut Helsinkiä laajemman tarkastelun nimenomaan aluetutkimuksen erityiskysymyksenä. Kristiina Kalleisen artikkeli käsittelee venäläisyhteisöjä Suomessa. Mielenkiintoinen teema jää turhan yleisluontoiseksi ja Helsinkiin keskittyväksi. Siksi ehkä tahattomastikin Kalleinen antaa sellaisen kuvan, ettei pohjoisempina Suomea ollut venäläisyhteisöjä. Viitata olisi voinut vaikkapa Tornioon, joka Ilkka Teerijoen erinomaisen paikallishistorian mukaan oli 1800-luvulla suorastaan venäläinen kaupunki.³

Maria Lähteenmäki siirtää omassa artikkelissaan tarkastelun 1700-luvun pohjoiseen ulottuvuuteen ja tuolloisen tutkimuksen heräävään kiinnostukseen Lapista. Esitys on sujuva mutta ei oikein istu teoksen tavoitteeseen ajankohtaisista aluetutkimuksen kysymyksistä ja olisikin sopinut johdantopuheenvuoroon. Reija Satokangas puolestaan tarkastelee Kaikella on paikansa -teoksessa pohjoisen paikallishistoriaa ja korostaa, kuinka Pohjois-Suomi oli vanhastaan eräänlainen katvealue historiantutkimuksessa. Satokangas päätyykin mielenkiintoiseen toteamukseen tarkastellessaan pohjoisten pitäjien paikallis- ja aluehistorioita. Hänen mukaansa vahva aluesidonnaisuus on tuottanut niin paljon uutta tutkimusta, että esimerkiksi pohjoisen asutushistoria on tutkittu paremmin kuin muualla Suomessa. Kysyä sopii, onko hintana pohjoisessa ollut ehkä liiankin tiukka sitoutuminen alueeseen.

Olen pureutunut teoksiin kesästä 2011 lähtien, eikä osuvampaa ajankohtaa olisi voinut sat-

tua. Ehkä yllättävää kun paikallisuus on lähtökohtana, että teoksia on voinut peilata Norjan tragedian ja Kreikan kriisin kautta. Ne ovat erinomaista esimerkkejä siitä, kuinka lähellä toisiaan lopulta ovat paikalliset kysymykset, nykyisyys ja laajemmat historialliset yhteydet. Helmenä on *Maa, seutu, kulmakunta* -teoksen avaava Heikki Mikkelin artikkeli aluetutkimuksen Euroopasta. Mikkeli on pystynyt reilun 20 sivun artikkelissaan kiteyttämään onnistuneesti eurooppalaisen alueellisuuden tutkimuksen kiinnostavat, kansallisuuskysymykset, regionalismin uuden nousun ja institutionalismin karikat. Mikkeli puhuu amerikkalaiseen maantieteilijään John Agnewiin viitaten territoriaalisesta tilasta, johon liittyy eräänlainen ansa (*territorial trap*). Mikkeli korostaa, ettei ole olemassa luonnollisia alueita ja rajoja, vaan ne ovat ”ihmistien vallankäytön ilmentymiä”.

Muutamit naapuritieteiden artikkeleista jäävät uuden aluehistorian teeman kannalta irrallisiksi. Näin esimerkiksi Lassi Heinisen pohjoisen geopolitiikkaa käsittelevä artikkeli on puhtaasti hänen oman tieteenalansa tarkastelua, jossa käsitteellistä tekstiä olisi ollut syytä avata lukijalle. Sinänsä Heininen nostaa esille kiinnostavalla tavalla ”tilan” ja ”vallan” merkitykset klassisen geopolitiikan peruselementteinä, mikä taas linkittyisi erinomaisesti fyysistä ja kulttuurillista tilaa käsittelevään teokseen. Vastaavasti Heinistä seuraava Helena Ruotsalan artikkeli kansatieteen muuttumisesta suorastaan uudensuomalaiseksi eurooppalaiseksi etnologian tieteenalaksi on erinomaisen mielenkiintoinen mutta jää historiantutkimuksen näkökulmasta erilliseksi. Paikkasidonnaisella etnologialla löytyisi myös kaiku-pohjaa ”uuden historiantutkimuksen” menetelmissä.

2. Antero Penttilä (1970) *Onko paikallishistoriallisella tutkimuksella tulevaisuutta. Paikallishistoria ja historiantutkimus*. Julkaisija Paikallishistoriallinen toimisto, Helsinki, 73–75.

3. Ilkka Teerijoki (2007) *Tornion historia 2: 1809–1918*.

Fyysisiä ja kulttuurillisia tiloja

Kahden paikallis- ja aluehistoriaan keskittyneen teoksen jälkeen sain käsiini fyysistä ja kulttuurillista tilaa esiteollisessa Euroopassa käsittelevän vankan teoksen, jonka Jyväskylän yliopiston kasvatit Marko Lamberg, Marko Hakanen ja Janne Haikari ovat toimittaneet. Teos merkitsee reipasta askelta eteenpäin kahden paikallis- ja alueiteeman jälkeen ja on mielestäni yksi keskeinen paradigma ”uudelle aluehistorialle”. Teoksen 13 artikkelissa haetaan tila-käsitteen avulla historiantutkimuksen metodisia lähestymistapoja tilalliseen käänteeseen (*spatial turn*). Teoksessa on pyritty selvittämään, kuinka tila on historiasa käsitetty, miten se on otettu haltuun ja kontrolloitu ja kuinka tilaa on käytetty itsemääräämisen välineenä. Otsikoinnista huolimatta artikkelit keskittyvät Suomen alueelle, ja Eurooppa on ennen kaikkea tavoitteellinen alue, jossa kirjoittajien artikkeleissaan käsittelemiä tarkastelutapoja on mahdollista soveltaa.

Marko Lamberg aloittaa teoksen johdannon Tukholman Vanhan kaupungin kaakinpuusta Kåkbrinkenissä esimerkkinä tilan ymmärtämisestä ja siihen liittyneistä fyysistä ja kuvitteellisista aspekteista. Historioitsijat ovat viime vuosina operoineet useiden spatiaalisten käsitteiden kanssa, jotka kertovat tilojen moninaisuudesta mutta Lambergin mukaan myös siitä, että tila merkitsi varhaismodernina aikana enemmän kuin nykyisin. Tila on ollut inhimillisen kulttuurin näkökulmasta sosiaalinen konstruktio. Siihen liittyvä raja on keskeinen myös identiteeteille. Historiatiede lähentyy tässä maantieteen tutkimusta ja palaa tavallaan näiden yhteisille juurille.

Tila ei anna myöten teoksen kaikkien artikkeleiden arvioimiseen, mutta esimerkiksi Kimmo Katajala syväluotaa historiallisten karttojen poliittisten rajojen merkitystä eri aikoina suhteessa varhaismodernin valtion luonteeseen. Erityiskohteena on Ruotsin ja Venäjän välinen raja. Katajala päätyy tulokseen, että idea rajaviivasta oli olemassa jo keskiajalla toisin kuin tutkijat

ovat yleisesti ajatelleet. Jukka Korpela syventyy myös Ruotsin ja Venäjän suhteisiin keskiajalla ja uudella ajalla paikallistason näkökulmasta. Hän painottaa teiden ja vesireittien merkitystä kahden valtakunnan kamppaillessa hegemoniasta. Näkemys on helppo yhtyä. Esimerkiksi Ruotsin kruunu ymmärsi jo keskiajalla maanteiden keskeisen merkityksen vallankäytön välineenä. Senpä takia tiet pidettiin tiukasti keskusvallan kontrollissa.

Piia Einosen, Marko Hakasen ja Janne Haikarin artikkeleissa tulee esille, kuinka kuninkaallisen viranomaisen oli hyvin vaikea ottaa paikallista tilaa hallintaansa, kun hän saapui vieraalle alueelle. Etäisyydet olivat keskeinen määräävä tekijä vallankäytössä, joka perustui myös perhestrategioiden käyttöön. Teoksessa onkin mielenkiintoisia kartallistamisia virkamiesten kirjeenvaihdosta ja yhteyksistä, muun muassa Ulla Koskisella. Samoin kannen sisäaukeamien kartat ovat selkeitä, mutta niissä on Lapin raja jäänyt pois ja siksi Suomen alue on hahmottunut hieman virheellisesti. Lappi olisi ollut muutenkin tilan ja spatiaalisuuden kannalta Karjalan tavoin erinomaisen mielenkiintoinen tutkimuskohde. Pohjoista aluetta sivuaa oululaisarkeologien tarkastelu verhojen käytöstä Tornion kaupungissa. Arkeologit ovat tehneet Timo Ylimäun johdolla ansiokasta kaupunkitutkimusta Torniossa usean vuoden ajan, mikä näkyy sisälön ansioina. Verhot tuntuvat ensin erikoiselta tutkimuskohteelta, mutta artikkelissa tulee hyvin esille, kuinka niiden avulla otettiin yksityinen tila haltuun.

Entä sitten?

Kaiken kaikkiaan teoksista näkyy tarve hakea kansainvälisyyttä, mikä heijastelee laajemminkin suomalaista yliopistotutkimusta. Suuntaus on tietysti kannatettava, mutta sen kääntöpuolella on ollut Suomen historian tutkimuksen väheneminen ja kapea-alaistuminen tiettyjen teemojen ympärille. Se on tietysti ongelma paikallishistorian näkökulmasta. Entäpä jos professuureja ja

tutkimushankkeita kohdennettaisiin tulevaisuuden Suomessa uudella tavalla esimerkiksi teemallis-metodologisin painotuksin. Näin muodostuisivat edellytykset ylläpitää myös suomalaisia historianilmiöitä koskevaa tieteellistä tutkimusta, josta Lambergin, Hakasen ja Haikarin toimittama teos on tuore osoitus. Näennäisesti

perifeerinen tila tarjoaa mahdollisuuden vertailevaan rakenteiden ilmiötason universaaliin tutkimiseen ja soveltamiseen. Tällöin sellaisten alueiden tarkastelu kuten Karjala, Lappi tai Suomi onkin osa kaivattua kansainvälistä tutkimusta.

Arvosteluja

Saamelaisten pyhässä maisemassa

**Tiina Äikäs: Rantakiviltä tuntu-
reille. Pyhät paikat saamelais-
ten rituaalisessa maisemassa. *Studia archaeologica septen-
trionalia 5, Pohjois-Suomen his-
toriallinen yhdistys, Rovaniemi
2011. 240 s. +16 s.***

Tiina Äikäksen Oulun yliopistossa tehty arkeologian väitöskirja lisää huomattavasti tietoa saamelaisten rituaalisista maisemista. Hän sijoittaa työnsä tutkimushistorian viitekehyyteen ja pohtii tutkimuksen eettisiä ongelmia. Pohjois-Suomen pyhien paikkojen lukumääräksi Äikäs rajaa 107. Hän käsittelee muotoja, joilla ”pyhyys” (pohjoissaameksi *bassivuohta*) ilmenee maisemassa, samoin kuin erilaisia teoreettisia lähestymistapoja pyhyyteen. Äikäs hyödyntää Geographical Information Systems (GIS) -paikkatietojärjestelmää yhdessä maisema-arkeologian kanssa.

Äikäs nostaa esille useita pyhien paikkojen ja maiseman suhteeseen liittyviä näkökohtia. Niitä ovat esimerkiksi pyhien paikkojen löytöpaikat maisemassa, seita-kivien (pohjoissaameksi *sieidi*) yleiset ominaispiirteet ja niiden näkyvyys maisemassa sekä pyhien paikkojen suhde veteen ja äänimaisemaan.

Tarkastelun kohteita ovat kalastaminen, metsästäminen ja poronhoito suhteessa rituaaliseen maisemaan, esihistoriallisten metsästyksen jäänteiden kuten ansakuoppien sekä asuinpaikkojen ja pyhien paikkojen suhde toisiinsa ja kysymys siitä, kuinka laajasti 1600- ja 1700-luvulla rakennettiin kirkkoja saamelaisten alkuperäisten pyhien paikkojen läheisyyteen.

Väitöskirja perustuu suurimaksi osaksi arkeologisiin ja historiallisiin lähteisiin. Tekijä tulkitsee niiden perusteella pyhien kivien elinkaaren ja tuo esiin myös pyhien paikkojen merkityksen nykyaikana. Esimerkiksi viime vuosisadalla joillekin *sieidi*-kiville asetettiin kolkkoja ja muita esineitä. Nykyisin kiviä ovat käyttäneet uuspakanat ja paikallinen matkailulinkeino, ja niistä on kerrottu paikallisia tarinoita. Näkökulma siirtyykin pyhistä paikoista toimintoihin (rituaaleihin), esimerkiksi uhraamiseen.

Fosfaatti- ja GIS-analyysin avulla on voitu selvittää pyhien paikkojen elämäntaakartta. On kartoitettu esimerkiksi sitä, missä kohtaa pyhän kiven lähellä uhritoimituksia on suoritettu, ja analysoitu äänimaismaa sekä pyhien kivien ja muiden paikkojen välistä suhdetta. Esiin voidaan nostaa myös paikallisia eroavaisuuksia: pyhät paikat ovat Inarissa lähempänä vettä kuin Utsjoella, palaneita luita on löydetty vain Inarista, kirkkoja on rakennettu pyhien paikkojen läheisyyteen pohjoisessa mutta ei etelässä jne. Erillisen maininnan arvoinen on sel-

keä ja hyvin kirjoitettu eettisiä kysymyksiä käsittelevä osuus ja käytännönläheinen tapa, jolla Äikäs käyttää valitsemiaan teoreettisia näkökulmia heuristisina työkaluina.

Joitakin tekstissä esiintyviä analyttisiä käsitteitä, kuten ’pyhää’ ja ’uhria’, olisi voinut käsitellä yksityiskohtaisemmin samoin kuin perustella laajemmin eriaikaisten ja eri paikoissa esiintyneiden ilmiöiden välillä nähtyjä vastaavuuksia ja niiden valintaa ja arviointia. Jotkut niistä ovat saamelaisalueelta eri aikakausilta, jotkut taas perustuvat sekundäärikirjallisuuteen, jossa tehdään yleistyksiä eri puolilta maailmaa kerätyn aineiston pohjalta. Nue kriteerit, joilla on arvioitu saamelaisten pyhiksi paikoiksi esitettyjen paikkojen aitoutta, tarjoavat erinomaisen menetelmän tulevalle tutkimukselle, mutta tätä lähdekriittistä arviointimenetelmää olisi voitu käyttää paljon johdonmukaisemmin läpi koko tutkimuksen. Käsitellessään antropomorfiisuutta ja zoomorfiisuutta – kyse on kivistä, jotka näyttävät muistuttavan ihmis- tai eläinhahmoja – tekijä olisi voinut keskittyä enemmän metodiongelmiiin, sillä yhdennäköisyyden havaitseminen riippuu paljon katsojasta eikä nykyajan arkeologi välttämättä näe saamelaisia kohteita samoin kuin ne saamelaiset, jotka käyttivät paikkoja 500 vuotta sitten. Siellä täällä argumentaatiota olisi helpompi seurata, jos tekijä olisi tekstissä näkyvämpi: huolimatta siitä, että tutkimusmateriaali esittää voimakkaita

argumentteja aikaisemman tutkimuksen joitakin hypoteeseja ja välttämisiä vastaan, muiden kuin tekijän omia näkemyksiä puoltavia tuloksia tai argumentteja käsitellään vähän – sen sijaan tutkimusmateriaali ja -tulokset on jätetty puhumaan omasta puolestaan.

Nämä ovat kuitenkin pikkuseikkoja. Ennen kaikkea kyseessä on hyvä tutkimus ja hyvin kirjoitettu teos, jota on ilo lukea. Tiina Äikäs esittää väitöskirjassaan uusia näkökulmia saamelaiden pyhien maisemien tutkimukseen. Aineisto, metodit ja teoreettiset näkökulmat ovat hyvin valittuja, ja ne vastaavat tutkimuskysymyksiin. Tutkimusmateriaali on luokiteltu luotettavuuden mukaan. Aikaisempaa tutkimusta saamelaiden pyhistä paikoista samoin kuin erilaisia teoreettisia lähestymistapoja pyhyteen ja metodologisiin ongelmiin on pohdittu. Teksti on jäsennellyt loogisesti. Kieli on selkeää ja argumentointia on helppoa seurata. Lukuisat valokuvat, kartat, diagrammit ja taulukot helpottavat lukemista – eivät vain kuvitukset vaan oleellisenä osana tutkimustulosten perustelua. Tutkimuksessa on käytetty runsaasti asiaan liittyvää kirjallisuutta usealta tieteenalalta. Monia aihepiirejä käsitävän teoreettisen inspiraation, metodisen tiukkuuden ja selkeyden sekä laajan empiirisen aineiston avulla (joka ei ole vain arkeologista) Äikäs onnistuu luomaan synteesin, jonka ansiosta hänen väitöskirjansa on mielestäni yksi tärkeimmistä saamelaiden rituaalisia maisemia käsittelevistä teoksista, mitä tähän mennessä on kirjoitettu.

Koska valitettavasti aivan liian harvat saamelaiskulttuurin asiantuntijat (olivatpa he sitten antropologeja, arkeologeja tai historian-tutkijoita) osaavat suomea teos pitäisi kääntää englanniksi, jotta se saisi sen painoarvon minkä se ansaitsee.

– HÅKAN RYDVIK

Hyvät miehet 1500-luvun Suomessa

Ulla Koskinen: Hyvien miesten valtakunta. Arvid Henrikinpoika Tawast ja aatelin toimintakulttuuri 1500-luvun lopun Suomessa. Historica Bibliotheca 132, SKS, Helsinki 2011. 446 s.

Ulla Koskinen väitöskirjatutkimuksen aikakausi on viimeisten vuosikymmenien aikana jäänyt vähälle huomiolle, sillä 1500-luvun ruotsalais-suomalaisesta yhteiskunnan murrosvaiheesta on viime aikoina tehty vain niukasti tutkimusta. Erityisesti tämä tilanne koskee väitöskirjoja, joita on Suomessa tästä aikakaudesta ja aihepiiristä ilmestynyt vain yhden käden sormin laskettava määrä. Sinänsä Ruotsissa ja Suomessa on pitkä varhaismodernin ajan tutkimuksen traditio. Koskinen aihe liittyä läheisesti Ruotsin nousevan suurvallan synthyetkiin ja erityisesti valtakunnan itäisten osien vaiheisiin vuosisadan jälkipuoliskolla. Tarkasteluaikaa synkentää huomattavasti 25-vuotinen Venäjän-sota, minkä vuoksi monet asiat olivat Suomen puoleisessa valtakunnassa koko lailla toisin kuin Pohjanlahden länsipuolella. Pitkän sotakauden huipennukseksi Ruotsi syöksyi niin sanottuun 1590-luvun kriisiin, jonka tärkeä osatekijä oli Suomessa syksyllä 1596 ja talvella 1597 käyty nuijasota. Laillisen kuninkaan Sigismundin ja hänen valtaansa menestyksellisesti tavoitelleen valtionhoitaja Kaarle-herttuan kiistassa yhtäältä suomalaisten aatelismiesten kovaotteinen mahti Ruotsin vallan itäisissä osissa sortui, ja toisaalta Koskinen tutkimuksen tärkeä lähdehenkilö, soturi ja hallintomies Arvid Henrikinpoika Tawast menetti henkensä. Koskinen tarkastelee si-

ten työssään erään voimakkaan ihmisryhmän tähtihetkiä ja heidän aikakautensa veristä päätöstä ”Kaarle-herttuan lahtipenkissä”.

Tutkimuksen otsikko *Hyvien miesten valtakunta* rajaa omalla tavallaan näkökulmaa aatelin yhteisöjen suppeaan kärkiyksilöiden ryhmään. Valtakunta on tässä käsitteenä ongelmallinen, kun kuitenkin kyse on – kuten alaotsikko toteaa – valtakunnan itäisestä osasta. Toimintakulttuurin alaan kuuluvat laajat osa-alueet ja toiminnan muodot jäävät kokonaisuutena arvioimatta. Tavallisesti toimintakulttuuri-termi kiinnittyykin kasvatustieteisiin ja taloustieteisiin; viimeksi mainitussa se liitetään usein muutoksen johtamiseen, mikä luonnollisesti voisi olla analoginen tutkittujen keskitason (sotilas)johtajien työn kanssa. Tekijä käyttää yleensä aikalaisille tuttua käsitteistöä ja tekee siten oikeutta tutkimuskohteilleen.

Kysymyksenasettelu on sijoitettu moneen eri paikkaan, ja siihen kuuluu vähintään 12 hieman eri sanoin muotoitua kysymystä, jotka käsittelevät toimintakulttuuria, retoriikan ja vuorovaikutuksen analyysiä sekä sosiaalisten verkostojen ja hallinnon eri muotoja.

Arvid Henrikinpoika Tawastia tutkimuksen keskiössä olisi voitu problematisoida huomattavasti enemmän; edes hänen aatelisarvonsa ei ollut tarkastelujaksolla aivan kiistaton. Tekijän mukaan säilynyt arvokas kirjekokoelma on syy siihen, miksi Tawast on valittu ”tutkimuksen esimerkkihenkilöksi” (s. 10). Hänen kauttaan olisi mahdollista käsitellä laajasti aikakauden historiakulttuuria, historiografialla ja historiankäyttöäkin. Tutkijasta ja näkökulmasta riippuen Tawastia on pidetty joko uskollisena ja isänmaallisena kuninkaanmiehenä (esimerkiksi Helge Pohjolan-Pirhonen) tai julmana talonpoikien piinaajana (Eric Anthoni). Tällaisten seikkojen pohtiminen olisi mahdollistanut toimintakulttuurin

pimeiden ja säilyneiden lähteiden tavoittamattomissa olevien ilmiöiden havaitsemisen ja analysoinnin.

Tutkimus sijoittuu keskiajan ja uuden ajan kehittyneen valtion väliselle harmaavyöhykkeelle. Pitkää sotajaksoa ja sen aiheuttamia taloudellisia ongelmia olisi voitu korostaa enemmän ja nimenomaan hallintoherrojen toiminnan hidasteina ja suoranaisin esteinä. 1590-luvun kriisin osatekijöiden varsin kategorinen ulosrajaus ei ole onnistunut ratkaisu: kyseinen aika-kausi on juuri tälle tutkimukselle poikkeuksellisen relevantti konteksti.

Ulla Koskinen tuntee aikaisempaa tutkimusta varsin hyvin, mutta aiemman tutkimuksen kriittinen analyysi jää toisinaan yleiselle tasolle. Kritiikki esitetään passiivissa ja ilman viittauksia (esimerkiksi s. 11, 25, 26, 29), joten oman työn suhteutus vallitsevaan tutkimustraditioon on osin vaillinainen. Työssä keskeiset vuorovaikutuksen ja neuvottelun käsitteet sekä niiden merkitys esitellään pääsääntöisesti lähitieteenalojen ja ns. kansainvälisen tutkimuksen näkökulmista. Pohjoismaisesta tutkimuksesta Koskinen viittaa muu muassa Sven A. Nilssonin, Jan Lindgrenin ja Jan Gleteen, mutta Eva Österberg saa vain lyhyen maininnan, vaikka juuri hän kehitti Pohjoismaissa ensimmäisenä vuorovaikutustutkimusta väitöskirjassaan *Gränsbygd under krig* (1971).

Biografista tutkimusperinnettä ei juuri käsitellä, vaikka elämäkerrallinen tutkimusote on yksi potentiaalinen tutkimusnäkökulma. Tekijä ei myöskään hyödynnä elämäkertatutkimuksen menetelmiä, minkä lisäksi vertailu ei kuulu tämän tutkimuksen työkalupakkiin. Kansallisbiografiasta löytyisi nopealla haulla nelisenkymmentä Vaasa-kauden sotilas- ja virkatehtävissä toiminutta henkilöä, joiden toimintaa olisi voitu helposti suhteuttaa tutkimuskohteisiin. Muusta kirjallisuudesta huomiota kiin-

nittää Eric Anthonin pääteoksen *Finlands medeltida fräse och 1500-talsadeln* (1970) sekä Birgitta Odénin tulkinnallisesti vahvan talous- ja hallintohistoriallisen tuotannon puuttuminen lähdekirjallisuudesta. Samoin Pentti Renvallin kenties merkittävimmän 1500-luvua käsittelevän julkaisun (Suomen kansanedustuslaitoksen historia I, 1962) poissaolo on harmillista.

Hyvin kirjoitettu tutkimus kulkee koko lailla Tawastiin liittyvien aineistojen sanelemilla ehdoilla. Arkistoista ankaralla työllä kerättyjä kirjeitä on yhteensä noin 550, joista noin sata on Tawastin itsensä laatimia. Perusmenetelmänä toimii kokonaisvaltainen hermeneuttinen lähiluku. Viestiketjuja on säilynyt niukasti, mikä tekee työskentelystä lievästi sanottuna haasteellista. Kirjeistö on lähtökohtaisesti vino: yleensä on säilynyt vain joko vastaanottajan tai lähettäjän kirjeet. Silloin kun aineisto on aidosti riittänyt vuoropuheluun, on tuloksena erinomaisia tapausanalyyskejä, vaikka pitkien lainausten käyttö on toisinaan liioiteltua.

Valittu temaattinen jäsenitys on tällaisen aineiston suhteen yleensä paras ratkaisu, vaikka se tuottaa osin raskaita lukuja, toistoa ja hyvin lyhyitä alalukuja. Työhön on jäänyt pääkysymyksiin liittymättömiä rönsyjä sekä taustatiedoiksi vaipuvia osuuksia. Tekijä on halunnut puristaa tiedot lähteistään silloinkin, kun ne eivät välttämättä vie problematiikkaa eteenpäin (esimerkiksi aateliston asema valtakunnassa ylipäätään, Per Brahe vanhemman *Oeconomia*, kirjetyyppien esittely, luvut ”Ystävyyskulttuurin juuret” ja ”Kuningas saapasrenkinä” sekä kirjeenkuljetajien identifiointi jne.).

Tawastin ja muiden hyvien miesten yhteistyöverkoston laadintaan on panostettu kartoin, asetelmin ja taulukoin. Ne ovat informatiivisia, vaikka perustuvat ennen muuta ja ainoastaan Tawastin kokoel-

maan. Verkostoa ei ole täydennetty esimerkiksi kirjallisuuden lisätiedoilla. Tutkimus osoittaa, kuinka aatelisten keskinäinen kaupankäynti toimi aivan samoilla periaatteilla kuin kauppiaiden. He vaihtoivat kirjeitse tavaroita, palveluksia ja rahaa luottamuksen hengessä. Menettely säästi liiketoiminnan kustannuksia, kun painavia tuotteita ei välttämättä tarvinnut siirtää pitkiä matkoja huonon infrastruktuurin oloissa. Aatelisille aktiivinen yhteydenpito oli arvo sinänsä, kun taas kauppiaat toimivat yleensä tilanteen mukaan: yhteyttä otettiin, jos oli tarvetta mutta muuten ei.

Tutkimuskohteena olevien keskitason sotilas- ja hallintoehenkilöiden tutkiminen on ollut työlästä ja vaikeaa. Tutkimus on vahvasti aineistolähtöinen, niin hyvässä kuin hieman pahassakin. Kirjeaineiston huolellinen kvalitatiivinen ja kvantitatiivinen analyysi on moitteetonta, ja lähiluku tuottaa parhaimmillaan erinomaisia tuloksia. Koskinen tekee useita oikeanlaista tarkkuutta vaativia havaintoja, jotka samalla kertovat käytettyjen tekstien nyansseista. Runsaasti uutta tietoa saadaan muun muassa siitä, kuinka erilaisten puhutteluiden ja fraasien käyttö oli ryhmäsidonnaisista, fiktiiviset sukulaissuhteet muotoiluiltaan tarkoin harkittuja ja kuinka hienovaraiset tai vastaavasti hyvin suoranaiset toimintatavat näkyivät jo kirjeiden osoitteistoissa ja arvonimissä. Tiedonkeruun, -käytön ja -kulun ongelmista ja käytänteistä saadaan mielenkiintoisia tuloksia.

Ulla Koskinen ahkera lähdetyöskentely tuottaa ajatuksia herättävää tietoa Ruotsin valtakunnan ja Suomen historian kannalta keskeisestä murroskaudesta. *Hyvien miesten valtakunta* on lahjakkaan tutkijan rohkea ja kunnianhimoinen väitöskirja vaikeasta ja viime aikoina vähän tutkistusta aihepiiristä.

– PETRI KARONEN

Kreivin klientit ja suurvallan rakentajat

Marko Hakanen: Vallan verkostoissa. Per Brahe ja hänen klienttinsä 1600-luvun Ruotsin valtakunnassa. Jyväskylä Studies in Humanities, 157. Jyväskylän yliopisto 2011. 214 s.

Kreivi Per Brahe oli drotsi, valta-neuvos ja oikeusvaltion rakentaja, vanhoillinen aristokraatti ja tinkimätön isänmaan palvelija, jonka ajattelussa aatelin ja valtion etu samaistuivat toisiinsa. Väitöskirjassaan Marko Hakanen tutkii mahtavan kreivin klienttiverkostoja, joiden avulla Brahe käytti valtaa niin Tukholmassa kuin kaukana Suomessakin.

Aihe on tärkeä. Klienttisuhteiden merkitys uuden ajan valtion toiminnalle tunnustetaan nykyään yleisesti, mutta syvällisesti aiheeseen porautuvaa tutkimusta on vähän.

Hakanen on valinnut lähemmän tutkimuksen kohteeksi Brahen taloudellisia etuja Suomessa valvo- neen Henrik Corten, kansliassa työskennelleen Nils Tungelin, kuolemaantuomiton historioitsijan Arnold Johan Messeniuksen sekä Turun Akatemian professorit Anders Thuroniuksen ja Mikael Wexionin-Gyldenstolpen.

Näiden miesten värikkäiden ja tragikoomistenkin elämänvaiheiden kautta piirtyy esiin kuva siitä, millaista oli olla Brahen klientti. Hakanen kuvaa arvokkaalla tavalla klienttien toimintastrategioita ja sitä, miten klienttisuhteet kutoutuivat osaksi 1600-luvun ihmisen elämää. Myös klienttinä olemisen varjopuolet saavat sijansa, ja tutkimuksesta käy hyvin ilmi, että klientin arvo patronukselleen perustui ensi sijassa hänen hyödyllisyyteen- sä.

Hakasen työ perustuu lähteiden lähilukuun ja huolelliseen lähdekriittikiin. Kirjeretoriikan analyysi on kunnianhimoista. Hakanen ei juutu pohtimaan, olivatko klienttien uskollisuudenvakuuttelut ”totta”, vaan kuvaa sitä, miten kirjeiden ja retoriikan avulla järjestelmää pidettiin koossa.

Hankkimalla palvelukseensa päteviä klienttejä Brahe saattoi sekä kehittää valtakuntaa että valvoa omia etujaan. Hakanen kuvaa ansiokkaasti patronus–klientti-suh- teiden merkitystä informaatiokana- navina. 1600-luvulla tiedonkulun puutteet muodostivat suuren on- gelman vallanpitäjille. Klienttensä kautta Brahe sai tietoja niin sotata- pahtumista kuin omien läänitys- tensä asioista, kanslian juoruista puhumattakaan. Klientin välityk- sellä vähäisemmässä asemassa olevat alamaiset pystyivät myös saamaan yhteyden Braheen ja kruunuun kätevämmän kuin viralli- sen byrokratian kautta.

Klienttijärjestelmä on hyvin vai- kea tutkimuskohde. On vähintäänkin haasteellista kuvata ilmiötä, joka ilmiselvästi on olemassa mut- ta jonka kuvaamiseen aikalaisilla on vähän sanoja ja joita vaikeasti tulkittava retorinen symboliikka vielä hämärtää. Itse järjestelmä oli myös joustava ja muuttui yhteis- kunnan mukana. Se esimerkiksi mukautui vaivatta työvoimapulan ajasta tilanteeseen, jossa työvoi- masta oli ylitarjontaa, kuten Haka- nen toteaa.

Hakasen tutkimuksen ongelmat liittyvät käsitteisiin ja työn historial- lisen kontekstin rakentamiseen. Hakanen määrittelee työssään klienttijärjestelmän käsitteitä yhä uudelleen. Ongelmana on, että määrittelyt ovat osin epäselviä ja jopa hiukan ristiriitaisia. Vallan kä- sitettä ei määritellä lainkaan, vaika sana esiintyy otsikossa. Keskei- siin valtateorioihin kuuluu olennai- sena osana vallan resurssiluonteen ja valtasuhteiden luonteen määrit- tely. Vallan ja vallan verkostojen

käsitteitä olisikin tullut analysoida; se olisi tuonut työlle käsitteellistä ryhtiä.

1600-luvun ihmisille oli olemas- sa patronuksia ja klienttejä, mutta ei heidän muodostamaansa ”ver- kostoa”. Se on tutkijan luoma analyysimenetelmä, jonka avulla piirretään esiin vallankäytön ra- kenteita. Tämä olisi pitänyt tuoda tutkimuksessa selvemmin esille.

Hakanen kirjoittaa paljon ver- koston resurssista ja mainitsee esimerkiksi, että klientit olivat ”osa näkymätöntä verkkoa, joka pitäisi huolen omistaan.” Klienttien suh- teestaan saama hyöty oli kuitenkin peräisin Brahelta ja perustui Bra- hen asemaan ja hänen ylhäisiin suhteisiinsa. Klientit olivat siis riip- puvaisia kreivin, eivät klienttiver- koston resurssista. Hakanen ko- rostaa työssään itsekin sitä, millai- seen hätätilaan patronuksen men- nettäminen klientin ajoi. Kun ”ver- kosto” ei tuossa tilanteessa tarjon- nut turvaa, voi kysyä, mikä merki- tys klienttien välisillä suhteilla yli- päättään oli.

Vaikka Hakanen toisaalta antaa ymmärtää, että verkoston yhden osan toimimattomuus saattoi joh- taa koko systeemin romahtami- seen, hän myös osoittaa että näin ei tapahtunut: Arnold Johan Mes- seniuksen maanpetoskandaali tai Nils Tungelin sotkut kansliassa ja yksityiselämässä eivät horjuttaneet Brahen klienttiverkostoa tai vie- neet muiden klienttien uskotta- vuutta.

Hakanen ei juuri analysoi Bra- hen poliittista vaikutusvaltaa ja tutkimusasetelman historiallinen konteksti jää sirpaleiseksi. Tutki- mus sijoittuu Brahen aktiivisiin vuosiin 1600-luvun taitteen mo- lemmille puolille. Hakanen kuiten- kin kirjoittaa laajasti 1500-luvun tapahtumista ja käsittelee niitä enemmän kuin 1600-luvun puoli- välin poliittista ilmasto, joka oli Brahen toiminnan kannalta keskei- nen. Tulee vaikutelma, että kirjoit- taja on keskittynyt niin intensiivi-

sesti suurvalta-ajan klienttijärjestelmän synnyn ja perusteiden analyysiin, että vauhti on ikään kuin loppunut kesken ja työn ajallisen loppupuolen nitominen historialliseen kontekstiin on jäänyt kesken. Esimerkiksi Arnold Johan Messeniuksen kohtalon analyysi jää puolittiehen, koska 1650-luvun poliittista tilannetta ei käsitellä.

Hakasen olisi kannattanut valita yhdeksi tapausesimerkiksi joku poliittisesti merkittävässä asemassa oleva alemman aatelin edustaja. Nämä olivat aristokraateille kaikkein tärkeimpiä klienttejä, sillä 1600-luvulla alempi aateli haastoi aristokratian ja oli lopulta mukana kaatamassa sen poliittista ja taloudellista ylivaltaa. Nyt Hakanen väittää tutkimuksessaan kysymyksen siitä, miksei aristokratia massiivisesta klienttijoukostaan huolimatta onnistunut säilyttämään valta-asemaansa.

Hakanen on joutunut tutkimusta tehdessään laatimaan kokonaiskuvaa aihepiiristä, josta tiedetään vähän – osin etenemään suorastaan kartoittamattomassa viidakossa. Apua on ollut vain muutamista melko pintapuolisista pohjoismaisista julkaisuista ja kansainvälisistä tutkimuksista, joiden tulokset ovat vaikeasti sovitettavissa Ruotsin valtakunnan oloihin. Marko Hakasen väitöskirja onkin tärkeä puheenvuoro siinä historian-tutkimuksen kentässä, joka tarkentaa kuvaa suurvallan rakentamisesta ja sitä myötä koko modernin valtion synnystä pohjolassa.

– MIRKKA LAPPALAINEN

Kunnian kentillä

Ville Sarkamo: Karoliinien soturiarvot. Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa. Jyväskylä Studies in Humanities 167, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2011. 216 s.

Miksi suuressa Pohjan sodassa Suomeen sijoitettuja joukkoja komentanut Carl Gustaf Armfelt ajoi upseerikollegojen vastustuksesta huolimatta läpi ajatuksensa ryhtyä taisteluun venäläisiä vastaan helmikuussa 1714 Isovaskyrössä Napuen kylän peltoaukealla? Jälkimaailman silmin tarkasteltuna olisi toki ollut järkevämpää, kuten muut upseerit esittivät, odottaa täydennystä Pohjanmaan nostoväestä ja yllättää vihollinen Isonkyrön ja Ilmajoen välisellä metsätiellä. Ja kuinka on ymmärrettävissä, että vaikka Napuen taistelu kääntyi Armfeltin joukkojen ja Ruotsin näkökulmasta katastrofiksi – tappion ohella noin puolet miehistä kaatui ja alkoi ns. isonvihan aika – näyttää siltä, että ylipäällikkö kuitenkin säilytti sotilaskunniansa ja tavaltaan siis voitti. Nämä ovat ikään kuin avainkysymyksiä, joihin Ville Sarkamo vastaa karoliinarmeijan soturien kunniakäsitystä luottaavassa väitöstutkimuksessaan.

Sarkamon tutkimus liittyy monella tapaa sellaiseen erityisesti suomalaiseseen suurvalta-ajan tutkimuksen jatkumoon, joka sai inspiraationsa 1990-luvulla kulttuurintutkimuksen parissa keskustellusta tulkitsevasta antropologiasta sekä ns. lingvistiseen käänteeseen yhdistyvästä diskurssianalyttisestä tutkimusotteesta. Tätä puolta ei Sarkamon työssä kuitenkaan kovin avoimesti painoteta, vaan hän tyytyy menetelmiään ja lähestymistapojaan kuvatessaan viittaamaan lyhyesti diskurssianalyysiin ja so-

siaaliseen konstruktivismiin ja niiden keskeisiin tässä tutkimuksessa soveltamiinsa periaatteisiin. Näitä lähtökohtia Sarkamo olisi mielestäni voinut korostaa tutkimuksen aineistojen käsittelyluvuissa avoimemmin ja siten kiinnittää omaa analyysiään tieteen metodologias- ta ja tietoteoriasta käytyyn keskusteluun.

Tutkimuksen pääaineistona ovat karoliiniupseerien vuoden 1723 valtiopäiville kirjoittamat memoriaalit eli muistutukset tai valitukset. Näissä asiakirjoissa upseerit vetosivat aatelissäätöön ja valtiopäivillä istuneeseen upseerinviroista ja eläkkeistä esityksen laatineeseen sijoitteludeputaatioon. Monet suuresta Pohjan sodasta ja sota-vaikueudesta palanneet upseerit olivat saaneet pettyä katkerasti, kun kotimaassa oli varttunut uusi upseerisukupolvi, joka oli miehittänyt vuosia poissa olleiden virat ja ohittanut heidät uralla etenemisessä. Upseereita oli siis tarjolla enemmän kuin upseerin paikkoja, varsinkin kun armeijaa supistettiin ankaralla kädellä. Siksi kisa oli ankara, ja vanhojen sotaratsujen oli vedottava saavutuksensa ja kärsimyksensä esiin tuoden valtiopäivien sijoitteludeputaatioon pitääkseen asemistaan kiinni. Tutkimuksen pääaineiston ohella Sarkamo käyttää myös muita soturien itsensä tuottamia lähdeaineiksia kuten päiväkirjoja ja taistelulukuvauksia. Tätä aineistoa Sarkamo vertaa ns. normatiiviseen aineistoon, jollaisia ovat muun muassa upseerinvala, sota-artiklat (sotaväkeä koskeva erillinen lainsäädäntö) ja muut upseereita koskevat säädökset, sota-väelle tarkoitettut oppaat ja valtiopäiväasiakirjat.

Kunnian käsitteen Sarkamo jakaa kolmeen erillaiseen käsitykseen kunniaista. Kunnia oikeutena liittyy säätykunniaan ja nimenomaan ryhmään (tässä aateliin) kuulumisen kautta yksilön itselleen antamaan sosiaaliseen arvostukseen. Tämä kunnia ei voinut kasvaa: se

vain joko oli yksilöllä tai ei ollut. Toinen Sarkamon esittämä tapa on käsittää kunnia tavoitteena, joka yhdistyy maineen käsitteeseen. Tämä kunnia saavutettiin tekojen ja kunnian mukaisen toiminnan avulla, ja se saattoi kasvaa tai vähetä sen mukaan, kuinka henkilö toimi. Kolmas tapa ymmärtää kunnia on kunnia rakenteena, joka on sukua ensimmäiselle kunnian käsitteelle. Kunnia rakenteena korostaa kuitenkin yksilön ja yhteisön välistä vuorovaikutuksellista suhdetta. Yksilö oli ryhmän jäsen niin kauan kuin hän toimi kunniallisesti eli yhteisön asettamien normien ja tavoitteiden mukaan. Kunniakäsittely erittely perustuu paljolti Sven Delblancin ja Frank Hendersonin ajatuksille, mutta kunnian kolmijako on Sarkamon omaa työtä. Kolmijako on erityisen ansiokas siksi, että Sarkamo pystyy käyttämään käsitejaotteluaan johdonmukaisesti läpi koko tutkimuksensa ja sen avulla analysoimaan ja selittämään aineistostaan nousevia ilmiöitä.

Tutkimuksen käyttämässä normatiivisessa aineistossa on kuitenkin särö. Kun upseeristoreiden kirjoittamat memoriaalit, taistelukuvaukset ja päiväkirjat toistelevat samoja kunniakkaiksi selitettyjä ominaisuuksia, jotka nousevat esiin upseerivaloissa, sotaväelle kirjoitetuissa oppaissa ja sota-artikloissa – tällaisia olivat esimerkiksi kuuliaisuus, miehuullisuus ja uhrautuvaisuus –, näyttää upseerien käytös todistavan varsin toista kuin kaksintaistelut kieltäneen ja niihin ankarasti suhtautuneen duelliplakaatin esittämät arvostukset. Vaikka kaksintaistelut kiellettiin duelliplakaatissa jyrkästi ja sellaiseen osallistuneita uhattiin omaisuuden ja kunnian menetyksellä, upseerit hakeutuivat kaksintaisteluihin. Onko siis kuitenkin niin, että upseerit kirjoittivat kunniallisiksi esitettyjä hyveitä memoriaaleihinsa ja taistelukuvauksiinsa kopioiden ne normatiivisesta aineistosta, kos-

ka heiltä edellytettiin sellaista käytöstä tai ainakin sen esittämistä, vaikka olisivat ajatelleet asioista aivan toista?

Näin ei ole. Sen osoittaa muutama Sarkamon aineistostaan erityisesti esiin nostama ja selittämä esimerkki siitä, kuinka hänen hahmottelemansa karoliiniupseerien kunniaan perustunut maailmankuva konkretisoitui kunniakoodiston ohjaamaksi toiminnaksi. Erinomaisin esimerkki tästä on mainittu Armfeltin päätös ryhtyä Napuen taisteluun vastoin muiden upseeriden mielipidettä. Armfeltin edeltäjää Suomeen komennettujen joukkojen komentajana, Georg Lybeckeriä, syytettiin taisteluiden välttämisestä, ja hänet kutsuttiinkin vuonna 1713 Tukholmaan tekemään tiliä Etelä-Suomen menettämisestä ilman kunnollista vastarintaa. Lykkäämällä taistelua ja ryhtymällä vähemmän kunnialliseksi katsottuun sissisotaan, joka olisi ollut toki taktisesti järkevää, Armfelt olisi altistanut itsensä samanlaisen arvostelun kohteeksi. Kunniallisempaa oli käydä ratkaisevaan taisteluun avoimella kentällä, vaikka hintana olikin tappio ja yli 2 000 miehen henki. Kun taistelun lopputulos selitettiin muista seikoista kuin päättäväisesti taisteluun ryhtyneestä komentajasta johtuneeksi, Armfeltin kunnia peräänantamattomana komentajana säilyi ja suorastaan kasvoi. Taisteluja välttelty Lybecker sen sijaan tuomittiin menettämään kunniansa, henkensä ja omaisuutensa. Voiko konstruktivismin keskeinen ajatus siitä, kuinka teksti ja puhe, tässä julkilausuttu upseeriston kunniakoodisto, on osa todellisuutta ja ohjaa toimintaa, enää paremmin tulla historiallisessa tapahtumisessa ”lihaksi”?

Kun 1990-luvulla varhaisen uuden ajan tutkijat keskittyivät paljolti talonpoikaisen maailman selvittelyyn, on 2000-luvulla ilmestynyt useita aatelin elämää, toimintaa ja arvomaailmaa käsittele-

viä ansiokkaita väitöskirjoja. Ville Sarkamon tutkimus on ansiokas osa tätä tutkimuksen kenttää. Huolimatta työssä esiintyvistä vähäisistä toistoista ja rakenteellisista kysymyksistä, joille voidaan ainakin esittää vaihtoehtoisia ja kenties selkeyttäviä ratkaisutapoja, on Sarkamon tutkimus kiistatta korkeatasoinen ja avaa nykyajan ihmiselle mahdollisuuden ymmärtää jälleen entistä paremmin menneisyyden maailmaa, ihmisten arvoja ja niiden mukaista toimintaa.

– KIMMO KATAJALA

Aateliston elämäntapaa 1700-luvulla

Johanna Ilmakunnas: Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa. SKS, Helsinki 2011. 524 s.

Johanna Ilmakunnaksen väitöskirjaan perustuva tutkimus kuvaa 1700-luvun ylhäisaateliston elämää Ruotsissa. Se antaa näköalan Suomea lähimpänä eläneeseen ylhäisaatelistoon eli Tukholman hovipiireihin. Ilmakunnas kertoo, millaista oli ylhäisaateliston elämä ja erityisesti kulluttaminen Ruotsissa 1700-luvulla.

Ilmakunnaksen tutkimus pohjautuu runsaaseen lähdemateriaaliin, jota tutkittu aatelissuku on jättänyt jälkeensä. Tutkimuskohdeksi on osin valikoitunut juuri siksi runsaan arkiston jälkeensä jättänyt von Fersenien suku. Aateliston taloudellisten resurssien tutkiminen on jäänyt pitkälti kulttuurihistoriallisen tutkimuksen jalkoihin, joten Ilmakunnas täyttää tutkimuksellaan suurta aukkoa. Aatellilla oli aikakaudella suuri taloudel-

linen merkitys, koska sen hallussa oli ruukkeja, sahoja ja manufaktuureita. Aatelisto ei ollut pelkkä rahaa kuluttava "loisjoukko", vaan sen harjoittaman taloudellisen toiminnan ansiosta myös muulle väestölle koitui runsaasti hyötyä. Voidaan siis sanoa, että aateliston väestöllistä vaikutus yhteiskunnassa oli suuri. Ilmakunnas tuo tämän tosiasian esiin samalla, kun hän esittelee yhden aatelissuvun elämää ja kuluttamista tarkemmin.

Tutkimuksen rakenne ei ole kronologinen, vaan ensi sijassa käydään läpi yhden aatelissuvun jäsenten kuluttamista ja elämäntapaa. Tekstissä siirrytään eri sukupolvien välillä ja lukijana on toisinaan vaikea tietää kuka on kyseessä ja missä ajassa milloinkin liikutaan. Lukijan on keskityttävä ajattelemaan, että keskeistä tutkimuksessa on kuluttaminen eikä suvun tarina 1700-luvulla. Väistämättä nousee esiin kysymys, missä määrin kuluttaminen, arvot ja elämäntavat muuttuivat 1700-luvun kuluessa. Väitöskirjasta poiketen tutkimusta ja sen tavoitteita esitellään tarkemmin vasta liitteenä kirjan lopussa. Tämän tarkoitus lienee kustantajan näkökulmasta se, että tavallista lukijaa tiedot eivät kiinnosta. Toisaalta esimerkiksi sukutaulua olisin kaivannut heti kirjan alkuun voidakseni silloin tällöin tarkistaa kenestä suvun jäsenestä kirjoittaja kulloinkin puhuu.

Koska pääosassa on yksi patrilineaarisesti rakentuva suku, niin väistämättä tutkimustulokset helposti yleistetään koko aatelistoa koskevaksi. Lukijana kaipasin silloin tällöin vertailua myös toisiin ylhäisaatelissukuihin. Totuus on, että korkeasta asemastaan huolimatta von Fersenit olivat 1700-luvulla Ruotsin aatelistossa "nousukaita". He eivät edustaneet ikivanhaa ruotsalaista aatelissukujuurta kuten vaikkapa kreivilliset suvut Bonde ja Bielke, joiden patrilineaarisen alkuperän pystyy johtamaan

Ruotsissa keskiajan hämärään. Vaikkotko tämä seikka von Fersenien kuluttamiseen, elintapoihin ja sitä kautta tarpeeseen vakiinnuttaa oman perheen asemaa? Raha ja uudet aateloinnit muuttivat tilannetta mutta eivät kokonaan poistaneet sukutaustan merkitystä, jota ei voinut ostella rahalla. Von Fersenien sukujuuret olivat Baltiassa, ja suku asettui pysyvästi Ruotsiin vasta vuonna 1721. Oliko into "sukulinnojen" ostoon ja rakentamiseen osittain seurausta suvun aseman korostamisen tarpeellisuudesta? Suvun miesten solmimat avioliitot 1700-luvun puolivälissä Sparre- ja de la Gardie -sukuihin toivat von Ferseneille sukuyhteydet Ruotsin ikivanhaan aatelistöön.

Avioliiton merkitys oli aatelistolle keskeistä, ja liitot solmittiin harkiten. Ilmakunnas toistaa useampaankin otteeseen monista 1700-luvun aatelistöä kuvaavista teoksista tuttua fraasia siitä, että liiallista tunteiden osoittamista omaa aviopuolisoa kohtaan pidettiin yleisesti naurettavana. Avioliiton ulkopuoliset suhteet olisivat siis olleet normaali ja siten melkein pakollinen käytäntö. Väite on perua 1900-luvun alun tutkimuksista, ja se lainataan sieltä yhä edelleen. Kaipaisin väitteen tueksi jotain selkeämpää kuin kirjeiden satunnaiset kommentit iäkkäistä aviopareista, joiden käytös nähtiin huvittavana mutta ei silti mitenkään paheksuttavana. Epäilen, että nykypäivänäkin iäkkään avioparin julkisia hellydenosoituksia kommentoitaisiin yhtä hyväntahotoisen huvittuneesti.

Avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin voitiin päätyä, koska avioero ei ollut yksinkertainen ratkaisu. Suhdetta katsottiin läpi sormien ja niille voitiin hakea oikeutusta jopa väitteillä niiden muodinmukaisuudesta. Silti uskollisuuttakin varmasti tavoiteltiin ja arvostettiin. Näkisinkin puolisoiden väliset suhteet 1700-luvun aateliston keskuudes-

sa pikemminkin niin, että mitä tahansa liioittelevaa käytöstä pidettiin sopimattomana. Olivatpa kyseessä sitten julkiset hellydenosoitukset, avioliiton ulkopuoliset suhteet tai vaikkapa rahan tuhlaus. Ilmakunnas tuo esiin sen, että kohtuutta ihannoitiin. Tutkimus myös rikkoo onnistuneesti yhden sitkeän 1700-luvun aatelistöä koskevan myytin, nimittäin sen, että aateliset eivät peseytyneet tai peseeet vaatteitaan. Asia oli täysin päinvastoin, sillä Tukholman pesulatoollisuus kukoisti aateliston ansiosta.

Von Fersenit tuskin koko ajan herkeämättä laskelmoivat, mikä oli sopivaa kuluttamista ja mikä taas ei. Heitä ohjasi varmasti myös henkilökohtainen kiinnostus. Tämä näkyy siinä, että Fersenit eivät välttämättä noudattaneet muulle aatelistolle tyypillisiä ja ominaisia tapoja. Kiinnostavaa kyllä, he eivät keränneet kirjastoa eivätkä muitakaan kokoelmia, joka oli suosittu harrastus ajan aateliston keskuudessa. Toisaalta suku harrasti innokkaasti musiikkia ja metsästystä. Tässäkin kaipasin vertailuksi aina silloin tällöin joitain muita ruotsalaisia saman aikakauden aatelissukuja, jotka ehkä kuluttivat ja näkivät asiat toisin kuin von Fersenit. Se, miten 1700-luvun alussa Ruotsiin muuttaneiden von Fersenien tavat ja kuluttaminen nähtiin muiden aatelissukujen silmin, olisikin erittäin kiintoisa jatkotutkimuksen aihe.

Ilmakunnaksen kirjoitustyylillä on erinomaista, ja kirjaa on vaikea laskea käsistään. Tavaroiden ja esineiden sekä kuluttamisen kautta syntyy elävä ja tuore kuva aikakauden ylhäisaateliston elämästä. Lukeminen on kuitenkin hankalaa siitä syystä, että marginaalit ovat liian kapeat ja kirjaa on suorastaan työlästä pitää lukiessa auki. Lopun liitetaulukoiden tutkiminen on samasta syystä vaikeaa. Kun kirjoja kuitenkin yhä vielä julkaistaan ja myydään paperisena melko kor-

keaan hintaan, niin ulkoiisiin seikkoihin pitäisi kiinnittää huomiota. Tässä tapauksessa on kyseessä erittäin kiinnostava ja houkuttava teos, joten on harmillista, että teoksen tekninen toteutus ei ole sen kanssa samalla tasolla ja suorastaan haittaa lukukokemusta.

Lisäksi kirjan hakemistoon on pujahtanut harmillisia virheitä. Henkilöt eivät aina löydy hakemistossa mainituilta sivuilta. Tämä näyttäisi koskevan teoksen loppuosaa. Henkilöhakemistossa pistää silmään sekin, että jopa historian-tutkijoille on pyritty kaivamaan esiin syntymäajat. Ymmärrän, että tutkimuksessa mainituille 1700-luvulla eläneille päähenkilöille esitetään syntymä- ja kuolinaika, mutta tuntuu oudolta, että näin tehdään jokaisen hakemistossa mainitun henkilön kohdalla. Varsinkaan kun jokaiselle etunimeltä mainituille piialle ja rengille niitä ei ole kuitenkaan löydetty eikä myöskään kaikille eläville tutkijoille.

Ilmakunnaksen teos on ura-uurtava tutkimus, jossa yhdistyvät erinomainen kirjoitustaito sekä kattava lähdemateriaali, josta on koottu myös informatiiviset taulukot liitteeksi. Erityisen ansiokkaana pidän sitä, että tutkimuksessa on tuotu esiin myös palvelusväen ja työntekijöiden panos aatellisen elämäntavan ylläpidossa. Joukko ei jää kasvottomaksi, vaan lukuisat kokit, ajurit, pyykkärit ja keittäjät nousevat persooniksi aatellisten isäntiensä rinnalle. Kauppiaat antoivat aatellisille luottoa mutta tiesivät silti oikeutensa ja vahvuutensa. Tutkimuksesta käy hyvin ilmi se, että ilman toista osapuolta ei olisi myöskään toista. Aatelliston ja palvelusväen suhteita valaistavat tutkimuksen ohessa. Ilmakunnas ei siis kerro pelkästään aatellista, vaan tuo uutta tietoa koko 1700-luvun ruotsalaisesta ja eurooppalaisesta yhteiskunnasta.

– TIINA MIETTINEN

Paikallisyhteisöt Suomen sodassa

Jussi Jääskeläinen: Paikallisyhteisö resurssina ja tuhojen kohteena. Venäjän armeijan logististen ratkaisujen seuraukset Suomen sodassa 1808–1809. Åbo Akademi, Turku 2011. 287 s.

”Armeija marsii vatsallaan” on kaikille tuttu lause, eikä suotta. Huolto on sotaväen menestyksen tärkeä voimanhäde. Silti suuri yleisö mieltää sodat ja niiden tuhot lähinnä taistelujen kautta. Sotavoi-
mien korkeissa johtoportaisissa kenraalit – ”yleisjohtajat” – ymmärtävät kirkkaimmin, että sodankäyntiin vaikuttaa ja siihen tarvitaan paljon muutakin kuin taisteluita. He pyrkivät usein katsomaan asioita koko yhteiskunnan mahdollistamista näkökulmista, kuten tarkastelemaan sotatoimialuetta ja sen asujia, elinkeinoja ja kuljetusmahdollisuuksia sodankäynnin resurssina. Näkökulma on paljolti logistinen. Paikallisyhteisölle tämä näkökulma on paljon karumpi: he kohtaavat pakko-otot, ryöstelyt, tuhoamiset, kyyditysveloitteet ja kostotoimenpiteet. Nämä elementit Jussi Jääskeläinen on nitonut yhteen sotavahinkoproblematiikan kautta. Kuivahko termi, sotavahingot, muuttuu Jääskeläisen käsissä avaimiksi sodan syvällisempään tulkintaan.

Propagandasota alkoi ennen maahantunkeutumista. Suomen kansalle luvattiin pitää voimassa ruotsinaikaiset lait ja säilyttää maan uskonto sekä korvata käteisellä valloittajien aiheuttamat sotavahingot. Liikesodankäynnissä, jossa alueet vuoroin olivat venäläisten vuoroin Ruotsin pääarmeij-

jan hallussa, sotavahingoilta ei voinut välttyä. Jääskeläinen osoittaa, että pääosa sotavahingoista oli seurausta joukkojen huoltotarpeista – ei taisteluista.

Sotavahinkojen korvaamisesta tuli sodan jälkeen valloittajalle ongelma. Annetut lupaukset haluttiin unohtaa, mikä ei ole ihme: Jääskeläinen arvioi sotavahinkojen suuruusluokaksi summan, joka vastasi noin 70 prosenttia Suomen ensimmäisen sodanjälkeisen budjetin tuloista. Säädetyt saivat unohtaa sotavahinkoadressin jättämisen keisarille, eikä aihetta ollut suotavaa muistaa myöhemminkään tutkimuskirjallisuudessa. Informatiivisena jatkui, joten Jääskeläisen tutkimus ”unohdetusta” on perusteltu: korvaamatta jääneet sotavahingot muodostivat yhden tuon ajan merkittävimmistä epäkohdista.

Kysymyksenasettelunsa avulla Jääskeläinen avaa monipuolisesti sotavahinkoproblematiikkaa sotaväen logististen tarpeiden, paikallisyhteisön ja alueellisuuden sekä sosiaali- ja taloushistoriallisesta näkökulmasta. Hän esimerkiksi osoittaa, kuinka palkollisten asema saattoi muodostua erittäin hädänalaiseksi, vaikka sotavahingot eivät olisi kohdistuneet suoranaisesti heihin, vaan talonpoikiin. Vastusten hakeminen ”miksi”-kysymyksiin ja alkuperäislähteiden aktiivisempi keskusteluttaminen tutkimuskirjallisuuden kanssa olisi kuitenkin rikastuttanut monin paikoin kuvailevaksi jäävää tutkimusotetta.

Ilmiötason ymmärrystä Jääskeläinen hakee tarkastellessaan Venäjän ja Ruotsin armeijoiden huoltojärjestelmiä kansainvälisen vertailun kautta. Pidän tätä merkittävänä avauksena, sillä tutkimuskirjallisuus on tästä tematiikasta hyvin hajanainen. Tosin tutkimuksen taustalukuja olisi voinut tiivistää. Työn rakenne tuottaa leipätekstiin turhaa toistoa, mikä olisi ollut pienellä lisävaivalla vältettävissä. Yksi mahdollisuus siihen olisi ollut Jääs-

keläisen aiempien tutkimusten perusteella luoman työkalun ”sotavahinkojen hypoteettiset aiheuttamisperusteet” (logistiikka, kosto, taistelutoimet, strateginen/taktinen hävittäminen ja joukkojen kurruttomuus) systemaattisempi käytö.

Tutkimuksen tekee mielenkiintoiseksi Jääskeläisen käyttämä kansainvälisesti lähes ainutlaatuinen lähdesarja sotavahingoista ja sotakorvausanomuksista. Hän tuntee aineistot perin pohjin ja osoittaa asiantuntevaa lähdekritiikkiä ja -työskentelyä. Tämä tekee tutkimusaiheesta ja tutkimuksesta kansainvälisesti merkittävän. Tutkimuksen alueellinen raja-alue Suomen suunnan pääsotanäyttämölle on pääosin hyvin perusteltu ja metodisesti taitavasti valittu syvä tutkimuksineen. Jääskeläinen osaa pankinriksien, hopea- ja seteliruplien vaihtelevat kurssit ja muutokset kertoimet. Hän taitaa termit ja käsitteet ottamatta lukuun strategisen tuhoamisen käsitettä, jota hän melko turhaan kuljettaa mukana työssään, sillä sille tielle ei kumpikaan osapuoli lähtenyt.

Tutkimuksen loppuluku on luovattoman pitkä ja on enemmän yhteenvedo kuin otsakkeen lupaa- ja johtopäätöksiä-luku. Aiempien lukujen referointi ei tee oikeutta työn lukuisille tuloksille: ne hukkuvat sekasointisen toistamisen alle. Se myös vie tutkijalta omien tulostensa osalta mahdollisuuden uusiin näkökulmiin, hypoteeseihin, yleisempiin väittämiin, ajatusten kirkastamiseen tai saatujen tulosten pelkistämiseen, joista tässä muutama esimerkki liikesodankäynnin ja informaatio- ja sota- ja taistelutalouden näkökulmasta uudelleen sanoitettuna:

Venäläisten joustavampi huoltojärjestelmä antoi enemmän sijaa taktisen voiton kääntämiseksi operatiiviseksi menestykseksi kuin ruotsalaisten jäykempi pitäytymisen keskitettyyn makasiinihuoltojärjestelmään. Se ei oikein soveltu-

nut liikesodankäyntiin. Pitkästi tästä seurasi, että pääosa Suomen pääarmeijan taisteluvoitoista jäi taktisiksi ilman ratkaisevaa merkitystä sodan lopputuloksen kannalta. Siten huollon järjestelyt olivat selkeämmin osa tuon ajan operaatiotaitoa kuin yksittäiset taistelut.

Jääskeläisen havainnot olisivat käsittääkseni riittäneet myös yleisemmän tason väittämiin esimerkiksi siitä, että liikesodankäynnin oloissa miehitysjoukkojen läsnäolo näyttäisi usein tuottavan väestölle raskaampia seuraamuksia kuin taisteluista itsestään seuraavat sotavahingot – ainakin ellei taistelua käydä asutuksen keskellä. Valloitetun armeijan menestys näyttäisi perustuvan liikesodassa pitkälti logistiikkaan ja järjestelyihin, joista osa kaatuu usein paikallisväestön raskaasti kannettavaksi. Vastaavasti liikesodan tempo näyttäisi muodostavan valloittajalle vaikeuksia pitää kiinni valloitetun alueen väestölle antamistaan lupauksista, kuten sotavahinkojen täysimääräisestä korvaamisesta tai ryöstelystä pidättäytymisestä.

Tutkimuksen monet tulokset olisivat ansainneet vastaavasti ytimökkäämmän esille noston. Kokonaisuutena Jääskeläisen väitöskirja on koskettava ja ammattitaitoinen kuvaus sodan logistiikan ja paikallisväestön yhteentörmäyksestä.

– ARI PYLKKÄNEN

Naisammatin synty

Johanna Annola: Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918. Bibliotheca Historica 131, SKS, Helsinki 2011. 291 s.

Kunnallisten vaivaistalo-työläis- ja lapsetalot alkoivat Suomessa 1880-luvulla. Valtiovalta ajoi uudentyypisten laitosten perustamista varsinkin maaseudulle aktiivisesti, käyttäen porkkanana valtionapujärjestelmää ja keppinä yhdenmukaisten ohjesääntöjen vaatimusta, jota kuvernöörit valvoivat. Varsinainen päällepaismäri oli kuitenkin senaatin asettama vaivaishoidon tarkastelija, Gustaf Adolf Helsingius, joka paljon käytetyissä vaivaishoidon tai köyhäinhoidon käsikirjoissaan loi sekä ideologisen perustelun että käytännölliset vaatimukset uudelle sosiaalipoliittiselle innovaatiolle. Juuri Helsingius perusteli vaivaistalojen/köyhäintalojen johtamisen keskeiset periaatteet ja loi järjestelmän, jossa nimenomaan naisjohtajuus asetettiin normiksi.

Johannan Annolan väitöstutkimuksen keskiössä onkin johtajattaren ammatin syntyprosessi ja siihen vaikuttaneet tekijät. Johtajattaruuden kautta Annola haluaa katsoa laajempaa muutosprosessia, jossa ”yhteiskunnallisen äitiyden” käsite toimii avainkäsitteenä. Tässä Annola törmää perinteisen nais-/sukupuolihistorian keskeiseen ongelmaan: kuinka ratkaista dilemma, joka syntyy siitä, että avainkäsite toimii sekä operationaalisenä välineenä että tutkimuskohteena. Sivulla 22 hän laventaa tutkimuskysymyksensä: ”Koska köyhäintalon johtajattaren ammatti oli yksi yhteiskunnallisen äitiyden ilmenemismuodoista, johtajattaren työn ja sen saaman vas-

taanoton kautta on mahdollista tarkastella aikaisten käsitteitä sukupuolesta, yhteiskuntaluokasta ja niihin sidotusta kansalaisuudesta – ei vain sivistyneistön vaan myös sivistettävien”. Annola ratkaisee ”yhteiskunnallisen äitiyden” käsiteongelman elegantisti laajentamalla teoreettisen tarkastelun työkalupakkiaan ennen muuta professionaaliseen suuntaan.

Annolan tutkimuksen keskiössä on siis johtajattaruuden muotoutuminen ammattina – ja tätä kautta köyhäinhoidon erityisen naisammattikunnan synty. Tässä yhteydessä Annola problematisoi hedelmällisellä tavalla kansainvälisen professionaalisen tutkimuksen, erityisesti Christina Florinin, Lea Henrikssonin ja Frank Parkinin esittämiä yleistyksiä. Täytyy sanoa, että Annolan analyysi tavasta, jolla valtion viranomaiset, erityisesti Helsingius, ajoivat 1890-luvulta alkaen määrätietoisesti läpi köyhäintalojohtajuutta nimenomaan naisammattina, kyseenalaistaa perustellusti ”semiprofessionaalien” synnystä esitetyt selitykset. Jo yksinomaan tämä tulos olisi hyvinkin riittänyt yhden väitöstudiumin tehtäväksi! Kuitenkin ammatillistumisen analyysi on Annolalle vain taktinen väline varsinaisen tutkimusongelman ratkaisemisessa.

Annola esittelee tutkimuksensa keskeisinä teoreettisina käsitteinä ”sukupuolen, sukupuolijärjestelmän, sivistyneistön, kansalaisuuden ja yhteiskunnallisen äitiyden”. Tutkimusotteeltaan työ kiinnittyy ennen muuta sukupuolentutkimuksen traditioon. Annola tunnistaa hyvin, mm. Irma Sulkusen ja Pirjo Markkolan jalanjäljillä, uskonnon keskeisen merkityksen sekä yksilöllisenä että ideologisena syvärakenteena, jonka varaan sekä johtajattaruuden ideologiset isät (erityisesti Helsingius) että johtajattariksi ryhtyneet (ja päässeet) loivat ammatillisen identiteetin perustan.

Yksilötason tarkastelussa ”kutsumuksen” merkitys osoittautui mielenkiintoisella tavalla avoimeksi ja joustavaksi, ristiriitaisiksi. Myös naisten ns. kontrolloiva valta ulotettiin perheen rajojen ulkopuolelle, ei ainoastaan hoiva. Olisi ollut kiintoisaa nähdä, kuinka ”biovalan” käsite olisi toiminut tämän tutkimuksen teoreettisessa kehityksessä, mutta Annola jättää Foucault’n taka-alalle.

Annolan tutkimuksen tärkeänä antina on sen tuottama kuva yksittäisten johtajattarien elämästä ja valinnoista. Kun historiallinen subjektiksi, toimiva ihminen, otetaan tarkastelun kohteeksi, monipuolistuu kuva historiallisiin prosesseihin vaikuttaneista tekijöistä – ja prosessien vaikutuksista yksilön valintoihin – ja tuottaa realistisemman kuvan menneisyyden ihmisten toiminnasta ja motiiveista. Tätä pidän itse historiantutkimuksen keskeisenä tavoitteena, ja tässä Annola onnistuu erinomaisesti.

On kuitenkin korostettava, että Annolan tutkimus luo ensimmäistä kertaa yhtenäisen kuvan sosiaalityön ensimmäinen varsinaisen ammattikunnan synnystä ja tällaisena sillä on suuri merkitys yleensäkin sosiaalityön professio- ja identiteettihistorialliselle tutkimukselle. Kokonaisuudessaan Annola ei kuitenkaan tätä tematiikkaa tyhjenä: vertailu muihin läheisiin naisammattiteihin (mm. terveydenhoidossa) jää ohueksi eikä esim. keskiluokkaisten ns. virkailija-ammattien ammatillisen organisoitumisen historiaa juurikaan huomioida. Myös kansainvälinen vertailu jää ohueksi, vaikka Suomen kehityksen erityislaatuisuus olisi suorastaan huutanut systemaattisempaa vertailua.

Jos Annola hienolla tavalla havainnollistaa ”yhteiskunnallisen äitiyden” sisällön 1800–1900-lukujen taitteen suomalaisessa yhteiskunnassa ja tämän ajattelutavan merkityksen sosiaalityön ammatilliselle identiteetille, jäävät muut

johtajattaruutta muokanneet tekijät vähemmälle huomiolle. Annola on kyllä tietoinen köyhäintalojen johtajattarien asemasta kunnan työntekijöinä (ns. emäntä-ulottuvuus), ja hän kuvaa todella kiintoisesti tapaa, jolla valtiolliset viranomaiset, luodessaan johtajattaruuden ammatti-identiteettiä, samalla tietoisesti ja tavoitteellisesti manipuloivat kunnallista päätöksentekoa. Johtajattaret olivat valtiovalan erityisessä suojeluksessa ja valtiovalan sosiaalityöideologisia luomuksia. Valtio ei siis tässä mielessä ollut ainoastaan naisten tukena, vaan se käytti naisia suorasukaisesti omien tavoitteidensa välikappaleina.

Tämän kolmiodraaman kolmannen osapuolen, kuntien, näkökulma jää tässä tutkimuksessa kuitenkin riippumaan Annolan pääasiallisesta lähtökohdasta, vaivashoidon tarkastelijan arkistosta. Ei olisi ollut kohtuuton urakka valita muutama esimerkkikunta ja paneutua tarkemmin köyhäintaloprosesseihin myös niiden näkökulmasta. On selvää, että johtajattaruuden muovautumiseen vaikutti oleellisella tavalla se, miten kunnallislautakunnat ja mahdolliset erilliset köyhäinlaitokset näkivät oman roolinsa. Annola viittaa monessa yhteydessä tähän suuntaan, mutta ei etene viittoilemaansa suuntaan. Erityisen tähdelmistä tämä olisi ollut vuoden 1907 jälkeisellä kaudella, kun köyhyyden ja köyhäinhoidon raju politisoituminen muokkasi radikaalilla tavalla paikallisia voima- ja arvovaltasuhteita, myös johtajattarien statusta. Tässä vaiheessa myös valtion rooli selvästi alkoi heiketä.

Annola kiinnittää melko vähän huomiota köyhyyden ja vaivaisuuden luonteeseen ja sen muuttumiseen tutkimusperiodin aikana. Hän toki huomioi sen, miten työkykyisten köyhien (työvoimaksi aiottu) osuus köyhäintalojen hoidokeista nopeasti hupenee ja nimenomaan hoidosta ja hoivasta tulee oleelli-

nen luonteenpiirre instituutiolle, jolle alun perin oli varattu työhön pakottamisen tehtävä. Tämäkin muutos muokkasi johtajataruuden luonnetta ja johti kunnissa siihen, että laitosten toimintaa tarkasteltiin eräänlaisesta politisoituneesta oikeudenmukaisuusperiaatteesta lähtien. Näitä moraalipoliittisia aspekteja Annola ei analysoi tarkemmin, vaikka hän kuvaakin ansiokkaasti työväenjärjestöjen lisääntynyttä kiinnostusta köyhäintaloja kohtaan. Tässä osuudessa tarkastelua olisi voinut nostaa myös laajemmalle, valtakunnalliselle poliittiselle tasolle.

Huolimatta puutteista muodostuu kokonaiskuva toki hyvin myönteiseksi, Annola kirjoittaa hyvin, analysoi aineistoaan kriittisesti ja luo hienon perustan jatkotutkimukselle. Samalla Annola luo kiintoisan kuvan ”suomalaisesta erityistapauksesta”, jossa valtiovalta toimii tietoisena kättilönä uuden naisammatin synnytyksessä. Näillä tuloksilla on myös aitoa kansainvälistä kiinnostavuutta.

– PANU PULMA

Päämäärästään tietoinen työväenluokka

Lauri Keskinen: Seura tekee kaltaisekseen. Poliittinen sosiaalisuomalaisissa työväenurheiluseuroissa vuosisadan vaihteesta 1920-luvun alkuun. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 327, Turku 2011. 239 s.

Lauri Keskinen väitöskirja on kiinnostava tuotos. Se on historia-aineissa vielä harvinainen artikkeliväitöskirja. Toisekseen Keskinen valitsemaa teemaa, poliittista sosiaalisuomalaisuutta, on urheilu- tai järjes-

tötutkimuksessa selvitelty vähän. Niinpä Keskinen tutkimus on tervehtänyt avaus semminkin, kun se ylittää perinteiset tieteidenväliset rajat. Tieteidenvälisyys tarkoittaa, että Keskinen lähestyy kohdettaan ja tulkitsee tuloksiaan kulttuurihistorian lisäksi kasvatustieteen, sosiologian, sosiaalipsykologian ja politiikan tutkimuksen keinoin. Astuminen oman alan ulkopuolelle on työn vahvuuksia ja tuo kiinnostavia lisäelementtejä. Silti yhden tieteenalan lähtökohdista toiseen siirtyminen aiheuttaa myös horjuvuutta ja epätasaisuutta. Esimerkiksi työn sijoittuminen tutkimuksen kenttään jää jossain määrin epäselväksi. Saman huomautuksen voi tehdä käsitteiden ja menetelmien osalta. Keskinen olisikin voinut kirjoittaa selkeämmin auki sen, mitä monitieteisyys tutkimuksessa tarkoittaa ja määrittellä keskeisiä käsitteitä yksiselitteisemmin.

Poliittisen sosialisoinnin, oppimisen ja opettamisen vähäinen tutkimus järjestöissä johtunee paljolti aiheen hankaluudesta. Se johtuu yhtäältä työväenjärjestöille tyypillisestä lähdemateriaalin niukkuudesta, toisaalta aukollinen ja niukkasainen aineisto antaa vähän tietoa niistä tärkeistä tilanteista, joissa opettamista ja oppimista saattoi tapahtua. Kirjoittaja on kuitenkin rajannut aiheensa ajallisesti ja alueellisesti perustellusti ja harvoin käyttöönsä kaiken tutkimusaiheen kannalta oleellisen kirjallisen ja muistitietoaineiston.

Haasteisiin Keskinen vastaa kolmella tavalla. Ensinnä hän nykyhistorian tyyliin ja muihin tieteenaloihin tukeutuen tulkitsee aineistoaan tarkasti, lähilukumaisesti. Toinen tapa on osin laajentaa tarkastelua varsinaissuomalaisista seuroista koko työväenurheiluliikkeen. Näin Keskinen nostaa esiin työväenurheilun isoja kysymyksiä, joista liikkeessä ei aina oltu yhtä mieltä. Paras esimerkki tästä on tasokas työväenlehtien urheilua koskevan kirjoittamisen analyysi.

Kolmas tapa on poikkiteollisuus, johon tukeutuen Keskinen analysoi aineistoaan sekä tulkitsee ja käsitteellistää kiinnostavasti ilmiöitä, kuten esimerkiksi sosiaalisen kontrollin tarkastelussa ruotsalaisen Roger Säljön sosiokulttuurisen oppimiskäsityksen avulla. Vaikka sosiaalinen kontrolli nähdään turhan käyttöluonnemaisesti, tulkinna on kiintoisa. Toisaalta päinvastaisiakin esimerkkejä löytyy, kuten tiheän kuvauksen ottaminen ”lähdetoteoreettiseksi pohjaksi”. Ajatus on hyvä, mutta sen merkitys jää epäselväksi, ikään kuin ilma-

Poikkiteollisuus tuo omat haasteensa metodiseen osioon ja tutkimuksen peruslähtökohtiin jääkin huomautettavaa. Keskinen avaa useita metodeihin viittaavia polkuja mahdollisen tutkimisesta muistitietoaineiston hyödyntämiseen, mutta silti lukija jää kaipaamaan jämäkämpää menetelmällisten ratkaisujen esittelyä. Kirjoittaja olisi voinut myös tuoda esille, että monessa kohdassa työ on perinteisen historian tutkimuksen lähtökohtiin ja menetelmiin nojaavaa. Eihän siinä mitään häpeämistä ole.

Työväenurheiluseurojen jäsenistön käyttäytymistä ohjasivat 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä monet reunaehdot. Yksi niistä oli seurojen sosialisointiksi tiivistynyt pyrkimys ohjata ja valistaa jäseniään. Keskinen ottaa perustelluksi lähtökohdakseen löytää ja arvioida tilanteita, joissa tällaista valistusta ja ohjausta on saatanut tapahtua. Näitä hän listaa varsinaissuomalaisista seuroista kaikkiaan 72 tapausta. Potentiaaliset oppimistilanteet ovatkin tutkimuksen ydinantia ja uudenlainen näkökulma urheiluseurojen toimintaan.

Tilanteiden merkityksen kannalta pitää tuntea tarkoin ihmisten sosiaalinen konteksti. Tämän avaamisen Keskinen jättää niukaksi. Niinpä 1900-luvun vaihteen murroksessa olleen suomalaisen yh-

teiskunnan esittely on ohut, eikä järjestö- tai yhtenäiskulttuurikauden työväestön arkipäiväkään tule kovin perusteellisesti valotetuksi. Urheilujärjestöjen paikka, verkostoituminen muuhun työväenliikkeeseen ja asema osana luokkasidonnaisuutta jäävätkin osin hämäräksi. Tämä johtaa kirjoittajan tekemään turhan suoraviivaisia tulkintoja työväestön arkipäivästä, kuten esimerkiksi juopottelusta.

Artikkelilähtöisyydestä huolimatta kirjoittaja ei ole työmäärällisesti päässyt helpommalla verrattuna monografian kirjoittajaan. Artikkelien takia kokonaisuuteen on silti jäänyt paikoin epätasaisuutta. Artikkelithan edustavat melko etäällä olevia näkökulmia. Onneksi koosteosio on toimiva, ja isolta osin artikkelien näkökulmat nivotaan yhteen. Tosin kirjoittaja välillä tekee turhan suoraviivaisia ja teoreettisiin lähtökohtiin pohjautuvia tulkintoja esimerkiksi työväenjärjestöjen vastuunjaosta. Silti koosteosion lukemalla saa selkeän käsityksen työn keskeisistä elementeistä.

Lauri Keskiselle on kuitenkin annettava tunnustus, että hän on tarttunut rohkeasti ja perinteisiä näkemyksiä problematisoivalla tavalla vaikeaan aiheeseen. Lisäksi hän saa esiin kiintoisia tuloksia ja tulkintoja, jotka ovat tutkimusperinteessä merkittäviä. Kirjoittaja osoittaa työväenurheiluseurat ennen kaikkea puhuviksi yhteisöiksi, joista kuitenkin löytyi myös potentiaalisia oppimistilanteita. Toinen tärkeä havainto on teoretikkojen ja ruohonjuuritason välinen kuilu ja kolmas työväenurheiluseurojen erilaisuus. Tämä näkyi selvästi oppimistilanteiden määrässä, jossa seurojen välillä oli isoja eroja. Ne palautuivat paitsi sijoittumiseen vasemmiston kentällä, myös yhteyteen wrightiläishenkiseen työväenperinteeseen. Aikaisemmin mainittu sanomalehtien urheilukirjoittelun sisältöanalyysikin on pätevää tekstiä ja kertoo painopisteen

muuttumisesta 1920-luvulla. Tässä mielessä väitöskirja antaa enemmän kuin sen alueellisesti rajattu nimi lupaa.

Laajemmin kehystettynä Lauri Keskisen väitöstyö liittyy aihepiirinsä lisäksi modernin sukupolven suomalaisen historiantutkimukseen ja -tulkintaan, kuten kirjoittajakin työssään vihjaa. Tälle sukupolvelle on ominaista perinteisten tulkintojen haastaminen, uusien näkökulmien avaaminen ja muiden tieteenalojen hyödyntäminen. Tähän sisältyy riskinsä, eikä lopputulos aina ole kaikilta osin tasalaatuinen. Silti pitää tunnustaa, että vanhan kierrättäminen ei aina, väitöskirjaa lainaten, ”sosialismia rakenna”. Sen sijaan uusien avauksien tekeminen pakottaa muutkin arvioimaan näkemyksiään ja tulkintojaan. Näin on asian laita myös Lauri Keskisen väitöskirjan kohdalla.

– ARTO NEVALA

Valkoisuuden läpivalaisu

Miika Siironen: Vapaussodan perintö. Valkoisuus paikallis-yhteisössä – sisältö, ylläpitäjät ja rapautuminen lisäalassa 1918–1933. Helsingin yliopisto, Helsinki 2011. 275 s.

Miika Siironen paneutuu väitöstutkimuksessaan suomalaisen yhteiskunnan ymmärtämisen kannalta keskeiseen aiheeseen: vuoden 1918 sisällissodan yhteiskunnallisiin, poliittisiin ja sosiaalisiin seurauksiin. Kysymys on yleisesti ottaen siitä tänäkin päivänä ajankohtaisesta asiasta, että miten yhteiskunnassa palataan rauhanaikaiseen arkeen repivän sisällissodan jälkeen? Millä tavalla sodan rintamalinjat jatkavat elämäänsä pitkään dramaattisten tapahtumien jälkeen ja millä tavalla yhteiskunnassa kyetään rakentamaan siltoja niiden yli? Voittajat ovat tällöin avainasemassa. Olennaista on se, minkälaisen valtiokäsityksen, aatemaailman ja yhteisöllisyyden idean varaan voittajat ryhtyvät jakautunutta yhteiskuntaa rakentamaan. Siironen tutkimuksen kysymyksenasettelu on tieteellisesti relevantti ja yhteiskunnallisesti merkittävä, ja se on myös monessa mielessä ajankohtainen.

Siironen tutkimuksen ytimessä on se, minkälaista yhteisöllisyyttä vapaussodan perinnön vaaliminen

tuotti sodan voittajien keskuuteen, ketkä sitä pitivät yllä, minkälaisista aineksista se muodostui, minkälaisia aatteellisia ja poliittisia ristiriitoja sen sisälle rakentui ja miksi valkoisuuden diskurssi ajautui kriisiin ja mureni oikeistoradikalismien nousun vuosina 1930–1933. Tutkimuksen teoreettisesti perusteltuna avainkäsitteenä on valkoisuus, jonka varaan työn keskeiset ideat ja tulokset rakentuvat. Vaikka ”valkoisuutta” on käytetty aikaisemmassa tutkimuksessa viljalti, ovat vain harvat tutkijat määritelleet sen sisältöä siitä huolimatta, että sille annettu selitysvaivoima on niin väkevä sotien välisen ajan Suomen historiassa.

Siironen tarkastelee valkoisuutta diskursiivisesti sosiaalisena konstruktiona, monitahoisena merkitysten järjestelmänä, joka tuotti omaa sosiaalista todellisuuttaan ja määritteli sen piirissä olleiden ihmisten käyttäytymistä ja sosiaalisia suhteita. Valkoisuus esiintyy tutkimuksessa useissa eri merkityksissä: kollektiivisena tahtotilana ja tunteena, sosiaalisena identiteettinä, hegemoniana, yhteisöllisyytenä sekä normatiivisena ja ideologisena tilana. Se on samanaikaisesti metodologinen käsite, aikalaiskäsite ja tutkimuskohde. Valkoisuus tulee Siironen tutkimuksessa esiin toisaalta monoliittisena tahtotilana ja toisaalta erilaisista elementeistä ja kerroksista koostuvana ristiriitaisena ja joustavana käsitteenä: se saa sekä yksikössä että monikossa esiintyviä määreitä. Tämä heijastaa valkoisuuden sisällöstä käytyä valtataistelua, jota tekijä analysoi onnistuneesti gramscilaisen hegemoniateorian avulla. Valkoisuuden diskurssista oli olemassa useita tulkinnoita, mutta kaiken kaikkiaan se toimi Siironen mukaan ”yksilön psyykeä koostavana apuvälineenä, yhteiskuntaa yhteen liimaavana ideologiana ja voittajien valta-asemaa säilyttävänä rakenteena”. Valkoisuudessa oli erilaisia sävyjä,

ja siihen myös sitouduttiin useilla eri tavoilla, mutta vapaussodan perinnöksi tulkittuna sen voima oli erittäin vahva ja kaikkia porvarillisia ryhmiä yhdistävä kollektiivinen tahtotila, jonka perustuksia ei yksikään ryhmä asettanut kyseenalaiseksi 1920-luvulla.

Vaikka Siironen täsmentää valkoisuuden käsitteen määrittelyä koko työn ajan, jää se kuitenkin osittain avoimeksi ja monimerkitykselliseksi, mutta tästä huolimatta kuva valkoisuudesta muodostuu aikaisempaa jäsentyneemmäksi. Siiroksen mukaan valkoisuuden keskeisiä ainesosia olivat uhrilahja, isänmaa ja soturikansalaisuus, joiden yhteisvaikutuksesta syntyi vapaussodan voittajien kollektiivisuuden tunne ja yhteinen ideologinen pohja. Uhrilahja tuli esiin sankarihautajaisissa ja vapaussodan muistojuhlissa sekä kansallisen uhrauksen ikuistaneissa rakennetuissa muistomerkeissä, jotka jäivät pysyväksi osaksi valkoisen yhteisen elämää ja identiteettiä. Valkoisen integroiva nationalismi määrittyi suhteessa sisällissodan häviöihin, kommunisteihin ja Neuvostoliiton, joiden kautta määriteltiin vahvoina koetut uhkakuvat ja omaan turvallisuuteen liittyneet pelot. Soturikansalaisuuden Siironen kuvaa ankaraan kurinalaisuuteen ja fyysisen suorituskyvyn ihannoituihin perustuvaksi normaatiiviseksi tilaksi, joka moraalisiin tunteiden keinoin asetti yksilöille vaatimuksia epäitsekkydestä ja itsekurista. Se synnytti Siiroksen mukaan valkoisissa turvallisuuden tunnetta, ohjasi ”toisia” kohtaan tunnettua pelkoa toiminnaksi ja vahvasti valkoisten kollektiivista ryhmäidentiteettiä.

Siironen tutkimuksen vahvuus liittyy siihen, että hän yhdistää tutkimuksessaan elimellisesti toisiinsa kaksi lähtökohtaa: toisaalta yleisen ja teoreettisen käsitteellisen pohdinnan ja toisaalta paikallisuuden. Päästäkseen käsiksi siihen, miten valkoisuuteen kuuluneet sosiaali-

set suhteet toimivat käytännössä ja miten ihmiset määrittelevät konkreettisesti suhteensa valkoisuuteen, Siironen kohdistaa tutkimuksensa lisälmen kaupunkiin ja maalaiskuntaan, jotka ovat kiinnostavalla tavalla toisistaan poikkeavia sosiaalisia ja poliittisia ympäristöjä. Hän ei kuitenkaan pidä lisälmeä sinänsä merkityksellisenä aiheen tutkimisen kannalta eikä katso sen olevan mitenkään edustava kohde: lisälmi ei ole Siiroksen tutkimuksessa Suomi-pienoiskoosa. Paikallisia sosiaalisia suhteita vahvalla teoreettisella otteella analysoimalla Siironen pystyy antamaan tutkimusongelmiinsa yleisiä vastauksia ja tekemään laajakantoisia johtopäätöksiä. Tarkastelemalla paikallisen ja kansallisen suhteita nykyistä jäsentyneemmin ja pohtimalla paikallisuuden yleisiä merkityksiä laajemmin olisivat vastaukset saattaneet olla vielä kantavampia ja tarkempia.

Paikallisyhteisöä analysoimalla Siironen osoittaa konkreettisesti, ketkä loivat valkoisuuden diskursusin ja miten valkoisten keskeiset organisaatiot, suojeluskunta ja Lotta Svärd, muodostivat valkoisen järjestäytyneen väestönosan ytimen, jonka ympärille muodostui kehämäinen verkosto erilaisista voittajien yhteisöllisyyttä tukeneista aatteellisista yhdistyksistä, paikallisista sanomalehdistä, kouluista ja porvarillisista puolueista. Valkoista diskurssia ylläpitävän ja lujittavan verkoston avulla valkoinen väestö pyrki johtamaan ja hallitsemaan koko paikallisyhteisöä vapaussodan perinnön hengessä. Siiroksen mukaan yhteisten valkoisten symbolien ja rituaalien avulla tuotettiin valkoisen väestön sisään riittävä yhteenkuuluvaisuuden tunne ilman täydellisen konsensuksen vaatimusta.

Siironen katsoo valkoisen kollektiivisuuden joutuneen vakavaan kriisiin ja rapautuneen vuosina 1930–1933 oikeistoradikalismien nousun seurauksena. Oikeistoradi-

kaalit pyrkivät esiintymään vapaussodan perinnön itseoikeutettuina haltijoina ja ulottamaan valkoisuuden koko kansakuntaan. Valkoisen kollektiivisuuden sisään pepeytyi railoja, kun oikeistoradikaalit ajoivat omaa tulkintaansa vapaussodan perinnöstä rikkomalla laillisuutta ja suomalaisen poliittisen järjestelmän perustuksia. Siiroksen tulkinnan mukaan oikeistoradikaalit vesittivät tahtomattaan voittajien välistä kollektiivisuuden tunnetta ja aiheuttivat sen murenemisen. Diskursiivisen valtataistelun vuoksi valkoisuudesta tuli aikaisempaa moniäänisempi ja oikeistoradikaalit menettivät siinä omaa määrittelyvaltaansa. Voi kuitenkin perustellusti kysyä, että onko rapautuminen liian totaalinen kieli-kuva kuvaamaan valkoisuuden eriytymisen prosessia ja asettaako tekijä koko diskurssia koskevan katkoksen liiaksi oikeistoradikaalien ehdoilla. Siironen jättää kuitenkin jatkuvuuden säikeen elämään: hänen mukaansa voittajien välinen kollektiivisuus, valkoisuus, ei hävinnyt oikeistoradikalismien nousun jälkeenkään, vaikka sitä ei voida tämän tutkimuksen aikarajoissa todistaa empiirisen aineiston valossa. Jatkossa olisi tärkeää selvittää, mitä sille moniaineksille valkoisuudelle tapahtui vuoden 1933 jälkeen ja missä määrin sen syvärakenteet jatkoivat elämäänsä suomalaisessa yhteiskunnassa.

Siironen liittyy tutkimuksellaan toisaalta pitkään ja moniaineksiiseen tutkimusperinteeseen ja toisaalta aivan tuoreeseen uudelleen-tulkintojen suuntaukseen, jossa on lähestytty tätä Suomen historian dramaattista vaihetta uusien metodien, näkökulmien ja vahvasti kulttuuristen tulkintojen kautta. Hän käyttää tulkinnoissaan hyväksyen myös kansainvälistä nationalismin tutkimusta, vaikka ei tee-kään sen pohjalta systemaattista vertailua. Siironen tutkimus etenee läpi koko työn keskustelemalla muiden tutkijoiden kanssa, ja näin

siihen rakentuu useita kerroksia, joiden yhteisvaikutuksesta sen keskeiset tulokset muotoutuvat. Siironen pystyy liikkumaan samaan aikaan yleisellä teoreettisella tasolla ja analysoimaan historiallis-empiristä aineistoa siten, että molemmat menevät koko ajan eteenpäin ja tukevat toisiaan. Valkoisuuden käsitettä luovasti käyttämällä Siironen saavuttaa merkittäviä tuloksia sisällissodan voittajien kollektiivisuudesta ja pystyy tuomaan uusia sävyjä ja tulkintoja aikaisemmin runsaasti tutkitusta oikeistoradikalismien noususta.

– KARI TERÄS

Monesti syntynyt legenda

Marko Tikka – Toivo Tamminen: Tanssiorkesteri Dallapé. Suomijatsin legenda 1925–2010, SKS, Helsinki 2011. 320 s.

Dallapén historia on monella tavalla harvinainen suomalaisen musiikin menneisyyttä valottava teos. Ainakaan kotimaisen populaarimusiikin historiasta ei ole aiemmin julkaistu lähellekään näin perusteellista ja monipuolista orkesteribiografiaa. Samalla kirja onnistuu oikomaan tai ainakin täsmentämään monia Dallapén vaiheisiin liittyviä mediakertomuksia ja kansantarinoita.

Jo kirjan lähtökohta on otollinen historian uudelle tulkinnalle. Tekijöinä on kaksi harmonikkamusiikin asiantuntijaa ja intohimoista harastajaa, Toivo Tamminen ja Marko Tikka. Kirjan esipuhe kutsuu edellistä arkeologiksi, joka on yli 30 vuotta kerännyt ja tallentanut yhtyeen historiaan liittyvää tutkimusaineistoa – ja usein pelastanut sen

täydelliseltä tuholta. Jälkimmäinen esitellään historiankirjoittajana, jonka tehtävänä on ”tämän loisteliaan orkesterin taipaleen kirjaaminen ja tapahtumien aikaansa sijoittaminen, juttujen lukeminen, kuuntelu ja tarkistaminen”. On silti ollut tärkeää, että Tikka on tehnyt myös itse lukuisia haastatteluja ja tuntee Dallapén tarinat myös ruohonjuuritasolta.

Dallapéstä on saatu kerättyä häkellyttävä määrä lähdeaineistoa. Siitä valtaosa on tyypillistä mikrohistoriaa: muistelmia, haastatteluja, kirjeenvaihtoa, kaskuja, lehti-leikkeitä, nuotteja, laulunsanoja ja keikkailmoituksia. Taitamaton kirjoittaja saisi niistä korkeintaan aikaan tarinakokoelman, joka toisteli vuosikymmenien saatossa syntynyttä populaaria mielikuvaa Dallapén humppasankareista.

Tikka ei ole tyytynyt pelkkiin anekdootteihin. Ammattihistorioitsijana hän kykenee pitämään tarinat ja muistikuvat omina kerronnan lajeinaan. Niitä käytetään Dallapén suuren kertomuksen elävöittämiseen; itse kertomus perustuu myös laajan kirjallisen ja audiovisuaalisen lähdeaineiston puntarointiin ja tulkintaan. Dallapén toimintaan osallistui 85 vuoden aikana useita kymmeniä henkilöitä, kaikki toinen toistaan värikkäämpiä persoonallisuuksia. Monista heistä saisi jo yksinään loistavia elämäkertoja, kuten Marko Tikan aiempi kirja haitaristi Vili Vesterisestä (2007) osoittaa.

Muusikoista kertovat tarinat ovatkin tämän teoksen suola. Ne vievät kerrontaa eteenpäin ja tuovat tanssimuusikoiden työn ja elämän lähelle lukijaa. Jo pelkästään Martti Jäppilän ympärille olisi voinut luoda kokonaisen kirjan. Tässä teoksessa Jäppilä on lähes jatkuvasti läsnä mutta sopivasti taustalla ja antaa tilaa muille toimijoille, kuten Georg Malmsténille, Helge Pahlmanille, Eero Lauresalolle ja lukuisille muille avainhenkilöille orkesterin eri vuosikymmeninä.

Tikka on selvästi myös kuunnellut kaikki Dallapén levytykset ja rohkenee arvioida niitä kohtuullisen kriittisesti. Dallapé levytti paljon, ja mukaan mahtui myös täysin luokatonta musiikkia, jolla on kuitenkin tärkeä lähdearvo tanssimusiikin tyylihistorian kannalta. Sama koskee laulujen sanoja. Tikka on käyttänyt paljon laulutekstejä esimerkkeinä Dallapén iskelmätuotannosta. Siinä on omat riskinsä. Monet sanoitukset olivat äärimmäisen kömpelöitä – kaukana Reino Helismaan tai Juice Leskisen riittelyn taiteesta. Niiden näkeminen pelkkänä tekstinä antaa aika karun kuvan Dallapén musiikista. Varhaisen iskelmän sanat olivat laulamista varten, eivät kirjoista luettavaksi. Tässä jos missään laulurunous ja kirjallinen runo ovat täsmälleen kaksi eri asiaa.

Kirjan muusikkojuttujen takana on analyysi kevyen musiikin instituutiosta ja ammatillistumisesta. Yhden orkesterin kehitys nivoutuu tiiviisti suomalaisen yhteiskunnan moniin kohtalonhetkiin, jos kohta myös arjen ja juhlan suhteisiin. Samalla Tikka tulee kirjoittaneeksi populaarimusiikin suuremman historian: ei Dallapé tyhjiössä soittanut, vaan kaikki orkesterin vaiheet liittyivät laajempiin kehityslinjoihin. Ne koskivat muun muassa rytmimusiikin tyylin muutosta, musiikon asemaa, yleisöjen käyttäytymistä ja musiikin taloutta.

300-sivuisen kirjan punainen lanka kietoutuu siihen, miten neljän työläispojan haitarijatsiyhtyeestä kehittyi ensin alle kymmenessä vuodessa Suomen tunnetuin tanssiorkesteri, kokonaisen aikakauden symboli. Juoni jatkuu sen ympärillä, miten orkesteri säilytti oman tyylinsä ja sinnitteli hengissä myös niin vuosikymmeninä, jolloin Dallapé-musiikki kuului auttamatta menneisyyteen ja joutui samalla moni-ilmeisen kierrätyksen kohteeksi.

Ammattimaistumisen myötä orkesterista tuli käsite, jonka suoma-

laiset tunnistivat vuosikymmenestä ja sukupolvesta toiseen. Sota-ajan jälkeen Dallapén sankaritarina poistui julkisuudesta, ja siitä tuli tavallinen tanssiorkesteri. Humpan syntä 1950-luvun lopulla vanhojen Dallapé-fokstrottien perustalle nosti yhteen uudelleen esille, nyt jo hieman valikoidumman ja vanhemman yleisön viihdyttäjänä. Dallapéta tuli instituutio, joka jatkoi viihdytyskiertuettaan ajan muutoksista välittämättä. Vai välitikö sittenkin? Kirja kertoo myös siitä, mitä Dallapé on 2000-luvulla, kun miehet ovat vaihtuneet ja yleisö ja ympäristö kokonaan toinen.

1930-luvun Dallapé oli lähes joka suhteessa edelläkävijä: äänilevyjen taustaorkesterina, kevyen musiikin radiosoittajana, kevyen musiikin koulutuksen järjestäjänä, koko maahan ulottuvan kiertue-toiminnan aloittajana, supisuomalaisen hittimusiikin – iskelmän – luoja ja toteuttajana.

Edelläkävijyys koski myös itse musiikkia, sillä Dallapé tuli kehittäneeksi varsin omaleimaisen orkesterityyliin. Tyyli syntyi aluksi olosuhteiden pakosta, kun tanssimusiikin nykyvirtauksista vain hämärästi tiedoiset muusikot yrittivät luoda jotain uudenaikaiselta kuulostavaa. Dallapén soitto oli amerikkalaiseen tai mannermaiseen tanssimusiikkiin verrattuna kömpelöä, kulmista, vanhakantaista ja karkeaa. Mutta se vastasi kotimaista kysyntää ja yleisön musiikkimakua.

Dallapé loi ja vahvisti tätä kysyntää omilla kiertueillaan ja äänilevyillään. Äänilevyn yleistyessä 1930-luvun vaihteessa tilanne oli hieman sama kuin kännyköiden läpilyönnissä 1990-luvulla: kysyntä syntyi vasta kun uusi tarve luotiin. Muutaman vuoden kuluttua suuri yleisö ei enää voinut käsittää, miten oli tullut toimeen ilman uutta keksintöä, äänilevymusiikkia, iskelmää ja jatsia.

Tähän asti kirjan tarina on useimpien vanhan tanssimusiikin harrastajan tiedossa, joskin Tikka

tuo siihenkin uusia yksityiskohtia ja korjauksia. Kiinnostavia seikkoja paljastuu muun muassa siitä, miten orkesteri kykeni jo 1930-luvun puolivälissä uudistumaan ja tavoittamaan kansainvälisen swing-tyylin – jopa siinä määrin, että sodan syttyessä jopa puhdasoppiset jazzin harrastajat arvostivat Bruno Laakon johtamaa Dallapéta. Myös orkesterin elämää sävyttäneet ristiriidat Martti Jäppilän ja eri musiikillisten johtajien välillä tuodaan selkeästi esiin. Dallapé oli liikeyritys, ja suurimmat riidan aiheet koskivat tietenkin rahaa ja sen jakamista. Myös musiikilliset kiistat veivät orkesterin ajoittain hajoamisen partalle.

Dallapén tarina siirtyi aivan uudelle urille siinä vaiheessa, kun orkesteri menetti asemansa tanssimusiikin tiennäyttäjänä. Kirja kuvaa nyt tanssisoiton arkea siinä muodossa, jollaisena sen sadat muut tanssisoittajat Suomessa kokivat: raskas puoliammattilaisuus, huonot palkat, ankeat työolot ja vähäinen arvostus. Välillä Dallapé ennätti jo hajotakin, kunnes humpapa-revival nosti orkesterin jälleen valokeilaan.

Mitään suurta herkkua humpan soittaminen ei näytä olleen, ja uusien soittajien etsiminen veteraanien tilalle aiheutti omat ongelmansa. Varsinkin 1970-luvulla yleisö tottui ravintoloissa ja tanssipaikeissa kahden–kolmen hengen humppayhtyeisiin, ja kuuden soittajan orkesteriksi pienentynyt Dallapé tuntui sekin liian isolta. Vanhan tyylin pelasti yhteen johtaja Eero Lauresalo, joka vaati kunnioittamaan vanhoja sovituksia. Niitä ei pienempi yhtye voinut toteuttaa.

Dallapén tarina jatkuu edelleen 2010-luvulla, kun uusi akateeminen jazzsoittajien joukko on löytänyt vanhat sovitukset ja tulkitsee niitä omalla tavallaan. Suomalaisen tanssimusiikin uusklassismi näyttää olevan niin vakaalla pohjalla, etten ihmettelisi, jos Marko Tikka ja Toivo Tamminen joutuvat

pian kirjoittamaan orkesterin 100-vuotishistoriikin.

– VESA KURKELA

Miehitettyjen itäalueiden väestöpolitiikkaa

Mika Huovinen: Did the East Belong to the SS? The Realism of the SS Demographic Reorganization Policy in the Light of the Germanization Operation of SS- and Polizeiführer Odilo Globocnik. *Jyväskylä Studies in Humanities* 161, Jyväskylä 2011. 268 s.

Toisen maailmansodan aikana kansallissosialistinen Saksa ryhtyi miehittämällä Puolan ja Neuvostoliiton niin kutsutuilla itäalueilla (*Ostraum, Ostgebiete*) toteuttamaan suurisuuntaisia taloudellisdemografisia uudelleenjärjestelyjä. Saksan hallitsemasta itäalueesta oli määrä tulla huolellisesti suunniteltu ja järjestetty puskurivyöhyke, jolta rodullisesti vieras väestö karkotettaisiin uusien germaanisten uudisasukkaiden tieltä. Siitä haluttiin myös muodostaa Saksan taloudelle välttämättömäksi uskottu perustuotanto- ja markkina-alue, jonka avulla Saksa kykenisi menestyksekkäästi kilpailemaan maailman ensisijaisten talousmahdientien eli Yhdysvaltain ja Ison-Britannian kanssa. Näkyjen perustana oli ankan agrarinen ja kolonialistinen ajatusmaailma: valloitetun idän uusien asukkaiden oli oltava ennen muuta talonpoikia. Taloudellisten tuotantoyksiköiden oli koostuttava pääasiassa perheiden omistamista maatiloista, joiden tuotantokyky ei nojaisi niinkään tieteellis-teknologiseen osaami-

seen ja skaalaetuihin kuin vapaasti saatavilla olevaan orjatyövoimaan.

Mika Huovinen väitöstudium käsittelee SS:n miehityksessä Puolassa, Kenraalikuvernementissa, harjoittamaa väestö- ja asutuspolitiikkaa. Keskenään päällekkäiset ja usein valmiiksi ristiriitaiset suunnitelmat ulottuivat ylimmäältä poliittiselta tasolta pienimpiinkin yksityiskohtiin, eikä jättimäisiksi aiottuja muutoksia voitu viedä läpi kajoamatta viime kädessä yksittäisiin kyliin, talouksiin ja ihmisiin. Vaikeudet uudelleenasettamissuunnitelmien ja niiden käytännön toteutuksen välillä tulivat täällä korostusti esiin.

Sota tarjosi välttämättömän savuverhon kansallissosialistien kaikkein radikaaleimpien suunnitelmien toimeenpanemiselle. Kaikkein tunnetuin esimerkki on tietysti holokausti, Euroopan juutalaisten kansanmurha, jonka hahmotumiseen Neuvostoliittoa vastaan käytävän sodan radikalisoiva vaikutus oli ratkaiseva ja jonka toteuttamiseen sota myös tarjosi suosiolliset olosuhteet. Samaten väestöpolitiikan kunnianhimoisimpia tavoitteita ryhdyttiin tavoittelemaan juuri sodan oloissa. Sen sijaan, että sota-aika olisi tarjonnut niiden toteuttamiselle samanlaiset suosiolliset olosuhteet, Huovisen tutkimus kuitenkin osoittaa väestörakenteen muuttamishankkeiden olleen sodan ajan oloissa liian suuri rasitus kansallissosialistien, SS:n ja koko Saksan voimavaroille.

Kuten Huovinen tuo tutkimuksessaan esiin, suunnitelmien toteuttaminen olisi vaatinut valtavia määriä riittävän germaanisiksi katsottuja uudisasukkaita. SS joutui havaitsemaan, ettei tällaisia ihmis-massoja yksinkertaisesti ollut käytettävissä. Etnisesti ei-toivotun väestön pakkosiirrot taas merkitsivät maataloustuotannon häiriöitä, paikallisen vastarinnan lisääntymistä ja, kuten vuoden 1943 aikana jo tapahtui, saksalaisen hallinnon otteen kirpoamista kokonaan

laajoista osista Kenraalikuvernementtia. Avoimen väkivallan keinoin ei päästy nopeaan ja ratkaisevaan menestykseen. Brutaalius osoittautui tehottomaksi, ja operaatio nostatti niin suuria vastavaiikutuksia, että siitä oli käytännössä pakko luopua. Kuten Huovinen toteaa, SS:n voimavarat riittivät operaatioiden suunnittelemiseen ja osittaiseen toteuttamiseen, mutta eivät niiden seurauksien hallitsemiseen.

Johtopäätökset eivät tällaisenaan ole yllättäviä eivätkä aikaisemmassa tutkimuksessa kokonaan huomaamatta jääneitä. Huovinen on kuitenkin sisäistänyt hyvin kansallissosialistisen valtion ja hallinnon organisatorisen pohjan tuntemuksen merkityksen tutkimuksen onnistumiselle. Muutoin lähteet eivät avaudu lainkaan, vaan voivat jopa viedä tutkijaa harhaan. Kansallissosialistiselle valtiolle oli ominaista organisatorinen improvisointi, henkilöihin kiinnittyneet valta ja institutionaalisten rakenteiden voimattomuus. Tutkijan on siksi tunnettava tarkkaan tutkimusaiheeseensa vaikutusmahdollisuudessa olevat eri toimijat, organisaatiot ja henkilöt. Tämän Huovinen osoittaa hallitsevansa, vaikka jääkin paikoin lähteissä tarjottujen tulkintojen ja sisällönmääritysten vangiksi kykenemättä haastamaan niitä muuten kuin pinnallisesti.

Taustoitus on jopa liiallisen yksityiskohtaista: Huovinen uhraa sille neljä lukua, mutta työn ehdoton vahva alue on kuitenkin lukuihin 5–7 sisältyvä, kansallissosialistien toimeenpanemien väestön pakkosiirto- ja asutusprojektien käytännön toteutuksen yksityiskohtainen kuvailu. Väittelijä on tehnyt tätä osuutta varten yksityiskohtaisen ja perusteellisen arkistolähteiden tutkimuksen, ja kykenee oman työnsä perusteella kuvaamaan havainnollisesti kansallissosialistisen hallinnon leimallisia sisäisiä ristiriitoja ja kaikkialle ulottuvaa keskinäistä kilpailua.

Huovisen tutkimus tuo näkyvästi esiin Kenraalikuvernementin Lublinin-alueen SS- ja poliisijohtajan Odilo Globocnikin hahmon. Kyseessä on tyyppiesimerkki kansallissosialistisen hallinnon sisällä omaa etuaan ajavasta ja varjelevasta satraapista, joka pyrkii ennakkoimaan esimiehensä, Heinrich Himmlerin, mieltymyksiä ja parantelemaan omaa asemaansa ohi virkatien, nojaamalla pääasiassa henkilökohtaiseen suhteeseensa Himmleriin. Globocnikin toiminta on myös erinomainen esimerkki tutkimuksessa jo aikaisemmin osoitetusta kansallissosialistisen hallinnon taipumuksesta hakeutua, juuri Globocnikin kaltaisten toimijoiden vaikutuksesta, aina vain radikaalimpiin ratkaisuihin. Huovisella olisi ollut tässä tutkimuksessa hyvä tilaisuus sanoa sanansa tämän jatkuvan radikalisoitumisprosessin luonteesta.

Johtopäätöksissään Huovinen selvästi kohtaa vaikeuksia siirtymään yksityiskohdista yleiseen. Johtopäätökset jäävät siksi tarpeettoman epämääräiselle tasolle, eivätkä saavuta sellaista täyttä kantavuutta, jonka väittelijän aineiston tuntemus ja huolellinen työskentely mahdollistaisivat. Tämä johtaa kysymykseen, olisiko tässä työssä ansiokkaasti käytetty aineisto lopulta vastannut paremmin kysymyksiin, jotka olisivat olleet luonteeltaan vähemmän yleisiä ja spekulatiivisia?

Huovisen työn heikkoudet liittyvät lähinnä keskustelevuuteen aiemman tutkimuksen kanssa sekä johtopäätösten jäämiseen kovin ilmeiselle ja yleiselle tasolle. Metodologinen pohja jää erittelemättömäksi. Jotkin käytetyt ja työn kannalta keskeiset käsitteet, kuten "kansallissosialistinen ideologia", ovat niin vaikeasti määriteltävissä, että ne jäävät väkisin epämääräisiksi. Työn vahvuudet taas painottuvat tutkimusaineiston ja aihepiirin hallintaan, ja SS:n operaatioiden käytännön toteutuksen

tarkkaan kuvailuun. Huovinen hallitsee hyvin aihepiirinsä aikaisemman tutkimuksen, ja kansallissosialististen termistön käyttö on kautta linjan johdonmukaista ja tarkkaa. Huovinen on tehnyt vaikuttavan määrän työtä tutkimuksensa eteen, lähteiden käyttö on tyhjentävää ja huolellista, ja Huovinen taitaa lähdeapparaatin käytön esimerkiksi kelpaavalla tavalla. Tutkijanote on siis pitävä.

Kuvaavaa kyllä, Suomesta puuttuu melkein kokonaan omaehtoinen kansallissosialismin tutkimustraditio, vaikka aihepiiri liittyy suoraan omaan historiaamme. Huovisen tutkimus edustaa Suomessa tarpeettoman harvalukuisen edustajien varaan jäänyttä, kansainvälisen tutkimuksen hallintaan ja alkuperäisen lähdeaineiston tuntemukseen ja käyttöön perustuvaa kansallissosialismin tutkimusta. Sitä voi siksi tervehtiä ilolla. Mika Huovinen osoittaa tutkimuksellaan olevansa vakavasti otettava suomalainen kansallissosialismin aikakauden tutkija.

– OULA SILVENNOINEN

Vaikeuksien kautta suomalaiseen atomitasa-painoon

Tuomo Särkikoski: Rauhan atomi, sodan koodi. Suomalaisen atomivoimarakaisun teknopolitiikka 1955–1970. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XXV. Helsingin yliopisto, Helsinki 2011. 499.

Kokeneen teknologian historian tutkijan Tuomo Särkikosken väitöskäsittelee ydinvoiman

käyttöön valmistautumista Suomessa ja ydinvoimalavalintojen monimutkaista ratkaisua 1960-luvun lopulla. Tarkastelun keskiössä ovat erikoisalan tärkeimmät suomalaiset aikalaisoimijat 1950-luvun puolivälistä lähtien, näiden väliset suhteet ja neuvottelut sekä ratkaisuprosessin tuottamat päätökset. Kysymyksessä on aiempia tarkasteluja monipuolisempi ja -polvisempi selvitys yhdestä kylmän sodan Suomen kiistellystä, samanaikaisesti poliittisten ja teknologisten ratkaisujen sarjasta. Sen tuloksena Suomeen ryhdyttiin lyhyehkössä ajassa rakentamaan kahta Neuvostoliitosta ja kahta Ruotsista tilattua ydinvoimalaa.

Tutkimus etenee kronologisesti tutkittavia prosesseja seuraten. Särkikoski kirjoittaa kattavaan alkuperäisaineistoon perustuvaa kertomusta. Hän on keskittynyt kirjalliseen aineistoon ja jättänyt mm. haastattelut sivuun.

Kirjan ensimmäisellä puoliskolla käsitellään suomalaisten toimijoiden valmistautumista atomienergian hyväksikäyttöön vuosina 1955–1965. Keskeinen osa on lähinnä fyysikko Erkki Laurilan johtamalla valtiollisilla toimikunnilla sekä valtionyhtiö Imatran Voimalla, mutta myös yksityisen teollisuuden Voimayhdistys Ytimellä sekä alan kansainvälisellä kentällä. Tekstin jälkimmäisessä osassa Särkikoski kampaat atomivoimalan hankinnan tarjouskierroksia ja jäljittää niitä monimutkaisia neuvotteluja, jotka saivat alkunsa erityisesti Neuvostoliiton tarjouksen uusimisen johdosta. Kotimaisen hallintokoneiston muistiot ja yksityiset keskustelut marsivat jonossa ja väliillä rivissä. Lopuksi tekijä tarkastelee vuonna 1969 tehdyn tilauksen yhteyttä suomettumiskeskusteluun ja esittää tuloksiaan suomalaisesta atomitasapainosta.

Tutkimuksen taustalla on Särkikosken aiemmin Karl-Erik Michelsenin kanssa kirjoittama teos, joka käsittelee Imatran Voiman Lovii-

saan tilaamien neuvostovoimalojen historiaa.¹ Särkikoski laajentaa väitöskirjassa mielenkiintoaan yksityisen teollisuuden atomialan edunvalvojiin ja alan kansainvälisiin toimittajiin ja valvojiiin.

Särkikoski hyödyntää tutkimuksen lähestymistapana teknologian yhteiskunnallisen muotoutumisen tutkimuksen ajatuksia. Kirjan keskeinen käsite on ”teknopolitiikka”, jota tekijä käyttää laiveammin kuin termiä Ranskan ydinvoimahistoriaan aiemmin sovitannut Gabrielle Hecht, sanoen sen avulla hahmottavansa teknologian ja politiikan keskinäistä suhdetta. Vaikka käsite toisaalta nostaa esiin teknologian ja politiikan yhtymäkohdita ja vuorovaikutusta, se samalla nivoo yhteen kaksi jo yksistäänkin vaikeasti rajattavaa ilmiötä sekä liaksi yhdistää ja näennäisesti tasa-arvoistaa tutkimusajankohtana – ainakin Suomessa – mieluusti erillään operoivia teknologian ja politiikan toimijoita.

Suomalaista ydinvoimarakaisua on tähän asti tutkittu eniten toisaalta poliittisen historian näkökulmasta ja toisaalta toimijoiden itsensä näkökulmista. Lisäksi atomien kulttuurihistoriaa on tutkittu jonkin verran. Uutta tutkimustietoa ydinvoimahankkeista on alkanut kertyä myös kansainvälisesti. Särkikosken tutkimus tarjoaa lisätietoa kotimaisista hankkeista ja päätöksistä aiempaa kokonaisvaltaisemmasta näkökulmasta. Olenaisinta on kuitenkin, että Särkikoski pyrkii vakavasti ottamaan teknologian historian avuksi yleisempään kylmän sodan historian-tutkimukseen.

Ydinaseiden ja ydinenergian kytköksen takia kansainvälinen politiikka jännitteineen oli alusta

1. Karl-Erik Michelsen – Tuomo Särkikoski (2005) *Suomalainen ydinvoimailaitos*, Edita. Kirjan kritiikistä ks. esim. Petri Pajun arvio ”Vaka vanha ydinvoima” (*Tieteessä tapahtuu* 5/2006).

asti läsnä ydinvoiman kaupallistamisessa ja myös atomivoiman käyttöönottoa valmistelevilla suomalaisilla tahoilla, vaikka toiset ymmärsivät asian paremmin kuin jotkut muut. Särkikosken tutkimus tarjoaa uutta tietoa monesta aihepiirin keskeisestä toimijasta kuten akateemikko Erkki Laurilasta ja presidentti Urho Kekkosesta. Särkikosken mukaan Kekkosen osuus ydinvoimaratkaisuisissa oli ennemminkin pieni kuin suuri. Aiemmissä tulkinnoissa kumpaakin on esitetty. Särkikoski tulkitsee, että ratkaiseva päätöksentekijä oli ministeri Väinö Leskinen (SDP). Teknologian edustajien, joiden puhemiehenä Laurila toimi, olennaisimmaksi tehtäväksi jäi valmistella ydinvoimaan siirtyminen huolellisesti, mukaan lukien kouluttaa uuden alan asiantuntijat ja rakentajat, jotka sitten 1970-luvun kuluessa käytännössä muunsivat neuvostoliittolaiset ydinvoimalat läntisiin standardien ja turvallisuuskäsitteiden toimiviksi energialähteiksi – kansainvälisesti katsoen erittäin onnistuneesti.

Ydinvoimalatilausten teko oli kaikkea muuta kuin helppoa suomalaisille, kun valtionyhtiö Imatran Voima yritti yhtäältä noudattaa länsimaista kauppatapaa ja toisaalta joutui tarjoamaan mahdollisuuden myös Neuvostoliitolle, joka halusi osoittaa teknologista kyvykkyyttään ydinvoiman alalla. Niinpä suomalaisille asiantuntijoille avautui tarjouskilpailuissa vuodesta 1965 alkaen kansainvälisesti harvinaislaatuinen tilanne vertailla kylmän sodan vastakkaisissa leireissä kehitettyä tekniikkaa – sekä oppia kilpailevien talousjärjestelmien kauppatapoja.

Lopulta vuosikausia kestäneet, eri länsimaiden ja Neuvostoliiton teknologiaa, kauppaa ja politiikkaa yhdistäneet ja sekoittaneet tarjouskilpailukierrokset koituivat Suomelle eduksi paitsi hinnan lisäksi myös reaktorityypin valinnassa: tällä välin 1960-luvun jälkipuoliskolla teknologisista vaihtoeh-

doista oli seuloutunut kaupallisesti voittoa ”amerikkalaistyyppinen” ydinreaktori, jonka Suomi siis tilasi Neuvostoliitosta. Jos teknologian asiantuntijat olisivat saaneet päättää, he olisivat luultavasti kiirehtineet tilaamaan lännestä jälkikäteen katsoen huonomman vaihtoehdon. Särkikosken tutkimuksen parhaisiin ansioihin kuuluu, että se herättää lukijassa monia uusia ajatuksia ja lisäkysymyksiä.

Tutkimuksen laajuus on kaikkiaan noin 450 sivua, joista viimeinen sivu on johtopäätösluku. Tekijä esittääkin johtopäätöksiä jo ennen loppua, ja osa jätetään lukijan etsittäviksi ja jopa muodostettaviksi. Valitettavasti Särkikoski ei arvioi tuloksiansa uutuusarvoa saati merkitystä. Kirja sisältää lisäksi liikaa yksityiskohtia ja on siksi työläs luettava. Käytettävyyden kannalta on siksi erinomaista, että tutkimus on vapaasti saatavilla myös sähköisesti.

Särkikoski keskustelee tutkimuksessaan melko rajoitetusti muun tutkimuskirjallisuuden kanssa, vaikka hän viittaa runsaaseen määrään aiempaa tutkimusta. Hän ei ole huomionnut toimijoita kuten suomalaisia ammattisotilaita tai heidän ja tiedemiesten välisiä yhteyksiä, joita ei näy lähdemateriaalissa. Suomalainen ydinvoimaratkaisu mainitaan monella tapaa erikoislaatuiseksi kokoelmaksi ja yhdistelmäksi kylmän sodan eri osapuolten teknologiaa, mutta suomalaisten kehityskulkujen rinnastus vertailukelpoisiin maihin jää vähäiseksi ja hajanaiseksi. Edellä mainittuja katvealueita olisi voinut valaista systemaattisemmalla ja analyttisemmalla lähestymistavalla sekä tutkimuskeskustelun avulla.

Särkikosken tutkimustulosten mukaan atomivoimalatilaus jatkoi Suomen puolueettomuuslinjan muotoilua ja osaltaan vahvisti sitä. Vuosien keskinäisen kilpailun ja viivytelyn jälkeen suomalaiset tahot pääsivät yksimielisyyteen siitä, että

paras ratkaisu oli tilata lähes samanaikaisesti voimala sekä idästä (valtio) että lännestä (teollisuus) – kuitenkin niin, että ensimmäinen tilattaisiin Neuvostoliitosta. Vaikka Särkikoski ei sitä tekstissä huomaa, kotimainen konsensus saavutettiin huomattavan pian sen jälkeen, kun Neuvostoliiton johtama liittoutuma oli miehittänyt Tšekkoslovakian elokuussa 1968. Kenties suomalaiset päättäjät näkivät tässä tilaisuuden molemminpuoliseen lisäyhötyyn ja/tai tekivät kotimaansa kannalta parhaan ratkaisun sopimalla ripeästi ydinvoimalatilauksen Neuvostoliitosta. Näin Suomesta tuli ainoa itäblokin ulkopuolinen maa, johon valmistui neuvostovalmisteinen ydinreaktori (tai kaksi reaktoria, joskin muunneltuna) Neuvostoliiton olemassaolon aikana.

Kiinnostavasti Särkikosken tutkimus viittaa tapaan, jolla suomalaisista poliitikoista etenkin Urho Kekkonen saattoi käyttää ydinvoimalaprojektia, kun kylmää sotaan liennytettiin Suomen pääkaupungissa vuonna 1969: ”Voidaan hyvällä syyllä kysyä, olisiko Neuvostoliitto tulkinnut Helsingin yhtä sopivaksi globaalin aseriisunnan [SALT] ja eurooppalaisen liennytyksen areenaksi [ETYK, 1975], jos Suomi olisi evännyt siltä mahdollisuuden tarjota rauhanomaista ydinenergiateknologiaa ja jos se olisi joutunut hyväksymään suomalaisten ydinreaktoreiden sitomisen läntisiin polttoainekiertoihin.” (s. 448.) Teknologian ja politiikan yhteyksiin ja vuorovaikutuksen tarkastelu kertoo näin myös kylmän sodan suomalaisjohdon ajattelusta ja toiminnasta, erityisesti kylmän sodan koodin purkamiseksi – työkaluna muun muassa ydinreaktori.

Särkikosken väitöstutkimus on seikkaperäistä perustutkimusta, joka tarkastelee olennaista kylmän sodan vaihetta Suomessa yhdistäen poliittisen historian, talous historian ja teknologian historian tietämystä. Tutkimus kartoittaa laa-

jasti niitä monenlaisia muutoksia ja monialaista systeeminrakennusta, joita tutkimusajankohtana tehtiin ja tapahtui energiakysymysten hoidossa ja kansainvälisen atomipoliitiikan alueella ja jotka tulee muistaa Suomen ydinvoimaratkaisua tarkasteltaessa.

Särkikosken tutkimus tarjoaa kosolti aineksia kiinnostaviin johdopäätöksiin, joiden kehittäminen saavuttavasti jatkoa. Tulokset laajentavat ja vahvistavat sitä käsitystä, että suomalaisten tilaamia ydinvoimaloita tulee tarkastella yhdessä osana ratkaisujen sarjaa, joka oli kiinteässä yhteydessä Suomen kylmän sodan tasapainopoliitiikkaan ja puolueettomuuden linjavetoihin.

— PETRI PAJU

Suurten ikäluokkien työllistäminen jäi haaveeksi

Janne Leiviskä: Pohjois- ja Itä-Suomen elinkeinon kehittäminen suomalaisen yhteiskunnan murroksessa. Suurimpien puolueiden elinkeinopoliittikka 1951–1970. Oulun yliopisto, Oulu 2011. 402 s.

Suomessa tikitti sosiaalis-taloudellinen aikapommi, kun sodan jälkeen syntyneet suuret ikäluokat olivat tulossa töikään 1960-luvulla. Yleisesti ymmärrettiin, että asutuspolitiikka, jolla sotaveteraanisukupolvi oli "sidottu maahan", ei voinut toimia seuraavan sukupolven työllistäjänä. Ongelma oli polttavin Pohjois- ja Itä-Suomessa eli alueilla, joita 1960-luvulta alkaen on kutsuttu kehitysalueiksi.

Janne Leiviskän väitöskirja tarkastelee Suomen neljän suurim-

man puolueen elinkeinopoliittisia ohjelmia Pohjois- ja Itä-Suomen kehittämiseksi ja toimintaa näiden ohjelmien toteuttamiseksi 1950- ja 1960-luvulla. Hänen tutkimusaineistonsa on ainakin määrällisesti kattava. Keskeisimpänä aineistona hän on tutkinut maalaisliitto/keskustapuolueen, kokoomuksen, sosiaalidemokraattisen puolueen ja SKDL/SKP:n kaikkien puolue-elinten pöytäkirjat ja niihin liittyvät aineistot sekä painetun eduskunta-aineiston vuosilta 1951–1970, minkä lisäksi on käyty muutakin aineistoa. Tosin lähteet rajoittuvat retoriseen aineistoon, joka ilmentää juuri puolueiden tavoitteita. Esimerkiksi teollisuustilaston mahdollisuuksia ei ole hyödynnetty.

Leiviskän tutkimuksesta ilmenee, että 1950-luvun kuluessa suurten ikäluokkien työllistäminen muodostui elinkeinopoliittisten ohjelmien ikään kuin yhteiseksi nimittäjäksi. Puolueiden oli kuitenkin poliittisesti vaikea luopua sodanjälkeisessä tilanteessa vakiintuneesta, asutustoimintaa ja pienviljelyä suosineesta politiikasta, vaikka oli havaittavissa, että se ei voinut olla ratkaisu ongelmaan. Kokoomus oli puolueista ainoa, joka tätä politiikkaa ei ollut milloinkaan tukenutkaan. Sosiaalidemokraattinen puolue uhrasi pienviljelijäkannatuksen 1950-luvun jälkipuoliskolla ja maksoi siitä korkean poliittisen hinnan, mutta maalaisliitolle ja kommunisteille irtaantuminen oli vaikeata, miltei mahdotonta.

Henkilötoimijoista eräänlaisen sankarin asemaan tutkimuksessa nousee Johannes Virolainen, joka 1940-luvun lopulta alkaen ajoi maalaisliiton piirissä maaseudun elinkeinon monipuolistamista. Virolainen tarkoitti pienteollisuuden edistämistä muutoin maatalouteen suuntautuneissa maalaiskylissä. Mutta maalaisliitto puolueena tarrautui maanviljelijöiden edun vaalimiseen, mihin puolueen kannatus oli sidottu. Vasta vuonna

1962 se sai hyväksytyksi maaseudun elinkeinon monipuolistamista tarkoittavan ohjelman.

Teollisuuspolitiikassa Leiviskä nostaa keskeiseen asemaan sosiaalidemokraattien vuoden 1957 teollistamisohjelman, joka samalla irtaannutti pienviljelijät puolueesta ja sinetöi puolueen hajaannuksen. Samalla siihenastinen sosiaalidemokraattisen puolueen puoluesihteerin Väinö Leskinen nousee tutkimuksen toiseksi keskeiseksi henkilötoimijaksi.

Leiviskä kiinnittää huomiota ideologiseen dogmatismiin puolueiden teollisuuspolitiikassa. Kommunistit eivät hyväksyneet mitään sellaista, mikä tarkoitti yksityisen yritteliäisyyden tukemista. Kokoomus taas torjui periaatteellisesti kaiken valtion harjoittaman yritystoiminnan vaatien, että verotusta oli alennettava, minkä odotettiin johtavan yksityisten pääomasijoitusten kasvuun. Sosiaalidemokraatit hyväksyivät yksityisen yritystoiminnan, mutta halusivat ohjata valtion toimenpiteet valtionyhtiöiden hyväksi. Leiviskän mukaan vasta Mauno Koivisto toi puolueeseen ajatustavan, jossa yksityinen yritteliäisyys miellettiin samanarvoiseksi julkisen yritystoiminnan kanssa. Pragmaattisimpana kysymyksessä yksityisen yritteliäisyyden ja valtionyhtiöiden suhteesta tutkimuksessa näyttäytyy maalaisliitto/keskustapuolue. Periaatteessa puolue suosi ensisijaisesti yksityistä yritteliäisyyttä mutta tuki lämpimästi myös valtionyhtiöiden perustamista ja laajentamista kunhan toimipaikat sijaitsivat puolueen tärkeillä kannatusalueilla. Suomen poliittiset asetelmat suosivat näin valtiojohtoisen teollisuuden perustamista kehitysalueille. Parhaat toteutumisen mahdollisuudet olivat hankkeilla, jotka kytkettyivät taloussuhteisiin Neuvostoliiton kanssa, sillä ulkopoliittinen kytkentä teki vastustajat varovaisiksi.

Tutkimuksessa tulee esiin mieleenkiintoinen painotusero. Maa-

laisliitto/keskustapuolue suosi metsäteollisuutta, koska puolueen kannatus kytkettiin voimakkaasti yksityyseen metsänomistukseen. Työväenpuolueet taas suosivat metalliteollisuutta, sillä metalliteollisuuden keskukset olivat niiden vahvaa kannatusaluetta.

Leiviskän tutkimuksen kolmas juonne on kehitysaluepolitiikka, jonka maalaisliitto nosti politiikan päiväjärjestykseen 1960-luvun alussa. Tosin kehitysaluepolitiikan juuria voidaan nähdä jo 1950-luvulla käynnistetyssä valtakunnan suunnittelussa, jota erityisesti maalaisliitto suosi. Ensimmäisinä merkittävänä kehitysaluepoliittisina hankkeina Leiviskä tuo esiin Ahti Karjalaisen hallituksen (1962–1963) ja Johannes Virolaisen hallituksen (1964–1966) yritykset virastojen hajasijoittamiseksi ja jälkimmäisen läpiviemät ensimmäiset kehitysalueelait. Tämän jälkeen Leiviskä käsittelee kehitysaluepolitiikan ja kasvukeskuspolitiikan välistä vastakohtaisuutta: kasvukeskuspolitiikka oli sosiaalidemokraattien vaihtoehto keskustapuolueen kehitysaluepolitiikalle.

Leiviskän mukaan puoluekilpailu esti toimivien kompromissien ja täten johdonmukaisen elinkeinopolitiikan synnyn. Fagerholmin III hallituksen eli ”yöpakkashallituksen” ohjelman Leiviskä näkee lupaavana, mutta hallituksen elinikä jäi liian lyhyeksi sen kompastuttua ulkopoliittisiin komplikaatioihin. Myös vuosien 1966–1970 kansanrintamahallitukset näyttävät tutkimuksessa johdonmukaisen elinkeinopolitiikan harjoittajina. Mutta toimenpiteet jäivät riittämättömiksi, ja ne tulivat liian myöhään. 1960-luvun joukkomuutto Ruotsiin oli Leiviskän mukaan selvän osoitus politiikan epäonnistumisesta. Lukija joutuu kuitenkin aprikoimaan, oliko ongelma ylipäättään ratkaistavissa. Kasvoihan Suomen talous kaikista huolimatta nopeammin kuin Ruotsin tai läntisten teollisuusmaiden yleensä.

Kirjan teksti ei ole täysin viimeistelyä, vaan aikataulu näyttää kaatuneen päälle. Tekstiin on myös pujahtanut pieniä virheitä, jotka tosin eivät ole vakavia argumentaation ja päättelyn kannalta. Janne Leiviskän väitöskirja on laajaan empiiriseen aineistoon perustuva, ensimmäinen kokonaisvaltainen esitys Suomen elinkeinopolitiikasta murroskaudella, jolloin Suomi muuttui leimallisesti maatalousvaltaisesta yhteiskunnasta teollisuusyhteiskunnaksi.

– TAPANI PAAVONEN

Ulkomaalaishallinnon inhimillisempi puoli

Antero Leitzinger (toim.): Manskikamaan vartijat. Muistelmia ulkomaalaishallinnosta eri vuosikymmeniltä. East-West Books Helsinki, Helsinki 2010. 200 s.

Maahanmuutto ja monikulttuurisuus ovat viime aikoina puhuttaneet niin poliitikkoja, toimittajia kuin kansalaisia. Eduskunnassa on pohdittu muun muassa turvapaikanhakijoiden oikeutta tehdä töitä. Mediassa taas on tartuttu yksittäistapauksiin, kuten ulkomaalais-syntyisten isoäitien käännätyksiin sekä eräiden perussuomalaisten kansanedustajien lausahduksiin. Keskusteluille yhteistä on, että maahanmuutto ja monikulttuurisuus näyttävät näissä 1990- ja 2000-luvun ilmiönä. Keskusteluissa harvoin muistetaan tuoda esiin, että maahanmuutolla on kaukaiset juuret ja että Suomen historialliset vähemmistöt kuten romanit, tataarit ja juutalaiset ovat aikoi-

naan Suomeen maahanmuuttajina tulleiden ihmisten jälkeläisiä.

Antero Leitzinger on toimittanut ja pitkälti kirjoittanut ulkomaalaishallinnon historian, jonka yhtenä pyrkimyksenä on tuoda maahanmuuton sääntelyn historiaa yleiseen tietouteen ja siten tarjota faktapohjaisia argumentteja nykypäivän ulkomaalaispoliittiseen keskusteluun. Teos etenee autonomian ajoilta nykypäivään saakka. Tieteellisesti ansioitunut ja muuttoliikkeitä hyvin tunteva Antero Leitzinger käsittelee viranomaisten työtä arjen tasolla samalla kuvailen poliittisen ilmaston muutoksia. Lähdeaineisto koostuu entisten työntekijöiden haastatteluista, arkistoiduista asiakirjoista ja lehtitiedoista.

Kirjan kronologinen osuus on jaettu neljään osaan. Ensiksi kuvaus etenee suhteellisen nopeasti itsenäisyyden alkua ajoilta sota-aikaan. Sota-ajalta teoksessa tuodaan esiin mielenkiintoinen, niin tieteessä kuin populaarissa julkisuudessa vähemmän huomiolle jäänyt seikka, että juutalaisten kansalaisuusanomukset jäädytettiin täysin jatkosodan alettua sisäministeri Toivo Horellin tahdosta. Sodan jälkeiseen aikaan taas kuuluivat pohjoismaainen passivapaus ja Neuvostoliitosta Suomeen loikkaneeet henkilöt. Loikkareita pidettiin yleisesti neuvostotiedustelun lähettiminä ”koepaloina”, joten useimmat lähetettiin takaisin rajan yli.

Toinen osa käsittelee ulkomaalaistoimiston johtajan Eila Kännön kautta (1970–1984). Kronologisesti kirja etenee nyt hitaammin, luultavasti siksi, että niin monella haastateltavalla on kokemuksia Kännön kaudesta. Hänen kaudelleen ajoittuvat niin Chilen kuin Vietnamin pakolaiset. Tähän aikaan ulkomaalaistoimiston päätöksistä ei voinut valittaa, joten virkamiehillä oli nykyistä enemmän valtaa maahantuloon liittyvissä asioissa. Vähäinen tiedotus yhdis-

tettynä arkaan ulkopolitiittiseen ilmapiiiriin ja tiukkaan johtamistyylisiin vaikuttivat median kuvaan Kännöstä kovaotteisena virkamiehenä, johon ”henkilöityi Suomen tiukka ulkomaalaispolitiikka” (s. 30).

Kolmas osa kuvailee ajanjaksoa 1984–1995, jolloin johtajat vaihtuivat aiempaa tiuhempaan tahtiin samalla kuin Suomen ulkomaalaispolitiikka kohtasi suuria haasteita. Neuvostoliitto hajosi, inkeriläisten paluumuutto alkoi ja Suomeen saapui somalialaisia turvapaikanhakijoita Moskovan kautta. Neljännessä osassa taas kuvaillaan ajanjaksoa 1995–2007 ja paneudutaan muun muassa uuden ulkomaalaisviraston ensimmäisen johtajan Mielikki Tenhusen maineeseen ja johtamistyylisiin. Kari Suomalainen nimesi hänet ”satutäti Mielikiksi” antaen ymmärtää että Tenhusen johtama virasto oli ottanut aivan liian ”hyvätahtoisen” suhtautumisen turvapaikan hakijoihin.

Kronologisen osuuden jälkeen seuraa temaattinen osio, jossa käsitellään muun muassa turvapaikka-asioita, kirjastoa, joukkoviestimiä sekä työn teknologisoitumista. Kronologista osuutta elävöittävät virastojohtajien kirjoittamat osiot, mutta muilta osin teos on Leitzingerin käsialaa.

Leitzingerin teos on varsin viihdyttävä. Lukija saa muun muassa tietää, että eräällä virastoneidillä oli kaunis käsiala eikä ollenkaan kirjoituspatteja sormissa, että naapuri tuli valittamaan viemäreiden tukkimisesta ja, että kerran sorsaparvi pelastettiin viraston takapihalta. Anekdoottien runsaus saattaa ärsyttää faktahakuista lukijaa, mutta pikkutarinat kiistatta elävöittävät tekstiä ja antavat virastorjesta monipuolisemman kuvan. Anekdootit ovat myös työhistoriallisesta näkökulmasta mielenkiintoisia, etenkin nuoremman polven edustajalle. Ne luovat kuvaa siitä miten sotien jälkeisessä Suomessa työpaikoilla suhtauduttiin suku-

puoleen, työmoraaliin ja johtajuuteen.

Kyseessä ei toimittajan omien sanojen mukaan ole tieteellinen teos. Kirja onnistui kuitenkin herättämään hämmennystä tutkijapiireissä väittämällä, että inkeriläisten paluumuutto olisi alun perin lähtenyt käyntiin neuvostovirkamiesten ehdotuksesta eikä presidentti Koiviston aloitteesta (s. 82). Leitzinger ilmaisee asian kirjassa aika suorasanaisesti: ”Koivisto hyväksyi ajatuksen, jota ei olisi omasta aloitteestaan esittänyt” (s. 82). Koivisto pitää väitettä katteettomana.¹ Leitziger olisi ehkä voinut huomauttaa esimerkiksi alaviitteessä, että asiasta on kiistely.

Kirjan varsinaisesta tarkoituksestakin voidaan olla monta mieltä. Kyynikko saattaa ajatella, että teos on kirjoitettu, jotta huonomaineisesta virastosta saisi inhimillisemmän kuvan.² Oli tehtävänanto mikä tahansa, kirja tosiaan inhimillistää kuvaa maahanmuuttoa kontrolloivista tahoista: lakia seurataan, mutta rajanylittäjiä kohdellaan kunnioittavasti ja työtekijöistä huolehditaan. Inhimillistäminen toimii myös toissuuntaisesti, sillä kirjassa nimetään eri aikakausina Suomeen tulleita tämän päivän ”julkiksia”. Yhtäältä nämä osuudet onnistuvat pyrkimyksessään ja muuttoliike saa kasvat (mm. Umayya Abu-Hanna, Adrian Soto, Neil Hardwick jne.). Toisaalta, jos kirjassa tosissaan olisi haluttu kuulua myös toisen osapuolen kokemuksia, niin maahanmuuttajia olisi voitu haastatella teosta varten. Nyt vaikuttaa siltä, että sitaatteja on valittu sekundaariilhteistä (eli sanomalehdistä) mielivaltaisesti vain siksi, että maahanmuuttajien äänen esiin tuomista on pidetty tärkeänä. Tätä väitettä tukee se, etteivät maahanmuuttaja-julkikset vanhoissa lehtileikkeissä puhu kirjan aihepiiristä eli maahanmuuton kontrollista vaan ihan muista asioista kuten omista identiteettintemuksistaan (s. 45, 157).

Vaikka Leitzinger välttää minämuotoa, hänen asenteensa paistavat paikoin läpi. Selväksi käy muun muassa se, että muukalaisvihamielisiä pilapiirroksia Helsingin Sanomiin tehneen Kari Suomalainen erottaminen oli Leitzingerin mielestä virhe: ”Tärkeä keskusteluyhteys, vaikutuskanava ja varaventiili kuitenkin katkesivat kun valtamedia menetti pilapiirtäjässä ’hovinarrinsa’ ja vanhoillisten lukijoidensa takuumiehen” (s. 70). Suomalaista lukuun ottamatta media on taho, jota parjataan läpi teoksen. Kirjassa annetaan ymmärtää, että toimittajat rakastavat sensaatioita, mustamaalavat virkamiehiä eivätkä paljoa totuuksista välitä. Tämä yksipuolinen näkemys joukkoviestimien toiminnasta häiritsee paikoin lukukokemusta. Sinänsä on kuitenkin kiintoisaa kuulla virkamiesten kommentteja siitä, kuinka vaivaannuttavaa heidän on lukea käsitteillä olevasta tapauksesta lehdestä pystymättä sitä kommentoimaan salassapitomääräysten vuoksi.

Joistain puutteista huolimatta kirja havainnollistaa yleisesti ottaen ansiokkaasti maahanmuuttohallintomme historiaa. Siihen täytyy yksinkertaisesti suhtautua sellaisena kuin se on, eli viranomaisen puheenvuorona.

Kirjan lukeneena näen omissa perhepiirissäni sattuneen tapauksen tosin silmin. 1980-luvun puolissa välin Israelissa syntynyt, silloin 18-vuotias pikkuserkkuni, jolla on suomalainen isä ja argentiinalainen äiti, ei saanut Suomessa työlu-

1. ”Inkeriläisten tarina kosketti”, Pekka Hakala/ Helsingin Sanomat, 6.2.2011.

2. Arno Tanner & Laura Koivisto-Khazaal (2009) *Maahanmuutto- ja ulkomaalaisviranomaiset mediassa. Näkyvyys, viestinnän laatu ja osallistuminen keskusteluun*, Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia, no. 38, Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.

paa, vaikka hänellä olikin täällä asunto, työpaikka ja sukua. Tapaus ällistyi koko perheen. Luettuani Esa Markkasen selvityksen (s. 128–129) ajasta, jolloin hän oli nuorena esittelijänä työministeriön työvoimaosastolla, en tätä yksittäistapausta enää hämmästele: "Kerran

sitten kävi niin, kun ulkomaalaisten maahantulo tuntui jo karkaan käsistä, että silloin reipas työministeri, jonka nimi jääköön mainitsematta, soitti minulle: 'Esa, annat sitten 50 % kielteisiä eli siis joka toiseen hakemukseen kielteinen lausunto.' Yritin änkyttää, että

eihän sitä nyt noin kategorisesti voinut menetellä, mutta ministeri piti päänsä." Arpanoppa ei pikkuserkkuani yksinkertaisesti suosinut.

– CAMILLA HAAVISTO

Tiedemaailma

Eurooppalainen keskiajan-tutkimus ikivanhan ja äärimodernin risteyskohdassa

Historiantutkimusta ei tehdä nykyisin vain tomuisissa arkistoissa ja hiljaisten kirjastojen kätköissä. Sähköiset aineistot ja virtuaaliset apuvälineet ovat vallanneet yhä laajemman alan tutkijan työpöydältä. Näissä merkeissä Suomi on osallistunut maaliskuun 2011 lopusta lähtien 21 maan yhteishankkeeseen nimeltä *Medieval Europe – Medieval Cultures and Technological Resources*.¹ Kyseessä on ns. COST-toimi, joka saa rahoituksensa Euroopan Tiedesäätiöltä eli Euroopan Unionilta eli viime kädessä osaltaan myös suomalaisilta veronmaksajilta.

Rahoitus- ja yhteistyömuotona COST-toimet ovat monelle suomalaiselle humanistisen alan tutkijalle tuntemattomia. Tyyriiltä kuulostavan kirjainlyhenteen taakse kätkeytyy *European Cooperation in Science and Technology*,² ja jo neljä vuosikymmentä toimineen COST-ohjelman tavoitteena on tuoda eri tieteenalat yhteen mo-

dernien teknologisten ratkaisujen kanssa. Humanistis-teologisilla aloilla – kuten keskiaikaan liittyvässä tutkimuksessa – tämä tarkoittaa käytännössä humanioran ja teknologian, pehmeän ja kovan tieteen liittoa ja korostunutta monitieteisyttä. COST-toimet tavoittelevat siis juuri niitä päämääriä, joita useimmat menestyksekkäät tutkimushankkeet nykyisin haarukoivat ja joita korkeakoulut ja rahoittajatohot edellyttävät tutkijoilta.

Medieval Europe -hankkeen tavoitteena on keskiajan Euroopan kirjallisten lähteiden käytön tehostaminen yhdistämällä perinteinen lähdetutkimus ja modernit teknologiset ratkaisut. Lähtökohtana ovat eri maissa jo toteutetut, sähköisessä muodossa olevat tietokannat, digitoidut käsikirjoitus- tai kuvakokoelmat, tekstiarkistot ja tutkimuksen apuvälineet. Vaikka keskiajantutkimus on sähköistynyt viime vuosina vauhdikkaasti, ongelmana on erilaisten teknisten, käytännöllisten ja sisällöllisten ratkaisujen kirjavuus. *Medieval Europe* pyrkii yksinkertaistamaan, yhdenmukaistamaan ja selkeyttämään tilannetta. Sen lopullisena päämääränä on luoda virtuaalinen keskiajantutkimuksen keskus, *Virtual Centre for Medieval Studies* (VCMS), joka mahdollistaisi elektroniseen muotoon saatetun lähdemateriaalin ja tutkimuksen virtuaalisten työkalujen laajan käytön sekä antaa tutkijoille yhteisen tutkimusalan.

Medieval Euroopassa on tällä hetkellä jäsenenä 21 Euroopan maata, joista on nimetty hankkeen johtoryhmään yksi tai kaksi kansallista edustajaa. Hankkeen keulakuvana on sen johtoryhmän puheenjohtaja, italialainen emeritusprofessori Agostino Paravicini Bagliani. Hän johtaa nykyisin myös maineikasta firenzelaista *Società Internazionale per lo Studio del Medioevo Latino* (SISMEL). Kun COST-toimen varapuheenjohtajaksi on valittu pariisilaisen *Institut de recherche et d'histoire des textes*in johtaja Nicole Bériou, kaksi eurooppalaista sähköisen keskiajantutkimuksen mammutti-instituutiota ovat merkittävästi edustettuina hankkeessa.

COST-toimen suomalaisjäseniksi on nimetty dosentit Tuomas Heikkilä ja Anu Lahtinen sekä heidän varajäsenikseen professori Christian Krötzl ja dosentti Marko Lamberg. Kuten suomalaisedustajat, useimmat muut hankkeen johtoryhmän jäsenistä tulevat keskiajantutkimuksen puolelta; tietotekni- n osaaminen on nähtävästi tar- koitus kattava kulloinkin paikalle kutsuttavien asiantuntijoiden voi- min.

Käytännön muodot

Käytännön työskentelyssä lähes 50 henkeen nouseva katras kansallisia edustajia ja kulloinkin paikalle kut- suttuja asiantuntijoita jakautuu neljään temaattiseen ryhmään, *Working Groupiin*. Niistä ensimmäinen keskittyy tietokantoihin,

joita liittyvät keskiaikaisiin aukto-reihin, tekstiluetteloihin ja bibliografoihin. Esimerkkeinä lähtökohdista voidaan mainita SISMElin lukuisat tietokannat, kuten MEL (*Medioevo latino: Bollettino bibliografico della cultura europea da Boezio a Erasmo*), BSLAM (*Bibliotheca Scriptorum Latinorum Medii Recentiorisque Aevi*) ja kolean kuuloinen CALMA (*Compendium auctorum Latinorum medii aevi*).

Toinen työryhmistä keskittyy käsikirjoituksiin ja niiden sisältämiin yksittäisiin teksteihin. Painopisteinä ovat yhtäältä käsikirjoitusten kuvailu sekä digitaalisen paleografian ja kodikologian mahdollisuudet, toisaalta digitaalisten editioitten laatiminen ja kolmanneksi tekstitradiottoitten tutkimus modernien menetelmin. Kahdella ensimmäisellä saralla on tehty jo paljon: etenkin *Textual Encoding Initiative* (TEI) kuvailu- ja editioperiaatteet ovat saavuttaneet lähes standardin aseman. Kolmannen painopisteen osalta ryhmän työssä näyttää korostuvan tietokoneavusteinen stemmatologia, jota on viime vuodet kehitetty maailmalla suomalaisjohtoisesti.³

Kolmas työryhmä perehtyy laajoihin tekstikorpuksiin ja elektroniisiin sanakirjoihin, joita ovat mm. TLIO (*Tesoro della Lingua Italiana delle Origini*), AND (*Anglo-Norman Dictionary*), DMF (*Dictionnaire du Moyen Français*), DÉRom (*Dictionnaire Étymologique Roman*), sähköinen Du Cange ja DEAF (*Dictionnaire Étymologique de l'ancien Français*). Työryhmien välinen tehtävänjako on keinotekoinen, ja tavoitteena onkin tehdä läheistä yhteistyötä eri ryhmien välillä.

COST-toimen lopullisena päämääränä on luoda tutkijan avuksi virtuaalinen keskiajantutkimuksen keskus (VCMs), jonka kautta olisi pääsy alan tärkeimpiin tietokantoihin ja tietoteknisiin apuvälineisiin. Hankkeen neljäs työryhmä pohtii tähän liittyviä käytännön ratkaisuja.

Työryhmiensä lisäksi Medieval Europe toimii aktiivisesti myös ulospäin. Yksittäisten tutkijoiden ja tutkimushankkeitten edustajien on mahdollista hakea COST-toimen rahoittamaa lyhytaikaista tieteellistä oleskelua (ns. *Short Term Scientific Mission*). Oleskelu voi liittyä esimerkiksi hankkeen alaan liittyvien uusien tekniikkoitten opeteluun, yhteistyökuvion aloittamiseen ja sellaisien resurssien käyttöön, joita ei ole koti-instituutiossa saatavilla. Vastaanottajana on jokin hankkeeseen osallistuvien 21 maan tieteellisistä instituutioista, ja oleskelun tulee kestää viidestä päivästä kolmeen kuukauteen. Lisätietoja hakuajoista saa COST-toimen internet-sivuilta.

Hanke tarjoaa myös seminaareja ja tutkimuskursseja. Niistä ensimmäinen, *Medieval Manuscript Studies in the Digital Age*, järjestetään usean englantilaisen yliopiston yhteistyönä Lontoossa ja Cambridge'ssa vuoden 2012 huhtikuussa. Jatko-opiskelijoille tarkoitettu tutkimuskurssi tuo yhteen keskiaikaisen käsikirjoitustutkimuksen ja niiden modernit elektroniset tutkimusmenetelmät. Myös tästä ja tulevista kursseista saa tietoa Medieval European verkkosivuilta.

Mitä hyötyä Suomelle ja suomalaistutkijoille?

Kartoitin COST-toimen alaan kuuluvia suomalaisia tutkimusprojekteja alkuvuodesta 2011. Kyselyyn vastasi lähes 20 erilaista hanketta. Niiden mielenkiinnon kohteet ulottuivat laajasti varhaisen uuden ajan kieliopeista Itämeren alueen suulliseen ja kirjalliseen kulttuuriin, tekstitradiottoitten tutkimuksen virtuaalisista apuvälineistä yksittäisiin kriittisiin editioihin, paleografian verkko-opetuksesta korpuslingvistiikkaan, Alexandrian kirjastosta Toivolan keskiaikaiseen kylään ja suunnitelmiin laajoista hagiografista tai juridista materiaalia sisältävistä tietokannoista.

COST-toimen päämäärät liittyvät siis saumattomasti niihin tavoitteisiin, joita alan suomalaiset tutkijat ovat ajaneet 2000-luvun alusta lähtien, ja suomalaisilla tutkijoilla on paljon annettavaa kansainväliselle yhteistyölle. Esimerkiksi Suomen keskiajan asiakirjalähteitä sisältävä *Diplomatarium Fennicum* -tietokanta ja verkossa keväällä 2012 avattava laaja Kansalliskirjaston pergamenttifragmenttien tietokanta voidaan jatkossa liittää helposti osaksi kansainvälisiä kokonaisuuksia. Kenties tätä kautta on mahdollista toteuttaa myös pitkään haaveissa ollut suomalaisten ja ruotsalaisten sisä-tietokantojen yhteishaku, joka avaa uusia mahdollisuuksia koko keskiajan Ruotsin valtakunnan menneisyyden tutkimukselle.

Vaikka Suomessa on tehty viime vuosina paljon keskiajantutkimuksen lähdeaineistojen sähköistämiseksi, monissa Euroopan maissa ollaan paljon pitemmällä esimerkiksi lähteiden digitoimisessa, kuva- ja tekstitietokannoissa tai tutkimuksen virtuaalisten apuvälineitten tutkimuksessa. Etenkin Saksassa, Italiassa, Ranskassa ja Iossa-Britanniassa näillä rintamilla on edetty varsin pitkälle. On selvää, että suomalainen keskiajantutkimus hyötyy suunnattomasti pääsystä mukaan pohtimaan sähköisten aineistojen käyttömahdollisuuksia alan kansainvälisten gurujen kanssa. Tarjolla on mahdollisuus pysyä kansainvälisen tilanteen tasalla: mitä maailmalla tapahtuu oman ydinosaamisen ja tietoteknisten ratkaisujen risteyskohdassa?

Osallistuminen COST-toimeen ei tuo yksittäisille osallistujamaille, -tutkijoille tai -tutkimushankkeille

1. www.medioevoeuropeo.eu/.
2. www.cost.esf.org/.
3. Ks. esim. cosco.hiit.fi/stemmatologica/; www.skr.fi/default.asp?docId=17847.

lisärahoitusta tutkimukseen, vaan saatava hyöty on juuri tiedonvälityksessä, yhteistyön voimassa ja mahdollisesti tältä pohjalta käynnistyvissä yhteisprojekteissa. On hämmästyttävää, kuinka moni tutkimushanke ympäri Euroopan tavoittelee keskenään samankaltaisia päämääriä – samanlaisin keinoin. Havainto korostaa paitsi kauas kansainväliseen horisonttiin, myös lähelle katsomisen tärkeyttä: Suomen rajojen sisällä on varmudella projekteja, jotka hyötyisivät keskinäisestä yhteistyöstä suunnattomasti.

Mahdollinen keino hyvään ja tarkoituksenmukaiseen kotimaiseen tiedottamiseen Medieval Europe -hankkeen ympäriltä voisi olla suomalaistutkijoiden kesken kerän vuodessa järjestettävä tapaaminen. Sen yhteydessä olisi tilaisuus keskustella niin tiukasta substanssista kuin yhteistyökuvioista, lyödä viisaita päitä yhteen, ottaa oppia Euroopasta ja tarjota muille omia onnistuneita ratkaisuja. Kenties kokoontuminen voitaisiin järjestää yhteistyössä kotimaisen *VA-RIANTTI*-verkoston kanssa.⁴ Mikäli tämänkaltaisiin tapaamisiin osallistuminen kiinnostaa, ilmoittaudu allekirjoittaneelle (tuomas.m.heikkila@helsinki.fi) tai jollekulle COST-toimen muista suomalaisedustajista.

– TUOMAS HEIKKILÄ

Tutkijat haluavat vaikuttaa kulttuuriperintöaineistojen digitointiin

Svenska litteratursällskapet i Finlandin (SLS) selvityshanke *Tutkijoiden ääni ja sähköiset aineistot on valmistunut, ja raportti on julkaistu alkuvuodesta 2012.*¹ Hankkeen tulokset ovat yksiselitteiset: saavutettavuus on digitoitien tärkein arvo. Käyttäjät arvostavat digitoituja aineistoja, mutta kritisoivat monien aineistojen heikkoa käytettävyyttä. Sähköiset aineistot ovat mullistaneet tutkimuksen, mutta paljon työtä on edessä aineiston saavutettavuuden parantamiseksi.

Humanistinen tutkimus on keskeillä sähköistä vallankumousta. Muutamassa vuodessa suomalaisia aineistoja on digitoitu miljoonien yksiköiden verran, ja ulkomaisia kokoelmia on monin verroin enemmän. Suomessa kehitys on ollut erityisen vauhdikasta vuodesta 2009 alkaen, jolloin torjuttiin taantumaa suuntaamalla varoja arkistojen, kirjastojen ja museoiden digihankkeisiin. Seuraavina vuosina opetus- ja kulttuuriministeriö on jatkanut ylimääräisten määrärahojen jakoa, ja keväällä 2011 saatiin valtioneuvoston päätös ja kirjaus hallitusohjelmaan julkisten tietoaaineistojen saatavuuden kehittämistä. Samaan aikaan Kansallinen digitaalinen kirjasto -hanke rakentaa yhteistä järjestelmää arkisto-, kirjasto- ja museosalalle.

SLS:n hanke lähti alkuvuodesta 2011 selvittämään käyttäjien eli

akateemisten tutkijoiden ja muiden käyttäjäryhmien kokemuksia ja mielipiteitä suomalaisista sähköisistä aineistoista. Hankkeen kyselyyn vastasi 121 käyttäjää, joista 65 prosenttia on akateemisia tutkijoita. Eniten vastauksia saatiin historian tutkijoilta, mutta myös perinteen ja kielten tai kielitieteen tutkijat osallistuivat ahkerasti kyselyyn. Noin puolet akateemisista oli jatkotutkinnon tekijöitä. Vaikka vastaajajoukko edusti hyvin erilaisia taustoja ja erilaisia aineiston käyttötapoja, vastaukset vaihtelivat yllättävän vähän.

Nykytilanteen ongelmat rakentuvat monista osatekijöistä. Käyttöliittymät on rakennettu alkupelejä aineistojen hallinnan ehdoilla, organisaatioiden näkökulmasta. Hakuehdot vaativat liian täsmällistä tietoa aineistosta ja selailuominaisuudet ovat puutteellisia. Digitoitu aineisto vaatisi uudenlaisia hakemistoja ja luetteloita, jotka helpottaisivat kokonaisuuden hahmottamista, selaamista ja halutun yksityiskohdan löytämistä.

Toinen keskeinen ongelmavyhytti on sähköisten aineistojen pirstoutuminen eri organisaatioiden verkkopalveluihin ja käyttöliittymiin. Yhdelläkin organisaatiolla saattaa olla monta erilaista kokoelmaa, joista jokaista varten on erillinen käyttöiittymä. Käyttäjät eivät tiedä, millaista aineistoa on saatavilla sähköisessä muodossa, ja joutuvat jokaisen kokonaisu-

1. Hankkeen loppuraportti julkaistiin SLS:n kustantamana 2.3.2012 suomeksi ja myöhemmin keväällä ruotsiksi. Raportin sähköinen versio on ladattavissa osoitteesta www.sls.fi/forsknasrost. – Julkaisun yhteydessä Suomen historiaverkko Agricola avasi yhteistyössä SLS:n kanssa hakemiston sähköisten aineistojen verkkopalveluista, käyttöliittymistä, tietokannoista ja portaaleista. Hakemisto julkaistaan wiki-muotoisena osoitteessa <http://agricola.utu.fi>.

4. Ks. www.edith.fi/variantti/index.htm.

den kohdalla opettelemaan uuden hakulogiikan.

Käyttäjät haluavat kehittää suomalaisten muistiorganisaatioiden verkkopalveluita juuri käytettävyyden ja saavutettavuuden näkökannoilta. He toivovat yksinkertaisia ja toimivia käyttöliittymiä, joissa on monipuoliset haku- ja rajausehdot, sekä mahdollisuus aineiston selailuun. He haluavat yksinkertaisia järjestelmiä, joilla tallentaa tehtyjä hakuja ja löydettyjä aineistoja jatkokäyttöä varten joko omalle tietokoneelle tai muistiorganisaation järjestelmään. He haluavat antaa palautetta järjestelmistä ja kertoa havaitsemistaan virheistä ja puutteista. He haluavat, että heidän palautteensa otetaan vastaan, jotta muiden käyttäjien ei tarvitsisi törmätä samaan asiaan myöhemmin. Käyttäjät haluavat osallistua ja parantaa aineiston käytettävyyttä tarkastamalla tekstintunnistuksen menetelmällä tehtyä digitointia tai syöttämällä sosiaalista metatietoa.

Vastaukset tuottivat runsaasti yksityiskohtaista tietoa eri käyttöliittymien vahvuuksista ja heikkouksista sekä aineistojen nykyisistä käyttötavoista. Vastaavan laajuista selvitystä ei ole aikaisemmin tehty, ja vain harva suomalaisorganisaatio on kerännyt keskitettyä käyttäjäpalautetta sähköisistä organisaatioistaan, joten raportti tulee antamaan muistiorganisaatioille monipuolista tietoa nykytilasta ja välineitä palveluiden parantamiseen.

Käyttö tuo arvon sähköiselle aineistolle

Sähköisen aineiston arvo on sitä suurempi, mitä enemmän sitä käytetään. Kyse ei ole digitoinnin ja käyttöliittymien rakentamisen kustannuksista vaan siitä kulttuurisesta arvosta, jonka aineisto saa käytön kautta. Mitä käytettävämpi verkkopalvelu on, sitä enemmän sillä on käyttäjiä ja sitä saavutettavampi se on. Kulttuuriperintöä digitoidaan myös säilymisen takia,

mutta kansallisen tason linjauksista lähtien käyttö on nostettu vähintään yhtä keskeiseksi perusteeksi. Verkkopalveluiden osalta käyttö on niiden olemassaolon yksiselitteinen peruste.

Digitoinnit ovat jo nyt muuttaneet tutkimusta. Uudenlaiset haut antavat mahdollisuuden entistä laajempiin tai tarkempiin aineiston kartoituksiin, ja sähköinen käyttö ylipäättään nopeuttaa tutkimuksen tekemistä, mikä tehostaa työskentelyä ja parantaa tuottavuutta. Käytettävyydeltään huonot järjestelmät ja puutteelliset metatiedot puolestaan vaikuttavat täysin päinvastoin: ne vievät aikaa ja heikentävät tuloksia. Kehitys tulee jatkumaan niin hyvässä kuin pahassaakin, sillä digitointien yhteydessä tehdyt valinnat ohjaavat käyttäjien tekemiä valintoja.

Sähköistyvä kulttuuriperintö ei ole ainoastaan muistiorganisaatioiden asia, vaan se on myös keskeinen tiedepoliittinen kysymys. Ministeriön, muistiorganisaatioiden ja tutkimusinstituutioiden ponnostukset digitointiin näkyvät suoraan tutkimuksen kehittämisessä, sillä jos sähköinen ympäristö tukee tutkimusta, mahdollistaa se entistä tehokkaamman työskentelyn, millä puolestaan on taloudellisia vaikutuksia. Akateemisen maailman ohella julkisen tiedon avoimuus ja vapaa saatavuus on kaikkien oikeus, joka on kirjattu hallitusohjelmaan asti. Kysymys on tutkimuksen tulevaisuudesta, kansalaisyhteiskunnan kehittämisestä ja tiedon avoimuuden takaamisesta.

— OUTI HUPANIITTI

Historialliset väestötietokannat

Kuten tämänkin lehden sivuilta on aika ajoin voitu lukea, digitaaliset lähteet ja lähteiden digitointiprojektit ovat vakiinnuttaneet asemansa historian tutkimuksen kentässä. Kirkonkirjoihin perustuvat tietokantaprojektit, kuten HisKi ja Katiha, käynnistettiin jo kauan ennen nykyistä digitointibuumia. Kirkonkirjatietokannat eivät palvele yksinomaan sukututkimusta, vaan ne ovat tärkeitä tutkimuksen apuvälineitä myös esimerkiksi väestö- ja sosiaalishistorioitsijoille. Kirkonkirjoihin perustuvia tietokantoja on rakennettu ja rakennetaan parhaillaan monessa muussakin maassa. Muitakin lähdesarjoja, kuten veroluettelot ja väestönlaskenta-aineistoja, on muokattu tietokannoiksi.

Viime vuonna perustettiin Euroopan tiedesäätiön rahoituksella *European Historical Population Samples Network* (EHPS-Net), joka pyrkii tiivistämään väestöhistoriallisten tietokantojen välistä yhteistyötä mm. edistääkseen kansainvälisten vertailujen tekemistä. Vaikka me suomalaiset voimme ylpeillä monen vuosisadan taakse menevillä kirkonkirjasarjoillamme, eräissä muissa maissa eri lähteistä peräisin olevien tietojen yhdistämisen tietokannoissa on paljon pidemmällä niin kansallisella kuin paikallisella tasolla. Hyvä esimerkki on Odensen kaupungissa vuosien 1740 ja 1921 välillä asuneen väestön sisältävä tietokanta, jonka käyttäjä saa vähällä vaivalla silmiensä eteen perustiedot niin yksittäisten ihmisten kuin kokonaisien perheiden elämänvaiheista.

Suomessa ja monessa muussakin maassa väestöhistoriallisten tietokantojen rakentaminen tapahtuu suurimmaksi osaksi yksi-

tyisten yhteisöjen aloitteellisuuden ja epävarman rahoituksen varassa. Menneisyyden demografia ei tunnusta kiinnostavan valtiovaltaa, vaikka väestöhistoriallisista lähteistä saatavat mittavat tiedot auttaisivat ymmärtämään myös niitä seikkoja, joista nykyväestönkin hyvinvointi ja terveydentila ovat riippuvaisia. Myös väestöhistoriallisten aineistojen käyttöön liittyvät salassapitosääädökset hidastavat tutkimusta.

EHPs-Netistä kiinnostuneet voivat ottaa yhteyttä allekirjoittaneeseen, joka toimii sen ohjausryhmässä Suomen edustajana, tai verkoston puheenjohtajaan, Amsterdamin ja Rotterdamin yliopistoissa työskentelevään professori Kees Mandemakersiin.

– MARKO LAMBERG

Palkittuja

Historian Ystävien Liitto on palkinnut professori Paavo Castrénin teoksen *Uusi antiikin historia* (Otava) vuoden 2011 historiateokseksi. Castrénin antiikin historia on monella tapaa ”uusi”. Hän on laajan asiantuntemuksensa pohjalta saattanut antiikin historian uusimman tutkimuksen tasalle, ja yhdistänyt antiikin eri kulttuurit kokonaisuudeksi, lankeamatta yhden keskuksipaikan vietäväksi. Eri tieteiden, mm. arkeologian ja uskontotieteen, mahdollisuudet selvittämällä Castrén auttaa lukijaa ymmärtämään erityyppisten lähdeaineistojen mahdollisuudet ja rajoitukset.

Kunniamaininnat saivat filosofian tohtori Riikka Forströmin kirja *Kaunis turhuus* (Otava), professori Heikki Ojan *Suomen kansan pyhimyskalenteri* (Kirjapaja) ja valtiotieteen tohtori Christer Pursiaisen *Trotsky* (Gummerus). – Historian Ystävien liiton palkintolautakuntaan kuuluivat puheenjohtajana

professori Ohto Manninen sekä jäsenenä lehtori Markku Liuskari ja filosofian maisteri Veikko Löytyniemi.

Lauri Jäntin palkinto on myönnetty dosentti Allan Tiitalle teoksesta *Sinisten maisemien mies. J. G. Granön tutkijantie 1882–1956* (SKS).

Vuoden työväentutkimus -palkinto on myönnetty Sami Suodenojalle hänen väitöskirjastaan *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat* (SKS). Kunniamaininnan sai Johanna Annolan väitöskirja *Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918* (SKS).

P. E. Svinhufvudin Muistosäätiön vuoden 2011 kirjallisuuspalkinto on myönnetty Hannu Rautkallion ja Lasse Lehtisen teokselle *Väinö Tanner – unohdetut päiväkirjat 1943–1944* (Paasilinna).

Historian Ystävien Liitto on palkinnut *Historian ystävä* -lehden perustajan ja toimittajan sekä liiton hallituksen pitkäaikaisen jäsenen filosofian lisensiaatti Jyrki Vesikansan. Hänelle myönnettiin vuosijuhlassa 2011 Yrjö-Koskisen mitali kullattuna.

Nimityksiä

Filosofian tohtori Holger Weiss on nimitetty Åbo Akademin yleisen historian professoriksi 1.6.2011 lähtien.

Filosofian tohtori Juha-Antti Lamberg on nimitetty Jyväskylän yliopiston strategian ja taloushistorian professoriksi 1.8.2011 lähtien.

Kirjoittajat

Matti Enbuske on Oulun yliopiston Suomen ja Skandinavian historian dosentti.

Camilla Haavisto on tutkijatohtori Svenska social- och kommunalhögskolanissa.

Heini Hakosalo on yliopistonlehtori Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian oppiaineessa.

Tuomas Heikkilä on Helsingin yliopiston yleisen historian ja kirkkohistorian dosentti.

Outi Hupaniittu on projektinvetäjä SLS:n hankkeessa Tutkijoiden ääni ja sähköiset aineistot.

Jyrki Kaartinen on filosofian maisteri ja KL, Turun yliopiston poliittisen historian jatko-opiskelija ja Turun iltalukion opettaja.

Petri Karonen on Jyväskylän yliopiston Suomen historian professori.

Kimmo Katajala on Itä-Suomen yliopiston Suomen historian professori.

Vesa Kurkela on Sibelius Akatemian musiikin historian professori.

Mirkka Lappalainen on Suomen ja Pohjoismaiden historian tutkija-tohtori Helsingin yliopistossa.

Arto Luukkanen on Helsingin yliopiston Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen yliopistolehtori.

Elina Martikainen on tohtori-koulutettava Tampereen yliopiston historiatieteen oppiaineessa.

Tiina Miettinen on tohtorikoulutettava Tampereen yliopiston historiatieteen oppiaineessa.

Arto Nevala on Itä-Suomen yliopiston Suomen historian dosentti ja yliopistonlehtori.

Pekka Nykänen on Tampereen yliopiston vero-oikeuden dosentti.

Tapani Paavonen on Turun yliopiston poliittisen historian dosentti.

Petri Paju on Suomen Akatemian tutkijatohtori Turun yliopistossa kulttuurihistorian oppiaineessa.

Heikki Parviainen on tohtorikoulutettava Helsingin yliopiston Suomen ja pohjoismaiden historian oppiaineessa.

Pekka Piiparinen on tohtorikoulutettava Itä-Suomen yliopiston historian laitoksessa.

Panu Pulma on Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian yliopistonlehtori.

Semi Purhonen on Suomen Akatemian tutkijatohtori Helsingin yliopiston sosiaalitieteiden laitoksessa.

Ali Pylkkänen on Turun yliopiston Suomen historian dosentti.

Håkan Rydving on Bergenin yliopiston professori.

Sakarias Sokka on yliopistonopettaja Jyväskylän yliopiston Kulttuuripolitiikan oppiaineessa.

Oula Silvennoinen on tutkijatohtori Helsingin yliopistossa, Suomen Akatemian rahoittamassa "Hiljaisuuden kulttuurit"-tutkimushankkeessa.

Kari Teräs Turun yliopiston Suomen historian ma professori.

rationale behind the German *Hilfsschule* (auxiliary schools) in the period spanning from the German Empire to the rise of National Socialism. The article discusses the ideas of political decision makers and teachers of the schools on the *Hilfsschule* and its role within the contexts of the German Empire, Weimar Republic and the first year of National Socialist rule. The article also discusses whether the education provided in the *Hilfsschule*, in the light of the views of *Hilfsschule* teachers, served more educational rather than political goals.

Since 1918, the Ministry of Education and Culture has had five art councils. In his article "Vertaisarviointi ja vallankäyttö valtion taidelautakunnissa 1918–1939" (Peer evaluation and use of power in the national art councils 1918–1939) Sakarias Sokka discusses the background and operations of the councils in Finland during the interwar period. The article focuses on peer evaluation, which is an integral feature of Finnish arts policy-making and is based on representative democracy and executed by experts, as well as the use of power in the early days of the councils.

Elsa Maria Ryti (1895–1931) was a Finnish-speaking farmer's daughter who built a career in medicine for ten years from 1921 until her death. Heini Honkasalo's article "Elsa Ryti ja naisen mahdollisuudet 1920-luvun suomalaisessa lääketieteessä" (Elsa Ryti and women's opportunities in the medical profession in 1920s Finland), discusses the conditions that Ryti faced at that time as a woman of her social background.

There have been a huge variety of different taxes that have been levied in the course of the history of Finnish taxation, some of which

have been overlooked in academic research. One of these is the duty collected from foreign entrepreneurs in 1865–1897, which Pekka Nykänen discusses from the perspective of legal and economic history in his article "Ulkomaalaisten yrittäjien vuosien 1865–1897 elinkeinosuostuntavero" (Entrepreneurial tax levied from foreign entrepreneurs in Finland in 1865–1897). Why was this tax introduced, how was it implemented, how and why was it amended and why was it eventually repealed.

Finnish post-war writers were highly interested in the question of heroic death. In her article "Sankarikuolema sodanjälkeisessä kaunokirjallisuudessa" (Heroic death in post-war literature) Elina Martikainen examines the discourses constructing and deconstructing the hero myth in Eeva Joenpelto's novel *Veljen varjo* (1951), Helvi Hämäläinen's *Kadotettu puutarha* (1995) and Paavo Rintala's *Pojat* (1958).

The old covered market of Joensuu was completed in 1902, and demolished in 1968–1969. The demolition attracted wide interest throughout Finland, and later on, there has been debate whether a replica of the old building should be built in its place. In his article "Kun rakennus ei kuollutkaan. Tilan ja paikan merkitys Joensuun puisen kaupparehän uudelleenrakentamisyrittämissä" (When a building did not die: the significance of space and place in the efforts to rebuild Joensuu's old wooden covered market), Pekka Piiparinen shows that the conflict over the preservation of Joensuu's old covered market in the late 1960s and the efforts to rebuild it offer insights into what the significance of a certain place or building can be to local residents and the identity of the place.

Notes on the contents

The articles in *Historical Journal* (1/2012) cover topics such as education, science and art from the perspective of power relations as well as taxation, heroic death and the identity of space.

Jyrki Kaarttinen discusses in "Pedagogiikkaa kolmen valtiomahdin alla. Saksalaisen apukoulun idea 1871–1933" (Pedagogy under three eras: the idea of the German special schools 1871–1933) the

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2012

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakoko-naisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa par-haita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2012 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 45 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävain Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 33 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävain Liittoon (45 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävain Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi.

Lähiosoite.

Postitoimipaikka.

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIA LLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteri: Veikko Kallio, Saunalahdenkatu 18 A 25, 02330 Espoo, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net
Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan julkaista ilman erillistä sopimusta Historiallisen Aikakauskirjan kanssa vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävään Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna.

Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2012: Historian Ystävään Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €.

Vuosikertatilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiede-kirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävään Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*

Sihteri ja rahastonhoitaja: *Elina Katainen*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi,

www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 lukukausien aikana.

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiatietoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävä riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Petri Karonen*

Varapuheenjohtaja: *Irma Sulkuinen*

Toiminnanjohtaja: *Elina Katainen*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki,

puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 22 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävään Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

**KORVAUSPALVELUA,
JOKA SUJUU
NIIN KUIN PITÄÄKIN.**

if.fi
010 19 19 19

Ole huoletta. Me autamme.